

GERARD ZERBOLT VAN ZUTPHEN

Geestelijke opklimmingen

*Een gids voor de geestelijke weg
uit de vroege Moderne Devotie*

VERTAALD, INGELEID EN TOEGELICHT DOOR
R. TH. M. VAN DIJK O. CARM.

COORNHERT
STICHTING

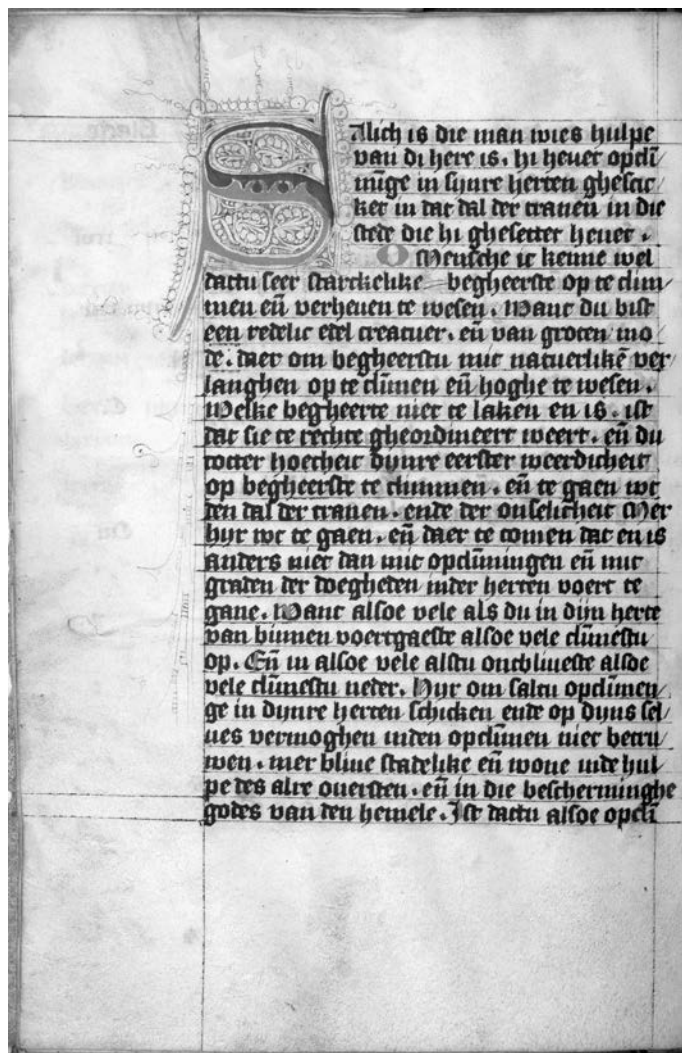

BIBLIOTHECA
DISSIDENTIUM
NEERLANDICORUM

AMSTERDAM UNIVERSITY PRESS

GERARD ZERBOLT VAN ZUTPHEN

GEESTELIJKE OPKLIMMINGEN

Beginpagina (f. 5^v) van *Geestelijke opklimmingen* in een handschrift (in privé bezit) met de oostelijk getinte Middelnederlandse tekst van *De spiritualibus ascensionibus* door Gerard Zerbolt van Zutphen. De in leer gebonden codex meet 195 × 135 mm, omvat 108 folio's en is eigendom geweest van het tertiariissenconvent Sint-Catharina te Almelo. De foto toont een fraaie duplexletter S als initiaal in blauw en rood, binnen een veld van rood en lichtpaars penwerk. De vormgeving verwijst naar de IJsselstreek als plaats van vervaardiging. De tekst is in het derde kwart van de vijftiende eeuw geschreven op perkament in een gothica textualis libraria. Foto: Joop van Putten (Zwolle, 2011).

Literatuur: R.Th.M. van Dijk, "Tijdordening in de devote overweging", in: P. Bange (red.), *Geloof, moraal en intellect in de middeleeuwen. Voordrachten gehouden tijdens het symposium t.g.v. het tien-jarig bestaan van het Nijmeegs Centrum voor Middeleeuwse Studies 10 en 11 december 1993*, *Middeleeuwse Studies*, 12 (Nijmegen, 1995) 139-159.

Gerard Zerbolt van Zutphen

Geestelijke opklimmingen

*Een gids voor de geestelijke weg
uit de vroege Moderne Devotie*

vertaald, ingeleid en toegelicht
door R.Th.M. van Dijk O.Carm.

Amsterdam University Press
2011

In de *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum* (BDN) verschijnen publicaties op het gebied van de geschiedenis van het (religieuze, filosofische en artistieke) nonconformisme van circa 1350 tot onze tijd. De BDN omvat een reeks tekstedities en een reeks studies over belangrijke nonconformistische auteurs. De publicaties van de BDN verschijnen bij de Amsterdam University Press als uitgaven van de Coornhert Stichting, onder redactionele verantwoordelijkheid van het Coornhert Centrum. Voor meer informatie verwijzen wij u graag naar www.coornhertstichting.nl.

Dit deel van de BDN wordt gezamenlijk uitgegeven met het Titus Brandsma Instituut in Nijmegen. Dit instituut houdt zich bezig met de wetenschappelijke studie van de spiritualiteit in het licht van de joodse en christelijke traditie in verleden en heden, ten dienste van kerk en samenleving. Voor meer informatie verwijzen wij u graag naar www.titusbrandsmainstituut.nl

Afbeelding omslag: Paneelstempel in leer op het achterplat van *De spiritualibus ascensionibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen (handschrift in privébezit). Foto: Joop van Putten, Zwolle, 2011

Vormgeving omslag: Kok Korpershoek, Amsterdam

Lay out binnenwerk: TAT Zetwerk, Utrecht

ISBN 9789089644039

E-ISBN 9789048515721 (pdf)

EISBN 9789048515738 (ePub)

NUR 688

© R.Th.M. van Dijk O.Carm. / Amsterdam University Press, 2011

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoudsopgave

Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum – een redactionele toelichting
door Gerlof Verwey · 13
Ter inleiding · 21

DEEL 1

BERGGIDS VOOR DE GEESTELIJKE WEG

Inleiding op *Geestelijke opklimmingen* van Gerard Zerbolt van
Zutphen · 29

1. De vroege Moderne Devotie · 31
2. Om herstel van het christelijk gemeenschapsleven · 37
3. Broeder Gerard Zerbolt van Zutphen · 45
4. Twee handboeken voor de geestelijke weg · 59
5. Opbouw en analyse van *Geestelijke opklimmingen* (1) · 69
 - 5.1. Praeliminaria of inleidende beschouwingen · 73
 - 5.2. De eerste twee geestelijke opklimmingen · 76
 - 5.2.1. De eerste geestelijke opklimming (12–14) · 79
 - 5.2.2. De tweede geestelijke opklimming (15–27) · 82
 - 5.2.2.1. Etappe van de vreze (16–21) · 83
 - 5.2.2.2. Etappe van de hoop (22–25) · 87
 - 5.2.2.3. Etappe van de liefde (26–27) · 90
6. Het paradigma van de god-menselijke liefde: de triptiek van de
mysteria Christi · 95
 - 6.1. Het linker zijpaneel: de *mysteria Christi* voorafgaand aan de
Passio Christi (28–31) · 96
 - 6.2. Het middenpaneel: de *Passio Christi* als kern van het
Christusgeheim (32–38) · 103
 - 6.3. Het rechter zijpaneel: de *mysteria Christi* volgend op de *Passio
Christi* (39–41) · 111
 - 6.4. Voortgaande geestelijke opklimming door *lectio divina*
(42–46) · 113

7. Opbouw en analyse van <i>Geestelijke opklimmingen</i> (2)	· 121
7.1. De derde geestelijke opklimming	· 122
7.1.1. Algemeen strijdplan tegen ondeugden (47–55)	· 122
7.1.2. Gedetailleerde strategie tegen ondeugden (56–63)	· 128
7.1.2.1. Soberheid tegen gulzigheid (56)	· 130
7.1.2.2. Kuisheid tegen ontucht (57)	· 131
7.1.2.3. Armoede tegen hebzucht (58)	· 132
7.1.2.4. Zachtmoedigheid tegen wraakzucht (59)	· 132
7.1.2.5. Naastenliefde tegen afgunst (60)	· 133
7.1.2.6. Godsliefde tegen traagheid (61)	· 134
7.1.2.7. Tegen roemzucht (62)	· 136
7.1.2.8. Deemoed tegen hoogmoed (63)	· 137
7.2. De twee geestelijke afdalingen	· 139
7.2.1. Afdalingen naar jezelf (64–67)	· 139
7.2.2. Afdalingen naar of om de ander (68–70)	· 142
8. Ten besluite: Het dialogisch karakter van <i>Geestelijke opklimmingen</i>	· 149
Bijlage: Grondplan van <i>Geestelijke opklimmingen</i>	· 155
Bronnen en literatuur	· 169

DEEL 2

KORTE DEVOTE VERHANDELING
OVER GEESTELIJKE OPKLIMMINGEN

Toelichting bij de vertaling	· 199

Gerard Zerbolt van Zutphen (1367–1398) – Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen	· 203
1. Vijf punten die nodig zijn voor wie zich erop instelt in deze opklimmingen voortgang te maken	· 203
2. Plaats en staat van de natuurlijke en oorspronkelijke waardigheid waarin God de mens in het begin gesteld heeft. De vele gaven die Hij hem geschonken had	· 206
3. Het tranendal waar de mens door de zondeval van de eerste mens in terechtgekomen is. De ontsporing en ontregeling van de vermogens van de ziel die hij heeft opgelopen. Dit is de eerste val uit de voornoemde staat van onze rechtschapenheid	· 209

4. Dat de mens niet alleen verder weggegaan is uit de staat van rechtschapenheid in de val van de eerste mens, maar ook, door begeerlijkheden verlost, verder is afgegleden naar onzuiverheid van hart. Wat onzuiverheid van hart is. Dit is de tweede val · 211
5. Derde neergang van de mens: door de doodzonde, waardoor hij het verst naar het gebied van de ongelijkheid is afgegleden · 213
6. Drie onderzoeken. Hoe de mens door zondenbesef weer tot bezinning komt en zo vooral zijn uiterste neergang ervaart, namelijk door de doodzonde · 213
7. Tweede onderzoek, waarin de mens zichzelf onderzoekt op heel zijn innerlijke en uiterlijke staat, en waardoor hij zover komt dat hij zijn eerste neergang en de ontwrichting van de vermogens van zijn ziel voelt · 216
8. Derde onderzoek, waarin de mens iedere dag zijn dagelijkse fouten naspeurt, waardoor de mens onzuiverheid van hart leert ervaren. En over de onthulling van hartstochten · 217
9. Dat de mens eerst zijn oefeningen in het hart moet ordenen en met een geestelijk begeleider bespreken alvorens op te klimmen. En dat vrome oefeningen niet gemakkelijk veranderd moeten worden, maar dat men erin moet volharden totdat wij het doel bereiken · 218
10. Wat de mens in zijn hart nu eens moet plannen aangaande het doel, dan weer aangaande de middelen die tot het doel strekken · 220
11. Hier beginnen de drie opklimmingen die tegengesteld aan de drie voornoemde neergangen [de mens] terugvoeren naar de plaats van zijn rechtschapenheid · 221
12. De eerste opklimming: tegen de doodzonde. De drie etappen van deze opklimming. De vermorzeling · 222
13. De biecht, die de tweede etappe is van deze eerste opklimming · 222
14. De genoegdoening, die de derde etappe is van de eerste opklimming · 224
15. Hier begint de tweede opklimming tegengesteld aan de tweede neergang, waardoor men terugkeert tot de zuiverheid van hart. Dat onzuiverheid van hart drie dimensies heeft, die men in drie etappen van opklimming tegengaat · 225

16. De eerste etappe van deze opklimming, die in de vreze gelegen is, waardoor ons hart wordt weggetrokken van schadelijke toeneiging en inworteling · 227
17. Dat vermurwing, die uit vreze geboren wordt, op verschillende manieren door oefening en overweging verworven kan worden · 228
18. Het nut van vermurwing en hoe ze het hart zuivert · 229
19. Algemene wijze om aan overwegingen over de dood vorm te geven · 229
20. Algemene overwegingen over het laatste oordeel, waardoor de mens zich vreze kan inboezemen · 232
21. Hoe de mens door het besef van de hellestraffen vreze en vermurwing verwerft · 234
22. Hier begint de tweede etappe van de tweede opklimming, die geschiedt door hoop op en verlangen naar hemelse en geestelijke waarden, waardoor de mens van de tweede onzuiverheid van hart gereinigd en genezen wordt · 236
23. Vermurwing door de minne. Hoe de mens zich hierin zal oefenen · 238
24. Algemene beschouwing over het doen van overwegingen over het rijk der hemelen, met het doel gestalte te geven aan vermurwing en aan het verlangen naar dat rijk · 239
25. Hoe de mens door het besef van Gods weldaden ontvlamt tot innigheid en oplaait tot vermurwing · 241
26. Hier begint de derde etappe van deze opgang, die gelegen is in de liefde en de zuiverheid van hart. Waarin die opgang bestaat en hoe de mens kan weten wanneer hij die fase van zuiverheid of liefde bereikt heeft · 243
27. Drie etappen van opklimmen tegen de derde onzuiverheid, waardoor de mens zich stap voor stap voorbereidt om in God volmaakter te kunnen inhangen · 245
28. Beelden, profeten en Schriftteksten over de menswording van Christus · 250
29. Aankondiging van de Heer · 250
30. Het leven van Christus samengevat tot aan het Laatste Avondmaal · 251
31. Het Laatste Avondmaal · 255
32. Het lijden van Christus en drie punten waarin de mens zich moet oefenen omtrent het lijden van Christus · 261

33. Het lijden van Christus kort aangeroerd en in onderdelen verdeeld. Eerste onderdeel · 267
34. Tweede onderdeel · 268
35. Derde onderdeel · 269
36. Vierde onderdeel · 271
37. Vijfde onderdeel · 272
38. Hoe de innig levende mens zich in zijn opklimmingen op het lijden van Christus moet concentreren om door de vreze op te klimmen, door de hoop voortgang te maken, door de liefde in God in te hangen en zijn verstand te laten verlichten · 273
39. De verrijzenis van de Heer · 275
40. De glorievolle hemelvaart van Christus · 277
41. De zending van de Heilige Geest · 277
42. Dat wij in dit leven geen van de voornoemde drie etappen helemaal kunnen afleggen · 278
43. Drie oefeningen waardoor de geestelijke opklimming wordt ondersteund en bevorderd, namelijk door lezing, overweging en gebed · 279
44. Hoe geestelijke lezing hen die opklimmen, helpt en steunt. Hoe de lezing ingericht en betrokken moet worden op geestelijke voortgang · 280
45. Wijze van overwegen · 282
46. Het gebed en de wijze van bidden · 284
47. Hier begint de derde opklimming, waardoor wij bij het bestrijden van ondeugden van deugd tot deugd opklimmen en de ontwrichte vermogens van de ziel opnieuw hervormen. Vooral over twee belemmeringen voor de geestelijke opgang bij mensen die aan het opklimmen zijn · 289
48. Hoe ondeugden de vermogens van de ziel bezet houden en de mens bij het geestelijk opklimmen hinderen · 291
49. Over sommigen die de ondeugden achter zich laten en zich wijden aan andere geestelijke praktijken. Het ontstaan van de toeneiging · 292
50. Drie deugden die nodig zijn voor wie echt willen strijden tegen ondeugden, namelijk daadkracht, strengheid en goedheid · 295
51. Hoe nuttig of nodig het is voor iemand die in geestelijke oefeningen vordering maakt, een geestelijk begeleider te hebben · 296

52. Wie tegen de acht kapitale ondeugden vecht, vecht in zekere zin tegen alle ongeregelde toeneigingen · 297
53. Wijze van strijden tegen de ondeugden en dat de mens niet tegen alle tegelijk moet vechten, maar tegen één principale ondeugd · 297
54. Dat de ondeugden naar de verscheidenheid van hun aard op verschillende manieren bestreden moeten worden. Waarin die verscheidenheid van ondeugden bestaat · 299
55. Dat er drie opgangen tegen elke ondeugd zijn, dat wil zeggen, drie voortgangen naar de tegenovergestelde deugd · 300
56. Opklimmingen tegen de eerste ondeugd, dat is de gulzigheid · 301
57. Opklimmingen om de ondeugd van ontucht te bestrijden · 304
58. Opklimmingen tegen de hebzucht · 307
59. Opklimmingen tegen de wraakzucht · 308
60. Opgangen naar de naastenliefde en tegen de afgunst · 309
61. Opgangen en gevechten tegen de traagheid · 311
62. Opklimmingen tegen de roemzucht, om deze uit te drijven · 314
63. Opklimmingen tegen de hoogmoed, om deze te overwinnen · 316
64. Hier begint het vierde deel: de geestelijke afdalingen, die in twee soorten te verdelen zijn, namelijk afdalingen naar zichzelf en naar de naaste · 319
65. De eerste weg omlaag, waarlangs de mens tot zichzelf afdaalt en van een hogere naar een lagere fase gaat · 320
66. De tweede weg omlaag, waarlangs de mens soms noodzakelijkerwijze moet afdalen tot het gedragspatroon van de uiterlijke levenswandel · 322
67. De derde afdaling naar zichzelf, waardoor de breekbare mens, niet in staat om zich lang of altijd op geestelijke zaken toe te leggen, genoodzaakt is zich in handenarbeid te oefenen · 324
68. Afdalingen tot de naaste of omwille van de naaste. De eerste stap omlaag geschiedt op bevel van de overste · 328
69. De tweede stap omlaag tot de naaste, waardoor wij met de naaste afdalen voor hulp of raad, voor bemoediging of berisping · 329
70. De derde stap omlaag, waarlangs een overste moet afdalen om met zorg te waken over zijn onderdanen · 333

Index van persoonsnamen · 335
Over de inleider/vertaler · 341
Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum · 343

Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum –
een redactionele toelichting
door Gerlof Verwey

De *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum* is een initiatief van de Coornhert Stichting. De reeks biedt onderdak aan publicaties op het terrein van de geschiedenis van het Nederlandse nonconformisme van de 14^e tot de eerste helft van de 20e eeuw, zowel tekstedities (al of niet in vertaling of hertaling), als studies (monografieën, congres- en conferentieverslagen, dissertaties). Auteurs die in de publicaties in deze reeks centraal staan, hetzij met eigen tekst, hetzij als object van onderzoek, worden geacht in één of andere zin van het woord ‘nonconformist’ of ‘dissident’ te zijn. Dat geldt dus ook voor Gerard Zerbolt van Zutphen en ook voor andere religieuze auteurs uit de kring van de Moderne Devotie, zoals Geert Grote, Salome Sticken en Thomas van Kempen die wij mettertijd eveneens in deze reeks hopen te kunnen verwelkomen.

De keuze van het thema van onze editiereeks werd ingegeven door de overweging dat m.n. in de cultuurgeschiedenis van de Lage Landen van de late Middeleeuwen tot onze tijd het de veelal religieuze, filosofische, seculier-intellectuele en artistiek-literaire *outsiders* (‘nonconformisten’) waren die in weerwil van hun (soms ingetogen, geruisloze, soms ook publieke, luidruchtige) oppositie tegen het politieke of kerkelijke *establishment*, een stempel wisten te zetten op het culturele leven van hun tijd. Opvallend genoeg niet zelden, omdat zij door hun levenshouding in bredere lagen van de bevolking respons vonden en zo tot spreekbuis van opvattingen en gevoelens konden worden die op gespannen voet stonden met de gevestigde belangen en kaders van kerk en samenleving.

Een prachtig voorbeeld van dat laatste levert de geschiedenis van de Moderne Devotie, de spirituele beweging die in haar totaliteit beschouwd aan het eind staat van een ontwikkeling die in de 12^e eeuw begon en in de 15^e eeuw een voorlopige afronding vond (en sporen naliet tot ca. 1550). Die afronding is door Rudolf van Dijk eens treffend gekarakteriseerd als *de vergemeenschappelijking van de mystiek*: als beweging van ‘vernieuwde innerlijkheid’ wist de Moderne Devotie het mystieke erfgoed van de

vooraangaande eeuwen tot gemeengoed te maken. ‘De Moderne Devotie, aldus R. van Dijk, vat (...) in wezen vier eeuwen Nederlandse vroomheid samen en populariseert deze tevens voor een mondig geworden christenheid.’¹

Dit is inderdaad nonconformisme ten voeten uit. Het kenmerkende en paradoxale van het fenomeen van het nonconformisme is namelijk precies dit karakter van een zelfgekozen *outsider*-schap dat – vroeg of laat en niet zelden binnen één generatie – bredere sociale respons vindt.

Het door mij gekozen voorbeeld van de beweging van de Moderne Devotie kan voor sommigen als een verrassing komen, omdat de geschiedenis van de term en het begrip ‘nonconformisme’ in een heel andere richting wijst en niets van een prerematorische oorsprong doet vermoeden.

Zo is het in de hedendaagse kerk- en godsdienstgeschiedenis nog steeds gangbaar voor de genese van de term ‘nonconformisme’ te verwijzen naar het Engeland van na de Reformatie. De uitdrukking *nonconformists* kwam daar sinds het midden van de zestiende eeuw in gebruik als aanduiding van de puriteinse rebellen, die zich verzetten tegen de politieke dwang tot conformering aan de Engelse staatskerk, nadat die uiteindelijk, d.w.z. sedert Hendrik VIII, onder het gezag van de Engelse koning was komen te staan. De nadruk ligt (zoals ook in bovengenoemd voorbeeld) op de groep – de nonconformisten – niet op het inhoudelijk verbindende – het nonconformisme.

In de tegenwoordig meest courante betekenis van het woord staat ‘nonconformisme’ dan ook primair voor een *godsdietsociologische categorie*. Het begrip (nog niet de term daarvoor) werd voorbereid door Max Weber (1864–1920)² en door de baanbrekende onderzoeken van diens Heidelberger collega Ernst Troeltsch (1865–1923) op de conceptuele landkaart van de kerk- en godsdienstgeschiedenis gezet.³ In ons land

1 Rudolf van Dijk, ‘Geert Grote en de Moderne Devotie. De vergemeenschappelijking van de mystiek’, in: J. Baers, G. Brinkman, A. Jelsma, O. Steggink (red.), *Encyclopedie van de mystiek: Fundamenten, tradities, perspectieven*, Kampen/Tielt, 2003, pp. 708–725, speciaal pp. 713–715.

2 M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie* [1920], Tübingen, 1972, pp. 207–236; het gaat hier om het onderscheid van kerk en sekte. Dat onderscheid hield Weber bezig in publicaties vanaf 1906.

3 Ik doel op diens categoriale onderscheiding van kerkelijk, mystiek en sektarisch christendom in zijn *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. Uitvoerige bespreking van genese en ontwikkeling van Troeltsch’s typologie in: Arie L. Molendijk, *Zwischen Theologie und Soziologie. Ernst Troeltschs Typen der christlichen Gemeinschaftsbildung: Kirche, Sekte, Mystik*, Gütersloh, 1996.

kreeg het begrip ten slotte burgerrecht door het werk van de kerkhistoricus J. Lindeboom (1882–1958). In een eigentijdse herneming van het project van de *Unpartheiische Kirchen- und Ketzer-Historie* (1699–1700) van de piëtist Gottfried Arnold⁴ vatte Lindeboom de (nog niet als zodanig benoemde) ‘nonconformisten’ samen onder de benaming van ‘sektariërs en ketters’. Het waren, conform de titel van zijn terecht vermaard geworden boek, de *Stiefkinderen van het Christendom* (1929).⁵ Bij geen van deze auteurs worden deze ‘stiefkinderen’ van het reguliere kerkelijke christendom echter systematisch als ‘nonconformisten’ beschreven.⁶

Als het woord ‘nonconformisme’ ten slotte in de context van de 20^e eeuwse geschiedschrijving van de Radicale Reformatie meer systematisch in gebruik komt, dan veelal als paraplueterm voor *heterodoxe* richtingen of auteurs sedert de 16^e eeuw, die ook wel kortweg als ‘dissidenten’ worden aangeduid.⁷ Volgens de nog steeds maatgevende typologische classificatie van George Huntston Williams zijn dat de wederdopers, de spiritualisten en de rationalisten (ook wel getypeerd als anti-trinitariërs).⁸

In deze wezenlijk protestantse optiek heeft het religieuze nonconformisme per definitie een post-reformatorische oorsprong en is het dus zinloos over ‘nonconformisme’ van vóór ca. 1550 te willen gewagen. In tegenstelling daarmee impliceert het concept van ‘nonconformisme’ dat in de naam *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum* is voorondersteld, dat het wel degelijk zin heeft van een religieus nonconformisme van vóór de Reformatie te spreken. Maar ook, dat het niet aangaat op voorhand iedere continuïteit tussen het nonconformisme van vóór en na de Reformatie te loochenen.

4 Gottfried Arnold (1666–1715). Een Nederlandse vertaling van zijn *Unparteiische 2 Kirchen- und Ketzer-Historie* verscheen in drie delen (met kopergravures van Romeyn de Hooghe): G. Arnold, *Historie der Kerken en Ketteren, enz.*, Amsterdam 1701–1729.

5 J. Lindeboom, *Stiefkinderen van het Christendom*, 's-Gravenhage, 1929.

6 Een aanzet daartoe heb ik proberen te geven in G. Verwey, ‘Albert Verwey als erfgenaam van het nonconformisme. Een verkenning van de religieus-historische achtergronden van zijn spinozisme’, in: Ph. Breuker en J. Gulmans (red.), *De dichters en de filosofen. Wijsgerige aspecten van de poëzie in Nederland rond 1900*, Leeuwarden, 2008, pp. 15–45.

7 Zo bijvoorbeeld in de zgn. Kerkelijke Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam en in het veeldelige bibliografische repertorium *Bibliotheca Dissidentium* (deel XXII verscheen in 2003). De verwisselbaarheid van beide termen (nonconformist en dissident) wordt zichtbaar bij vergelijking van de titel van de bijdrage van R. Crahay (1983) met (de titel van) M. Lienhard (ed.), *Les Dissidents du XVIe siècle entre l’Humanisme et le Catholicisme*, Baden-Baden, 1983, waarin die bijdrage is opgenomen.

8 G.H. Williams, *The Radical Reformation*, 3rd ed., rev. and expanded, Kirksville, 2000.

De drie volgende – niet godsdienstsociologische, maar inhoudelijke – overwegingen beogen die laatste gedachte te staven. Tezamen genomen pleiten zij er voor het gangbare profiel van het nonconformisme los te laten en te verruilen voor dat van de *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum*.

Eerste overweging. De grondslag voor een herbezinning op het fenomeen van het religieuze nonconformisme werd, ruim een generatie geleden, gelegd in de kring van de reformatiehistorici. Het was Steven Ozment, een leerling van Heiko A. Oberman, die er in slaagde in zijn boek *Mysticism and Dissent: Religious Ideology and Social Protest in the Sixteenth Century* van 1973 aannemelijk te maken dat dissenters of nonconformisten van de 16^e eeuw in alle drie genoemde categorieën voor hun kritische stellingname schatplichtig waren aan de middeleeuwse mystiek, in het bijzonder aan de dominicaanse mystiek van Tauler en de *Theologia Deutsch*. Zij deelden met de mystiek een potentieel *anti*-intellectuele en *anti*-institutionele oriëntatie. De mystiek was voor hen (zoals voor religieus nonconformisten van alle tijden) zowel toevluchtsoord als wapentuig.⁹ Dat geldt niet alleen voor auteurs als Thomas Müntzer, Hans Hut, Hans Denck en Valentin Weigel, maar ook voor Sebastian Castellio (voormalig medewerker, later tegenstander van Calvijn), de spiritualist Sebastian Franck en – last but not least, hoewel niet door Ozment genoemd – de Nederlandse leek-humanist en spiritualist Dirck Volckertszoon Coornhert (1522–1590). Inderdaad, ook Coornhert was een groot bewonderaar van de *Theologia Deutsch*. Het was zelfs zijn lievelingsboek. Hij las het, naar eigen zeggen, twee keer per jaar en bekende geen auteur te zijn tegengekomen ‘vant daer ic meer godlijcker waerheys ende stichtinghe mijner zielen inne gevonden hebbe’, dan de ‘Duytsche Theologus’.¹⁰

9 Dit punt is de inzet van het zo juist genoemde boek van Steven E. Ozment, *Mysticism and Dissent. Religious Ideology and Social Protest in the Sixteenth Century*, New Haven/London, 1973, vgl. ‘Introduction: Mystical Theology as a Dissent Ideology’, p. 1: “It was surely no accident that magisterial dissenters in the sixteenth century were intimately conversant with medieval mystical writings. These writings would furnish refuge and weaponry to nonconformists in any age. Whether in the form of mystical theologies (i.e. theoretical treatments of the values and methods of mystical experience) or as the personal confessions and sermons of practiced mystics, they set forth what can fairly be called the latent revolutionary possibilities of the Christian religion.”

10 Coornhert, W.W. fol. 418c. – De betekenis van de mystiek voor Coornhert’s denken is in het verleden meer dan eens aangestipt, maar een meer systematische analyse van die verhouding en van Coornhert’s plaats in het gezelschap van de andere 16^e eeuwse nonconformisten blijft een desideraat.

Tweede overweging. Coornhert geldt in de Nederlandse kerk- en godsdienstgeschiedenis traditioneel als de prototypische nonconformist.¹¹ Daarom kon de digitale en boekeditorische ontsluiting van zijn werk het natuurlijke beginpunt van de *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum* zijn. Door ons editorisch program uit te breiden naar auteurs die behoren tot de laat-middeleeuwse Moderne Devotie en mystiek moet voor iedereen duidelijk worden dat wij met een ander concept van religieus nonconformisme werken, dan in de gangbare, op Coornhert c.s. geënte, kerkhistorische definitie voorondersteld werd. Dat klopt, want ‘nonconformisme’ staat in die gevestigde definitie namelijk voor *heterodoxie*. Deze definitorische conventie weerspiegelt een reformatorische *bias* of vooroordeel. Een vooroordeel dat er toe disponeert religieuze deviantie exclusief in termen van leerstelling uit te leggen. Het nonconformistisch karakter van de Moderne Devotie en mystiek kan daarmee onmogelijk gevat worden. Wie *heterodoxie* tot criterium voor nonconformisme maakt gaat voorbij aan wat wel het meest basale kenmerk van *alle* vormen van religieus nonconformisme is: het primaat van de *praxis pietatis*, of algemener: de voorrang van het leven op de leer. Niet *heterodoxie*, maar *heteropraxis* is het definiërend kenmerk van het nonconformisme – ook in het geval van Coornhert.¹²

Derde overweging. Mijn derde overweging berust op een analyse van Coornhert’s *Selbstverständnis* of zelfinterpretatie.¹³ Die analyse maakt aannemelijk dat het denken van Coornhert wezenlijk een *heilspedago-*

11 *Religieus nonconformist* moet ik eigenlijk zeggen, want in de 17^e eeuw zou met de filosoof Spinoza een ander type van conformisme belangrijk worden: het *filosofisch nonconformisme*.

12 In het hedendaagse (opvallend genoeg: niet-katholieke) Coornhert-onderzoek is een groeiende belangstelling te constateren voor de katholieke, prereformatorische antecedenten van Coornhert’s denken, waarmee de zolang stilzwijgend veronderstelde discontinuïteit met het prereformatorisch verleden in toenemende mate geërodeerd wordt. Vgl. E. Dekker, ‘Wilsvrijheid volgens Coornhert in het traditiehistorisch licht van de scholastiek. Een kleine dieptepeiling’, in: *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 45 (1991), pp. 107–119; M.G.K. van Veen, ‘“gants wederschriftelijk” – Coornherts polemieken tegen de gereformeerden in de context van zijn tijd’, in: J. Gruppelaar en G. Verwey (red.), *D.V. Coornhert (1522–1590): polemist en vredezoeker. Bijdragen tot plaatsbepaling en herwaardering*, Amsterdam, 2010, pp. 123–139; G. Verwey, ‘Was de *ratio* van Coornherts argumentatieve strategie in *Zedekunst* (1586) thomistisch van oorsprong?’, in: idem, pp. 141–170.

13 Uitvoerig daarover in G. Verwey, ‘Hoe zag Coornhert zich zelf? De idee van de *paideia Christi* als matrix van zijn zelfinterpretatie’, in: J. Gruppelaar, J. Pieters en J. Rogiest (eds.), *Un certain Hollandais: over de grenzen van zijn tijd*, Amsterdam, 2012 (te verschijnen).

gisch denken is, waarvan het hart gevormd wordt door wat, in navolging van Bruno Becker (1926), zijn volmaakbaarheidsleer of *perfectisme* wordt genoemd.¹⁴ Het christelijk perfectisme berust op de gedachte, dat de mens door God geschapen is opdat hij eeuwige zaligheid, d.i. perfectie of volmaaktheid bereikt. Zo kon Becker met recht over Coornhert spreken als ‘apostel der volmaakbaarheid’. Echter, zowel het geloof in de perfectibiliteit van de mens, als het heilspedagogisch optimisme dat daarmee gepaard gaat, is ook wezenlijk voor de oude, christelijke, ascetisch-mystieke traditie die in de Moderne Devotie een hoogtepunt bereikte.¹⁵ En dat geldt evenzeer voor de gedachte dat de door eigen inspanningen naderbij te brengen perfectie zonder hulp van God niet slagen kan. Ik doel op de notie van samenwerking of *synergie* van mens en God in de realisatie van het heilsplan.¹⁶ Deze overeenstemming is geen toeval, want Coornhert was er goed van op de hoogte dat hij op dit punt voorgangers had.¹⁷

Toegegeven, het is even opmerkelijk dat de oude noties van *perfectibiliteit* en *synergie* van centrale betekenis zijn voor Coornhert's perfectisme, als dat er diepere sporen van contact met de vruchten van het monastieke christendom in zijn werk lijken te ontbreken, dan uit zijn gebruik van de kerkvaders afgeleid kan worden.¹⁸ Er kan echter weinig twijfel over bestaan dat de idee van de *imitatio Christi* de horizon vormde van zijn zelfinterpretatie en zijn doen en denken als *imitator Christi paedagogi* bepaalde. Dat geeft ons weliswaar nog niet het recht in het werk van Coornhert en zijn 16^e eeuwse, Nederlandse geestverwanten een directe voortzetting van de middeleeuwse tradities in kwestie te zien, maar wel een interessante, postreformatoische *transformatie* daarvan. En dat is voldoende om het editorisch concept van nonconformisme van de *Bi-*

14 B. Becker, ‘Coornhert, de 16^e eeuwse apostel der volmaakbaarheid’ [1926], in: H. Bonger, *Dirck Volckertssoon Coornhert. Op zoek naar het hoogste goed*, Baarn, 1987, pp. 133–150.

15 Vgl. J. Passmore, *The Perfectibility of Man*, Indianapolis, 3rd edition, 2000, pp. 174–201.

16 Voor Zerbolt van Zutphen zij verwezen naar hoofdstuk 27 van zijn *Geestelijke opklimmingen* in de hier voorliggende uitgave van dr. Rudolf van Dijk.

17 Vgl. D.V. Coornhert, *Aantekeningen eenigher plaatsen van de onderhoudinge der geboden Godes* (1584). Het enige bekende exemplaar daarvan is sinds kort te raadplegen in de digitale versie van de UB van Gent.

18 Een deel van een verklaring daarvoor kan gelegen zijn in het feit dat het in zijn tijd in ons land heel gevaarlijk kon zijn al te openlijk katholieke sympathieën te uiten; katholiek werd geassocieerd met de Spaanse vijand. Een ander deel van zo'n verklaring zou kunnen liggen in Coornhert's polemische temperament.

bliotheca Dissidentium Neerlandicorum te rechtvaardigen en Zerbolt van Zutphen en Coornhert onder één dak samen te brengen.

Gerlof Verwey, hoofdredacteur BDN
Nijmegen, 1 oktober 2011

Ter inleiding

Toen de Friese karmeliet dr. Titus Brandsma (1881–1942) in oktober 1923 aan de pas gestichte Rooms-Katholieke Universiteit (thans Radboud Universiteit) te Nijmegen zijn ambt als hoogleraar in de ‘Wijsbegeerte en de Geschiedenis van de vroomheid, met name in de Nederlandse mystiek’ had aanvaard, vatte hij zijn deeltaak ‘Nederlandse Mystiek’ behoedzaam op. In dat eerste collegejaar gaf hij op woensdagmiddag om 14 uur college over ‘Ruusbroec en de H. Teresa, een onderzoek naar hun verband’. Met deze thematiek was hij vertrouwd. Want reeds als jonge frater had hij een kleine *Bloemlezing uit de werken der Hl. Teresia* uit het Frans vertaald en in 1901 bij L.C.G. Mosmans te 's-Hertogenbosch uitgegeven. En in 1919 had hij in de eerste jaargang van *For Roomske Frislân* de lezers in hun landstaal bekend gemaakt met een fragment ‘*Ut It sieraed fen de Geastlike Bruloft fen Joannes Ruusbroec, de Wunderbare*’.

Al in het tweede collegejaar wendde prof. Brandsma zich tot het rijke geestelijke erfgoed van de Moderne Devotie. Deze beweging van ‘vernieuwde innigheid’ of ‘innerlijke vernieuwing’ was rond 1375 met Geert Grote te Deventer begonnen. Ze manifesteerde zich – in onvoorwaardelijke trouw aan de kerk en haar traditie – als een dissidente beweging, die het opnam tegen de gevestigde orde. Deze verkeerde op maatschappelijk, kerkelijk en religieus gebied in verval. Tegen de waan van de dag propageerde de Moderne Devotie de waarde van christelijk gemeenschapsleven, het belang van evangelisch onderbouwd en kindgericht onderwijs, de kracht van de individuele mens die zich zijn eigen roeping tot en persoonlijke verantwoordelijkheid voor kerk en samenleving bewust wordt. Brandsma gaf in het studiejaar 1924–1925 college over ‘De Mystiek der Moderne Devotie’. Op de woensdagmiddagen om 16 uur maakte hij zijn studenten vertrouwd met de rijke schatten uit het eigen geestelijk erfgoed van de Nederlanden. Opvallend is dat zijn aandacht niet allereerst uitging naar de grondlegger van deze beweging, Geert Grote, maar naar de veelbelovende vroege moderne devoot Gerard Zerbolt van Zutphen, wiens rijke oeuvre zich nauwelijks met zijn korte leven laat rijmen.

Vanaf het studiejaar 1925–1926 mocht prof. Brandsma in Nijmegen ook een medebroeder verwelkomen in de persoon van Theo M.M. van

Rooij (1904–1976). Deze zal zich niet onmiddellijk onder Titus' gehoor hebben begeven, want als 21-jarige moest hij vanuit de karmel van Oss eerst studeren voor zijn kandidaatsexamen wijsbegeerte en Nederlands, dat hij in 1928 aflegde. Daarna volgde in Oss zijn theologische vorming, die in 1928 bekroond werd met de priesterwijding. Van 1931 tot 1934 verbleef Theo van Rooij in de karmel van Nijmegen, waar hij zich voorbereide op het doctoraal examen, dat hij in 1934 zou afleggen. In die jaren moet hij door zijn medebroeder en huisgenoot Titus Brandsma hebben laten verleiden tot een ambitieus opgezet dissertatie-onderzoek over Gerard Zerbolt van Zutphen. Op 25 mei 1936 promoveerde Van Rooij bij prof. Brandsma op een proefschrift getiteld *Gerard Zerbolt van Zutphen. I. Leven en geschriften* (Nijmegen e.a., 1936). De deeltitel zinspeelt op een geplande vervolgstudie. Nog twee delen werden in het vooruitzicht gesteld: *II. Bronnen* en *III. Kritische editie*. Het zou er echter niet meer van komen. Nog in het jaar van zijn promotie werd Van Rooij naar Java gezonden om te Malang in het middelbaar onderwijs als leraar Nederlands werkzaam te zijn.

Intussen verslechterde de politiek-militaire situatie op het wereldtoneel zodanig dat in 1939 de Tweede Wereldoorlog uitbrak. Van terugkeer naar Nederland kon geen sprake meer zijn en op Java werden de Nederlanders door de Japanse bezettingsmacht spoedig geïnterneerd. Na de bevrijding kwam Theo van Rooij terug naar Nederland, maar de tijd voor de aangekondigde vervolgdelingen van zijn proefschrift was voorbij. Zijn promotor Titus Brandsma was op 26 juli 1942 in het concentratiekamp Dachau gestorven, Nijmegen lag in puin en het Carmelleyceum te Oldenzaal zat dringend verlegen om een docent Nederlands. Van Rooij bleef voorgoed in het middelbaar onderwijs en zou zich met de stichting en leiding van het Geert-Grootcollege te Deventer nog tot zijn pensioen in 1969 zeer verdienstelijk maken.

De wens dat het ooit nog zou komen tot een bronnenonderzoek van de geschriften van Gerard Zerbolt en tot een kritische editie van zijn oeuvre, is intussen grotendeels vervuld. In 2001 publiceerde de reguliere kannik van Windesheim in de priorij Nazareth ('Engels Klooster') te Brugge, Francis-Joseph Legrand, bij Brepols te Turnhout haar kritische editie met Franse vertaling in iuxtapositie van Zerbolts *De reformacione virium anime*. Het kritisch apparaat verraadt een brede kennis van de handschriftelijke en gedrukte overlevering van dit veelgelezen handboek voor de geestelijke weg. Het doet verslag van een minutieus onderzoek van de (mogelijke) bronnen die eraan ten grondslag liggen. Dit prijzenswaardig initiatief vervolgde zij in 2006 met een soortgelijke kritische uit-

gave met Franse vertaling van Zerbolts tweede handboek voor de geestelijke weg, *De spiritualibus ascensionibus*, op basis van vergelijkbaar bronnenonderzoek eveneens uitgegeven bij Brepols te Turnhout. Met de kritische editie van de twee hoofdwerken van Gerard Zerbolt van Zutphen is het editieproject dat Theo van Rooij en zijn promotor Brandsma voor ogen stond, althans voor een belangrijk deel gerealiseerd. Beide boeken waren in de vijftiende eeuw zeer populair en werden door een breed publiek gewaardeerd. Zerbolts overige werken zijn gelegenheidsgeschriften, die in het licht van de beide handboeken voor de geestelijke weg nu opnieuw bestudeerd en kritisch uitgegeven zouden moeten worden.

Het is eigenlijk merkwaardig dat *De reformatione virium anime* al in 1951 een moderne Nederlandse vertaling te beurt is gevallen, vervaardigd door S. van der Woude onder de titel *Gerard Zerbolt van Zutphen, Over de hervorming van de krachten der ziel*, terwijl *De spiritualibus ascensionibus* – toch de meest voldragen vrucht van Zerbolts denken over de spirituele omvorming van de mens in God – zestig jaar heeft moeten wachten op een Nederlandse vertaling. Gedurende mijn jarenlange dienst aan studie en onderzoek van de Moderne Devotie was ik al veel eerder onder de indruk gekomen van de diepe mensenkennis waarvan Gerard Zerbolt in zijn *De spiritualibus ascensionibus* getuigt. Het trof mij hoe hij zijn object – de mens in zijn betrokkenheid op de Almachtige als alomvattend mysterie van alle bestaan – zeldzaam scherp tekent in zowel zijn roeping als zijn talloze hebbelijkheden. Tegelijk besepte ik dat de ondeugden (*vitia*) waartegen Zerbolt ons ten strijde roept, nog volop bestaan en dat de krachtbronnen die ons als deugden (*virtutes*) ten dienste staan, even onveranderd en onverminderd inzetbaar zijn. In de zekerheid dat ik in *De spiritualibus ascensionibus* te doen had met een juweel van laatmiddeleeuws geestelijk proza van ons eigen geestelijk erf, begon ik in het begin van de jaren '90 in 'eigen beheer' aan een werkvertaling, waarin ik trouw aan de Latijnse tekst gewetensvol probeerde te combineren met een soepel leesbaar Nederlands. Immers, vertalen is het boeiende gesprek met een auteur die als gesprekspartner niets méér heeft dan zijn tekst. Deze ongelijke positie dwingt tot diep respect, dat zich slechts in brongetrouwe precisie 'van zin tot zin' laat vertalen.

Een boek als *Geestelijke opklimmingen* zou naar mijn aanvoelen ook in onze tijd een 'berggids' kunnen zijn voor ieder die binnen de kortstondigheid van het aardse leven wil opklimmen naar de oorspronkelijke staat van rechtschapenheid waarvoor hij van eeuwigheid bestemd is. Nu het communisme failliet is en het kapitalisme in ontbinding verkeert, lijkt een boek als *Geestelijke opklimmingen* vooral om zijn heldere analyse van

ondeugden en zijn efficiënte deugdenstrategie meer dan ooit een bruikbare gids te zijn voor een nieuwe visie op de samenleving, waarin het heersende kille *ik*-denken moet wijken voor een innerlijk vernieuwd, warm *wij*-gevoel. Hier ligt de actualiteit van de Moderne Devotie in het algemeen en van Gerard Zerbolts *Geestelijke opklimmingen* in het bijzonder.

Na de succesvolle afronding en publicatie bij Ten Have te Kampen van mijn vertaling van *De imitacione Christi* door Thomas van Kempen in 2008 werd mijn grotendeels voltooide werkvertaling van *De spiritualibus ascensionibus* door directie en wetenschappelijke adviesraad van het Titus Brandsma Instituut als project officieel erkend. In de jaren die volgden, kwam dit Instituut dankzij zijn huidige directeur, dr. Inigo Bocken, en in overleg met zijn projectleider Moderne Devotie, dr. Charles Caspers, in contact met dr. Gerlof Verwey, algemeen redacteur van de *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum*. De contacten leidden tot een aangename en vruchtbare samenwerking, waarvan dit boek het eerste product is.

Nu het werk gedaan is, rest mij allen te danken die mij de arbeid aan en de afronding van het Zerboltproject mogelijk hebben gemaakt. Mijn dank gaat allereerst uit naar de Orde waarvan ik – evenals in vroeger jaren Titus Brandsma en Theo van Rooij – lid ben en die mij zoveel ruimte voor wetenschappelijk onderzoek in dienst van kerk en samenleving heeft gegeven. Ook dank ik mijn *collegae proximi* van het Titus Brandsma Instituut, dr. Charles M.A. Caspers en dr. Rijcklof H.F. Hofman, met wie ik een brede interesse in geschiedenis en spiritualiteit van de Moderne Devotie mag delen. Mijn dank gaat in het bijzonder uit naar dr. G. Verwey en prof. dr. Jos A.A.M. Biemans, respectievelijk algemeen redacteur en redacteur Middeleeuwen van de *Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum*. Vooral Gerlof Verwey heeft zich een zeer kritische meezeer en onvermoeibare begeleider betoond, wiens talrijke correcties, suggesties en voorstellen in de verschillende *status nascendi* van zowel de vertaling als de inleiding ik met grote erkentelijkheid ter harte heb genomen. Ik dank de Coornhert Stichting hartelijk voor haar financiële ondersteuning, Johannes Rustenburg van TAT Zetwerk voor de typografische verzorging en Anniek Meinders van de Amsterdam University Press voor de editorische begeleiding van het project en zie dankbaar terug op een prettige en efficiënte samenwerking.

Het boek bestaat uit twee delen. Het eerste deel omvat een aantal hoofdstukken die samen een substantiële inleiding vormen op de Moderne Devotie, de auteur Gerard Zerbolt, zijn handboeken voor de geestelijke weg, de opbouw en analyse van *Geestelijke opklimmingen*, en het

dialogisch karakter ervan, dat sterk actualiserend doorwerkt. Tot dit deel behoren ook een schematisch grondplan van *Geestelijke opklimmingen* en de bibliografie van bronnen en literatuur. Het tweede deel bevat hoofdzakelijk de Nederlandse vertaling van *Tractatulus devotus de spiritualibus ascensionibus* onder de titel *Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen*. Eraan vooraf gaat een toelichting, waarin kritisch wordt ingegaan op de problematiek van het bronnengebruik in dit geschrift. Met een index van persoonsnamen is dit tweede deel voltooid.

Mijn grootste vreugde over het verschijnen van dit werk ervaar ik niet alleen aan het feit dat 75 jaar na de verschijning van de veelbelovende dissertatie van Theo van Rooij een eigentijdse vertaling van het wellicht belangrijkste geschrift uit de vroege Moderne Devotie mag verschijnen. De voornaamste reden tot vreugde voor mij is de mogelijkheid om, in de traditie van Titus Brandsma, deze kostbare parel uit ons geestelijk erf te mogen delen met zovelen die in ons hachelijke bestaan willen koersen op hun oorsprong die tevens hun bestemming is.

dr. R.Th.M. van Dijk O.Carm.
Nijmegen, 1 september 2011

DEEL 1
BERGGIDS VOOR DE GEESTELIJKE WEG

Inleiding op *Geestelijke opklimmingen* van Gerard Zerbolt van Zutphen

Overzicht van de inhoud

De Nederlandse vertaling van *Tractatulus devotus de spiritualibus ascensionibus* of 'Kleine devote verhandeling over geestelijke opklimmingen' van Gerardus de Zutphania, alias broeder Gerard Zerbolt van Zutphen (1367–1398), wordt in deel I uitvoerig ingeleid.

Allereerst wordt zij geplaatst tegen een breed geschetste achtergrond van **De vroege Moderne Devotie** (hoofdstuk 1). Vervolgens wordt dieper ingegaan op de spiritualiteit van deze beweging van vernieuwde innigheid of innerlijke hervorming, met name waar het haar grondleggers ging **Om herstel van het christelijk gemeenschapsleven** (hoofdstuk 2). Voor de beschrijving, onderbouwing en uitwerking van dit ideaal ontplooidde de jonge **Broeder Gerard Zerbolt van Zutphen** (hoofdstuk 3) zich als een bevolgen deskundige. Zijn grootste verdiensten vormen de **Twee handboeken voor de geestelijke weg** (hoofdstuk 4) die hij naliet en die vooral in de vijftiende eeuw grote populariteit genoten. In tegenstelling tot *De reformatione virium anime* ('Hervorming van de vermogens van de ziel') is *De spiritualibus ascensionibus* ('Geestelijke opklimmingen') niet eerder in modern Nederlands vertaald. Om de geïnteresseerde lezer te gerieven wordt uitvoerig ingegaan op de **Opbouw en analyse van Geestelijke opklimmingen (1)** (hoofdstuk 5). De betreffende beschouwingen worden onderbroken voor de presentatie van een reeks hoofdstukken die samen **Het paradigma van de god-menselijke liefde** bieden. Als de **triptiek van de mysteria Christi** (hoofdstuk 6) vormen ze een zelfstandig tekstblok met concrete meditatiestof over het leven, lijden en sterven van Jezus Christus. Hierna wordt de draad van de **Opbouw en analyse van Geestelijke opklimmingen (2)** (hoofdstuk 7) weer opgenomen. De inleiding wordt afgerond met een **Ten besluite**, dat **het dialogisch karakter van Geestelijke opklimmingen** (hoofdstuk 8) aan de orde stelt. Dit eerste deel van het boek wordt afgesloten met als bijlage het **Grondplan van Geestelijke opklimmingen** en een lijst van **Bronnen en literatuur**.

In deel II volgt na een **Toelichting bij de vertaling** de geannoteerde tekst van de Nederlandse vertaling als *Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen*. Een **Index van persoonsnamen** ontsluit de inhoud van het gehele boek.

De vroege Moderne Devotie

De spiritualiteit van de Moderne Devotie wordt vooral gekenmerkt door een pragmatische geesteshouding.¹ Liever dan geleerde theologische bespiegelingen en hooggestemde beschouwingen vanuit mystieke bevoegdheid waren vooral vroeg-moderne devoten als Gerard Zerbolt van Zutphen eropuit de mensen van hun tijd een veilige geestelijke weg te wijzen temidden van de wisselvalligheden van het aardse bestaan. Dit speelt zich – toen evenzeer als nu – voor iedere mens af tussen verwachting en geboorte enerzijds en dood en begrafenis anderzijds. Met de dood is alles voorbij, althans voor zover het oog van de betrokkene en zijn of haar nabestaanden reikt. In de late middeleeuwen cultiveerde men sterk de nagedachtenis van de betreurde doden in maand- en jaargetijden, in do-denvigilie en dodenmis, in eeuwige misfundaties en incidentele gebeds-intenties.² Voor de rest rekende men vurig op de barmhartigheid van de goddelijke Rechter, in de hoop dat op de balansrekening van ieders levensloop de moeizaamheid van het aardse bestaan en de som van alle goede bedoelingen zouden opwegen tegen de lange lijst van zonden en nalatigheden.

De dagelijkse zorgen voor have en goed waren immers talrijk, veroorzaakt als ze werden door lokale en regionale geschillen, oorlogen en vandalisme, misoogsten en hongersnood. Pauperisme en marginalisatie waren de negatieve bijverschijnselen van een stadscultuur in ontwikkeling, van een burgerij in opkomst. Heel Europa had bovendien periodiek te kampen met de gevreesde pestziekte. Van tijd tot tijd nam de ‘zwarte dood’ epidemische omvang aan en ontwrichtte hij in ernstige mate het sociale, economische en religieuze leven.³ Voor velen was de dood een ongenode, maar hardnekkig terugkerende gast, die overlevenden en

1 De meest recente en algemene inleiding op de geschiedenis en spiritualiteit van de Moderne Devotie als beweging van ‘vernieuwde innigheid’ (*devotio moderna*) in de late Middeleeuwen en vroege Nieuwe Tijd is: Goudriaan, *Vernieuwde innigheid*, 2008. Met beredeneerde bibliografie.

2 Zie meer hierover in: Van Bueren, *Gedenken*, 1999. – Breure, *Doodsbeleving*, 1987.

3 Uitgebreide achtergrondinformatie biedt: Benedictow, *Black Death*, 2004.

nabestaanden tot wanhoop en vertwijfeling bracht of tot ongezonde bezweringspraktijken verleidde. Maar evenzeer zochten en vonden mensen hun weg door de dood heen door de troostrijke rituelen van de Kerk en aan de hand van de vele *artes moriendi* die in omloop waren.⁴

Van de kerk viel in veel opzichten weinig te verwachten. Sinds het begin van de veertiende eeuw zetelden de pausen in het Franse Avignon, waar zij overwegend een weelderig leven leidden. Zij voerden een sterk centralistisch bewind, dat in fiscaal opzicht ook nog eens een zeer lange arm bleek te hebben. Het pauselijk gezag werd intussen ondermijnd door het conciliarisme, een binnenkerkelijke stroming die het hoogste gezag niet aan de paus alleen, maar aan het algemeen concilie van paus en bisschoppen wilde toekennen. Vooral Franse kardinalen en bisschoppen toonden zich fervente tegenstanders van het curialisme, dat een monarchale ambtsopvatting van de opvolgers op de zetel van Petrus voorstond.

Breed verspreid waren verder de kerkelijke euvels, waartegen ook de Moderne Devotie vanaf ca. 1378 een geducht offensief zou ontketenen. Zo bestond er een levendige handel in kerkelijke ambten, waarbij hogere geestelijken die in beneficies en prebenden grossierden, bepaalde officies of onderdelen ervan aan lagere clerici door- of onderverhuurden. Dit misbruik, dat als *simonie* te boek staat, bestond ook in tal van kloosters, vooral van adellijke vrouwen, waar men zich in ruil voor een royale bruidsschat kon inkopen. De goederengemeenschap in dergelijke kloosters bestond slechts in centrale bewaring van de persoonlijke eigendommen en inkomsten van de conventualen. Dit zogeheten *propriëtarisme* tastte uiteraard het conventuele gemeenschapsleven aan. Soms was het verschil tussen arme en rijke conventualen zo groot, dat er van de bedoelde principiële gelijkheid tussen kloosterlingen weinig over was. Zo raakte men ver verwijderd van het oermodel van de christelijke gemeenschap, waar men 'alles gemeenschappelijk bezat' en 'niemand iets als zijn persoonlijk bezit beschouwde' (*Hnd* 2,44; 4,32). Een ander misbruik dat breed verspreid was, betrof geestelijken die op grond van hun (hogere) wijding tot het celibaat verplicht waren en dus in onthouding en ongehuwd moesten leven.⁵ Velen echter maakten zich aan *focanisme* schuldig:

4 Birkhofer, *Ars moriendi*, 2008. – Lie/Reynaert, *Artes*, 2004. – Jansen-Sieben, *Repertorium*, 1989.

5 Een belangrijke indeling in de Kerk als 'volk Gods' betreft die tussen *laici* ('leken') en *clerici* ('geestelijken'). In de middeleeuwen behoorden meer mannen tot de *clerus* ('geestelijkheid') dan tegenwoordig. Scholieren die als koorleden werden ingeschakeld, ontvingen reeds de *tonsura* ('kruinschering' of tonsuur) als teken van hun op-

zij hielden er in strijd met hun kerkelijke verplichting een huisgenote of 'haarddame' (*focaria*) op na, wier taken niet beperkt bleven tot huishoudelijke besognes, maar zich ook uitstrekten tot de intieme sfeer. Uit dergelijke illegale relaties kwamen niet zelden kinderen voort.

Met al deze kwalijke praktijken was de kerk dringend aan vernieuwing toe. De substantiële aanzetten hiervoor zouden echter – ondanks talrijke eerdere pogingen – niet uit de hiërarchie komen, maar vanaf de basis. Vernieuwing en hervorming waren tot dan toe vaak blijven steken in uiterlijkheid of, na een veelbelovend begin, vroeg of laat in uiterlijkheid verzand. Veel hervormingsmaatregelen waren meer een zaak van de wet dan van het hart. Het ontbrak, kortom, aan innerlijkheid. Het waren nu vooral de kartuizers, die in de stilte en de eenzaamheid van hun bestaan van kluzenaars-in-gemeenschap oog en hart hadden voor de binnenkant van het menselijk leven.⁶ Hun ging het om de innigheid van de betrokkenheid op het Mysterie van alle leven, waarvan iedere mens zich, minstens latent, bewust is. Van de kartuizers gingen in de veertiende eeuw krachtige impulsen uit, niet in het minst dankzij hun vertrouwde met de spirituele traditie van de kerk der eeuwen. Zij ontwikkelden een boekcultuur, waarin tal van auteurs, vertalers en kopiïsten samen zorgden voor een indrukwekkende productie van handgeschreven boeken voor eigen gebruik of voor verkoop, van oorspronkelijke en vertaalde werken, compilaties, miscellanea en florilegia, en van geschriften uit eigen kring.

name in de clerus of geestelijkheid. Ook koster, grafdelvers en schoolmeesters behoorden toen tot de lagere geestelijkheid (*clerici in minoribus*), terwijl subdiakens, diakens, priesters en bisschoppen de hogere geestelijkheid (*clerici in maioribus*) vormden. Tot het celibaat waren alleen geestelijken met hogere wijdingen verplicht. Zij mochten na hun wijding geen huwelijk meer aangaan op straffe van nietigheid, moesten in geval van een bestaand huwelijk hun huwelijksleven vaarwel zeggen, de kuisheid volmaakt onderhouden en zich hoeden voor vrouwelijke omgang met vrouwen. Nolet/Boeren, *Instellingen*, 1951, 105–107. – Tot aan het Tweede Vaticaans Concilie (1963–1965) waren clerici al diegenen die na de tonsuur lagere wijdingen (*ostiarius* of 'deurwachter', *lector* of 'lezer', *exorcista* of 'duivelbezwerder', *acolythus* of 'altaardienaar') of hogere wijdingen (*subdiaconus* of 'subdiaken', *diaconus* of 'diaken', *sacerdos* of 'priester', *episcopus* of 'bisschop') hadden ontvangen. Sinds dit Concilie behoren alleen mannen vanaf de diakenwijding nog tot de clerus. Wat de diakens betreft onderscheidt men 'transeunte' diakens (die de diakenwijding ontvangen met het oog op een spoedig gevolgde priesterwijding en niet actueel gehuwd mogen zijn) en 'permanente' diakens (die de diakenwijding ontvangen zonder perspectief op een priesterwijding en actueel gehuwd mogen zijn). Diakens, priesters en bisschoppen kunnen zowel uit de seculiere als de reguliere christenen geroepen en gewijd worden. Zij behoren dan ofwel tot de seculiere geestelijken ('wereldheren') ofwel tot de reguliere geestelijken ('paters').

6 Pansters, 'Geheim', 2009. – Hogg, 'Carthusian Spirituality', 2005. – Nissen, 'Mystiek', 2003. – Gourdel, 'Chartreux', 1953.

Kopieerwerk had van nature een sneeuwbaaleffect: van één geschrift ontstond vaak uit het ene het andere exemplaar, waarbij kopiisten gewoonlijk niet alleen leesfouten maakten, maar op grond van eigen interpretatie ook de tekst emendeerden, corrigeerden of manipuleerden. Vergelijking van de vele varianten levert wetenschappers die een *editio princeps* voorbereiden, vaak een boeiende zoektocht naar de oorspronkelijke tekst op.

Handschriften vonden hun weg niet alleen naar de eigen kloosterbibliotheek, maar ook buiten hun ontstaansmilieu. Zo droegen de kartuizers substantieel bij aan de verspreiding van literatuur. Reeds Guigo I (1093–1136), de vijfde prior van de Grande Chartreuse bij Grenoble, definieerde in zijn *Consuetudines* ('gewoonten') het belang van boeken. Als eeuwige spijs voor de ziel moeten boeken met de grootste zorg omgeven worden, 'zodat wij het woord van God met de handen prediken, omdat wij dat met de mond niet kunnen'.⁷ Door hun levensstijl niet bestemd voor prediking in het pastorale veld, wisten de kartuizers zich dus geroepen tot prediking met de pen. Rond 1375 heerste er in de kartuize Monnikhuizen bij Arnhem – een van de drie kartuizen die Nederland toen rijk was – een hoogstaande geestescultuur.⁸ De gemeenschap werd in die dagen geleid door enkele opeenvolgende prioren van uitstekend gehalte. In dit verband moeten met name genoemd worden Henricus Egger van Kalkar (1328–1408), die de kartuize bestuurde van 1368 tot 1373, en zijn opvolger Henricus van Coesfeld (ca. 1350–1410), die tot 1378 haar prior was.⁹

In die periode zou Monnikhuizen voor enkele jaren een bijzondere gast in huis krijgen, en wel in de persoon van Geert Grote (1340–1384).¹⁰ Hij was enig kind van de vooraanstaande lakenkoopman Werner Grote te Deventer, die evenals zijn vrouw Heylwich van der Basselen, al in 1350 aan de pest gestorven was. Na zijn vorming aan de Latijnse school was de

7 *Libros quippe tanquam sempiternum animarum nostrarum cibum cautissime custodiri et studiosissime volumus fieri, ut quia ore non possumus, dei verbum manibus predicemus.* Guigo I, *Consuetudines Cartusiae*, c. 28, 3, 224, rr. 27–30.

8 Omstreeks deze tijd bestonden in Nederland de kartuizen van Geertruidenberg (het 'Hollandse huis', 1336), Monnikhuizen bij Arnhem (het 'Gelderse huis', 1342) en waarschijnlijk Bethlehem (Roermond, tussen 1371 en 1376). Later en in de vijftiende eeuw zouden nog ontstaan de kartuizen Nieuwlicht (Utrecht, 1391), Sint-Andries ter Zaliger Havene (Amsterdam, 1393), Sionsberg (Zierikzee, 1433), Sint-Sophie (Vught, 1466), Sint-Bartholomaeus in Jerusalem (Delft, 1470), Sint-Martinus op de Sonnenberg (Kampen, 1485). – Zie voor een gedetailleerd overzicht van de kartuizen en hun lotgevallen in de Nederlanden: Gaens/Hendrickx, 'Ritme', 2009. – Voor de kartuize Monnikhuizen zie: Goder, 'Monnikhuizen', 2005.

9 Rütthing, *Heinrich Egger*, 1967. – Hoekstra, 'Henri de Coesfeld', 1969.

10 Grote, *Lettres*, 1998, 9–47 – Épiney, *Gérard Grote*, 1970.

bemiddelde patriciërszoon Geert door zijn voogd, oom Johan van Ockebroeck, in 1355 naar de Sorbonne in Parijs gestuurd. Al in 1358 verwierf hij aan deze universiteit de academische basisgraad van *magister artium* (meester in de vrije kunsten). Door de tonsuur of kruinschering (*tonsura*) behoorde hij als *clericus simplex* (lagere geestelijke) intussen tot de geestelijkheid (*clerus*) van het bisdom Utrecht.

Aanvankelijk beijverde ook Geert zich, naar het voorbeeld van veel clerici in zijn tijd, met het verwerven van prebenden (*praebendae*, 'vaste inkomsten') en beneficies (*beneficia*, 'kerkelijke ambten') om zich van een onbezorgd bestaan in kerkelijke dienst te verzekeren. Op den duur leverde hem dit kanunnikplaatsen op in de domkerk van Aken (eind jaren '60) en in de domkerk van Utrecht (1371), met uitzicht op nog twee beneficies elders. Als rechtskundig onderlegd clericus ondernam hij voor zijn geboortestad tweemaal een succesvolle dienstreis naar het pauselijk hof van Avignon. Rond 1374 voltrok zich een verandering in zijn leven, dat tot dan toe weinig diepgang vertoond had. Hij kwam tot inkeer, volgens zijn biografen dankzij genezing van een ziekte die hem aan de rand van de dood had gebracht of dankzij een indringend gesprek met een kartuizer, misschien Henricus Egger van Kalkar, die hij waarschijnlijk al sinds zijn studietijd in Parijs kende. Geert schonk zijn geboortehuis, op enkele privé vertrekken na, aan de stad Deventer om het in te richten als vrijwoning voor ongetrouwde arme vrouwen (september 1374). Een deel van zijn bezittingen bestemde hij voor de kartuizers. Zijn boeken over zwarte kunst verbrandde hij openlijk op de Brink te Deventer, waarmee hij als voor-aanstaand stadgenoot zijn bekering publiekelijk bekend maakte.¹¹ Toen hij in oktober 1375 zijn beneficie aan de Sint-Martinuskerk te Utrecht opgaf, had hij met zijn *Conclusa en proposita, non vota* zijn 'besluiten en voornemens, zonder er geloften aan te verbinden' reeds geschreven.¹² Dit autobiografische geschrift weerspiegelt zijn vaste voornemen (*propositum*) om een sober, ernstig en innerlijk gericht leven te leiden en niet langer mee te doen aan de waan van de wereld.¹³

Om aan zijn innerlijk leven voedsel te geven trok Geert zich voor een jaar of drie als betalend gast en tafelgenoot (*prebendarius et convictor*) terug in de kartuize Monnikhuizen, waar de bekwame Henricus van Coesfeld intussen Henricus Egger als prior was opgevolgd. In de stilte en

11 Koch, *Zwarte kunst*, 1977, 26–28. – Over het begrip 'bekering' (*conversio*) zie noot 123.

12 Grote, *Lettres*, 1998, 51–72. – Pohl, *Opera*, 1902–1922, 87–107.

13 Over het voor de Moderne Devotie karakteristieke literaire genre van het *propositum* zie: Kors, 'Propositum', 1997.

eenzaamheid van de 'kartuizer woestijn' (*eremus cartusiae*) in Monnikhuizen leerde Geert Grote zijn roeping verstaan. Hij maakte zich de spirituele traditie van de Kerk eigen aan de hand van de rijkelijk voorziene kloosterbibliotheek. De spiritualiteit van de kartuizers met haar gerichtheid op persoonlijke verantwoordelijkheid voor de eigen ziel, op innerlijke omvorming van de mens in God, op innige toewijding aan voortgaande hervorming werd hem langzaam vertrouwder dankzij de dagelijkse afwisseling van eenzaamheid en gemeenschap, van liturgie en persoonlijk gebed, van studie en geestelijke lezing, van handarbeid en samspraak. Toen Geert, waarschijnlijk in 1378, de kartuize verliet, was hij degelijk gevormd in een spiritualiteit die haaks staat op wat 'de wereld' beweegt. Hij bleef de kartuizers zijn leven lang dankbaar om wat hij bij hen had ervaren. Hartelijke contacten met kartuizen en kartuizers getuigen hiervan.¹⁴

Als dissidente lagere clericus liet hij zich in Utrecht diaken wijden, om door de preeklicentie die aan dit kerkelijk ambt verbonden is, bevoegd en met gezag in brede kring te kunnen preken over het belang van 'innerlijke vernieuwing en vernieuwde innigheid' (*devotio moderna*) voor de Kerk in het algemeen en voor de gelovigen in het bijzonder. Geert schrok er niet voor terug om de belangrijkste kwalen van zijn tijd voortvarend aan te pakken. Hij bestreed in woord en geschrift de simonie, het proprietarisme en vooral het focarisme. Als in het hol van de leeuw zou hij in de synode te Utrecht in augustus 1383 een vlammend betoog tegen de talrijke focaristen onder de aanwezige geestelijkheid houden. Een moedig optreden, dat hem op een preekverbod zou komen te staan.¹⁵

Toen Geert Grote zijn zending als rondtrekkend diaken in 1378 begon, was de tijd voor hervorming en vernieuwde innigheid nog om een andere reden meer dan rijp: een splijtzwam in de kerkelijke hiërarchie leidde in datzelfde jaar tot het Westers Schisma, dat voorlopig binnen de wereldkerk een ernstige scheiding der geesten teweeg zou brengen.

14 Van Dijk, 'Bemoedigende wenken', 2004. – Van Dijk, 'Beziehungen', 1991.

15 Geert Grote, *De focaristis*, 2011. – Zie algemeen over de werken van Geert Grote: Van Dijk, *Prolegomena*, 2003.

Om herstel van het christelijk gemeenschapsleven

In 1376 was het pauselijk hof onder Gregorius XI (1370–1378) – mede op aandringen van de dominicaanse derdeordeling Catharina van Siena (1347–1380) – van Avignon naar Rome teruggekeerd (1376). Het zag er naar uit dat de heilige Stoel van Sint-Petrus weer het centrum van de wereldkerk zou symboliseren. Maar het duurde nauwelijks twee jaar of de kerk spleet uiteen in twee obediënties. In april 1378 werd tijdens een duister verlopen conclaaf de aartsbisschop van Bari, Bartholomeus Prignano, als Urbanus V gekozen tot opvolger van de in maart van dat jaar gestorven paus Gregorius XI. Enkele maanden later verklaarde de Franse fractie binnen het kardinalencollege deze verkiezing ongeldig en koos Robertus van Genève tot paus Clemens VII. Omdat Urbanus V niet van wijken wilde weten, nam Clemens VII de in 1376 verlaten Avignonse zetel weer in. Hiermee was het Westers Schisma een feit.¹⁶ Tot 1417 – toen tijdens het Concilie van Konstanz (1414–1418) met de verkiezing van paus Martinus V (1417–1431) de scheuring beëindigd werd – zouden de urbanisten en de clementijnen met Rome respectievelijk Avignon als kerkelijk hoofdkwartier elkaar meer bestrijden dan inspireren. Voorlopig toonde de kerk zich als een ‘tweekoppig monster’, zoals Geert Grote in een troostbrief aan zijn vriend Willem van Salvarvilla bevestigde.¹⁷

¹⁶ Van Asseldonk, *Nederlanden*, 1955.

¹⁷ Mulder, *Epistolae*, 1933, 78–93 (*Ep.* 21, *Epistola de scismate*). Willem van Salvarvilla (ca. 1327–1385), geboortig uit Rouen, was cantor van de Notre Dame te Parijs, hoogleraar aan de Sorbonne aldaar en kanunnik in Rouen en Parijs. In deze ambten stond hij onder gezag van de paus van Avignon. Zijn hart lag echter bij de paus van Rome. Hij vertrok naar Rome en werd door Clemens VII prompt van al zijn ambten ontheven. Door Urbanus V werd hij begiftigd met een prebende in de kathedraal van Luik en tot aartsdiaken van Brabant benoemd. Van Asseldonk, *Nederlanden*, 1955, 158. Met een geprangd gemoed richtte hij zich tot Geert Grote. Deze behoorde als diaken van het bisdom Utrecht tot de Romeinse obediëntie. Van Asseldonk, ‘Concilies’, 1964. Grote maakte Willem duidelijk dat op dit moment niemand wist wie de ‘echte’ paus was en dat het wachten was op een beslissende uitspraak van een algemeen concilie nadat beide pausen zouden zijn afgetreden. Het beste in deze situatie was eenvoudig te blijven en niet te vluchten (Willem wilde naar het oosten om bekeringswerk te

Inspiratie moest vanaf de basis komen, nu van de kerkelijke leiding voorlopig weinig te verwachten viel. Terwijl de hiërarchie tot in alle regionen verdeeld was, groeide onder de gewone gelovigen en in kloosterorden het verlangen naar een sterkere, meer persoonlijke beleving van de innerlijke eenheid met Jezus Christus als het onzichtbare eigenlijke hoofd van het mystieke lichaam (*corpus mysticum*) dat de Kerk is. Navolging van Christus op het ritme van het eigen persoonlijke leven en binnen nieuwe vormen van gemeenschap begon een ideaal te worden dat niet alleen reguliere christenen (kloosterlingen) aansprak, maar ook seculiere christenen (leken) begon te trekken.¹⁸ Dit ideaal inspireerde tegelijkertijd overal in Europa initiatieven die zouden leiden tot het ontstaan van nieuwe religieuze en semireligieuze gemeenschappen, conventen en conventikels, kloosters en kapittels. Een van de krachtigste bewegingen voor innerlijke vernieuwing werd de Moderne Devotie, waartoe Geert Grote na zijn terugkeer uit de kartuize Monnikhuizen omstreeks 1378 vanuit zijn geboortehuis te Deventer het initiatief nam.¹⁹

doen). Veel belangrijker is het zich te realiseren dat onder de uiterlijke, zichtbare en verdeelde kerk het innerlijke, onzichtbare en ondeelbaar ene hoofd van de kerk Jezus Christus is. Daarom is het leggen en onderhouden van een innerlijke, persoonlijke band met Christus het beste dat een christen in deze onheilzame tijd kan doen. Zie meer hierover bij: Van Dijk, 'Inniciteit', 2005. – Van Asseldonk, *Nederlanden*, 1955, 154–219.

- 18 Om de ongunstige associatie met onkunde en onwetendheid te vermijden, spreken wij bij gewone gelovigen liever niet van 'leken', maar van 'seculiere christenen' (die in de wereld leven), in relatie tot de 'reguliere christenen' (die onder een kloosterregel leven) en gewoonlijk 'kloosterlingen' of 'religieuzen' genoemd worden. Een leefmodel 'tussen wereld en klooster' (*inter seculum et monasterium*) volgen 'semi-religieuzen'. Voor dit leefmodel is door Elm, 'Bruderschaft', 1985 de term *Semireligiosentum* gelanceerd. Ook deze heeft nadelen, omdat 'semi' een zekere halfheid suggereert die aan de volwaardigheid van deze leefvorm geen recht doet. Veeleer is hier sprake van een 'middenstand' (*status medius*), die het midden houdt tussen die van de seculiere en de reguliere christenen.
- 19 Omdat de geest van vernieuwde innigheid of innerlijke vernieuwing overal in Europa rondwaarde, is de verleiding groot om overal buiten de Nederlanden en het Duitse taalgebied vergelijkbare fenomenen van reformspiritualiteit te interpreteren als 'Moderne Devotie'. Aan die verleiding hebben tot in het recente verleden heel wat wetenschappers teveel toegegeven. Het gevolg is tweeledig. Op de eerste plaats ontwikkelde men te weinig oog voor de interferentie van de verschillende observantie- en hervormingsbewegingen en werd er teveel op rekening geschreven van de devotiebeweging waarvan Geert Grote de 'vader en stichter' (*pater et origo omnium devotorum*) is. Zie Van Dijk, 'Frage', 1993. Op de tweede plaats werd de term 'Moderne Devotie' vaak in te algemene zin gebruikt, alsof de hoogbloei en de nabloei van deze beweging identiek waren aan de vroege Moderne Devotie, en alsof de moderne devoten in Salland of Westfalen dezelfde waren als hun geestverwanten in Holland of de Nederrijn. Natuurlijk waren er zowel chronologisch als geografisch vloeiende overgangen en overlappingsen en zijn er algemene kenmerken te noemen die voor de Moderne Devotie

In dit huis stond de wieg van de beweging die vanaf 1379 het ideaal van de Moderne Devotie in haar vaandel zou voeren.²⁰ In dit jaar legde Geert Grote zijn ideeën vast in statuten, die voortaan de rechtsbasis zouden vormen van de arme vrouwengemeenschap voor wie hij zijn ouderlijk huis grotendeels bestemd had. Deze statuten zijn als *Satinghe ende ordinantie van den husen ende erve, dat heer Gherijt die Groet in die ere Gods ghegeven hevet* in twee versies bewaard. De langere versie (L) is gedateerd 13 juli 1379, de korte (κ) 16 juli 1379.²¹ Het verschil van drie dagen heeft in het verleden veel geleerden hoofdbrekens gekost. Weliswaar lijkt κ in veel opzichten een verkorte versie van L, maar dat κ in één meesteres voor één gemeenschap en L in twee meesteressen voor twee gemeenschappen voorziet, kan niet tegelijkertijd in één zusterhuis voor één en dezelfde gemeenschap geldingskracht gehad hebben. In deze tweespalt ligt een probleem, dat de geleerden langdurig heeft beziggehouden.²²

als zodanig gelden. Men vergete evenwel niet dat het ideaal van de innerlijke vernieuwing in de verschillende tijdvakken van de late middeleeuwen en in binnen de lokale en regionale verscheidenheid van het Nederlands-Duits cultuurgebied zijn eigen gestalte en kleur kreeg, in personen zowel als in gemeenschappen. Zo hebben Adriaan Boeyens (1459–1523, de latere paus Adrianus VI), Maarten Luther (1483–1546, de grote hervormer) en Desiderius Erasmus (1466/69–1536, de Europees georiënteerde humanist) als tijdgenoten met elkaar gemeen, dat zij alle drie in een convict van broeders van het gemene leven hebben geleefd en in de geest van de Moderne Devotie degelijk zijn gevormd. Maar niemand zal de talrijke vruchten van hun latere leven ongenueanceerd willen toeschrijven aan de beweging van Geert Grote.

- 20 Zie over de broeder- en zusterschap van het gemene leven het recente standaardwerk: Van Engen, *Sisters and Brothers*, 2008.
- 21 De langere versie (L) is uitgegeven door De Hullu, 'Statuten', 1897, 65–74; de kortere versie (K) door Dumber, *Deventer*, 1732, 549a–550b. Van Ginneken, *Levensbeeld*, 1942, 206–210 geeft beide versies in geïntegreerde tekstpresentatie. Post, 'Statuten', 1952, 3–21 editeert beide versies in iuxtapositie.
- 22 D. de Man heeft als eerste, in 1919, de verhouding tussen K en L onderzocht. Hij veronderstelt dat L de eigenlijke statuten zijn en dat K als verkorte versie werd gebruikt bij de jaarlijkse materverkiezing in elk van de twee conventen waaruit het Meester-Geertshuis bestond. Zijn verklaring overtuigt niet, omdat L allerlei bepalingen bevat die voor de betrokkenen bij een materverkiezing van belang zijn. Deze zouden onvermeld blijven, indien men zich tot het voorlezen van K zou beperken. De Man, *Punten*, 1919, XVI–XXI. – Een andere verklaring biedt, een generatie later, R.R. Post. Hij beschouwt K als de eigenlijke statuten, omdat in 1379 het Meester-Geertshuis door slechts één meesteres zou zijn bestuurd. L zou, ondanks de door Grote drievoudig gezegelde akte, een vervalsing zijn uit de ambtsperiode van Johannes Brinckerinck als rector van het Meester-Geertshuis, dus van na 1392 dateren. L zou hebben gediend om de argwanende inquisitie gerust te stellen en de belangen te garanderen van de schepenen die namens de stadsmagistraat als voogden (*provisores*) waren aangesteld. Post's visie geeft geen antwoord op vragen als deze: waarom zou Grote, die kerkrechtelijk zeer onderlegd en voorzichtig van aard was, niet al in K in deze 'maatregelen' voorzien hebben? Welk belang konden de schepenen bij zulke uitgebreide interne regelingen hebben? Waarom wordt Grote in K slechts tweemaal en in L liefst achttien

Een nieuwe, tot nu toe meest plausibele, verklaring geeft Th. Klausmann.²³ Hij laat κ en L beide in hun waarde, zonder tot ante- of postdateringen of een vervalsingshypothese zijn toevlucht te nemen. Volgens hem bevat L de rechtsgeldige statuten van het Meester-Geertshuis, zoals totstandgekomen door samenwerking van stadsbestuur en stichter. κ is een zogenaamde *cedula*, een concept dat door het stadsbestuur als werkdocument aan de stichter Geert Grote was voorgelegd. Nadat deze dit ontwerp had gewijzigd – met als resultaat L, op 13 juli 1379 door Geert Grote drievoudig verzegeld als definitieve rechtsbasis – is κ vermoedelijk op 16 juli 1379 afgelegd en bij andere akten in het stadsarchief gevoegd. Reeds Dumbar trof κ aan in een codex onder de titel *Dijkregten van Zallandt en Mastebroek*, terwijl L te vinden is in het *Oude Copienboick* uit de vijftiende eeuw.²⁴ Klausmann had het geluk de later onvindbaar geraakte codex *Dijkrechten van Zallandt en Mastebroek met de Reformatien, en andere Rechten* te kunnen identificeren als het huidige Leidse handschrift UB BPL 1045. In deze convoluut bevindt zich inderdaad een fascikel met de *Satinghe* in de versie K.²⁵ Uit codicologisch onderzoek blijkt dat dit

maal als rechthebbende of verantwoordelijke in gewichtige zaken genoemd? Hoe zouden de zusters op de hoogte kunnen blijven van de toegevoegde bepalingen in L, als zij bij de jaarlijkse materverkiezingen alleen de tekst van K voorgelezen kregen? Post, 'Statuten', 1952, 21–46. – Een derde verklaring geeft A.G. Weiler, opnieuw een generatie later. Volgens hem berust de datering van K op een lees- of drukfout van de eerste editeur, G. Dumbar, die abusievelijk 1379 las in plaats van 1374. Dumbar, *Deventer*, 1732, 549a–550b. Geert Grote zou na zijn terugkeer in 1379 uit Monnikhuizen de ontwikkeling van de gemeenschap in zijn geboortehuis hebben willen bijsturen, met L als resultaat. Ofschoon deze visie meer recht doet aan de rechtsgeldigheid van L, geeft ze geen verklaring voor de verdubbeling van het matersambt in 1379. Waarom zouden er twee meesteressen moeten zijn, wanneer de gemeenschap zowel bij haar stichting in 1374 als bij het aantreden van Brinckerinck als rector in 1392 slechts zestien zusters omvatte? Waarom zou Grote op 16 juli 1374 de schepenen statuten hebben voorgelegd van zijn vrijwoning, waarvan pas twee maanden later, op 21 september, de stichtingsakte zou worden verleden, nog wel zonder verwijzing naar reeds bestaande statuten en met bepalingen die niet met K overeenstemmen? Wat van de hypothese van Weiler wel overeind blijft, is zijn suggestie dat Geert Grote tijdens zijn verblijf in Monnikhuizen ideeën gekregen en visies ontwikkeld heeft die hij na zijn terugkeer in Deventer in L heeft ingebouwd. Weiler, 'Begijnen', 1995. Dit aspect verdient nader onderzoek, omdat het meer over de invloed van de kartuizers op het ontstaan van de Moderne Devotie aan het licht kan brengen.

23 Klausmann, 'Satzungen', 2004, vooral 24–35. Zie ook Klausmann, *Consuetudo*, 2003, 141–144. – Bollmann, *Frauenleben*, 2004, 56–64.

24 Hs. Deventer, Stadsarchief, MA 4a, ff. 192r–194r. *Het Olde Copienboek*: Hs. Deventer, Stadsarchief, nr. 1607, ff. 192r–194r (*Satinghe ende ordinantie* in versie L).

25 *Dijkrechten van Zallandt en Mastebroek met de Reformatien, en andere Rechten*: Hs. Leiden, Universitätsbibliothek, BPL 1045, ff. 172r–176r (*Satinghe ende ordinantie* in versie K). Van de door Weiler veronderstelde *verschrijving* (1379 in plaats van 1374)

fascikel veel later, waarschijnlijk pas na de opheffing van het Meester-Geertshuis (1574?) of na de dood van de laatste zusters (1616), met de *Dijkrechten* is samengebonden en bewaard.

Klausmann geeft geen sluitende verklaring voor de verdeling van de bewoonsters in twee gemeenschappen onder twee gelijkwaardige meesteressen. Ik vermoed dat juist dit een van de vruchten is van Grotes verblijf bij de kartuizers waarop Weiler zinspeelt. Toen Geert Grote in 1374 zijn geboortehuis aan de stad ten geschenke gaf, had hij een vergelijkbaar doel voor ogen als in 1342 zijn stadgenoot, de priester Hendrik Stappe.²⁶ Hij wilde een werk van barmhartigheid tot stand brengen door arme, vrome vrouwen onderdak te bezorgen. Toen hij vijf jaar later de statuten voor de vrijwoning opstelde, wilde hij niet alleen vasthouden aan zijn oorspronkelijke opzet, maar bovendien ruimte scheppen voor een tweede opzet: zijn huis zou ook onderdak moeten bieden aan jonge(re) vrouwen die een semireligieuze gemeenschap wilden vormen. Beide doelstellingen konden van meetaf worden gerealiseerd dankzij de gunstige inrichting van het woonerf. Het bestond namelijk uit twee panden, een stenen huis en een achterhuis, beide geschikt voor bewoning door ongeveer acht personen.²⁷ De dubbele doelstelling vereiste vanzelfsprekend een dubbel leiderschap. Vandaar dat Grote voor elk der beide gemeenschappen in een eigen meesteres voorzag. De twee ambtsdraagsters moesten door de eigen gemeenschap uit eigen midden gekozen worden op de vooravond of de gedenkdag van Sint-Gregorius (12 maart).²⁸ Om de volstreekte gelijkwaardigheid van de dubbele doelstelling te waarborgen bepaalde hij dat de beide meesteressen samen zouden besturen en samen rekenschap moesten afleggen.²⁹ Het statutenconcept van het stadsbestuur zoals het in de versie K bewaard is gebleven, kon Geert Grote niet gebruiken. Het veronderstelde slechts één gemeenschap onder één meesteres. Daarom

blijkt, althans in dit handschrift, niets. Dit laat de mogelijkheid van een *verlezing* door Dumbar uiteraard onverlet.

26 Nübel, *Beginen- und Sozialsiedlungen*, 1970, 209–215. – Dumbar, *Deventer*, 1732, 510–512.

27 Post, 'Statuten', 1952, 13–15.

28 *Twe meysterschen sal men alle jaer kiesen op sunte Gregoris dach of avont na den meesten hoep der stemmen, daer ellic op ende na sine conscientie die nuttesten daer toe kiesen sal, ende niet na leven noch nae lede noch om beden willen. Die ene van den meysterschen sal altoes wesen ute der vergaderinghe van den Steenhues ende die ander ute der vergaderinghe des Achterhues.* Post, 'Statuten', 1952, 5–6.

29 *Welcke meysterschen soelen alle dinc, die ton hues comen, boeren, uetgheven ende opnemen ende alle dinghe, die men deilen sal, deilen ende se soelen heren Gheride ende den Schepene nae heren Gherides dode, wan sies begheren, rekeninghe doen.* Post, 'Statuten', 1952, 6.

hechtte hij ter goedkeuring zijn drievoudig zegel aan zijn eigen versie L, die in twee gemeenschappen onder tweehoofdig bestuur voorzag en bovendien hemzelf veel zeggenschap liet.

Voor het juist verstaan van het semireligieus gemeenschapsleven als relevant kenmerk van de ‘zusters van het gemene leven’ (*sorores vitae communis*) die uit Grote’s initiatief zijn voortgekomen, is het bovenstaande betoog van groot belang. Dit geldt met name voor de feitelijke of formele invoering van het gemeenschapsleven in het Meester-Geertshuis. Tot nu toe werd algemeen aangenomen dat dit pas in 1392 is ingevoerd, nadat broeder Johannes Brinckerinck als huisrector (1392–1419) de overleden Johannes van den Gronde was opgevolgd.³⁰ Van den Gronde stamde uit Ootmarsum en was als zielzorger in Amsterdam werkzaam, toen hij met Geert Grote in contact kwam en zich door hem naar Deventer liet lokken om er biechtvader te worden. Ofschoon hij een beroemd theoloog was en uitstekend preekte, kan zijn ambtsperiode (1383–1392) in het Meester-Geertshuis geen succes genoemd worden. Het oordeel van de (latere) zusters zelf laat aan duidelijkheid niets te wensen over, wanneer zij komen te spreken over de tijd die aan de energieke Brinckerinck voorafging. Vóór diens komst, dus ten tijde van Johannes van den Gronde als eerste opvolger van Grote zelf als huisrector (1379–1383),

...en plegen die zusteren niet te wercken, noch hier en was doen noch ghien gemyene leven, dat een ghemyene leven hieten mach; want een yegelick dede nae sijnsselves guetduncken, ende soe wat hem God te doene gaf; ende genck te kercken ende diende onsen lieven Heren, nadien dat hem God die gracie daertoe gaf. Ende als si dan ondertijden weder inquemmen uuter kercken, soe weren noch alle dijnge onbereit. Want omdat si niet veel en deden noch en arbeiden, soe hadden si biwilen oec maeger maeltijde.³¹

Men krijgt de indruk dat het semireligieuze gemeenschapsleven, zoals Geert Grote dat in de statuten van 1379 als mogelijkheid naast de oorspronkelijke sociaal-caritatieve doelstelling van zijn geboortehuis voorzien heeft, onder Van den Gronde nog weinig voorstelde. Toch blijkt uit

30 Epiney, *Gérard Grote*, 1970, 146–158 vertegenwoordigt de *communis opinio* omtrent het ontstaan van het semireligieus gemeenschapsleven in het Meester-Geertshuis. De aanvang van het zusterhuis bewijst volgens haar dat, ‘si Grote fut à l’origine de cette fondation, il ne lui imprima guère sa marque. Le véritable initiateur de la Vie commune, pour les femmes, ce fut Jean Brinckerinck’ (154). In het licht van meer recente onderzoekresultaten moet deze conclusie intussen sterk genuanceerd worden.

31 De Man, *Punten*, 1919, 196–197.

dezelfde bron dat er toen al vrouwen waren die de vonken onder de as brandend hielden, zoals Wijce ten Wijnkel († 1417) en Fenne van de Gronde († 1421), zus van de toenmalige rector.³² Ook toen Geert Grote zelf het huis nog pastoraal bestuurde, waren er al vrouwen toegetreden die een semireligieuze samenlevingsvorm leken te ambiëren boven de materiële voordelen van een vrijwoning. Dit waren vrouwen als Alijt Crauwels († 1417), die zijn eerste volgeling was; Katheryna van Arkel († 1421), die van meetaf een gemeenschapsleven in eenvoud en dienstbaarheid verlangde; Salome Sticken (1369–1449), de jongste dochter van Grote's vriend Hermen Sticken uit Groenlo.³³ Toen Johannes Brinckerinck in 1392, na de dood van Van den Gronde, tot rector benoemd was, trof hij in het Meester-Geertshuis een klimaat aan dat voor de *formele* invoering van het gemeenschapsleven *spiritueel* al voorbereid en gerijpt was.³⁴ Dat moeten de 'vonken der innigheid' zijn geweest, die Geert Grote zelf in 1379 al in zijn *Satinghe ende ordinancie* had neergelegd.

32 De Man, *Punten*, 1919, 26–27; 32–34.

33 De Man, *Punten*, 1919, 25–26 (over Alijt Crauwels); 30–32 (over Katheryna van Arkel); 209–213 (over Salome Sticken). Over Salome Sticken bereid ik een monografie voor. Zie ook: Van Dijk, 'Uitstraling', 2009.

34 Zie over Johannes Brinckerinck vooral Gerrits, 'Brinckerinck', 2003, alwaar meer literatuur vermeld wordt.

Broeder Gerard Zerbolt van Zutphen

Toen Brinckerinck in 1392 het rectoraat van het Meester-Geertshuis aanvaardde, bestond er reeds een verwante gemeenschap van mannelijke volgelingen en leerlingen van Geert Grote.³⁵ Sinds ongeveer 1381 woonden er in de dienstwoning van de priester Florens Radewijns (1350–1400), vicaris van het Sint-Paulusaltaar in de kapittelkerk van Sint-Lebuïnus te Deventer, devote mannen (*virī devoti*). Behalve de priesters Radewijns en Van den Gronde maakten de voor het priesterschap bestemde clerici Johannes Brinckerinck, Johannes van Höxter, Johannes Vos van Heusden en Johannes van Kempen er deel van uit. Evenals Grote hadden ook de beide genoemde priesters hun respectievelijke privébibliotheken bijeengebracht tot gemeenschappelijk bezit (*condominium*). Statutair moest deze verzameling door drie bewaarders beheerd worden. In de praktijk had het boekbewaarderscollectief ook de zorg voor de huisbibliotheek die naast deze driemanscollectie ontstond. Vooral Geert beijverde zich in het vinden van geschikte (jonge) mannen die zich verdienstelijk zouden maken met het kopiëren van boeken uit en ten behoeve van de aanwezige collecties. Met deze initiatieven legde de eerste generatie van moderne devoten de grondslag voor een indrukwekkende boekcultuur.³⁶ Deze zou in de vijftiende tot een eind in de zestiende eeuw een rijk literair erfgoed opleveren, dat sinds het zesde eeuwfeest van Grote's dood (1984) de bron vormt voor een tot op heden niet aflatende stroom van nieuwe studies en tekstuutgaven.³⁷

Op den duur – vooral na de vroegtijdige dood van de stichter (1384) – vormde zich een groeiende kring van kopiïsten, leerlingen en volgelingen rondom de persoon van zijn opvolger Florens Radewijns. Zij schreven boeken af en kwamen in de avond bijeen om leergesprekken (*collationes*) te houden en de dag te besluiten met het gezamenlijk bidden van de

35 Krauß, *Devotio moderna*, 2007, 73–78; 196–225. – *Mon. Fratrum*, 1977–2004, III (Nederlande) 89–169. – Van der Wansem, *Ontstaan*, 1958.

36 Kock, *Buchkultur*, 1999.

37 Ruh, *Geschichte IV*, 1999. – Van Dijk, 'Erfgoed', 1996. – Voor oudere literatuur zie vooral: Axters, *Geschiedenis III*, 1956.

completen.³⁸ Allen die zich met kopieerarbeid en geestelijke lezing (*lectio divina*) bezig hielden, namen de gewoonte van Geert Grote over om leesvruchten en citaten naar behoefte te noteren op losse blaadjes perkament of papier en deze als persoonlijke leesvruchtenverzameling (*rapiarium*) bij te houden en – vaak ook – thematisch te ordenen.³⁹ Uit al deze personen ontwikkelde zich een semireligieuze gemeenschap, die zich als ‘broeders van het gemene leven’ (*fratres vitae communis*) profileerde. De broederschap werd een feit op het moment dat de betrokkenen besloten niet alleen hun boeken, maar ook hun overig bezit en inkomsten te vergeemenschappelijken, een gezamenlijke kas te vormen en gehoorzaamheid aan de rector – tot zijn dood in 1400 Florens Radewijns – te beloven. De broedergemeenschap bestond – in haar latere ontwikkeling als Heer-Florenshuis – gewoonlijk uit drie categorieën van leden: 1) vier of meer priesters, die in de zielzorg en als kopiïst werkzaam waren; 2) acht of meer clerici, van wie een deel zich op de hogere wijdingen voorbereidde; 3) een klein aantal leken (ongehuwde mannen), die hun werk vonden in de huishouding.

Al deze broeders waren semireligieuzen. Kerkrechtelijk gezien bleven zij parochianen. Zij werden door hun intrede in het broederhuis geen religieuzen, volgden geen andere leefregel dan het gemeenschapsmodel van de eerste christenen (*Hnd* 2,42–47; 4,32–35), vormden geen kloosterorde, legden geen geloften af en droegen geen kloosterhabijt. Omdat de ‘stichting’ als rechtsvorm nog onvoldoende ontwikkeld was, hanteerden zij een rechtsvorm waarbij zij hun bezittingen aan elkaar schonken (*donatio inter vivos*). Zij beloofden gehoorzaamheid aan de uit hun midden gekozen priester die als rector het broederhuis bestuurde. Hun leefmodel stabiliseerde zich allengs in lokale huisgewoonten (*consuetudines*), die niet kerkrechtelijk, maar wel in de praktijk de draagwijdte hadden van constituties of statuten.⁴⁰ De broeders leefden in eenvoud en soberheid, in stilte en ingekeerdheid, maar tevens in solidariteit met en in dienstbaarheid aan elkaar en hun stadgenoten.

Toen Johannes Brinckerinck, inmiddels priester gewijd, in 1392 de pastorale leiding in het Meester-Geertshuis van de gestorven Johannes van den Gronde overnam, hadden de broeders de oorspronkelijke dienstwoning van vicaris Radewijns aan de Engestraat reeds verlaten. Deze was

38 Over de *collatio* als ‘broederlijk leergesprek’ zie: Van Beek, *Leken*, 2009, 61–77.

39 Over het *rapiarium* zie: Staubach, ‘Diversa raptim’, 2000. – Mertens, ‘Radewijns’, 1999. – Mertens, ‘Rapiarium’, 1988.

40 Klausmann, *Consuetudo*, 2003, 144–163; 369–376 (tekst).

door de groei van de broedergemeenschap te klein geworden. Het broedersconvent zelf was in 1391 verhuisd naar een groter pand in de nabijgelegen Pontsteeg, dat door de weduwe Zwedera van Ruinen en haar devote medebewoonsters welwillend was afgestaan en voortaan als Heer-Florenshuis bekend zou blijven.⁴¹ Zwedera en haar vrouwen betrokken het kleinere vicariehuis. In 1396 werd naast dit huis een convict gebouwd. Hier werden ongeveer twintig scholieren ondergebracht, die de kapittelschool bezochten en buiten schooltijd van de broeders studieuze en pastorale begeleiding ontvingen.

Intussen waren nieuwe kandidaten tot de broederschap toegetreden, onder wie Gerardus Zerbolt van Zutphen (1367–1398).⁴² Hij behoort tot de eerste volgelingen van Meester Geert. Als zoon van een prominente, maar verder niet te identificeren familie uit Zutphen kreeg hij een voorbeeldige vorming, volgens Thomas van Kempen ‘aan scholen buiten de stad’.⁴³ Bedoeld is op de eerste plaats Deventer, waar hij aan de Latijnse school van het Sint-Lebuïnuskapittel van 1383 tot 1385 scholier was.⁴⁴ In Deventer heeft hij waarschijnlijk Geert Grote nog gekend en van diens vroege overlijden gehoord. Zeker leerde hij Florens Radewijns kennen en

41 Van der Wansem, *Ontstaan*, 1958, 86–89. – Dumber, *Deventer*, 1732, 604–606.

42 Zie over Gerard Zerbolt van Zutphen vooral: Staubach, ‘Zerbolt’, 2006. – Staubach, *Kirchenreform*, 2004. – Leppin, ‘Zerbolt’, 2004. – Van Aelst, ‘Gérard Zerbolt’, 2001. – Ruh, *Geschichte IV*, 1999, 165–173. – Ruh, ‘Zerbolt’, 1999. – Gerrits, *Timorem*, 1986. – Post, *Devotion*, 1968, 325–330. – Lourdaux, ‘Zerbolt’, 1967. – Van Rooij, *Zerbolt*, 1936.

43 ...*ad extraneas scholas*... Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 276. Deze mededeling is vaak begrepen als een aanwijzing dat Gerard aan een of meer uiversiteiten in het buitenland gestudeerd zou hebben. Hiertegen pleit dat hij dan minstens de graad van *magister artium* behaald zou moeten hebben. Dit was de academische graad die door iedere universiteit werd verleend na succesvolle afsluiting van de basisstudie der *artes liberales* (‘vrije kunsten’). Zerbolt wordt evenwel nooit *magister* Gerardus genoemd, zoals wel bijvoorbeeld *magister* Gerardus Magnus (Geert Grote) of *magister* Johannes Cele, de beroemde *rector scholarum* van de Latijnse school te Zwolle. Het is zeer de vraag of Gerard ook na zijn voortgezette vorming Deventer nog aan een (buitenlandse) universiteit heeft gestudeerd. Ofschoon hij zich in zijn geschriften manifesteert als een erudiete en snelle werker met een hoge intelligentie, mist hij in zijn bronnengebruik de acribie die iemand als Geert Grote kenmerkt. Het misverstand omtrent de vorming van Gerard Zerbolt is waarschijnlijk ontstaan, doordat de Latijnse meervoudsvorm *scholae* niet alleen als pluralis, maar ook als singularis kan worden opgevat, dus eenvoudig *school* kan betekenen en niet per *scholen*. Naar onze mening betekent de mededeling van Thomas van Kempen niets méér dan dat de jonge Gerard na zijn basisvorming in Zutphen voor voortgezette scholing naar Deventer is gezonden, waar hij op de beroemde kapittelschool van Sint-Lebuïnus school zou gaan en onder de hoede van de broeders van het gemene leven in hun convict zou wonen, waarschijnlijk tussen lente 1383 en herfst 1385. Zie ook: Gerrits, *Timorem*, 1986, 10–11. – Post, *Devotion*, 1968, 326.

44 Zo ook Van Aelst, ‘Gérard Zerbolt’, 2001, 10.

liet zich door hem inspireren om tot de jonge broederschap toe te treden. De veelbelovende broeder Gerard zou zich ontwikkelen tot de belangrijkste auteur van de vroege Moderne Devotie, maar helaas al op jonge leeftijd door de pest aan de broederschap ontvallen. Thomas van Kempen (1379/80–1471) stelde diens levensbeschrijving te boek ten behoeve van de novicen, aan wie hij als subprior van het klooster Sint-Agnietenberg ten noordoosten van Zwolle spirituele vorming gaf.⁴⁵ Om de herinnering aan zijn voorbeeldig leven en werken levend te houden moeten deze, aldus Thomas, aan de volgende generaties ter navolging worden voorgesteld, temeer waar het gaat om iemand die temidden van de eerste broeders in ijver heeft uitgemunt.⁴⁶ Thomas schetst broeder Gerardus, die hij als scholier in Deventer zelf gekend moet hebben, als een studieuze ingesteld man, die weinig met wereldse zaken op had en het liefst in de spirituele traditie van de Kerk op zoek ging naar wijsheid voor de ziel. Het was vooral Florens Radewijns die hem sterk inspireerde ‘om als een goede kluizenaar zijn cel lief te hebben en zich aan innerlijke oefeningen te wijden, zijn tijd te besteden aan studeren en schrijven.’⁴⁷ Boeken hebben meer te zeggen dan wij zelf kunnen. ‘Want eerbiedwaardige boeken zijn de lampen van onze ziel, waarachtige geneeskrachtige troost voor het leven; wij kunnen ze op deze pelgrimstocht evenmin missen als de sacramenten van de kerk.’⁴⁸

Van de disciplines had theologie Zerbolts voorkeur. Hij bleek niet alleen een bekwame theoloog te zijn, hij bekleedde in het broederhuis ook met ijver het ambt van bibliothecaris (*armarius*).⁴⁹ ‘Over een goed en mooi geschreven boek verheugde hij zich meer dan over een royale maaltijd of over wijn met een voortreffelijk bouquet.’⁵⁰ Als bibliothecaris had hij tevens – naast de zorg voor aanschaf en uitleen van boeken – de

45 Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 275–282: *De domino Gerardo Zutphaniae*. Andere viten van Gerard Zerbolt vinden wij bij Rudolf Dier, *Scriptum* en Brinkerink ‘Biographiën’, 1901–1903, 335–339. – Zie ook: Honemann, ‘Zerbolt-Vita’, 2004.

46 ...*pro bono memoriali vitae eius exempla atque scripta futurae generationi imitanda proponere: qui inter primos fratres et divinae legis zelatores meruit praestantior nominari*. Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 275.

47 ...*tamquam bonus eremitarius cellam diligere et ad interna exercitia se dare: tempus suum studendo scribendo expendere*... Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 277.

48 *Nam libri sacri sunt animarum nostrarum lumina et solacia atque vera medicamina vitae: quibus non minus in hac peregrinatione carere possumus quam ecclesiae sacramentis*. Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 279.

49 *Erat autem armarius et custos librorum magnam diligentiam habens pro libris colligendis et scribendis*. Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 278.

50 ...*et plus gaudebat de bono codice bene scripto, quam de prandio lauto aut optimi saporis vino*. Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 279.

leiding over het *scriptorium*. De moderne devoten beschikten niet, zoals bijvoorbeeld de cisterciënzers, over een *scriptorium* in de zin van gemeenschappelijke schrijfzaal. De broeders van het gemene leven kopieerden boeken in hun eigen cel, zoals ook de kartuizers en de kruisbroeders gewoon waren. Maar de organisatie van de kopieeractiviteiten en de onderlinge verdeling van de diverse taken voor de lokale boekproductie lagen in handen van de bibliothecaris. Bij de devoten had het *scriptorium* dus eerder het karakter van een ‘schrijfbedrijf’, met de *armarius* (bibliothecaris) als bedrijfsleider. Deze behoorde, met de *rector* (huisoverste) en de *procurator* (econoom), tot de voornaamste ambtsdragers in het broedershuis. Zerbolt vatte zijn ambt breed op. Hij deelde zijn boekenkennis graag met anderen. Veel huisgenoten vroegen hem om raad en om zijn collaties of leergesprekken in de landstaal was hij zeer gezien. Voor velen die een devote levenshouding nastreefden, was hij een betrouwbare geestelijke leidsman. Dit zal nog duidelijker blijken, wanneer wij zijn beide handboeken voor de geestelijke weg onder de loep nemen.

Gerard Zerbolt was ook in het kerkelijk recht goed onderlegd. Deze kwaliteit kwam de broeders uitstekend van pas, want hun semireligieuze leefwijze, half buiten de vertrouwde parochiale kaders, wekte bij de hiërarchie voorlopig nog argwaan en terughoudendheid. De bevlogen devoot ontwikkelde zich derhalve tot ideoloog van de broederschap.⁵¹ Hij trok eropuit om bij kerkelijke rechtsgeleerden het bestaansrecht van in christelijke gemeenschap samenlevende mannen en vrouwen te bepleiten.⁵² Zerbolt beriep zich op de leefwijze van de eerste christenen, die in gemeenschap van goederen samenleefden. Hij stelde dat deze leefwijze in de christelijke traditie verankerd was door gezaghebbende kerkvaders en kerkelijke schrijvers als Ambrosius van Milaan, Augustinus van Hippo, Bernardus van Clairvaux en Maria van Oignies. Hij wees op de waarde van vrijwillige vereniging van personen en vergemeenschappelijking van bezit, op de kracht van de vrijwillige broederliefde, de gehoorzaamheid uit liefde, de wederzijdse broederlijke vermaning en het gewetensgesprek. Kerkrechtelijk maakte hij ten aanzien van het begrip ‘gemeenschap’ gebruik van het onderscheid tussen het officiële *collegium* en het inofficiële *societas* en benadrukte dat de broeders deze laatste rechtsvorm nastreefden.⁵³ Zo konden de broeders ontsnappen aan het gevaar dat zij – met het *collegium* als rechtsvorm – tegen hun zin tot de geestelijkheid gerekend

51 Hyma, ‘Super modo’, 1926.

52 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 99–105. – Van Engen, ‘Devout Communities’, 2004.

53 Vgl. Nolet/Boeren, *Instellingen*, 1951, 98–99.

of van het stichten van een nieuwe kloosterorde beticht konden worden. Met de *societas* als rechtsvorm bleven de devoten onderworpen aan de wereldlijke overheid (stadsbestuur) voorzover zij burgers waren en aan de kerkelijke overheid (parochiepastoor) voorzover zij clerici waren. Om dezelfde reden vermeden zij 'beladen' begrippen als regel, preek en biecht, waar zij bij voorkeur minder formeel van huisgewoonten, wederkerige vermaning en geestelijk gesprek gewaagden.

In het streven naar kerkelijke erkenning wist Gerard Zerbolt tussen 1394 en 1398 van gerenommeerde rechtsgeleerden minstens negen kerkrechtelijke attesten te verwerven ter verdediging van de leefwijze der broeders (en zusters) van het gemene leven. Onder hen waren prominente juristen als Everardus Foec, deken van het domkapittel te Utrecht, en Arnoldus Willemsz, abt van het benedictijnse dubbelklooster in het Drentse Dikninge.⁵⁴ In 1397 schreef Foec twee canoniekrechtelijke adviezen ter verdediging van het gemeenschapsmodel van de broeders en zusters van het gemene leven.⁵⁵ In hetzelfde jaar bracht ook abt Arnoldus twee rechtskundige adviezen uit, die sterk corresponderen met die van deken Foec.⁵⁶ Hun medewerking werd waarschijnlijk bevorderd doordat al in 1395 en 1396 gunstige adviezen betreffende het broederhuis te Deventer waren opgesteld in de kring van de Windesheimse regulieren. Deze kloosterlingen waren zelf in 1387 uit de Deventer broederschap voortgekomen.

Het is hier de plaats om kort aandacht te schenken aan het eerste kloosterproject dat vanuit Deventer door de broeders van het Heer-Florenshuis is uitgevoerd.⁵⁷ Toen hun geestelijke vader Geert Grote in augustus 1384 stervende was, zou hij de broeders hebben aangeraden het charisma van de 'innerlijke hervorming' veilig te stellen in een klooster dat zij zelf zouden stichten. Het grootste voordeel zou zijn, dat de broeders binnen een kerkelijk erkende kloostergemeenschap onder een goedgekeurde kloosterregel geen tegenstand van kerkelijke autoriteiten meer te duchten zouden hebben. Verder zou een klooster in 'eigen beheer' een passend milieu zijn voor broeders die, degelijk gevormd binnen

54 Over Everardus Foec zie: Van Engen, *Derde orde*, 2006, 406–407; Van den Hoven van Genderen, 'Foec', 1997. – Over Arnoldus Willemsz zie: Van Engen, *Derde orde*, 2006, 407–408.

55 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 99–100.

56 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 100–101.

57 Over klooster en Kapittel van Windesheim zie vooral: Lesser, *Busch*, 2005. – Scheepsma, *Fundament*, 2002. – Scheepsma, *Deemoed*, 1997. – Hendrikman, *Windesheim*, 1996. – Berkenvelder e.a., *Windesheim*, 1987. – Van Dijk, *Constituties*, 1986. – *Mon. Wind.*, 1976–1984. – Acquoy, *Windesheim*, 1875–1880.

een semireligieuze context, zouden verlangen naar een meer kloosterlijke vorm van religieus gemeenschapsleven. Ook zou een dergelijk klooster een externe voorbeeldfunctie kunnen hebben en aanstekelijk werken op bestaande kloosters waar de observantie te wensen overliet. Grote zelf was bij de stichting van het klooster Eemstein bij Geertruidenberg betrokken geweest en daar was het ideaal van de innerlijke hervorming, mede dankzij de uitstraling van de proosdij Groenendaal in het Zoniënbos bij Brussel, goed aangeslagen.⁵⁸ Bovendien was Geert, ondanks een zekere voorkeur voor de laagdrempelige, semireligieuze leefvorm, absoluut geen vijand van kloosters en kloosterlingen. Zelf had hij drie rijke vormingsjaren bij de kartuizers van Monnikhuizen beleefd. Hij had veel jonge mannen en vrouwen de weg naar een (innerlijk hervormd) klooster gewezen; anderen had hij dringend gewaarschuwd voor intrede in kloosters die de ware observantie misten. Met religieuzen van verschillende orden onderhield hij goede contacten. Men krijgt de indruk dat het Geert Grote er vooral te doen was om – onder inspratie van de idealen van de Moderne Devotie en vanuit de broederschap van het gemene leven – het vervallen kloosterleven nieuwe impulsen te geven. Op deze wijze konden de moderne devoten bijdragen tot voortgaande innerlijke hervorming van de kerk in het algemeen en van het kloosterwezen in het bijzonder.

Twee jaren na de dood van Meester Geert, dus onder leiding van zijn vriend en opvolger Florens Radewijns, besloten de broeders het sluimerende kloosterproject ter hand te nemen. Op een rivierduin bij Windesheim ten zuiden van Zwolle bouwden zij in 1387 een klein klooster, dat pas in later jaren door verbouwing en uitbreiding de omvang van een heel complex zou krijgen.⁵⁹ Zes broeders uit Deventer zouden de eerste communiteit vormen en binnen de Orde der reguliere kanunniken van Sint-Augustinus een eigen invulling gaan geven aan de leefregel van Augustinus. Onder de zes uitverkorenen bevond zich Gerard Zerbolt niet. Als twintigjarige zal hij – als hij al tot de broederschap van Deventer was toegetreden – wegens zijn jeugdige leeftijd niet in aanmerking zijn gekomen om van de stichtersgroep deel uit te maken. De broeders die wel tot deze groep behoorden, hadden zich vóór hun definitieve verhuizing naar Windesheim in het geestverwante klooster Eemstein in de canoniale kloostertraditie laten scholen. Voor de inwijding van het nieuwe klooster en de inkleding van de eerste broeders als reguliere kanunniken kwam de

58 Zie over Eemstein: *Mon. Wind.*, 1976–1984, III, 183–202. – Zie over Groenendaal: *Mon. Wind.*, 1976–1984, I, 45–66.

59 Van Dijk, 'Ligging', 1987, in: Berkenvelder e.a., *Windesheim*, 1987, 93–128.

Utrechtse wijbisschop Hubertus Schenck op 17 oktober 1387 naar Windesheim. Tot *rector* – in de betekenis van voorlopige overste – werd Henricus Klingebijl uit Höxter aangesteld. Pas wanneer het convent zijn levensvatbaarheid had bewezen, zou een *prior* als overste worden gekozen en bevestigd. In 1388 werd Werner Keynkamp met dit ambt bekleed.

De ontwikkeling van de nieuwe priorij verliep zo voorspoedig, dat al in 1392 twee dochterstichtingen (Nieuwlicht bij Hoorn en Mariënborn bij Arnhem) tot stand kwamen, met medewerking van de broeders in Deventer.⁶⁰ In 1395 besloten Windesheim en zijn twee dochterpriorijen met klooster Eemstein een eigen verband te stichten, dat in de geest van de Moderne Devotie een zelfstandige positie zou krijgen binnen de federatief opgebouwde Orde van reguliere kanunniken van Sint-Augustinus. Zo ontstond het Kapittel van Windesheim, waarvan de prior van Windesheim ambtshalve tevens *prior superior* van het Kapittel was. Spoedig beschikten de Windesheimers over eigen constituties.⁶¹ Deze voorzagen in het behoud van de observantie – het charisma van de Moderne Devotie in een kloosterlijke versie – en de contacten tussen de aangesloten conventen: ze regelden de jaarlijkse visitatie, het jaarlijks generaal kapittel van alle prioren en in voorkomende gevallen de verkiezing van een nieuwe lokale prior. Gerard Zerbolt was in het stichtingsjaar van het Kapittel van Windesheim zeker al priester gewijd en als bibliothecaris in het broederhuis te Deventer werkzaam.

Waarschijnlijk ten laatste in 1400 begonnen de zusters van het Meester-Geertshuis vanuit Deventer hun eigen kloosterproject met de stichting van een klooster voor reguliere kanunnikessen te Diepenveen.⁶² Het spreekt vanzelf dat ook dit klooster spoedig werd toegelaten tot de Windesheimse kloosterfamilie. Vooral in de eerste generaties moderne devoten bleef de familiale band tussen het Heer-Florenshuis te Deventer en 'zijn' klooster te Windesheim bestaan, evenals tussen het Meester-Geertshuis en het klooster te Diepenveen. Vooral in de veertiende en het eerste kwart van de vijftiende eeuw gold het broederhuis te Deventer met zijn convicten min of meer als kraamkamer voor kloosterkandidaten die bij voorkeur in Windesheim intraden. Hetzelfde was het geval met het zusterhuis te Deventer, dat min of meer als een soort prenoviciaat voor Diepenveen fungeerde. Desondanks kwam het ook geregeld tot spannin-

60 Over Nieuwlicht bij Hoorn zie: *Mon. Wind.*, 1976–1984, III, 323–333. – Over Mariënborn bij Arnhem zie: *Mon. Wind.*, 1976–1984, III, 127–144.

61 Van Dijk, *Constituties*, 1986, 13–46.

62 Over Diepenveen zie: *Mon. Wind.*, 1976–1984, III, 592–614.

gen en conflicten tussen het standsbewustzijn en superioriteitsgevoel van de Windesheimers als religieuzen enerzijds en de zelfstandigheidsbehoefte en gepaste trots van de broeders – en in mindere mate van de zusters – als semireligieuzen anderzijds.

Naast de kloosters die tot het *gremium capituli* van Windesheim behoorden, ontstonden ook regulieren- en vooral regularissenkloosters die buiten dit kapittelverband de Windesheimse constituties volgden en soms eigen kapittels stichtten, zoals het Kapittel van Sion in het graafschap Holland en het Kapittel van Venlo in het prinsbisdom Luik.⁶³ Door nieuwe stichtingen, overname van bestaande kloosters, herbezetting van verlaten kloosters, incorporatie van andere regulierenkapittels (Groenendaal 1412 en Neuss 1427) en overgang van broeder- en zusterhuizen naar de regel van Augustinus groeide het Kapittel van Windesheim voorspoedig. In het begin van de zestiende eeuw bereikte het zijn grootste omvang met 86 mannenkloosters en 13 vrouwenkloosters.⁶⁴ Ze bevonden zich binnen het Nederlands-Duits taalgebied, begrensd door Elzegem (BE) in het westen, Bordesholm (DK) in het noorden, Jasienica (PL) in het oosten en Zürich (CH) in het zuiden. Toen vanaf ongeveer 1500 de Nieuwe Tijd aanbrak, kon het Kapittel op een zeer verdienstvol verleden terugblikken.

Keren wij na deze uitweiding over het eerste kloosterproject van de moderne devoten terug naar Gerard Zerbolt van Zutphen en zijn ijveren voor kerkelijke erkenning van de broederschap van het gemene leven. Vanaf eind 1397 – nadat de Windesheimers zich onverdeeld achter hun verwante broeders hadden geplaatst – werden de positieve adviezen gevolgd door meer van dergelijke verklaringen voor de broeder- en zusterschap van het gemene leven in het algemeen.⁶⁵ Ook vanuit Keulen

63 Over het Kapittel van Sion zie: Van Engen, *Derde orde*, 2006, 274–278. – Van Dijk, ‘Sion’, 1987. – Over het Kapittel van Venlo zie: Hommes, ‘Venlo’, 1987. – Van Dijk, *Soeterbeeck*, 1982.

64 Dat slechts 13, later 16, Windesheimse vrouwenkloosters formeel tot het *gremium capituli* behoorden, is opvallend in vergelijking met de vele vrouwenkloosters die (afgeleide) Windesheimse constituties volgden. Dit lage aantal is vooral te verklaren uit het feit dat het generaal kapittel van Windesheim in 1436 met toestemming van de paus aan de incorporatie van vrouwenkloosters in het Kapittel een halt toeriep. De mannenkloosters konden het beroep op personeel voor de pastorale voorzieningen in regularissenkloosters die aan hun prioren gecommitteerd waren, niet meer aan. In *feite* bleven de Windesheimers ook in vrouwenkloosters *extra capitulum* rectoren (in de betekenis van pastores), socii (assistenten van de rector) en biechtvaders leveren, echter wanneer en zolang het kon. Van een *formele* verplichting waren de prioren als *commissarii monialium* sinds 1436 bevrijd. Van Dijk, *Constituties*, 1986, 29–30; 539–715.

65 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 99.

mochten begin 1398 drie positieve adviezen ontvangen worden. Deze golf van adhesiebetuigingen kan volgens Hildo van Engen waarschijnlijk niet los gezien worden van de dreiging die vooral de als ‘nieuwe congregaties’ verdachte bewegingen rondom de devote priester Wermhoud van Boskoop van de inquisitie ondervond in de persoon van de dominicaan Eilert Schoneveld.⁶⁶ Anderzijds zou de loyaliteitsgolf uiteindelijk een gunstige uitwerking hebben op Frederik van Blankenheim, de bisschop van Utrecht (1393–1423). Op 15 februari 1398 erkende deze tijdens een bezoek aan Deventer de stichtingsgoederen van het Heer-Florenshuis als kerkelijke goederen (*bona ecclesiastica*) en begiftigde hij ze met kerkelijke vrijheid (*ecclesiastica libertas*). Hiermee kwam het broederhuis onder bisschoppelijke jurisdictie te staan, hetgeen *de facto* erkenning van de semi-religieuze leefwijze betekende.⁶⁷ Nu moest de kerkelijke erkenning nog *de iure* bevochten worden.

Al hun bemoeienissen om het bestaansrecht van het semireligieuze gemeenschapsmodel werden door de broeders onderling wat versluierd aangeduid als *commune negotium*, de ‘gemene zaak’ van hun kerkrechtelijke grondslag. Daarvan getuigen vooral de tien brieven die bewaard gebleven zijn uit de korte periode (1398) waarin het broederhuis te Deventer door een pestgolf bedreigd werd.⁶⁸ Toen op 1 juni 1398 de kok van het Heer-Florenshuis, Johannes Kessel, tevens ziekenoppasser van de scholieren in het convict, aan de pest gestorven was, achtte rector Radewijns het raadzaam om met de broeders die ter plaatse gemist konden worden, tijdelijk naar Amersfoort uit te wijken. Met hem verlieten ook Gerard Zerbolt, Willem Clinckaert en nog drie of vier broeders de stad Deventer. In het huis van de bevriende priester Willem Hendriksz te Amersfoort vonden zij gastvrij onderdak, totdat zij eind oktober of begin november naar Deventer konden terugkeren.⁶⁹

66 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 99; zie ook 90–95.

67 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 102–103.

68 Van de correspondentie tussen de broeders in Amersfoort en hun achtergebleven medebroeders in Deventer zijn alleen brieven uit Amersfoort bewaard gebleven. Negen brieven zijn eerder uitgegeven door Dumbar, *Analecta*, 1719, 88–113; Becker, ‘Brief’, 1862; Geesink, *Zerbolt*, 1879, en recentelijk door Van Engen, ‘Epistolae Fratrum’, 2004. De tiende brief is op foto’s textueel bewaard. Mertens, ‘Letzter Sommer’, 2004, 120–124. Een samenvatting van de brieven geeft Van Rooij, *Zerbolt*, 1936, 241–250.

69 Over Willem Hendriksz zie: Goudriaan, ‘Hendriksz’, 2002. Hij werd in 1399 de eerste minister generaal (1399–1414) van het toen opgerichte Kapittel van Utrecht van moderne devote tertianen en tertiarissen. Van Engen, *Derde orde*, 2006, 105–109; 116–121; 395–396.

Intussen ondernam Zerbolt vanuit Amersfoort dienstreizen ten behoeve van het *commune negotium*, met name naar Utrecht, Haarlem en Amsterdam, waar ook de devote priesters Wermhoud van Boskoop, Hugo Goudsmit en Gijsbert Dou bij de onderneming betrokken waren.⁷⁰ Uit de brieven van Zerbolt blijkt dat er weinig of geen schot in de zaak zat. Om de onmisbare canoniekrechtelijke erkenning van de broeder- en zusterbeweging te bespoedigen werd al gedacht aan eventuele invoering van het derdeorderstatuut.⁷¹ Met het aannemen van de voor seculiere christenen bedoelde derde regel van Franciscus zouden canonieke bezwaren tegen de broederschap van het gemene leven voor een belangrijk deel ondervangen worden. Deze leefregel van de ‘orde van penitentie volgens de derde regel van Sint-Franciscus’ was immers al in 1289 door paus Nicolaas IV kerkelijk goedgekeurd en had haar geschiktheid als rechtsgrond voor semireligieuze vormen van gemeenschapsleven voor seculiere christenen ruimschoots bewezen.⁷² Bovendien hadden de broeders sinds de stichting van het klooster Windesheim (1387) en de oprichting van het Kapittel van Windesheim (1395) al overwegend positieve ervaring opgedaan met het aannemen van een kerkrechtelijk goedgekeurde leefregel en het verenigen van gelijksoortige kloosters in een verband. Het is aannemelijk dat zij een soortgelijke mogelijkheid ook in de derde regel van Franciscus bevroedden.

De verdere ontwikkeling heeft Gerard Zerbolt zelf niet meer kunnen meemaken. Op weg van Dikninge naar Deventer werd hij tijdens zijn overnachting in het klooster te Windesheim in de nacht van 4 december 1398 (waarschijnlijk) door de pest ingehaald.⁷³ Zijn plotselinge dood werd door Florens Radewijns en zijn broeders diep betreurd want, aldus Thomas van Kempen, ‘van hen was weggenomen de beminlijkste broeder, die de steunpilaar van het huis was en zijn rechterhand in het regelen van zaken.’⁷⁴ Met hem viel de drijvende kracht achter het *commune negotium* weg. Toen kort hierna ook Florens Radewijns ernstig ziek

70 Over Wermhoud van Boskoop (Utrecht e.o.) zie: Van Engen, *Derde orde*, 2006, 41; 90–95. – Over Hugo Goudsmit (Haarlem) en Gijsbert Dou (Amsterdam) zie: Van Engen, *Derde orde*, 2006, 76–77; 105–109. – De Melker, *Metamorfose*, 2002.

71 Een discussiepunt is de vraag of met *commune negotium* het zoeken naar bisschoppelijke erkenning van de broederschap van het gemene leven in Deventer en elders bedoeld wordt dan wel het streven naar invoering van de derde regel van Franciscus. Van Engen, ‘Epistolae Fratrum’, 2004, 98–99.

72 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 21–25.

73 Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 281.

74 ...*sublatus est ab eis frater carissimus qui erat columna domus et altera manus in negotiis pertractandis*. Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 281–282.

werd, was de kans verkeken dat de beweging van het gemene leven spoedig haar zo gewenste zelfstandigheid zou verwerven. Voor menige devoot moet het alternatief van de derde orde nu des te aantrekkelijker geworden zijn.

Al op 30 maart 1399 richtte een aantal devoten uit Holland en het Sticht Utrecht tijdens een bijzondere vergadering te Amersfoort het Kapittel van Utrecht binnen de derde orde van Sint-Franciscus op.⁷⁵ Het waren dezelfde moderne devote priesters met wie Gerard Zerbolt zich nog een jaar eerder voor het *commune negotium* had ingezet. Voortaan zouden de broeders en zusters van het gemene leven van conventen die zich bij dit Kapittel aansloten, tertianen respectievelijk tertiariessen genoemd worden. Hiermee was de typologische evolutie van de Moderne Devotie in drie categorieën voltooid: 1) de broeders en zusters van het gemene leven (1375 en 1380), 2) de reguliere kanunniken en kanunnikessen van het Kapittel van Windesheim (1387 en 1400); 3) de tertianen en tertiariessen van het Kapittel van Utrecht (1399). Als Kapittel van Utrecht zou het nieuwe verband in de zestiende eeuw een omvang van tegen de 160 conventen bereiken, overwegend van tertiariessen en slechts enkele van tertianen.⁷⁶

In zijn expansie bleef dit Kapittel beperkt tot het westelijk kerngebied van de Moderne Devotie: Holland, West-Friesland en het Sticht.⁷⁷ Het oostelijk kerngebied – het Oversticht, met Salland waar de wieg van de Moderne Devotie stond – bleef buiten deze ontwikkeling. De broeders en zusters van Deventer en hun stichtingen werden op 30 april 1401 uiteindelijk beloond met de lang bevochten bisschoppelijke goedkeuring.⁷⁸ Met dit document wisten zij zich voortaan van bisschoppelijke bescherming verzekerd tegen iedereen die het zou wagen ‘deze geoorloofde en God welgevallige leefwijze te bestrijden of de betrokkenen zelf lastig te vallen.’⁷⁹ Zo had Gerard Zerbolt postuum toch nog het doel van zijn onvermoeid ijveren voor erkenning van de broederschap bereikt: een canonieke grondslag en een vertrouwde organisatievorm.

75 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 105–109; 111–125.

76 Van Engen, *Derde orde*, 2006 geldt momenteel als standaardwerk voor onze kennis van het Kapittel van Utrecht.

77 Wel ontstonden naar het model van het Kapittel van Utrecht nog verwante derdeordekapittels in het aartsbisdom Keulen met het Kapittel van Keulen (1427) en in de zuidelijke Nederlanden met het Kapittel van Zepperen (1443). Van Dijk, ‘Agnietenbergkroniek’, 2000, 14.

78 Schoengen, *Narratio*, 1908, 512–514 (tekst).

79 ...*praedictum modum vivendi licitum et Deo gratum audeat impugnare seu ipsas personas [...] molestare*. Schoengen, *Narratio*, 1908, 514.

Uit de hier beschreven ontwikkeling kan geconcludeerd worden dat de vroege dood van broeder Gerard Zerbolt van Zutphen het ontstaan van het Kapittel van Utrecht in het westelijk kerngebied van de Moderne Devotie aanmerkelijk bevorderd heeft. De devoten in dit deel van het bisdom Utrecht gaven er de voorkeur aan hun toekomst en het ideaal van vernieuwde innigheid te verankeren in de erkende semireligieuze kaders die de Kerk al langer kende, met name de derde regel van Franciscus. Het overgangsklimaat hiervoor was in zekere zin al geschapen. Sommige van hun toonaangevende leiders, zoals Wermhoud van Boskoop, hadden met hun kloosterachtige gemeenschapsvormen eerder al de aandacht van de inquisitie op zich gevestigd, en wel in negatieve zin.⁸⁰ De devoten in het oostelijk kerngebied, het stamland van de Moderne Devotie, hielden zich van deze ontwikkeling afzijdig. Zij gaven er de voorkeur aan trouw te blijven aan de hoofdlijnen van het semireligieuze devotendom, zoals vastgesteld door *die oelde vaderen* als Geert Grote en Florens Radewijns, Johannes Brinckerinck en Gerard Zerbolt. Geen van de reeds bestaande broeder- en zusterhuizen in het Oversticht toonde dan ook neiging om naar het Kapittel van Utrecht over te gaan.

Dit betekent niet dat er een breuk tussen de beide kerngebieden van de beweging was ontstaan of dat er van spanning tussen de beide typen van devoot gemeenschapsleven sprake was. De bestaande contacten en relaties met 'Deventer' bleven ook na de oprichting van het Utrechtse tertiariissenkapittel gehandhaafd. Bovendien dienen wij rekening te houden met het feit dat de stadsbesturen in het oostelijk kerngebied van de Moderne Devotie zich veel lastiger en halsstarriger tegenover de devote instituties opstelden dan die in het westelijk kerngebied. Elke verandering van status stuitte bijvoorbeeld in Zwolle, maar ook in andere IJsselsteden op weerstanden in de stedelijke samenleving.⁸¹ Dit hing samen met de sterke positie van de gilden en met de meer vrijmoedige houding die stadsbestuur en burgerij van perifeer gelegen steden als Deventer en Zwolle tegenover hun landsheer, de bisschop van Utrecht, durfden aan te nemen. Deze waren wars van de machtsmiddelen die de kerk bezat met bijvoorbeeld het verlenen van belastingvrijdom en het toekennen van kerkelijke vrijheid aan goederen die door kerkelijke erkenning aan het wereldlijk gezag onttrokken waren. Want op deze wijze raakte de stedelijke overheid haar greep op roerend en onroerend goed kwijt en zag zij haar macht

80 Van Engen, *Derde orde*, 2006, 90–95.

81 Wormgoor, *Uit vrije wil*, 2007, 55–79.

ingeperkt.⁸² Desondanks ontwikkelden ook de broeder- en zusterhuizen van het gemene leven zich gestaag. Zoals de priorijen van de devote regulieren met het Kapittel van Windesheim (1395) en de conventen van de devote tertiarissen met het Kapittel van Utrecht (1399) hun eigen canonieke en spirituele organisatievorm gevonden hadden, zo kregen op den duur ook de huizen van de broeders en zusters van het gemene leven in de Nederlanden hun samenwerkingsverband met het Colloquium van Zwolle (na 1400).⁸³

82 Nolet/Boeren, *Instellingen*, 1951, 94–104.

83 Schoengen, *Narratio*, 1908. Met het Colloquium van Zwolle werden de Noord- en Zuid-Nederlandse broeder- en zusterhuizen, alsmede in Emmerich, in een los verband verenigd. Vergelijkbare lichte verenigingsvormen ontwikkelden zich voor de Noord-Duitse huizen met het Colloquium van Münster (1431) en voor de Zuid-Duitse met het Generaal Kapittel van Marienthal (1471). – Zie voor alle broederhuizen: *Mon. Fratrum*, 1977–2004. – Zie over het Colloquium van Münster: Hinz, ‘*Gemeinsames Leben*’, 2004. – Hinz, *Brüder*, 1997. – Rehm, *Schwestern*, 1985, 123–142. – Doebner, *Annalen*, 1903, 246–282. – Zie over het Generaal Kapittel van Marienthal: Faix, ‘*Brüder*’, 2004. – Faix, *Biel*, 1999.

Twee handboeken voor de geestelijke weg

Grondslag voor het wetenschappelijk onderzoek van Gerard Zerbolt van Zutphen en zijn geschriften vormen twee dissertaties. De ene werd in 1936 geschreven door Th.M.M. van Rooij, die zich in het gepubliceerde deel 1 (*Leven en geschriften*) vooral heeft toegelegd op de authenticiteit en de verspreiding van Zerbolts werken in handschriften en druk.⁸⁴ Wat de inhoudelijkheid van Zerbolts werken betreft, heeft Van Rooij zich beperkt tot parafraserende samenvattingen. De andere dissertatie werd precies vijftig jaar later gepubliceerd door G.H. Gerrits.⁸⁵ Deze gaat wel op de inhoud van Zerbolts geschriften in, maar beperkt zich tot de twee hoofdwerken en geeft daarvan een grondige theologische analyse. Wat de overige geschriften betreft, was hij als volgt van mening:

Zerbolt's four other writings were of too topical a nature to command a general and continued interest, and they will also be of only marginal value for our purpose: i.e., an analysis of Zerbolt's theological thought.⁸⁶

Ofschoon een dissertatie uiteraard om een beperkte opzet ('our purpose') vraagt, kunnen de overige vier geschriften niet als van slechts marginale waarde ('of only marginal value') beschouwd worden, ook niet in relatie tot de beide hoofdwerken. Immers, Gerard Zerbolt snijdt in zijn gelegenheidsgeschriften actuele thema's aan – met name het samenleven van

84 Van Rooij, *Zerbolt*, 1936. De op p. 278 in het vooruitzicht gestelde delen 2 (*Bronnen*) en 3 (*Kritische editie*) zijn nooit verschenen. Kort na zijn promotie bij de Nijmeegse hoogleraar Titus Brandsma O.Carm. is dr. Theo M.M. van Rooij (1904–1976) O.Carm. naar de Karmelmissie op Java uitgezonden om in Malang aan de A.M.S. als leraar Nederlands werkzaam te zijn. In 1946 repatrieerde hij en werd hij, na een leraarschap in Oldenzaal, in 1949 benoemd tot grondlegger en eerste rector van het Geert-Grootecollege te Deventer. In zijn nalatenschap en in die van Titus Brandsma zijn geen archivalia bewaard die betrekking konden hebben op vervolgonderzoek van de geschriften van Gerard Zerbolt. Met dank aan Susan van Driel O.Carm., archivaris van het Nederlands Carmelitaans Instituut te Boxmeer.

85 Gerrits, *Timorem*, 1986.

86 Gerrits, *Timorem*, 1986, 14.

leken, boeken in de volkstaal, kledingluxe en gewijde ambten – waarop hij in zijn beide hoofdwerken hoogstens terloops zinspeelt. Daardoor ontgaat ons vooralsnog hoe hij zijn theologisch denken en bronnenkennis concreet toepast op deze vier, in de geest van de Moderne Devotie zeer relevante probleemvelden.⁸⁷ Hierom bepleit N. Staubach terecht een systematisch onderzoek naar het volledig oeuvre, zodat het reformconcept ervan in alle nuances zichtbaar wordt.⁸⁸ Alleen dan kunnen de historische reikwijdte van Gerard Zerbolt, zijn betekenis voor de reformbeweging van de Moderne Devotie als geheel en zijn bijdrage aan de overgang van Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd scherper in het licht gesteld worden.⁸⁹

Een dergelijke doelstelling kan in het kader van dit boek niet nagestreefd worden. Hier moeten wij ons bepalen tot een korte presentatie van Zerbolts vier gelegenheidsgeschriften als het textuele milieu waarbinnen zijn beide hoofdwerken tot stand kwamen. Het traktaat *Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium* ('Over de levenswijze van samenwonende devote mannen') is, zoals wij in het vorige hoofdstuk uitvoerig beschreven, een verdedigingsgeschrift voor het semireligieuze gemeenschapsleven.⁹⁰ In dit verband kwamen ook de Amersfoortse brieven van Gerard Zerbolt en gezellen aan hun medebroeders in Deventer ter sprake.⁹¹ Met de verhandeling *De vestibus pretiosis* ('Over kostbare kleding') verdedigt Gerard Zerbolt het recht van de devoten om simpele kleding te dragen als uiting van een deemoedige en rouwmoedige levenshouding.⁹² In *De libris teutonicalibus* ('Over boeken in de volkstaal') behandelt hij enerzijds het recht op het lezen van eerbiedwaardige boeken in de landstaal, maar toont hij zich anderzijds uiterst behoedzaam, omdat

87 Zie bijvoorbeeld: Van Engen, 'Devout Communities', 2004. – Suntrup, 'Gebrauch', 2004.

88 Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 13.

89 In 1650 was de protestantse theoloog Jacob Revius (1586–1658), conservator bij de Stadsbibliotheek te Deventer, de eerste die oog kreeg voor Zerbolts oeuvre als geheel. Hij baseerde zich op een *corpus manuscriptorum* dat aan de bibliotheek van het voormalige Heer-Florenshuis had toebehoord en dat sinds lang als verloren beschouwd wordt. Revius, *Daventriae*, 1651, 36–60.

90 Edities: Hyma, 'Super modo', 1926. – De Vooy, 'Dietse tekst', 1907. – Zie verder: Staubach, 'Zwischen Kloster', 2004. – Honemann, 'Gottschalk Hollen', 2004. – Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001, 24–26.

91 Edities: Dumber, *Analecta*, 1719. – Becker, 'Brief', 1862. – Geesink, *Zerbolt*, 1879. – Van Engen, 'Epistolae Fratrum', 2004. – Zie verder: Mertens, 'Letzter Sommer', 2004. – Staubach, 'Amersfoort', 2004. – Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001, 26–28.

92 Edities: Wüstenhoff, *Vestibus*, 1890. – Kock, 'Vestibus', 2004. – Zie verder: Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001, 17–19.

bij vertaling van geijkte Latijnse termen het gevaar voor een ketterse formulering een reëel gevaar vormt.⁹³ Het *Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante* ('Geschrift voor iemand die op ongeregelde wijze wijdingsgraden en preeklicentie ambiëert') heeft tot doel minder gekwalificeerde *clerici simplices* af te houden van het verleidelijk streven naar hogere wijdingen.⁹⁴ De vier in deze gelegenheidsgeschriften behandelde thema's articuleren enkele kenmerkende aspecten van de spiritualiteit die in de beide hoofdwerken van broeder Gerard in de vorm van een systematisch reformprogramma wordt gepresenteerd.⁹⁵

De bescheiden titel van *Tractatulus devotus de spiritualibus ascensionibus* ('Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen') kan niet verhelen dat wij in dit werk te maken hebben met een geschrift, waarvan nog altijd ruim 120 tekstgetuigen in de oorspronkelijke (Latijnse) brontaal en in Middelnederlandse vertaling bewaard gebleven zijn.⁹⁶ Hiermee overtreft *De ascensionibus* driemaal de handschriftelijke traditie van het verwante, eerder geschreven handboek *Tractatus devotus de reformatione virium anime* ('Devote verhandeling over de hervorming van de vermogens van de ziel').⁹⁷ Beide geschriften genoten een enorme populariteit, waarbij *De ascensionibus* duidelijk de kroon spant. Hun verspreiding bleef niet beperkt tot de kringen van de moderne devoten, maar strekte zich daarbuiten vooral uit tot de kartuizers, de kruisbroeders en de benedictijnen.⁹⁸ Dit zijn orden die destijds vooral dankzij hun krachtige boekcultuur en persoonlijke relaties extra ontvankelijk waren voor impulsen van de Moderne Devotie. Geografisch gezien vonden *De reformatione* en *De ascensionibus* hun weg vooral naar de streken die

93 Editie: Hyma, 'Teutonicalibus', 1924. – Zie verder: Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001, 20–24. – Kock, *Buchkultur*, 1999, 182–221.

94 Editie: Hyma, 'Scriptum', 1927. – Zie verder: Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001, 19–20.

95 De authenticiteit van enkele kleinere geschriften is niet onomstreden geweest: Jostes, 'Schriften', 1890. – Wüstenhoff, *Vestibus*, 1890. – Van Rooij, *Zerbolt*, 1936, 43–93. – Axters, *Geschiedenis III*, 1956, 82–84. – Hyma, *Renaissance*, 1965, 568–571. Zie samenvattend: Gerrits, *Timorem*, 1986, 14–16 (noot 46).

96 Wellicht heeft Gerard Zerbolt met de titelkeuze *Tractatulus devotus* zijn leermeester Radewijns willen eren, wiens voornaamste geschrift ook met deze woorden wordt aangeduid.

97 Zie over de verspreiding van beide handboeken in de laatmiddeleeuwse en vroegmoderne tijd vooral: Van Rooij, *Zerbolt*, 1936, 277–404. – Gerrits, *Timorem*, 1986, 27–37. – Van Dijk, 'Ascensiones', 2004, 291–292.

98 Zie ter oriëntatie over de kartuizers: Gumbert, 'Kartuizerbibliotheken', 1974. – Over de kruisbroeders: Van Dijk, 'Kruisbroeders', 2011. – Van den Bosch, 'Kruisherenkloosters', 1974. – Van den Bosch, *Studiën*, 1968. – Over de benedictijnen van de Unie van Bursfelde: Ziegler, 'Bursfelder', 1999.

onder invloed van de Moderne Devotie raakten, met name de Nederlanden, Westfalen, Saksen, de Nederrijn en het noordelijke Rijnland.

De grote populariteit van Zerbolts handboeken voor de geestelijke weg blijkt ook uit het feit dat ze door de biografen uitdrukkelijk worden vermeld, naar middeleeuwse gewoonte met hun *incipit* (beginwoorden) als titel.⁹⁹ Dit verklaart waarom er over hun authenticiteit geen twijfel bestaat, terwijl dat wel het geval is ten aanzien van zijn gelegenheidsge-schriften en enkele ten onrechte aan hem toegeschreven werken.¹⁰⁰ Zo schrijft Thomas van Kempen, in beeldspraak die aan de ziekteleer is ontleend, in het begin van zijn *vita* van Gerard Zerbolt:

Hij was op het gebied van gewijde literatuur heel geleerd, en bracht zelfs uit minder toegankelijke commentaren van geleerden kruidige specerijen tevoorschijn tegen ziekelijke ondeugden, met het doel de ziel van haar matheid te genezen, zoals vooral blijkt uit twee boekjes die door hem zijn uitgegeven, waarvan het ene begint met *Homo quidam* en het andere *Beatus vir* als titel draagt.¹⁰¹

Opvallend is dat Thomas de twee hoofdwerken van broeder Gerard niet alleen noemt, maar deze vooral trefzeker plaatst binnen de spirituele context van de Moderne Devotie als reformbeweging: ter genezing van de menselijke ziel die door ondeugden verzwakt is. Kortom, ze dienen de innerlijke hervorming, de omvorming van de mens, vernieuwde innigheid.

99 Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 275. – Rudolf Dier, *Scriptum*, 47–48; 50. – Brinkerink ‘Biographiën’, 1901–1903, 337. Ook de historiografen noemen beide werken. Johannes Busch, kroniekschrijver van Windesheim en latere kloosterhervormer in Nedersachsen, heeft in zijn *Liber de viris illustribus* de preek opgenomen die Johannes Vos van Heusden als prior van Windesheim (1391–1424) ooit voor zijn convent en drie broedergemeenschappen heeft gehouden over de stichtersgeneratie van de Moderne Devotie en over de wederkerige broederlijke liefde. Hierin rekent hij Gerard Zerbolt, ‘die twee devote boekjes heeft samengesteld, *Beatus vir* en *Homo quidam*...’ (*qui duos libellos devotos: ‘Beatus vir’ et ‘Homo quidam’ de spiritualibus ascensionibus composuit*) tot ‘de eerste en voornaamste ware voorvechters, initiatiefnemers en uitvoerders [van de devote instituties] na heer Florens’ (...*primi et maximi post dominum Florencium promotores institutores et consumatores veri...*). *Chron. Wind.*, 1886, 49. – Volgens het Frensweger handschrift maakte Gerard Zerbolt ‘oec somighe boeke, als van den gheesteliken opclymminghen, ende een ander van der reformieringhe der drie crachten der sielen, ende beghint: eenre hande mensche’. Alberts/Hulshoff, *Frensweger*, 1958, 49.

100 Bijvoorbeeld: Hyma, ‘Version’, 1950. – Hyma, ‘Author’, 1921. – De Vooy, ‘Dietse tekst’, 1907.

101 *Erat enim studiosus valde in scripturis sanctis, trahens etiam ex abditiis sententiis doctorum varias aromatum species, contra vitiorum morbos, ad sanandum animarum languores: sicut praecipue patet in duobus libellis ab eo editis, quorum unus incipit Homo quidam et alius Beatus vir intitulatur.* Pohl, *Opera*, 1902–1922, VII, 275.

Beide boeken ontvouwen een reformprogramma dat zich vooral op een systematisch opgebouwde deugdenleer baseert. In zijn eerste handboek voor de geestelijke weg, *Homo quidam* of *De reformatione virium anime* ('Hervorming van de vermogens van de ziel'), gebruikt Gerard Zerbolt hiervoor de metaforiek van de vorm in de spanningsboog van misvorming en hervorming (*deformatio/reformatio*): de ontregelde, ontspoorde, verzielde vorm die het verstand, de wil en de zinnen hebben aangenomen, moet worden omgevormd in de oorspronkelijke, geregelde, gezonde vorm waarin ze zijn geschapen. In zijn tweede handboek, *Beatus vir* of *De spiritualibus ascensionibus* ('Geestelijke beklimmingen'), hanteert hij de metaforiek van de berg in de spanningsboog van afdaling en beklimming (*descensio/ascensio*): de mens is in een drievoudige val afgedaald van de berg van zijn oorspronkelijke waardigheid waarop hij door God was geplaatst en moet de berg opnieuw beklimmen om de staat van zijn natuurlijke rechtschapenheid te hervinden. In wezen gaat het in beide handboeken om dezelfde weg van spirituele omvorming die de mens moet gaan om zich de goddelijke bestemming van zijn aardse bestaan bewust te worden en zijn leven hiernaar in te richten.

Algemeen wordt aangenomen dat Gerard Zerbolt *De reformatione* het eerst geschreven heeft, gezien zijn jeugdige leeftijd zeker niet vóór het laatste decennium van de veertiende eeuw. Toch is *De ascensionibus* niet, zoals R.R. Post suggereerde, te beschouwen als een vervolg op het eerste boek, ook al bevat het substantiële citaten hieruit.¹⁰² Veeleer is het tweede handboek op te vatten als een nieuw, meer voldragen boek over dezelfde materie, maar nu benaderd vanuit de metaforiek van de bergbeklimming.¹⁰³ Als handboeken voor de geestelijke weg behoren beide tot hetzelfde literaire genre als bijvoorbeeld *De institutis coenobiorum* en *Collationes* van Johannes Cassianus (ca. 369 – ca. 435), *Scala paradisi* van Johannes Climacus (ca. 575–650 of ca. 525–600), *Epistola ad fratres de Monte Dei* van Willem van Saint-Thierry (1085/90–1148/49), *De exterioris et interioris hominis compositione* van David van Augsburg (1200/10–1272) en *De triplici via* van Bonaventura (1217–1274).¹⁰⁴ Beide

¹⁰² Post, *Devotion*, 1968, 327.

¹⁰³ Zo is ook A. Rayez van mening: Rayez, 'Gérard Zerbolt', 1964, 326.

¹⁰⁴ Betreffende Johannes Cassianus: Cassianus, *De institutis*, 2004. – Cassianus, *Instellingen*, 1984. – Cassianus, *Collationes*, 2004. – Cassianus, *Gesprekken 1–x*, 1968. – Cassianus, *Gesprekken xi–xxiv*, 1982. – Betreffende Johannes Climacus: Climacus, *Ladder*, 2002. – Betreffende Willem van Saint-Thierry: Willem van Saint-Thierry, *Gulden brief*, 2005. – Willem van Saint-Thierry, *Epistola*, 2003. – Betreffende David van Augsburg: David van Augsburg, *De exterioris*, 1899. – David van Augsburg, *Vom - außseren*, 2009. – Betreffende Bonaventura: Bonaventura, *Triplici via*, 1882–1902. –

handboeken delen met deze werken – op *De institutis coenobiorum* na – ook het mystieke perspectief van de geestelijke weg.

Voor zijn hoofdwerken is Zerbolt vooral schatplichtig aan Florens Radewijns en diens beide geschriften: *Tractatulus devotus de extirpacione viciorum* en *Libellus Omnes inquit, artes*.¹⁰⁵ Het eerste is vooral opgezet als een gids voor de geestelijke weg, maar werd nooit voltooid. Men krijgt de indruk dat Radewijns het werk ter voltooiing aan de jongere, veelbelovende Zerbolt heeft willen toevertrouwen, die het vervolgens intensief gebruikt heeft voor zijn eerste eigen gids voor de geestelijke weg, *De reformatione*. Het tweede boek van Florens is eerder als een persoonlijk rapiarium van hemzelf te beschouwen. Maar terwijl zijn geschriften met hun aaneenrijging van citaten het niveau van een *rapiarium* nauwelijks overstijgen, hebben *De reformatione* en *De ascensionibus* veel meer het karakter van een systematisch concept, dat in zijn opbouw een zekere originaliteit vertoont. Voor broeder Gerard waren de geschriften van zijn vereerde leermeester dus vooral bronnenboeken, die hij naar eigen inzicht in zijn beide hoofdwerken bewerkt heeft. Het is dan ook onjuist om, zoals S. Axters doet, zijn handboeken te rekenen tot het genre van de ‘gesystemiseerde rapiaria’.¹⁰⁶

Het grote belang van beide handboeken voor de geestelijke weg is dat ze de geest en de spiritualiteit van de Moderne Devotie in haar oorspronkelijke gestalte belichamen, met name van de belangrijkste grondleggers, Geert Grote en Florens Radewijns, met inbegrip van het stempel dat Zerbolt er zelf op drukte.¹⁰⁷ De omvangrijke handschriftelijke en gedrukte traditie van *De reformatione* en vooral van *De ascensionibus* bewijst dat

Bonaventura, *Triplici via*, 1993. – Over Zerbolts afhankelijkheid van Bonaventura ten aanzien van *De reformatione* zie: Rayez, ‘Gérard Zerbolt’, 1964.

¹⁰⁵ In het bronnenapparaat bij onze vertaling hebben wij afgezien van verwijzingen naar de geschriften van Florens Radewijns. In veel opzichten bouwen *De ascensionibus* en vooral *De reformatione* voort op het *Tractatulus devotus* van Radewijns. In deze zin neemt Radewijns’ werk een eigen plaats onder de bronteksten in. – *Tractatulus devotus de extirpacione viciorum* is het eerst uitgegeven door H. Nolte: Radewijns, *Tractatulus*, 1862. – Daarna volgde in 1882 de editie van J.F. de Vregt: Radewijns, *Tractatulus*, 1882. – M. Goossens baseerde zich in 1952 op De Vregt: Radewijns, *Tractatulus*, 1952. – Ten slotte verscheen in 1999 een moderne wetenschappelijk editie met Franse vertaling door F.-J. Legrand: Florens Radewijns, *Tractatulus devotus*, 1999. – *Libellus Omnes inquit, artes*, dat van *Tractatulus devotus* afhankelijk is, werd in 1950 uitgegeven door M.T.P. van Woerkum: Radewijns, *Libellus*, 1950. – Zie ook: Van Aelst, ‘Gérard Zerbolt’, 2001.

¹⁰⁶ Axters, *Geschiedenis III*, 1956, 89.

¹⁰⁷ Vgl. Epiney, *Grote*, 1970, 302. – Gerrits, *Timorem*, 1986, 17–18. – Van Woerkum, *Libellus*, 1951, 132.

de moderne devoten in hun opeenvolgende generaties, binnen hun drie typologisch onderscheiden verschijningsvormen en ondanks alle regionale verschillen, tot aan de Nieuwe Tijd trouw bleven aan de oorspronkelijke inspiratie. Deze raakte van lieverlee min of meer gesanctioneerd: er sprak een geest uit waaraan de devoten en hun epigonen elkaar konden herkennen. Tegelijk leidde deze trouw echter ook tot een vorm van conservatisme, waarbij de religieuze diepgang en vooral het spirituele vuur van de stichtersgeneratie na verloop van tijd ineenschrompelde.

Beide handboeken waren in hun handschriftelijke en gedrukte overlevering tevens voertuigen voor de receptie van de bronnen waarop hun auteur zich direct of indirect baseert. Behalve talrijke citaten uit, verwijzingen naar en toespelingen op de heilige Schrift vinden wij er letterlijke aanhalingen in, vooral uit werken van Bernardus van Clairvaux (1090–1153), Augustinus van Hippo (354–430), Hiëronymus (ca. 347–419/20), Gregorius de Grote (ca. 540–604) en de reeds genoemde Cassianus.¹⁰⁸ Maar ook andere kerkvaders, zoals Johannes Chrysostomus (ca. 345–407), Basilius de Grote (ca. 330–379), Ambrosius van Milaan (ca. 339–397), en – afgezien van de reeds vermelde Climacus en Bonaventura – andere geestelijke schrijvers, zoals Hugo van Sint-Victor (1096/1100–1141), Beda Venerabilis (672–735), Anselmus van Canterbury (1033–1109), Benedictus van Nursia (480–555/60), Isidorus van Sevilla (560–636), worden door Zerbolt geciteerd. Bovendien deelde ook hij de middeleeuwse belangstelling voor klassieke auteurs, zoals Aristoteles (384–322) en Seneca (4 voor Chr.-65 na Chr.). Ook hij ontsnapte echter niet aan het gebruik van bronnen waarvan de authenticiteit twijfelachtig was en die liefst werden toegeschreven aan gezaghebbende autoriteiten als Augustinus of Bernardus. Dankzij wetenschappelijk onderzoek konden dergelijke auteurs als pseudo-Augustinus of pseudo-Bernardus ‘ontmaskerd’ en vaak met andere schrijvers als Rabanus Maurus (ca. 780–856) of Arnulfus de Boeriis (ca. 1200) geïdentificeerd worden.¹⁰⁹

Gerard Zerbolt gaat op verschillende manieren met zijn bronnen om. Letterlijke citaten met verwijzing naar auteur en/of bron zijn in de minderheid. Vaker citeert hij niet letterlijk, maar naar de geest, waarbij hij ofwel op zijn geheugen steunt, ofwel een indirecte brontekst – zoals de geschriften van Florens Radewijns – tot zijn beschikking heeft, ofwel slechts summier verwijst. Het moeilijkst te traceren zijn bronnen die door lezing

108 Voor Zerbolts bekendheid met de werken van Bernardus van Clairvaux in *De reformatione* zie vooral: Verbaal, ‘Zelfkennis’, 2003.

109 Zie over de bronnen van Zerbolts hoofdwerken vooral Gerrits, *Timorem*, 1986, 18–26.

en studie met Zerbolts eigen denken zijn vermengd en zozeer tot zijn intellectueel gemeengoed zijn geworden dat ze eigenlijk als niet meer dan ontleningen aan andere auteurs beschouwd kunnen worden. Dat geldt zeker voor de bronnen die hij door de beide geschriften van Radewijns kende alsook voor die welke in de liturgische boeken van het bisdom Utrecht zijn verwerkt.

Ondanks een zekere originaliteit in zijn concepten heeft Gerard Zerbolt zich voor de opbouw en structuur van zijn beide hoofdwerken kunnen spiegelen aan vergelijkbare teksten die hem ter beschikking stonden. Dat geldt allereerst voor de *Tractatus devotus* van Florens Radewijns, zoals wij reeds opmerkten. Gerrits heeft bovendien aangetoond dat broeder Gerard voor het concept van *De reformatione* gebruik heeft gemaakt van *De spiritu et anima* van de twaalfde-eeuwse cisterciënzer compilator Alcher van Clairvaux en voor dat van *De ascensionibus* van *De exterioris et interioris hominis compositione* van de franciscaanse novicenmeester en geestelijk auteur David van Augsburg.¹¹⁰ Verder is Bonaventura's *De triplici via* een belangrijke bron voor *De reformatione*. In *De ascensionibus* toont hij zich veel minder afhankelijk van Bonaventura. Dit versterkt het vermoeden dat *De ascensionibus* van iets jongere datum is en door Zerbolt zelf waarschijnlijk bedoeld is als een meer definitieve versie van wat hij – in de opzet van Radewijns' *Tractatus devotus* – met *De reformatione* beoogde als een 'handboek voor de moderne devoot'.¹¹¹

Met de zes edities van *De reformatione* en *De ascensionibus* door M. de la Bigne tussen 1618 en 1677 kunnen wij voor het eerst spreken van uitgaven die de stadia van de handschriftelijke traditie en de vroege drukken voorbij zijn.¹¹² In 1941 verscheen een tweetalige uitgave van *De ascensionibus* door kanunnik Jérôme Mahieu (1874–1955), vicaris-generaal van het bisdom Brugge.¹¹³ Voor de Latijnse tekst gebruikte deze een incunabel uit de bibliotheek van het Brugse Grootseminarie.¹¹⁴ De Nederlandse ver-

110 Gerrits, Timorem, 1986, 241–243 (betreft *De reformatione*); 264–265 (betreft *De ascensionibus*). – [Ps.-Augustinus =] Alcher, *De spiritu*. – David van Augsburg, *De exterioris*, 1899. – David van Augsburg, *Vom äußeren*, 2009.

111 De Franse titel 'Manuel pour le dévot moderne' past uitstekend voor de geannoteerde Latijnse editie met Franse vertaling van Florens Radewijns, *Tractatus devotus*, 1999.

112 Gerard Zerbolt, *De reformatione*, 1677. – Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 1677.

113 De door Van Rooij, Zerbolt, 1936, 379–380 en 384 aangekondigde uitgave door Mahieu bij uitgeverij L. van Loock te Brussel is niet doorggegaan. Gerard Zerbolt, *Opklimmingen*, 1941, v. Hierdoor wordt in de literatuur de uitgave van 1941 ten onrechte soms als 'tweede editie' geafficheerd.

114 Gerardus de Zutphania, *De spiritualibus ascensionibus* (Basel, Johann Amorbach, 1499). Van Rooij, *Zerbolt*, 1936, 364–365.

taling ontleende hij aan een afschrift van hs. Deventer, Stads- en Athenaeumbibliotheek, 101 F 6, dat behoord heeft aan de zusters van het gemene leven in het Brandeshuis te Deventer.¹¹⁵ Van *De reformatione* verscheen in 1951 een moderne Nederlandse vertaling van S. van der Woude.¹¹⁶ Een belangrijke mijlpaal werd bereikt, toen in 2001 van *De reformatione* een kritische editie met Franse vertaling verscheen van de hand van zuster Francis-Joseph Legrand, conventueel van de Windesheimse priorij Nazareth ('Engels Klooster') te Brugge, en anderen.¹¹⁷ In dezelfde reeks verscheen in 2006 een kritische editie met Franse vertaling door Legrand en anderen van *De ascensionibus*.¹¹⁸ Met deze moderne edities hebben wij eindelijk de beschikking over twee rijkelijk geannoteerde Latijnse bronnenuitgaven, die dankzij de moderne Franse parallelvertaling niet alleen voor wetenschappers, maar ook voor een groot Franstalig publiek toegankelijk zijn. Het belang van deze recente tekstuutgaven kan niet genoeg onderstreept worden, omdat beide teksten relevant zijn voor de spiritualiteit van de vroege Moderne Devotie.

Samenvattend kunnen wij stellen dat Gerard Zerbolt van Zutphen te beschouwen is als de eigenlijke theoreticus of ideoloog van de Moderne Devotie. Meer dan de grondlegger Geert Grote en vooral diens opvolger Florens Radewijns, aan wie hij zijn basisideeën dankte, heeft hij met zijn literaire nalatenschap de toon gezet voor innerlijke vernieuwing van het christelijk leven. Niet alleen de geestelijkheid, maar in beginsel alle seculiere en reguliere christenen, levend in de wereld of in het klooster of in een semireligieuze levensstaat tussen wereld en klooster, worden vooral in zijn beide hoofdwerken uitgedaagd en opgeroepen tot zelfkennis, zuiverheid van hart en liefde. Spirituele omvorming bestaat hierin dat de mens, in de gebrokenheid van zijn bestaan op zelfhandhaving ingesteld, zich in het god-menselijk betrekingsgebeuren laat verlokken tot het minneavontuur, waarin hij zichzelf loslaat en zich laat omvormen in het Mysterie dat wij – volstrekt ontoereikend – God, Vader, Allah, Eloi, Machtige, Wezer, Onnoembare...noemen. In dit proces van spirituele omvorming van de mens in God vervult – in de visie van broeder Gerard en alle moderne devoten overeenkomstig de traditie van de

115 Van Rooij, *Zerbolt*, 1936, 315. De betreffende kopie was gemaakt voor de zusters Augustinessen van Windesheim in het 'Engels Klooster' (Nazareth) te Brugge. Gerard Zerbolt, *Opklimmingen*, 1941, xv.

116 Gerard Zerbolt, *Hervorming*, 1951.

117 Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001. – Eerder waren in deze reeks al uitgegeven: Épiney, *Lettres et traités*, 1998. – Radewijns, *Petit manuel*, 1999.

118 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006.

Kerk – Jezus Christus de zending van middelaar tussen God en mens. Zijn leven, lijden en sterven nemen zowel in *De reformatione* als in *De ascensionibus* een afzonderlijke, centrale plaats in.¹¹⁹ De betreffende hoofdstukken dienen in beide handboeken als paradigma voor de geestelijke weg die de mens kan gaan. Beide geschriften hebben hierdoor een universele strekking: ze zijn van fundamentele waarde voor de mens als zodanig, in zijn mens-ording, ook zonder bepaalde implicatie van godsdienst, geloofsovertuiging of kerkelijkheid. Het enig nodige is slechts het vermoeden van of verlangen naar een vervulling van wat reeds als verwachting volstrekt onvoorstelbaar is. Is dit verlangen niet in iedere mens van nature ingebrand?

Hervorming van de vermogens van de ziel en Geestelijke opklimmingen zijn dus beslist niet voor een geestelijke of religieuze elite bestemd, maar voor alle mensen, in ieder geval alle christenen, en tenminste voor de religieus-geïnteresseerden onder hen. Met N. Staubach de verdienste van Zerbolt samenvattend, kunnen wij concluderen

...daß alle seine Schriften der Darstellung und Verbreitung, Rechtfertigung und Verteidigung einer Lebenslehre dienten, die das von der Kirche den Christen gebotene Instrumentarium sakramentaler Heilsvermittlung voraussetzend und durch geistliche Übungen intensivierend und transzendierend zur Vollkommenheit der *puritas cordis* und *caritas* führen sollte.¹²⁰

¹¹⁹ *De reformatione*, hoofdstukken 29–34; *De ascensionibus*, hoofdstukken 28–41.

¹²⁰ Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 16.

Opbouw en analyse van *Geestelijke opklimmingen* (1)

Gerrit Gerrits heeft in 1986 een voortreffelijke theologische analyse gegeven van *De reformatione* en *De ascensionibus*.¹²¹ Beide hoofdwerken van Gerard Zerbolt van Zutphen heeft hij daartoe in elkaars verband onderzocht. Dit ontslaat ons van de noodzaak in dit hoofdstuk zowel de theologische grondslagen als de samenhang van beide handboeken voor de geestelijke weg nogmaals te onderzoeken en te presenteren. Wij beperken ons daarom hier tot een enigszins andere werkwijze, die in de laatste decennia binnen de spiritualiteitswetenschap is ontwikkeld: de spirituele opbouw en analyse van *De ascensionibus* vanuit een structureel-dynamische benadering van de tekst zelf.¹²²

¹²¹ Gerrits, *Timorem*, 1986, 39–230.

¹²² Gerrits, *Timorem*, 1986, 231–283 vergelijkt de beide handboeken vooral op een aantal spirituele thema's in het licht van zijn theologische analyse en tegen de achtergrond van het geestelijk erfgoed van de Moderne Devotie. Op zich is een dergelijke benadering volstrekt legitiem en wetenschappelijk verantwoord. Een zeker nadeel is echter dat dan de tekst zelf te weinig centraal staat en vooral moet dienen ter adstructie van een theologisch betoog. Spirituele hermeneutiek daarentegen eerbiedigt de bronnen zelf en is gebaseerd op de leespraxis van de geleefde spiritualiteit, zoals die in scholen van spiritualiteit aan het licht treedt. Studie van die leespraxis levert inzicht op in de grondstructuren van de geleefde spiritualiteit en draagt bij aan een zorgvuldige hermeneutiek of uitleg van spirituele geschriften. Door inzicht kunnen wij een scherper beeld krijgen van de leesprocedure en de doorwerking ervan in het dagelijks leven. Zie meer hierover in: Waaijman, *Spiritualiteit*, 2000, 687–766. Toen Gerrits zijn dissertatie schreef, miste hij het instrumentarium om Zerbolts spiritualiteit anders dan vanuit het theologische begrippenapparaat te onderzoeken. Hij noemt daarvoor twee redenen. Vgl. Gerrits, *Timorem*, 1986, 37. De eerste is dat er geen goed gedefinieerd en algemeen aanvaard model voor de studie van spirituele theologie bestaat. Inderdaad zat spiritualiteit tot kort voor het einde van de twintigste eeuw gevangen enerzijds in de denkpatronen van zowel de dogmatiek als de moraaltheologie, anderzijds in een normatief opgevatte historiografie van scholen van spiritualiteit. Waaijman, *Spiritualiteit*, 2000, 380–381. De tweede reden is dat de relatie tussen spiritualiteit en literatuurwetenschap zich tot aan de laatste decennia van de vorige eeuw vooral bewoog op het niveau van editie en vertaling, maar het niveau van de hermeneutiek nauwelijks raakte. Zorgvuldige hermeneutiek is voor volwaardige tekstedities en vertalingen onmisbaar om de spiritualiteit van het religieuze denken van iemand als Gerard Zerbolt te begrijpen. Intussen heeft de studie van spiritualiteit zich als spiritualiteitswetenschap

De verhandeling *Geestelijke opklimmingen* bestaat uit zeventig langere en kortere hoofdstukken. Ze vormen samen een mystagogische gids, waarmee de auteur zijn lezers wil begeleiden op hun geestelijke weg door hen in te leiden in de *mysteria Christi*. Aan de basis ervan ligt zijn overtuiging dat de mens op drie niveau's uit zijn oorspronkelijke, door God bedoelde waardigheid gevallen is: op het niveau van zijn geschapenheid door de erfschuld, op het niveau van zijn mens-zijn door de aangeboren zelfzucht en op het niveau van zijn individualiteit door eigen zondig gedrag. Deze overtuiging is geworteld in de Bijbel, die de grondslag is van de joods-christelijke religieuze traditie.

De mens wordt bewogen door een ontembaar verlangen naar terugkeer tot zijn oorspronkelijke rechtschapenheid (*rectitudo*). Gerard Zerbolt ontwikkelt daartoe – in navolging van talrijke geestelijke schrijvers die hem voorgingen – voor zijn tijdgenoten een betrouwbaar geestelijk omvormingsmodel. Dit biedt perspectief voor de omgekeerde weg, dus terug van het derde tot het eerste niveau. De geestelijke weg van de christen begint dus bij de derde, meest persoonlijke val, de zondigheid van de individuele mens. Dit is de fase van de bekering in de betekenis van innerlijke ommekeer.¹²³ Vervolgens klimt hij op tot de tweede val, de zelfzucht van de mens in het algemeen. Dit is de fase van de herordening van de liefde. Ten slotte bereikt zijn geestelijke weg het niveau van de eerste val, de erfzonde, waarin heel de mensheid deelt. Dit is de fase van de hervorming van de vermogens van de ziel.

Door een drievoudige beklimming kan de drievoudige val of neergang ongedaan worden gemaakt. Dit moet geleidelijk gebeuren, want het leven van de mens is gebonden aan de wetmatigheid van de tijd. Innerlijke omvorming voltrekt zich daarom in stappen, etappen en fasen. De auteur gebruikt voor deze weg van geestelijke opklimmingen het beeld

tot een zelfstandige discipline met een eigen instrumentarium ontwikkeld. Zie Waaijman, *Theologie*, 2010. – Waaijman, *Spiritualiteit*, 2000, vooral 365–479.

123 De begrippen *conversio* ('bekering') en *conversus* ('bekeerling') zijn meerduidelijk. In onze tijd worden ze gemakkelijk geassocieerd met overgang van de ene religie (bijvoorbeeld het christendom) naar de andere (bijvoorbeeld het boeddhisme of de islam). In de middeleeuwen, waarin Europa door en door christelijk georiënteerd was, betekent *conversio* 1) innerlijke ommekeer (met als kern *mystischer kêr* of mystieke inkeer); 2) intrede in een religieuze of semireligieuze gemeenschap. Beide betekenissen komen in de geschriften van de moderne devoten veelvuldig voor. In relatie met de tweede betekenis is *conversus* letterlijk 'iemand die in het klooster is ingetreden' (maar niet tot de clerus behoort). De termen *conversus* en *conversa* zijn tot voor kort nog gebruikt voor lekenbroeders (*fratres conversi* of 'conversen', naast *fratres clerici*) en lekenzusters (*sorores conversae* of 'conversinnen').

van de berg, die in stappen en etappen, in graden en fasen beklommen moet worden. Zerbolt is overigens niet altijd even consistent in het gebruik van de termen die hij hiervoor gebruikt. Duidelijk is wel het doel van heel die spirituele bergbeklimming in al haar trajecten: terugkeer tot de oorspronkelijke waardigheid waartoe God de mens geschapen en bestemd heeft.

Het boek laat zich globaal in vijf grote tekstblokken indelen.¹²⁴ Een inleidende functie hebben de *praeliminaria* (1–10), waarin Gerard Zerbolt de spirituele dynamiek van het omvormingsproces beschrijft en van basale wenken voorziet. Daarna volgen drie tekstblokken waarin respectievelijk drie grote geestelijke opklimmingen in stappen, etappen en fasen beschreven worden. Eraan vooraf gaat een hoofdstuk waarin de drie opklimmingen kort worden aangeduid in hun relatie tot de drievoudige val of neergang (11). Dan komt de eerste grote opklimming aan de orde: de *bekering*;¹²⁵ deze richt zich tegen de derde neergang, die het meest persoonlijk van aard is: de eigen *zondigheid* (12–14). Vervolgens beschrijft de auteur de tweede grote opklimming: de *herordening van de liefde*;¹²⁶ deze is tot in details gericht tegen de tweede neergang, die als algemeen-menselijk te beschouwen is: de *zelfzucht* (15–27). Het derde van de drie samenhangende tekstblokken betreft de derde grote

124 Wij geven voortaan tussen () met Arabische cijfers de hoofdstukken van *Geestelijke opklimmingen* aan. In voorkomende gevallen worden de hoofdstuknummers gevolgd door komma's, waarachter nummers de betreffende alineas binnen de aangegeven hoofdstukken aanduiden.

125 De term 'bekering' (*conversio*) wordt hier gebruikt in de betekenis van innerlijke ommekeer, verandering van levenshouding. Vgl. noot 123.

126 Gerard Zerbolt gebruikt verschillende termen voor 'liefde', vooral *amor* en *caritas*. In het algemeen wijst *amor* naar 'Minne', de Liefde die God zelf is (vgl. 1 Joh 4,8), of naar 'minne', de goddelijke deugd van de liefde zoals ze door Minne in de menselijke ziel wordt ingestort. In het algemeen is *caritas* de 'liefde', waarin de goddelijke deugd van de 'minne' zich in de mens manifesteert door daden van zelveoosheid, belangeloosheid, naastenliefde, zelfopoffering, zelfverloochening, zelfvergetenheid. Waar *caritas* specifiek 'naastenliefde' betekent, gebruikt Gerard bij voorkeur de term *dilectio proximi*. De causale band tussen beide gestalten van 'liefde' wordt treffend tot uitdrukking gebracht in de achtste antifoon tijdens de voetwassing in de Eucharistieviering van Witte Donderdag (donderdag vóór Pasen): *Ubi caritas et amor, Deus ibi est. Congregavit nos in unum Christi amor...*, 'Waar liefde en minne zijn, daar is God. Bijgevoerd heeft ons de minne van Christus...' Deze antifoon – nog te vinden in *Liber usualis*, 1960, 675–676 – stamt uit de negende of tiende eeuw. In het vernieuwde *Graduale* van na het Tweede Vaticaans Concilie (1963–1965) – te vinden in *Graduale Romanum*, 1974, 168–169 – is de woordgroep *et amor* gewijzigd in *est vera*, zodat de zin – overigens zonder veel af te doen aan de oorspronkelijke betekenis – nu luidt: 'Waar liefde waarachtig is, daar is God...' Waarachtige liefde – met name naastenliefde – brengt Minne zelf aan het licht.

geestelijke opklimming: de *hervorming van de vermogens van de ziel*. Deze richt zich tegen de eerste neergang, die een gevolg is van de schepsellijke situatie van de mens: de *erfschuld* (47–63).

Tussen de tweede en de derde grote opklimming heeft Gerard Zerbolt een aantal hoofdstukken ingevoegd, die samen in zekere zin een zelfstandig geheel vormen. Dit gedeelte behelst een presentatie van de meditatiewijze (*modus meditandi*) en de meditatiestof (*materia meditandi*) betreffende het leven, lijden en sterven van Jezus Christus (28–46). Aan de hand van de vier evangeliën nodigt Zerbolt de lezer uit de verschillende aspecten van de *mysteria Christi* met aandacht te lezen, te overwegen en toe te passen op diens eigen leven. Centraal in het Christusgeheim staat de passie (*passio Christi*), het lijden en sterven in strikte zin, waarvan hij de voortgang in kleine onderdelen (33–37) uiteenzet. Hij wil de lezer zo sterk op Christus' leven, lijden en dood betrekken, dat deze in persoonlijke navolging komt tot een innerlijk voltrekken van deze lijdensweg in het eigen lijden en sterven en op de maat van het eigen leven.

Ten slotte behandelt Zerbolt na de drie grote geestelijke opklimmingen een tweevoudige geestelijke afdaling (64). Het gaan van een geestelijke weg vraagt van tijd tot tijd pas op de plaats. Dat zijn momenten van terugkeren tot jezelf: door onderscheiding, aandachtige zelfbeschouwing en handenarbeid (65–67). Geestelijke voortgang impliceert ook betrokkenheid op de medemens: uit gehoorzaamheid, solidariteit of zorgbetrokkenheid (68–70). Deze afdalingen stagneren de opklimmingen niet, maar zijn er juist de vrucht van. Ze vormen het sociale aspect van de eigen persoonlijke geestelijke weg.

Wij kunnen deze eerste verkenning van de dynamische structuur van Zerbolts boek als volgt in schema 1 overzichtelijk samenvatten.

1. Globale opzet van de *geestelijke opklimmingen*

KAPITTELS	NEERGANGEN	OPKLIMMINGEN
1–10	<i>praeliminaria</i>	
11–14	eerste zondigheid	derde bekering
15–27	tweede zelfzucht	tweede herordening van de liefde
28–46	<i>materia meditandi de vita et passione Christi</i>	
47–63	derde erfschuld	eerste hervorming van de vermogens van de ziel
64–70	AFDALINGEN	

5.1. *Praeliminaria of inleidende beschouwingen*

Zoals veel geestelijke schrijvers in de middeleeuwen gewoon zijn, begint ook Gerard Zerbolt van Zutphen zijn beide handboeken voor de geestelijke weg met een Schriftcitaat, dat als een leidmotief door het betreffende boek heen speelt. Zo vangt *De reformatione* als volgt aan:

Homo quidam descendit de Iherusalem in Ihericho. Hijs verbis mystice humani generis lapsus describitur, ac sub significacione Iherusalem et Ihericho a quo statu rectitudinis ad quam deiectionem corruit designatur. ¹²⁷	1. 'Een zeker iemand daalde af van Jeruzalem naar Jericho' (<i>Lc</i> 10,30). Met deze woorden wordt op geheimnisvolle wijze de val van het menselijk geslacht beschreven. En met de aanduiding Jeruzalem en Jericho wordt aangegeven uit welke staat van rechtschapenheid tot welke verworpenheid het vervallen is.

Het citaat vormt slechts het begin van de parabel van de barmhartige Samaritaan (*Lc* 10,30–37). De gelijkenis zelf speelt in de gedachtegang van Zerbolt verder geen enkele rol meer. Vervolgens maakt de auteur ons duidelijk dat 'zeker iemand' Adam is, de stamvader van het menselijk geslacht. De weg die hij volgde, was die van Jeruzalem als stad van vrede naar Jericho als oord van veranderlijkheid.¹²⁸ Deze weg symboliseert de val van Adam waardoor zijn lagere krachten de overhand kregen op de hogere krachten van zijn ziel, omdat hij aan God niet onderworpen wilde zijn. Zo blijft de mens aan grilligheid onderhevig, totdat hij door oefening in zuiverheid van hart en liefde de weg naar zijn oorspronkelijke rechtschapenheid hervonden zal hebben. Aan dit omvormingsproces is het traktaat *De reformatione virium anime* in zijn verdere opbouw gewijd.

127 Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001, c. 1, rr. 2–5. Mijn vertaling wijkt af van Gerard Zerbolt, *Hervorming*, 1951, 14. S. van der Woude vertaalt hier *mystice* onjuist met 'zinnebeeldige' en *statu rectitudinis* minder gelukkig met 'harmonische staat'. Vgl. *Pr* 7,30: ...*solummodo hoc inveni quod fecerit Deus hominem rectum...* ('slechts dit heb ik gevonden: dat God de mens recht gemaakt heeft').

128 De stad Jeruzalem geldt in het Oude Verbond als de stad Gods (o.a. *Ps* 87,3), waarheen alle stammen moeten pelgrimeren (*Ps* 122,4) als naar de stad van gerechtigheid en burcht van trouw (*Js* 1,26). Jeruzalem ligt op een kalkplateau, ca. 760 m boven de Middellandse Zee, 1145 m boven de Dode Zee. De stad Jericho ('maanstad') lag in de Jordaanvallei bij een bron die de omgeving van de stad vruchtbaar hield. Reeds bij Augustinus gold Jericho als symbool van veranderlijkheid, zoals ook de maan in haar verschillende standen veranderlijkheid laat zien. Vgl. Gerard Zerbolt, *Hervorming*, 1951, 14, noot 4.

Het boek *De spiritualibus ascensionibus* of *Geestelijke opklimmingen* begint eveneens met een Schrifttekst. Het betreft een psalmvers, waarin de opzet van het boek zich kernachtig weerspiegelt:

Beatus vir cuius est auxilium abs te, ascensiones in corde disposuit in valle lacrymarum in locum quem posuit. ¹²⁹	1,1. Zalig de mens die bij Jou zijn hulp vindt, die in zijn hart opklimmingen heeft uitgezet, binnen het tranendal, naar de plaats die Hij vastgesteld heeft. (Ps 83,6–7)

In het eerste hoofdstuk wordt het psalmvers nader uitgelegd. Gerard Zerbolt is overtuigd van de oorspronkelijke waardigheid (*dignitas originalis, naturalis, primordialis*) van de mens (1,4).¹³⁰ Deze houdt in dat de mens geschapen is in een 'staat van natuurlijke rechtschapenheid' (*status naturalis rectitudinis*). Uit deze staat is hij echter gevallen, zodat hij zijn aardse bestaan ervaart als 'een dal van tranen en ellende' (1,2 en 5). Ingeboren verlangen naar zijn oorspronkelijke staat van adellijk schepsel (*nobilis creatura*) brengt hem in beweging om die oerstaat terug te winnen (1,2). Het enige waartoe zijn schepsellijke situatie hem in staat stelt, is dat hij, om uit dit dal te vertrekken, 'in zijn hart opklimmingen uitzet' (*in corde disponere ascensiones*), als 'een ladder van deugden' (1,2) waarlangs hij kan terugkeren naar zijn oorspronkelijke waardigheid (1,6). Deze innerlijke pelgrimage vergt van de mens een eigen inzet, die echter de hulp van de Allerehoogste niet kan ontberen (1,7). Wie deze weg gaat, komt te staan in het perspectief van zijn herwonnen waardigheid: de eeuwige zaligheid (1,8).

Het citaat uit Ps 83 geeft aan deze dynamiek van de spirituele omvorming extra gewicht, namelijk het gezag van de heilige Schrift zelf. In dit psalmvers onderscheidt de auteur vijf punten die in de volgende hoofdstukken (2–70) afzonderlijk behandeld worden. Ze dienen in omgekeerde volgorde (*ordine retrogrado*) als aspecten van de geestelijke weg die de mens moet gaan om vanuit zijn huidige *situatie* met Gods *hulp* een *weg* van innerlijke opklimmingen te gaan naar zijn oorspronkelijke waardigheid als *werkdoel*, met als perspectief de eeuwige zaligheid die zijn *einddoel* is.

Tussen de Schriftcitaten waarmee Gerard Zerbolt *De reformatione*, respectievelijk *De ascensionibus* begint, valt wat hun doorwerking betreft een opmerkelijk verschil te constateren. Voor *De reformatione* is het citaat

¹²⁹ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 1, rr. 2–3.

¹³⁰ De cijfers tussen () achter citaten in de lopende tekst verwijzen naar het genummerde hoofdstuk (en de genummerde alinea) in de vertaling.

Lc 10,30 slechts een passend vers om de afdaling van de mens uit zijn rechtschapenheid (Jeruzalem als de stad Gods) tot zijn verworpenheid (Jericho als stad van de veranderlijkheid) te verzinnebeelden. De parabel zelf, waarvan het citaat de inleidende zin is, speelt geen enkele rol. Voor *De ascensionibus* is het citaat Ps 83,6-7 juist het leidmotief voor het hele boek. Het loopt letterlijk als een rode draad door het traktaat heen en geeft het een krachtiger structuur dan in *De reformatione* het geval is. Het psalmvers vat de vijf relevante aspecten van de geestelijke weg op een voortreffelijke wijze samen: het *werkdoel*, de feitelijke *situatie*, de *weg* zelf, de onontbeerlijke *hulp* en het *einddoel*. Wij geven dit proces van spirituele omvorming in schema 2 als volgt weer.

2. Retrograde dynamiek van de geestelijke opklimmingen

DE INNERLIJKE PELGRIMAGE	LEESRICHTING	INDELING VAN PS 83,6-7
1. het <i>werkdoel</i> : je oorspronkelijke waardigheid		← naar de plaats die Hij gevestigd heeft.
2. de <i>situatie</i> : het gemis van je oorspronkelijke waardigheid		← binnen het tranendal,
3. de <i>weg</i> : de innerlijke toerusting voor je weg terug		← die in zijn hart opklimmingen heeft uitgezet,
4. de <i>hulp</i> : de onontbeerlijke genade		← die bij Jou zijn hulp vindt,
5. het <i>einddoel</i> : de eeuwige zaligheid		← Zalig de mens

In de 69 hoofdstukken die op dit inleidende hoofdstuk (1) volgen, werkt Gerard Zerbolt deze opzet systematisch en helder uit. Hierdoor krijgt het geheel het karakter van een gedegen 'handleiding voor de geestelijke weg'.

Eerst volgen nu enkele inleidende hoofdstukken (2-10), waarin de lezer voor zijn geestelijke weg wordt toegerust. Hierbij vormt de oorspronkelijke waardigheid van de mens het uitgangspunt (2). Deze werd vóór de zondeval (*Gn* 2,5-6) gekenmerkt door een gezonde ordening van de vermogens der ziel: de kenvermogens (verstand, rede, zin) en de streefvermogens (wil, begeervermogen, weerstrevend vermogen). Deze oorspronkelijke rechtschapenheid is echter door de reeds gesignaleerde driedovoudige val verloren gegaan: door de erfschuld (3), door de zelfzucht (4) en door zondigheid (5). Voordat hij aan innerlijke, geestelijke opklimmingen kan beginnen om zijn oorspronkelijke waardigheid te hervinden,

moet de mens een drievoudig onderzoek instellen. Hij moet zich immers bewust worden van zijn eigen zondigheid (6), van de ontregeling van de vermogens van zijn ziel door de erfschuld (7) en van zijn onzuiverheid van hart door zelfzucht (8).¹³¹ Zelfkennis is het begin van alle geestelijke groei, de grondslag voor spirituele volwassenheid.¹³²

Ten slotte krijgt de lezer enkele fundamentele adviezen die hem zullen helpen om zijn werkdoel, de zuiverheid van hart, te bereiken: zelfonderzoek doen, raad zoeken bij derden, het werkdoel voor ogen houden (9). Hierin moet hij met beleid te werk gaan, zich hoeden voor misleiding en maatgevoel ontwikkelen. Ten slotte moet hij zich oefenen in onderscheiding (10), die het richtsnoer van alle deugden is. Oefeningen zijn slechts nuttig voor zover ze het werkdoel dienen. Het is dus niet goed zich aan bepaalde oefeningen zo te hechten dat ze van middel tot doel worden. Men moet leren te onderscheiden tussen werkdoel en einddoel.

5.2. De eerste twee geestelijke opklimmingen

De vraag rijst in hoeverre de mens verantwoordelijk is voor zijn drievoudige afdaling of val. Dat hij voor zijn eigen zondigheid (de derde val) persoonlijk aansprakelijk is, staat buiten kijf. Maar draagt hij ook persoonlijke schuld aan de erfzonde, de eerste val, die wij als erfschuld meestersen? Vooralsnog lijkt hier van persoonlijke verantwoordelijkheid geen sprake te zijn. Door zijn mens-zijn echter deelt de individuele mens in de hoogmoed (*superbia*) die 'de' mens in zijn verhouding tot God aankleeft: de 'aardelingzoon' (*humilis*) mist de deemoed (*humilitas*), die de ware aard van zijn relatie tot God articuleert. Maar deemoed is als tegenkracht tegen de hoogmoed wel degelijk te mobiliseren, zoals Zerbolt zal aantonen (63). Als een mens de inzet van de deugd van deemoed weigert, volhardt hij dus *persoonlijk* in de ondeugd die algemeen aan het mens-zijn kleeft, de hoogmoed, die 'de koningin van de ondeugden en de eerstgeborene van de Satan' (48,2) is.¹³³ Deze houding vloeit direct voort uit de erfschuld:

¹³¹ In feite presenteert Gerard Zerbolt hier de ontregeling van de zielekrachten (7) en de onzuiverheid van hart (8) in omgekeerde volgorde, vergeleken met zijn uitvoerige behandeling verderop, zoals al uit het inleidende hoofdstuk (11) blijkt.

¹³² Zie meer over het fundamentele belang dat Gerard Zerbolt in navolging van Bernardus van Clairvaux aan de zelfkennis hecht: Verbaal, 'Zelfkennis', 2003, vooral 15-23.

¹³³ ...*viciorum regina et sathane primogenita*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 48, r. 11.

...nam, aversus es a creatore tuo per *superbiam, in qua est formalis ratio peccati, conversus es ad creaturam per delectacionem; ac deinde, per operationes contra legem divinam Dei tui transgressus es preceptum – ita, tribus gradibus oportet te contrario ascendere.*¹³⁴

12,1. ...zo behoort je nu in omgekeerde richting in drie etappen op te klimmen. Want je bent van je Schepper afgekeerd door *de hoogmoed, waarin de formele reden van de zonde ligt*. Je bent door de hang naar genot de geschapen wereld toegekeerd. En verder heb je door daden tegen de goddelijke wet het gebod van je God overtreden.

Voor Gerard Zerbolt zijn de afdalingen geen ongecontroleerde afglijdingen die een mens nu eenmaal overkomen. Zelfs de erfschuld is geen misstap die ons niet persoonlijk aangewreven kan worden. Wie een erfenis aanvaardt, neemt niet alleen de baten, maar ook de schulden op zich. Wie mens is, aanvaardt – of hij wil of niet – alles wat mensen eigen is. Geestelijke opklimmingen zijn in omgekeerde volgorde tegengesteld aan zowel de neergang die er historisch aan voorafging (erfzonde) als de neergangen die er actueel uit volgen (zelfzucht, zondigheid). Dit moge uit enkele tekstpassages blijken:

Quantum enim in corde proficis, tantum et ascendis; *quantum vero deficis, tantum et descendis.*¹³⁵

1,2. Want naarmate je in je hart voortgang maakt, klim je ook op; *naarmate je echter faalt, daal je ook af.*

...statum naturalis tue rectitudinis, in quo te idem Dominus quondam posuit et creavit, ut videlicet in illum locum ascensiones in corde disponas, *unde prius descensiones disposuisti.*¹³⁶

1,4. ...de staat van je natuurlijke rechtschapenheid. Hier heeft dezelfde Heer jou ooit gevestigd en jou geschapen, namelijk om in je hart opklimmingen uit te zetten naar die plaats *waarvandaan je eerder afdalingen hebt ondernomen.*

Siquidem in casu primi hominis, ut premissum est, pronitatem concupiscenciarum ad infima contraximus, ut, *nisi eis continue*

4,2. Wij hebben ons immers in de val van de eerste mens, zoals reeds gezegd is, een neiging tot begeerlijkheid naar het allerlaagste

¹³⁴ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 12, rr. 5–9.

¹³⁵ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 1, rr. 12–14.

¹³⁶ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 1, rr. 26–29.

resistamus, ipsarum impetu cogimur op de hals gehaald. Door de aandrift
*descendere ad inferiora.*¹³⁷ ervan worden wij wel gedwongen
 naar het lagere af te dalen, *tenzij*
wij er voortdurend weerstand aan
bieden.

De mens is het meest verantwoordelijk voor zijn persoonlijk gedrag. Op dit niveau moet zijn geestelijke weg dan ook beginnen. Zijn opklimmen uit het tranendal voltrekt zich in drie grote geestelijke opklimmingen (11). Hierbij gaat het allereerst om terugkeer *naar het hart*, de weg naar binnen; vervolgens om terugkeer *vanuit het hart* naar de zuiverheid van hart; ten slotte om terugkeer van geregelde neigingen *in het hart*. Dit proces van verinnerlijking herhaalt zich voor elke opklimming.

De eerste grote geestelijke opklimming is erop gericht de derde neergang – de val ten gevolge van de eigen zondigheid (5) – door *bekering* ongedaan te maken (12–14). Vervolgens heeft alle inspanning ten doel om vanuit het hart, het eigen innerlijk, terug te keren tot de oorspronkelijke zuiverheid van hart. Deze tweede opklimming wil de tweede neergang – de val ten gevolge van de zondige begeerlijkheid of zelfzucht (4) – ongedaan maken door *herordening van de liefde* (15–46). Ten slotte is het doel van de derde opklimming om de eerste neergang – de val van de mens door de erfschuld (3) – ten goede om te buigen door *heiliging van de vermogens van de ziel* (47–63).

Deze drie grote geestelijke opklimmingen manifesteren zich als een dynamisch proces, waardoor de geestelijke omvorming van de mens zich als een innerlijke pelgrimage kan voltrekken. De mens die zich persoonlijk bekeert en zijn ingeboren zelfzucht bestrijdt, kan uitgroeien tot de mens in zijn oorspronkelijke waardigheid, zoals hij door God bedoeld en voor Hem bestemd is. Deze dynamiek – die ons consequent in omgekeerde volgorde tot ‘de weg terug’ beweegt – wordt in schema 3 overzichtelijk weergegeven.

¹³⁷ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 4, rr. 19–22.

3. Retrograde dynamiek van de *geestelijke opklimmingen*

NEERGANGEN	HFDST	DYNAMIEK	HFDST	OPKLIMMINGEN
eerste neergang of val: <i>erfschuld</i>	3		47-63	derde opklimming: <i>heiliging van de vermogens van de ziel</i>
tweede neergang of val: <i>zelfzucht</i>	4		15-46	tweede opklimming: <i>herordening van de liefde</i>
derde neergang of val: <i>zondig gedrag</i>	5		12-14	eerste opklimming: <i>bekering</i>

5.2.1. De eerste geestelijke opklimming (12-14)

De eerste geestelijke opklimming (12-14) is gericht tegen de derde val of neergang: het zondig gedrag (5). Op dit niveau is iedere mens zelf verantwoordelijk en dus persoonlijk aanspreekbaar. Gerard Zerbolt gaat gemakshalve van het ernstigste scenario uit: de doodzonde (*peccatum mortale*), waardoor de mens zich persoonlijk het verst van God verwijderd (6). De doodzonde voltooit als het ware de afkeer van God en urgeert des te sterker de noodzaak van terugkeer tot Hem. Dit betekent niet dat alle zondigheid tot doodzonde voert. Het gaat Zerbolt vooral om de destructieve gerichtheid van alle zondigheid: zondig gedrag is in aanleg 'ten dode'.

De persoonlijke zondigheid van de mens benadert Zerbolt vanuit een Bijbelse context: de parabel van de verloren zoon (Lc 12,15-32). Deze kan, afhankelijk van de perspectiefwisseling, ook betiteld worden als parabel van de barmhartige vader of van de jaloerse broer. Voor de zondige mens als 'verloren zoon' blijft terugkeer naar het vaderhuis principieel mogelijk, om de vergeving van de barmhartige vader te ontvangen, ondanks het verzet van de jaloerse broer. Hierdoor ontsnapt het zondige gedrag van de individuele mens aan de wetmatigheid van een strenge moraal en wordt het geplaatst in het gratuite licht van vergeving uit barmhartigheid. Alwie de weg van zijn zondige begeerten is opgegaan, in een gebied ver weg tot ontucht is vervallen (4,2) en ten slotte slechts diabolische dienst verricht (5,1), maar tot inkeer en bekering komt, ontvangt vergeving.

Deze bekering voltrekt zich in drie etappen (12-14). De eerste etappe (12) is die van de vermorzeling (*contritio*), waarin de mens zich afkeert

van fixatie op ‘de geschapen dingen’ (12,1). Het Latijnse woord *contricio* wordt vaak met het meer algemene woord ‘berouw’ vertaald.¹³⁸ Maar berouw is eerder de *vrucht* van het proces dat eraan voorafgaat en dat door Gerard Zerbolt opzettelijk met een *nomen agentis* als ‘vermorzeling’ wordt aangeduid:

Ecce, talis aversio ipsa est una ascensio cuius nomen est *contricio*, qua cor tuum quodammodo a sua duricia frangitur. Sicut enim in naturalibus res dure dicuntur *conteri*, cum in partes minutas franguntur vel minuuntur. Ita metaphoricè cor dicitur *conteri*, quando ipsum a sua duricia emollitur.¹³⁹

12,3. Kijk, zo’n afkeer zelf is al één opklimming. Ze heet *vermorzeling*, waardoor je hart als het ware in zijn hardheid gebroken wordt. Want zoals men zegt dat op natuurlijk niveau harde zaken *vermorzeld worden*, wanneer ze in kleine stukjes gebroken of gespleten worden, zo wordt vergelijkenderwijs van het hart gezegd dat het *vermorzeld* wordt, wanneer het van hard zacht wordt.

Vermorzeling roept het beeld op van de vijzel waarin een grove stof met een stamper fijngestampt wordt. Vermorzeling van het hart wordt vaak ingeleid door ‘vermurwing’ (*compunctio*), waardoor ‘het van hard zacht wordt’ (12,3). Het relatieve onderscheid tussen de verwante begrippen ‘vermorzeling’ en ‘vermurwing’ ontleent Gerard Zerbolt aan Bernardus van Clairvaux:

Vel ‘cor durum’, secundum Bernardum primo *De consideratione*, ‘dicitur quod nec *compunctione* scinditur, nec pietate mollitur, nec movetur precibus’ etc. Conteritur autem, quando iam liquescit *compunctione*, emollitur pietate.¹⁴⁰

12,3. Ook ‘wordt het hart’, volgens Bernardus in *Over de bezinning*, boek I, ‘wel hard genoemd, als het noch door *vermurwing* verscheurd, noch door eerbied verzacht, noch door gebeden bewogen wordt’, enzovoorts. Maar het wordt vermorzeld, zodra het smelt door *vermurwing* en zacht wordt door eerbied.

Vermurwing roept het beeld op van vele speldeprikken die een harde substantie eerst zacht of week maken, voordat deze aan vermorzeling toe is.

¹³⁸ *Lex. Lat. Neerl.* 2, 1098–1099.

¹³⁹ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 12, rr. 19–24.

¹⁴⁰ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 12, rr. 27–31.

De tweede etappe (13) van de bekering is de 'belijdenis' (*confessio*). Deze vloeit voort uit het berouw, dat de gemeenschappelijke vrucht is van de processen van vermurwing en vermorzeling die eraan voorafgegaan zijn. De belijdenis wordt gedaan ten overstaan van 'een mens die als plaatsbekleder van God de sleutelmacht heeft in de plaats van God' (13,1), de priester. Hierdoor krijgt *confessio* ook de betekenis van een persoonlijke 'biecht'. Gerard Zerbolt kent dus een relevante plaats toe aan het boetesacrament met zijn vier relevante elementen: berouw, belijdenis, vergeving en voldoening. De oorbiecht geeft door de sacramentele bevestiging aan de persoonlijke bekering een ecclesiaal karakter. Het is de verrezen Heer zelf, in wiens opdracht de priester de bekeerling absoluteert (vgl. *Joh* 20,19–23) en hem zijn in het doopsel ontvangen plaats binnen de *kuriakè* (kerk) als gemeenschap rondom de *Kurios* (verrezen Heer) teruggeeft. Het interpersoonlijk karakter van de belijdenis op het niveau van de biecht vraagt om een zorgvuldige keuze van de biechtvader,

...qui discrete et prudenter sciat absolvere vel ligare, cui animam tuam fiducialiter poteris committere, cui statum tuum, vitam tuam, et omnia exercicia tua secure poteris exponere, ab eodem super singulis consilia recepturus. ¹⁴¹	13,3. ...die met onderscheiding en voorzichtigheid weet te ontbinden of te binden, aan wie je je ziel vrijelijk kunt toevertrouwen, aan wie je je toestand, je leven en al je oefeningen onbekommerd kunt blootleggen, van wie je over alles raad zult krijgen.

Met hem moet een hechte vertrouwensrelatie worden opgebouwd, die men niet te gemakkelijk moet verbreken door een andere biechtvader te nemen. Wat de priester de biechteling aan 'goede werken' te doen oplegt, is van hogere orde dan wat deze zelf in heilige ijver bedenkt of besluit. Immers, in de persoon van de biechtvader treedt Jezus Christus zelf de biechteling tegemoet, die Hem in 'deemoedige gehoorzaamheid' ontvangt (13,4).

De derde etappe (14) van de bekering is de 'genoegdoening' (*satisfactio*). Deze bestaat erin dat de mens zijn ledematen, die hij vroeger in dienst van zijn zondigheid heeft gesteld, voortaan 'als wapenen der gerechtigheid' (14,1) zal aanwenden. Tegenover de vergrijpen, ondeugden en hartstochten van weleer worden oefeningen ingezet als vasten en waken, arbeid en andere devote praktijken. Opgelegd door de biechtvader hebben ze dankzij het ecclesiale karakter van de biecht een sacramentele

141 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 13, rr. 26–30.

meerwaarde. Ze houden de mens, die met zijn bekering de eerste geestelijke opklimming uit het tranendal begonnen is, waakzaam. Zijn geestelijke weg is immers nog lang niet ten einde.

5.2.2. De tweede geestelijke opklimming (15–27)

Wanneer de mens met God verzoend is, kan hij zijn tweede geestelijke opklimming (15–27) beginnen. Dit betekent niet dat hij zijn eerste opklimming (12–14) definitief achter zich laat. Het beklimmen van de berg die onze geestelijke opgang verbeeldt, gaat gepaard met het risico dat we telkens terug kunnen vallen, onze geestelijke bergtocht zelfs kunnen beëindigen. Het sacrament van de boete blijft ook tijdens de hogere beklimmingen de uitvalsbasis voor de mens die in zondigheid is teruggevallen en zijn bekering van tijd tot tijd opnieuw moet belijden en bevestigen.

De tweede geestelijke opklimming is gericht tegen de tweede val of neergang: de zelfzucht of onzuiverheid van hart (4). Verzoening met God, de medemens en het ‘zelf’ is nog maar het bescheiden begin van wat kan uitgroeien tot vertrouwelijke omgang met de Almachtige en tot volmaakte liefde jegens de naaste. Er wacht nog een lange weg van gestadige oefening in geduld (15,1). Zondigheid heeft immers hardnekkige sporen achtergelaten: ‘schadelijke en onreine neigingen die als taai slijk aan de zonde kleven en er door gewenning één mee geworden zijn’ (15,2).¹⁴² Dit is wat Zerbolt *impuritas cordis* (‘onzuiverheid van hart’) noemt. Hij definieert deze tweede val als volgt:

Insuper huiusmodi rebus vilibus
desiderio et affectu inherens,
quodammodo ipsis connaturalis
et conformis factus es et ita
contraxisti quandam quasi
limositatem vel viscositatem in
concupiscencijs et viribus, qua quasi
glutinosa lubricitate inferius ligatus
quodammodo retineris. Et hic
dicitur proprie *impuritas cordis*.¹⁴³

4,4. Bovendien ben je, door je in
begeerte en geneigdheid te hechten
aan dergelijke verachtelijke zaken,
er in zekere zin één van natuur en
vorm mee geworden. Daardoor heb
je in je begeerten en vermogens
een soort verkleefdheid opgelopen,
waarmee je als door een stroperige
lijm vanonder gebonden op een
of andere manier [in je opgang]
belemmerd wordt. En dit is wat men
in eigenlijke zin *onzuiverheid van
hart* noemt.

¹⁴² ...*affectiones noxie et immunde et limose viscositates per peccatum acquisite*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 15, rr. 19–20.

¹⁴³ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 4, rr. 28–33.

Impuritas cordis [...] Certe ipsa est illa affectio qua inordinate ad infima inclinaris et adheres. Sive ad gulam, sive ad luxuriam, vanam gloriam vel superbiam vel hominum laudem, per eam traheris, *cordis impuritas* appellatur.¹⁴⁴

4,6. *Onzuiverheid van hart* is die toeneiging, waardoor je stuurloos tot het laagste neigt en trekt, ofwel tot gulzigheid, ofwel tot ontucht, roemzucht, hoogmoed of lof van mensen getrokken wordt. Dit heet *onzuiverheid van hart*.

Het uitzuiveren van al die aangekoekte schadelijke neigingen van de zelf-zucht gebeurt tijdens de tweede grote geestelijke opklimming. Deze richt de mens op zuiverheid van hart door herordening van de liefde:

Secunda ascensio, cum iam ad cor redieris, ascendas de corde impuro per concupiscencias, ad cor purum; et huiusmodi ascensio est *puritas cordis* et caritas et transit contra secundum descensum.¹⁴⁵

11,3. De tweede opklimming is dat je, wanneer je eenmaal tot je hart bent teruggekeerd, vanuit een hart dat door felle begeerten nog onzuiver is, opklimt naar een zuiver hart. Een dergelijke opklimming is de *zuiverheid van hart* en de liefde. Zij gaat tegen de tweede neergang in.

Ook deze opklimming verloopt geleidelijk, waardoor men in etappen van de ene fase in de andere komt. Want onzuiverheid van hart kent verschillende niveaus: gehechtheid aan de laagste dingen, walging van de hemelse zaken en lauwheid door gebrek aan liefde. Tegen deze niveaus van onzuiverheid van hart klimt de mens op door drie principale deugden: *timor* of 'vreze' (16–21), *spes* of 'hoop' (22–25) en *caritas* of 'liefde' (26–27).¹⁴⁶ Aan deze drie deugden beantwoorden drie etappen, die samen de tweede geestelijke opklimming vormen.

5.2.2.1. Etappe van de vreze (16–21)

'Vreze' (*timor*) is niet identiek met vrees in de negatieve betekenis van *angst*, maar met vrees in de positieve zin van *ontzag*. De vreze des Heren is de deugd,

¹⁴⁴ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 4, rr. 50–53.

¹⁴⁵ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 11, rr. 13–16.

¹⁴⁶ Ik prefereer als vertaling van *timor* het wat verouderde 'vreze' boven het gebruikelijke 'vrees', omdat 'vrees' in het huidige spraakgebruik te sterk geassocieerd wordt met 'angst', terwijl Zerbolt veeleer het numineuze 'ontzag' bedoelt.

...qui quasi violenter cor concutit et rumpit a noxijs inferiorum affectionibus et inhesionibus.¹⁴⁷	15,7. ...die als het ware met geweld het hart wakker schudt en wegrukt van schadelijke toeneigingen tot en hechtingen aan minderwaardige dingen.

Met vreze gaat wel een zekere schrikreactie gepaard, die soms angst genereert en dan enigszins 'vrees' in de huidige betekenis wordt. Zerbolt vergelijkt de vreze in dit verband met een zogende moeder die haar baby de borst ontwent door deze met een bittere stof te bestrijken, zodat het kind ervoor terugschrikt (16,1). Deze metafoor geeft aan de vreze het aspect van een liefderijke en tegelijk terughoudende zorg en ontnemt haar de notie angst. Als je al te zeer gehecht bent aan de begeerlijkheden van de wereld, 'moge de vreze des Heren in je hart komen en alle zoe-tigheden van dit soort dingen met bittere smaken besprenkelen' (16,1).¹⁴⁸ De bittere stof die door de vreze wordt afgescheiden, is een soort loog dat Zerbolt als *contricio* ('vermurwing') definieert. Deze vermurwing uit vreze kan op zeven manieren worden verworven: door de herinnering aan vroegere zonden, het besef van schadelijke hartstochten, de gedachte aan recente zonden, door onzekerheid over Gods oordeel en angst voor een korte levensduur, door schrik voor het komend oordeel en voor de hellestraffen (17).

Vermurwing uit vreze beklijft pas door oefening in volharding. Daarom vindt Zerbolt het belangrijk daarvoor zowel een oefenmethode als nuttige stof aan te reiken. De oefenmethode is die van de *meditacio* ('meditatie, overweging') of liever *ruminacio* ('herkauwing') (18). Met de laatstgenoemde term betreedt hij het terrein van de herkauwers (*ruminantia*), die het opgevreten voedsel zo lang 'herkauwend' verwerken tot dat het geheel verteerd is. De moderne devoten beschouwden deze fysieke activiteit als metafoor voor de spirituele activiteit van het mediteren of overwegen.

De nuttige stof die herkauwd moet worden, wordt het best gevonden in de sfeer van de dood. Dat iedere levende mens ooit zal sterven, is immers het enige dat wij omtrent de toekomst zeker weten. Iedereen kent wel de fascinatie van de dood. Nadenken over je eigen dood levert daarom voor iedere mens de beste stof voor de vermurwing die uit de vreze wordt geboren. Om de lezer op weg te helpen gaat Gerard Zerbolt

¹⁴⁷ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 15, rr. 49–50.

¹⁴⁸ *Veniat timor Domini in cor tuum, respergat omnes huiusmodi rerum dulcedines quibusdam amaritudinibus...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 16, rr. 15–17.

hem voor in het overwegen van de verschillende aspecten en fasen van het sterven, waarbij het laatmiddeleeuws inlevings- en verbeeldingsvermogen hem geen moment in de steek laat (19). Je moet je inleven in een stervende, bereid zijn om desnoods onmiddellijk heen te gaan, beseffen dat je leven van korte duur is. Hoe meer je genoten hebt, des te bitterder zal het sterven zijn. De dood komt onvermijdelijk; alleen kennen wij dag noch uur. Aan het sterven gaat meestal een fatale ziekte vooraf en het sterven zelf verloopt in stadia, die je lichamelijke vergankelijkheid plastisch weerspiegelen en je ziel demonisch bedreigen. Doorslaggevend zal het oordeel van de goddelijke Rechter zijn, terwijl het lichaam met de begrafenis aan de vergetelheid wordt prijsgegeven.

Lezing van dit hoofdstuk laat niet na diepe indruk te maken, zelfs op de hedendaagse lezer, die zich tegen vrijwel alles kan laten verzeke- ren, behalve tegen zijn dood. De bedoeling van de auteur is niet de lezer met horribele overdrijving af te schrikken, maar hem te brengen tot de vermurwing, die de eerste vrucht is van de etappe der vreze tijdens de tweede geestelijke beklimming, welke tegen de zelfzucht gericht is. Naast zijn lange gedetailleerde beschrijving van een zondige mens die de dood onder ogen krijgt, plaatst hij daarom een korte opwekkende uitnodiging om zich – ter afwisseling – ook in te leven in het naderend einde van een rechtvaardige mens (19):

Econtrario nonnumquam debes tibi affectum assumere iusti viri morientis et ad mortem bene dispositi, cogitando quam letus talis exit, qui prius penituit et se a delectacionibus purgavit et nichil hic viciose dilexit, et sic de alijs. ¹⁴⁹	19,12. Hiertegenover moet je je soms de stemming toeëigenen van een rechtvaardig man die sterft en goed op de dood is voorbereid: door te overdenken hoe blij zo iemand heengaat die eerst geboet heeft, zich van zijn genoegens gezuiverd heeft en hier niets op zondige wijze heeft bemind, en zo meer.

Want uiteindelijk zou deze houding van vredige overgave kenmerkend moeten zijn voor de mens die zich waarachtig bekeerd heeft.

Nu hij toch op het niveau van de meditatie over de uitersten zit, voegt Gerard Zerbolt aan het hoofdstuk over de overweging van de dood over- wegingen toe over het laatste oordeel (20) en over de hel (21). Ook deze oefeningen zijn in staat de mens tot vermurwing uit vreze te brengen.

149 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 19, rr. 74-77.

Om zich een beeld te vormen van het cruciale moment van het laatste oordeel kan de lezer zich het best inleven in de situatie van de zondaar, hoe deze weggerukt wordt uit het aardse leven en door goddelijk vonnis bij de rechtvaardigen of de zondaars terecht komt; hoe hij onderworpen wordt aan het strenge universele onderzoek dat voor hem persoonlijk zal uitlopen op eeuwige heerlijkheid of eeuwige verdoemenis (20).

Ook een meditatie over de hel levert in de context van de veertiende eeuw een plastische beschrijving op van de verschrikkingen die de eeuwige verdoemde in de hel te wachten staan (21). Daar is allereerst de hel als interieur: ‘...die allerverschrikkelijkste onwereld, die plaats onder de aarde die peilloos diep en aardedonker is, een bodemloos diepe put vol vuur, een oven die allesverzendend is en vervaarlijk vlamt’ (21,1).¹⁵⁰ Vervolgens wijst Zerbolt op de hardheid en veelheid van de hellestraffen, de eeuwige hoon van de demonen, het voorgoed ontbereren van de godschouwing, de eindeloosheid van het lot der verdoemden. Zijn bedoeling is niet de lezer vrees aan te jagen in de zin van panische angst, maar ‘de vreze des Heren [te] ontvangen en heilzame vermurwing op [te] wekken, die nodig is om je toeneigingen van minderwaardige zaken af te leiden’ (21,6).¹⁵¹

Pas aan het eind van deze etappe van de tweede geestelijke beklimming onthult Gerard Zerbolt de ware aard van de vreze: zij is de vrucht van waarachtig geloof (*fides*).¹⁵² Geloof is de eerste van de drie goddelijke deugden; deze zijn geloof, hoop en liefde. Vreze uit geloof is uiteindelijk de vrucht van volhardende oefening in vermurwing, die door meditatie over de drie uitersten – dood, laatste oordeel en hel – wordt bevorderd en vorm krijgt. In deze reeks ontbreekt één van de vier uitersten: de hemelse heerlijkheid.¹⁵³ Hieraan wijdt Zerbolt inspirerende beschouwingen in de volgende etappe van de geestelijke beklimming tegen de tweede neergang: de hoop (*spes*), die zich in het bijzonder richt tegen de walging.

150 ...*chaos horribilissimum, locum subterraneum et profundissimum totumque tenebrosum, puteum profundissimum et totaliter ignitum, fornacem totum incensum et terribiliter flammantem*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 21, rr. 9–12.

151 ...*timorem Domini concipies et compunctionem salutarem conficies, ut sic affectiones tuas a rebus infimis avellas*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 21, rr. 56–58.

152 *Est igitur primus gradus secunde ascensionis, qua tenditur ad puritatem cordis, fides vel timor qui est eius effectus*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 21, rr. 74–75.

153 Over het vagevuur (*purgatorium*) – dat overigens niet tot de vier uitersten wordt gerekend – spreekt Zerbolt slechts eenmaal terloops, wanneer hij de lezer aanraadt ook ‘voor de gestorvenen in het vagevuur’ (*pro defunctis in purgatorio*) te bidden (46,7).

5.2.2.2. Etappe van de hoop (22–25)

Reeds eerder had Gerard Zerbolt het tweede niveau van onzuiverheid van hart omschreven als walging van geestelijke en hemelse dingen:

Secundo consistit impuritas in hoc quod non amas amanda, sed affectus et appetitus ita sunt immundi et impuri et malis humoribus infecti, ut <i>spiritualia et celestia nil ei(s) sapiant...</i>¹⁵⁴	15,4. Ten tweede bestaat de onzuiverheid hierin, dat je niet bemint wat bemind moet worden, maar dat je geneigdheid en aandrift zo onzuiver en onrein zijn en zo met kwade sappen geïnfecteerd, dat <i>geestelijke en hemelse zaken hun niet smaken...</i>

Op dit niveau moet de goddelijke deugd van de hoop worden ingezet. De mens gaat nog gebukt onder de vreze waartoe hij door vermurwing gekomen is. De hoop wekt enerzijds afschuw van alle wereldse waan en anderzijds verlangen naar de hemelse heerlijkheid, die zij zelf als toekomstperspectief in de ziel heeft gelegd (22,1). De beste manier om van de aardse toeneigingen – die onlosmakelijk met onze schepsellijke situatie samenhangen – zoveel mogelijk vrij te blijven, is de hoop te koesteren en zich door oefening tot te eigenen. Zo verkrijg je ‘een zekere zuiverheid van hart, dat wil zeggen, gevoel voor het hemelse en het geestelijke; en dit gebeurt door de hoop’ (22,3).¹⁵⁵

Vermurwing door vreze (*compunctio ex timore*) is echter niet toereikend, want ze kan onvoldoende op tegen de voortsmeulende verlangens naar wereldse waan. Daarom is vermurwing door minne (*compunctio ex amore*) een beter medicijn om het verlangen naar geestelijke en hemelse dingen te stimuleren (23,1). Deze tweede vorm van vermurwing versterkt op de eerste plaats de hoop. Ze opent het zicht op het hemelse Jeruzalem, metafoor voor de eeuwige zaligheid. Ze doet de mens pijnlijk beseffen hoever hij nog van dit einddoel verwijderd is. Daardoor vuurt ze het verlangen in de mens aan om van alle sterfelijkheid bevrijd en met

¹⁵⁴ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 15, rr. 33–36. R. 35 geeft *ei* (hem) met het oog op het indirecte (bedoelde) meewerkend voorwerp (de mens) in de consecutieve bijzin bij de tweede hoofdzin. Grammaticaal juist is echter *eis*, omdat dit meewerkend voorwerp slaat op het meervoudig onderwerp van de tweede hoofdzin (*affectus et appetitus*). Maar in relatie tot de werkwoordsvorm in de consecutieve bijzin bij de eerste hoofdzin (*amas*), die in de tweede persoon enkelvoud van de aanvoegende wijs staat, had er in plaats van *ei(s)* (hem; hun) ook *tibi* (jou) kunnen staan.

¹⁵⁵ ...*et acquiritur quedam puritas cordis, id est affectus ad celestia et spiritualia et hoc fit per spem*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 22, r. 30–31.

Christus verenigd te worden (23,2). Op de tweede plaats wordt vermurwing door minne bereikt door het voortdurende en ononderbroken 'herkauwen' en opsommen van de weldaden die God de mens zo talrijk en zo liefdevol geschonken heeft (23,3). Zerbolt noemt deze vorm van vermurwing door minne 'vermurwing uit genegenheid' (*compunctio pietatis*):

Et hec est <i>compunctio pietatis</i> nascens de fonte caritatis, que valet mirabiliter contra secundam impuritatem cordis.¹⁵⁶	23,3. En dit is de <i>vermurwing uit genegenheid</i>; ze wordt geboren uit de bron van de liefde, die wonderlijk veel vermag tegen de tweede onzuiverheid van hart.

Hoe beoefenen wij deze vermurwing door minne? Gerard Zerbolt geeft er een tweeledig antwoord op: door het toekomstperspectief van de eeuwige heerlijkheid waarop wij hopen, te concretiseren 1) in een voortdurend verlangen naar Christus (23,2) en 2) vanuit een diep wortelend besef van Gods weldaden (23,3). Hiertoe ontwikkelt hij een 'algemene wijze van mediteren' (*generalis modus formandi meditaciones*) over het rijk der hemelen (24) en over de weldaden die God aan de mensheid geschonken heeft (25). Het verbeeldingsvermogen, dat eigen is aan de mens, stelt ons in staat in onze geest beelden te vormen van de eeuwige zaligheid als een 'stad overheerlijk in haar wijsheid en onmetelijk in haar omvang' (24,1).¹⁵⁷ Wij kunnen ons inbeelden hoe het is 'om God altijd in zijn wezen te schouwen en op te zien naar de verheven en ondeelbare Drie-eenheid met het zuivere oog van het hart op te zien' (24,2).¹⁵⁸ Wij kunnen ons inleven hoe heerlijk het moet zijn Jezus Christus in 'zijn allerheiligste en allerheerlijkste mensheid altoos te aanschouwen' (24,3) en 'om te verkeren in het gezelschap van het hemelse hof' (24,4).¹⁵⁹ Het is hoopvol te kunnen mediteren over de komende heerlijkheid van het lichaam (24,5), de zaligheid van ziel (24,6) en over 'hoeveel andere grote en onuitsprekelijke geschenken je dankzij deze vorstelijke schatten zult ontvangen' (24,7).¹⁶⁰ Alle imaginaties en fantasieën die dromen over de

156 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 23, rr. 30-31.

157 ...*civitas illa gloriosissima amplitudine et capacitate permaxima*...Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 24, rr. 5-6.

158 ...*Deum semper per essenciam intueri, summam et individuam Trinitatem mundo cordis oculo inspicere*...Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 24, rr. 13-15.

159 ...*eius sanctissimam et gloriosissimam humanitatem semper aspicere*...; ...*interesse societati celestis curie*...Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 24, rr. 22-23; 27-28.

160 ... *quam multa alia magna dona et ineffabilia consequeris*...Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 24, r. 39.

hemelse heerlijkheid in ons oproepen, hebben uiteraard geen enkele werkelijkheidswaarde. Ze blijven immers gevangen in de categorieën van tijd en ruimte waarbinnen heel de schepping zich beweegt.

Behalve de hemelse heerlijkheid als toekomstperspectief zijn ook ‘de tekenen van genegenheid die je Heer jou getoond heeft’, evenzovele prikkels om tot vermurwing uit genegenheid te komen (25,1).¹⁶¹ Zo’n teken is allereerst de vergeving die altijd weer Gods antwoord op onze zondigheid is (25,2). Weergaloos teken van Gods genegenheid is voorts de ziel, ‘van een zo grote waardigheid en zo grote adeldom, dat niets haar vervullen of niets in haar bezinken kan dan de heilige en allerheerlijkste Drie-eenheid, de ene God, naar wiens beeld en tot wiens gelijkenis Hij jou geschapen heeft’ (25,3).¹⁶² In het mysterie van de Menswording ten slotte heeft God zijn Zoon geschonken (25,4), als hoogtepunt van een lange heilsgeschiedenis (25,5). Al deze weldaden heeft God van eeuwigheid voorzien en beschikt (25,7). Wat Hij voor heel de mensheid gedaan heeft, heeft Hij voor iedere mens gedaan (25,8).

Zerbolt hecht grote waarde aan het belang van wat in de literatuur algemeen als *lectio divina* wordt aangeduid: het ‘spiritueel leesproces’ waardoor de mens de weg van de innerlijke hervorming aan zichzelf kan laten voltrekken. De meditatie vooral is de ruimte die de hoop krijgt om de smaak van geestelijke en hemelse dingen verder te ontwikkelen en aan te scherpen. Daarom beveelt hij zijn lezers deze werkwijze en grondhouding bij het mediteren aan:

...ut diligenter inquiras magnitudinem et potenciam benefactoris tui, qui tibi hec omnia contulit. Nam est potentissimus ut potes videre in rerum creacione, est sapientissimus ut apparet in earum gubernacione et providentissima disposicione. Unde pro magno debes habere si quid quantumlibet modicum tibi tribuit.¹⁶³	25,6. ...dat je ernstig de grootheid en de macht onderzoekt van je weldoener, die jou dit alles heeft geschonken. Want Hij is de almachtige, zoals je kunt zien aan de schepping van de dingen. Hij is de alwijze, zoals blijkt uit het bestuur erover en uit de voorzienigheid waarmee alles is beschikt. Daarom moet je hogelijk waarden wat Hij je schenkt, al is het nog zo weinig.

¹⁶¹ ...*signa dilectionis que tibi Dominus tuus exhibuit*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 25, rr. 4–5.

¹⁶² ...*animam tuam tante dignitatis tanteque nobilitatis, ut nichil eam replere ni(c)hilve possit ipsi illabi, nisi sancta et gloriosissima Trinitas unus Deus, ad cuius ymaginem et similitudinem te creavit*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 25, rr. 24–27.

¹⁶³ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 25, rr. 57–63.

Meer nog dan in de etappe van de hoop is in de etappe van de liefde, zoals wij zullen zien, de meditatie een onmisbaar hulpmiddel voor de geestelijke bergbeklimmer.

5.2.2.3. Etappe van de liefde (26–27)

De derde etappe in de tweede grote geestelijke opklimming tegen de tweede val van de mens – onzuiverheid van hart, zelfzucht – is de liefde (*caritas*). Nu wij de derde etappe bereikt hebben, schaart Gerard Zerbolt zich in de traditie van de geestelijke schrijvers die deze drie etappes in de geestelijke omvorming ook wel beschouwen als trappen van volmaaktheid. Als de eerste etappe (vreze) in deze traditie die van de beginnelingen (*incipientes*) is en de tweede (hoop) die van de gevorderden (*proficientes*), dan kunnen wij de derde etappe (liefde) de etappe van de volmaakten (*perfecti*) noemen. Zerbolt toont respect voor de beginnelingen: ‘Het is al geen geringe prestatie om bij de eerste opklimming je vroeger leven vaarwel te zeggen, het te betreuren en te berouwen en waardige vruchten van boete voort te brengen’ (26,1).¹⁶⁴ Maar de gevorderden wagen zich nog een stap hoger, door zich ‘op de hemelse werkelijkheid te richten en door de hoop in de hemel te wonen’ (26,2).¹⁶⁵

Veel geestelijke bergbeklimmers blijven lang in deze etappes hangen; zij leven voortdurend ‘tussen vreze en hoop’ (*inter timorem et spem*). Toch beschikken ook zij over een ingeboren talent om vanuit vreze en hoop door te groeien tot de liefde en volmaakt te worden. De mens heeft namelijk een natuurlijke geneigdheid tot deugden. Hierdoor wordt hij ‘niet langer gedwongen door vrees voor straf, niet aangetrokken door hoop op beloning, maar bekoord door alleen de hang naar goedheid die hem ingegeven is’ (26,3).¹⁶⁶ Hij blijft zelfs niet steken in afkeer van de ondeugden, maar gaat over tot genegenheid voor de deugden zelf. Dit groeiproces van natuurlijke geneigdheid tot deugden naar persoonlijke genegenheid voor de deugden ervaart hij als ‘eenwording in vurige minne’ (*per ardentem amorem unitus*). Hij is, zoals Zerbolt prachtig omschrijft:

164 *Siquidem non est parvi laboris in prima ascensione, preteritam vitam dimittere, plangere et penitere et dignos fructus penitencie facere...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 26, rr. 11–13.

165 *...ad celestia erigere et per spem in celestibus habitare.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 26, rr. 23–24.

166 *...non iam ex timore pene coactus, non ex spe remuneracionis attractus, sed solo bonitatis affectu indito delectatus...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 26, rr. 38–40.

...ad divine voluntatis beneplacitum semper ex fervore paratus, et in divina speculatione erectus. Siquidem ei adheret per fervidum amorem, et ad eius intuitum omne perhorret vicium et peccatum, eius amore et intuitu, zelo semper est accensus, veritatem ubique zelat, fervet sapiencie studijs. Huic amica sanctitas vite et morum disciplina, cuius mores erubescunt iactanciam, abhorrent detractionem, invidiam nesciunt, superbiam detestantur, omnem humanam gloriam non solum fugiunt, sed et fastidiunt et contempnunt. Omnem in se carnis et cordis impuritatem vehementissime abominantur et persequuntur; omne denique tamquam naturaliter et quod malum est respuunt et quod bonum est amplectuntur.¹⁶⁷	26,4. ...uit vurigheid altoos afgestemd op het welbehagen van de goddelijke wil en op de schouwing van het goddelijke gericht. Want Hem hangt hij aan door vurige minne en om Hem te schouwen verafschuwt hij elke ondeugd en zonde. Door de liefdevolle aanschouwing van Hem is hij voortdurend in ijver ontbrand. Hij ijvert overal voor de waarheid. Hij blaakt van belangstelling voor de wijsheid. Heiligheid van leven en morele tucht zijn hem lief. Hij schaamt zich over aanstellerij, verafschuwt laster, kent geen jaloezie, verfoeit hoogmoed, vlucht niet alleen voor alle menselijke roem, maar walgt ervan en veracht ze. Hij verwenst en verjaagt in zichzelf hartgrondig alle onzuiverheid van vlees en hart. Ten slotte spuwt hij als van nature op wat slecht is en omhelst hij wat goed is.

Volgens Gerard Zerbolt is dit de oorspronkelijke staat van natuurlijke rechtschapenheid waarin Adam gesteld was, totdat hij door hoogmoed ten val kwam en hierin de mensheid meesleepte (26,5): 'de staat van volmaaktheid, dit is de berg der zuiverheid, de volmaakte opgang van de volmaaktheid in de ware liefde' (26,6).¹⁶⁸

Omdat eerder al is gezegd dat de mens, ondanks een zekere loutering door de vreze en een zekere oriëntatie door de hoop, 'toch misschien niet altijd geschikt en bekwaam is om zich aan God te hechten en in Hem te rusten door [alleen] het verlangen' (27,1), rijst de vraag hoe hij deze barrière kan overwinnen.¹⁶⁹ Het antwoord ligt in het mysterie van de menswording: Jezus Christus is de weg waarlangs de mens moet opstijgen tot

167 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 26, rr. 61–73.

168 ...*status perfectionis, hic est mons puritatis et perfectus ascensus perfectionis vere caritatis*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 26, rr. 85–86.

169 ... *forsitan non tamen semper homo est ydoneus et abilis Deo adherendi et in ipso qui-escendi per affectum*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 27, rr. 2–8.

de kennis van God en tot de minne (27,2). Zijn leven en sterven is de basis voor een drievoudige opklimming door middel van devote oefeningen. De eerste stap is: in een liefdevol verlangen zich hechten aan Christus als mens (27,3). Zo deden het zijn apostelen en leerlingen. Maar zover kwamen zijn vijanden en tegenstanders niet. Daarom is er een tweede stap nodig. Deze is erop gericht in deze mens 'God te vinden, zij het niet puur God noch puur mens, maar Christus te begrijpen als God en tegelijk mens, en Christus als God en mens tegelijk te beminnen en te aanbidden' (27,7).¹⁷⁰ Het besef van de beide naturen in Christus, de menselijke en de goddelijke, versterkt in de gelovige mens innigheid, minne en vertrouwen. Christus blijkt de veiligste weg naar God te zijn, die in vreze en eerbied moet worden afgelegd (27,8). De derde stap in de drievoudige opklimming tot zuiverheid van hart en minne bestaat hierin:

...iam per humanitatem Christi ad spiritualement affectum assurgere et iam ipsum Deum per speculum in enigmatibus mentalibus oculis intueri et sic ex humanitate ad noticiam et amorem divinitatis pervenire.¹⁷¹

27,9. ...dat je je nu eens door de mensheid van Christus tot een geestelijk verlangen opricht, dan weer God zelf als door een spiegel, in beeld, met geestelijke ogen aanschouwt en zo vanuit zijn mensheid tot de kennis en de minne van zijn godheid geraakt.

Hier raakt Gerard Zerbolt aan de mystieke dimensie van deze overwegend ascetisch onderbouwde geestelijke weg, die hij vooral als een 'pellegrinacht' (*peregrinacione*) opvat (27,10):

Et per huiusmodi mentis intuitum et adhesionem et transformacionem, incipit quodammodo homo unus spiritus cum Deo fieri et extra seipsum transgredi, et ipsam veritatem intueri et ad unionem et adhesionem habilitari.¹⁷²

27,9. Door een dergelijk schouwen van de geest, door aankleving en omvorming begint de mens in zekere zin één geest met God te worden en uit zichzelf te treden, de waarheid zelf te schouwen en voor vereniging en aankleving geschikt te worden.

170 ...in homine Christo Deum invenire, licet non Deum nudum neque nudum hominem, sed Christum Deum pariter et hominem comprehendere Christumque et Deum pariter et hominem diligere et adorare. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 27, rr. 74–78.

171 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 27, rr. 104–107.

172 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 27, rr. 109–112.

Om deze weg ordelijk te gaan biedt hij zijn lezers – zoals eerder al aangekondigd (24–25) – een ‘algemene wijze van mediteren over het leven en lijden van Christus’ (*generalem modum meditandi de vita et passione Christi*) aan.¹⁷³

173 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 27, rr. 130–131.

Het paradigma van de god-menselijke liefde: de triptiek van de *mysteria Christi*

Wat Zerbolt – afgezien van enkele inleidende, toelichtende en afsluitende hoofdstukken – ons in het hiernavolgende biedt, is het best op te vatten als een triptiek, waarvan de drie panelen innerlijk nauw met elkaar samenhangen. Uit de minutieuze opbouw van de *Geestelijke opklimmingen* kunnen wij afleiden dat het middenpaneel ons als eigenlijke kern van het Christusgeheim de *Passio Christi* toont: het lijden en sterven van de Heer. Dit middenpaneel vergunt ons een blik in de tijdspanne tussen Jezus' verblijf in de hof van Getsemane en zijn graflegging (par. 2.2.5). Het is gevat tussen twee zijpanelen, die de *mysteria Christi* vóór respectievelijk na de *Passio Christi* in beeld brengen. Het linker zijpaneel omvat alles wat aan de Getsemane-ervaring voorafging: het leven van Christus vanaf de aankondiging van zijn geboorte tot en met het laatste avondmaal (par. 2.2.4). Het rechter zijpaneel brengt alles in beeld dat volgde op de graflegging: het lege graf als teken van zijn opstanding uit de dood tot en met de zending van de Heilige Geest (par. 2.2.6).

In deze triptiek zijn de scharnieren tussen de beide zijpanelen en het middenpaneel van cruciale betekenis. Het linkerluik draait rondom het laatste avondmaal en articuleert aldus het mysterie van de eucharistie: de aanwezigheid van de Afwezige onder de tekenen van brood en wijn. Het rechterluik draait rondom het lege graf en articuleert zo het mysterie van de verrijzenis: de afwezigheid van de Aanwezige 'in geest en waarheid' (vgl. *Joh* 4,23–24). Zowel de eucharistie als de verrijzenis zijn kerngeheimen van het christelijk geloof en hebben een diepe betekenis voor de spirituele omvorming van de mens die in de navolging van Christus treedt en zijn geestelijke weg gaat. In wezen gaat het om een binnengaan in het paasmysterie (*Pascha*) met de eucharistie als 'spijs voor onderweg' (*viaticum*).¹⁷⁴ De eucharistie als *sacramentum unionis* (geheim van de eenheid)

¹⁷⁴ De term *viaticum* ('teerspijs') is in de dagelijkse praktijk van de sacramentenbediening gereserveerd voor de communie die een gelovige op zijn/haar sterfbed ontvangt, vaak in combinatie met het sacrament van de ziekenzalving. Daartoe wordt het brood

verbindt mensen met elkaar rondom de *Kurios* (de verrezen Heer) tot *kuriakè* (kerk). De *mysteria Christi* schragen de kerk der eeuwen.

In de hiernavolgende paragrafen (6.1–3) onderwerpen wij de in schema 4 weergegeven triptiek van de *mysteria Christi*, die het leven van Christus in heel zijn volheid omvat, aan een nadere analyse.

4. Triptiek van de *mysteria Christi*

VÓÓR DE PASSIO CHRISTI	PASSIO CHRISTI	NA DE PASSIO CHRISTI
	Getsemane Verraad van Judas Verhoor bij Annas	
Aankondiging van de Heer	Verhoor bij Kaifas Verloochening door Petrus Zelfverhanging van Judas Verhoor Pilatus en Herodes	
Geboorte		
Naamgeving en besnijdenis	Verhoor door Pilatus	
Aanbidding der wijzen	Geseling	Opstanding uit de doden
Opdracht in de tempel	Doornenkroning	
Verborgten leven	Veroordeling	Hemelvaart
Doop en zending	Ontmoeting met de vrouwen	Zending van de Geest
Vasten en beproeving		
Roeping van de apostelen		
Prediking en wonderen	Ontkleding	
Intocht in Jeruzalem	Kruisiging	
	Oprichting van het kruis	
Laatste avondmaal	Maria en Johannes Stervensuur	
	Bevestiging Jezus' dood Begeleidende verschijnselen	

6.1. Het linker zijpaneel:

de mysteria Christi voorafgaand aan de Passio Christi (28–31)

Het is belangrijk te beseffen waarom Gerard Zerbolt de *mysteria Christi* als meditatiestof op deze plaats in zijn *Geestelijke opklimmingen* invoegt. Dit tekstcomplex volgt namelijk op een cruciaal moment in de opeenvol-

dat in een viering van de eucharistie geconsacreerd is, als 'heilige Reserve' voor zieken en stervenden of voor woord- en/of communiediensten bewaard.

gende opklimmingen: tijdens de derde etappe in de tweede opklimming (herordening van de liefde) tegen de zelfzucht of de onzuiverheid van hart, die de tweede neergang of val van de mens is.¹⁷⁵ In deze etappe is de liefde de dynamische kracht van de geestelijke bergbeklimmer. Waren tot nu toe de vreze en de hoop de drijvende krachten van de geestelijke opklimmingen, nu de liefde doorbreekt als het eigenlijke werkdoel van de tweede opklimming, doet zij zich in toenemende hevigheid gelden als prominente energie. Hoe zou een mens zijn weg naar God beter kunnen vinden dan door het leven, lijden en sterven van Jezus Christus als het paradigma van zijn eigen geestelijke weg te beschouwen en zich te laten raken door alles waarin Hij hem uit ‘volmaakte minne’ (*perfecti amoris*) is voorgegaan? Deze kracht is immers onmisbaar ‘om God door vurige toeneiging van de volmaakte minne aan te kleven’ (15,5).¹⁷⁶ Vanuit deze context krijgen de hoofdstukken 28–46 dan ook een eigen spirituele dimensie. Ze figureren niet zomaar als een narratieve bron van Jezus’ leven aan de hand van Schriftcitaten en referenties. Evenmin bieden ze alleen maar een exemplarisch model van navolging zoals heiligenlevens en devote viten.¹⁷⁷ Veeleer vormen ze de geestelijke ruimte waarbinnen de lezer

175 In *De reformatione* voegt Zerbolt de hoofdstukken 26–34 over het leven, lijden sterven van Christus in tussen de hervorming van het verstand (het eerste vermogen van de ziel) en de hervorming van het geheugen (het tweede vermogen van de ziel) enerzijds en de hervorming van de wil (het derde vermogen van de ziel) anderzijds. Zie Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001, 183–229. – Gerard Zerbolt, *Hervorming*, 1951, 60–83.

176 ...*ut Deo per fervidam perfecti amoris affectionem inhereat*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 15, rr. 43–44.

177 Uit het vroegchristelijke genre van de ‘heiligenlevens’ (*vitae sanctorum*) ontwikkelde zich in de veertiende eeuw een subgenre dat als ‘nonnenviten’ bekend staat en vooral in de Rijnlandse dominicanessenkloosters populair werd. Blank, *Nonnenviten*, 1962. In navolging van de nonnenviten ontstond binnen de Moderne Devotie vooral bij de zusters van het gemene leven en in navolging van hen bij de reguliere kanunnikesen van Windesheim een variant die in de literatuur ‘zusterboeken’ genoemd wordt. Daarin wordt – ten behoeve van jongere zusters en latere generaties – de herinnering vastgehouden aan de zusters die inmiddels gestorven zijn. In beginsel ging het om alle leden van het betreffende convent. Voor opname van een ‘vite’ of zusterleven in het zusterboek gold eventuele heiligheid in canonieke zin niet als criterium. Meer hierover biedt: Mertens, ‘Zusterboek’, 77. – Scheepsma, *Deemoed*, 1997, vooral 121–152. – De broeders van het gemene leven en in navolging van hen de reguliere kanunniken van Windesheim kenden dit subgenre ook, maar meer in de vorm van korte levensbeschrijvingen of necrologieën in de huis- of kloosterkroniek (die overigens ook in zusterhuizen en regularissenkloosters bestonden). Deze ‘broederviten’ dienden hetzelfde doel: broeder-, respectievelijk kloosterkandidaten, novicen en jonggeproffesten vertrouwd maken met de idealen van de Moderne Devotie aan de hand van ‘geleefde spiritualiteit’. Meer hierover bij: De Kruijf/Kummer/Pereboom, *Agnietenberg*, 2000, 127–200. – Van Dijk, ‘Regulier’, 1998.

zich naar believen of vermogen kan voegen in de ‘uitbeelding’ (*imitacio*) van Christus, teneinde als christen zijn eigen weg in God te voleinden.¹⁷⁸

De hoofdstukken 28–46 vertonen een samenhang waarin een eigen structuur te onderscheiden is. Samen bieden ze de lezer als het ware een afzonderlijke verhandeling over de ‘meditatiestof’ (*materia meditandi*) die hij kan gebruiken om zich aan het leven, lijden en sterven van Jezus Christus te spiegelen en te sterken voor zijn geestelijke opklimmingen. In dit tekstcomplex onderscheiden wij achtereenvolgens een inleidend hoofdstuk (28), de *mysteria Christi* vóór het eigenlijke lijden en sterven (29–31), de *passio Christi* in eigenlijke zin (32–38), de *mysteria Christi* na het lijden en sterven (39–41) en enkele afsluitende hoofdstukken (42–46). Het volgende schema 5 kan de lezer helpen om de verschillende onderdelen in hun samenhang te blijven zien.

5. Meditatiestof in leven, lijden en sterven van Jezus Christus

HOOFDINDELING	ONDERDELEN	HFDST
Inleiding	Menswording	28
Vóór lijden en dood	Aankondiging	29
	Leven tot aan het laatste avondmaal	30
	Laatste avondmaal	31
Lijden en dood	Het verzamelen van mirre	32
	1. Eerste onderdeel	33
	2. Tweede onderdeel	34
	3. Derde onderdeel	35
	4. Vierde onderdeel	36
	5. Vijfde onderdeel	37
	Het ontsluiten van de zeven zegels	38
Na lijden en dood	Verrijzenis	39
	Hemelvaart	40
	Zending van de Geest	41

¹⁷⁸ Wij vertalen *imitacio*, *imitari* het best met ‘uitbeelding, uitbeelden’. De gebruikelijke vertaling – ‘navolging, navolgen’ – wordt te gemakkelijk geassocieerd met slaafs of uiterlijk volgen. Het gaat veeleer om het vrije, persoonlijke en innerlijke *uit-beelden* van het *beeld* Gods dat de mens in het religieuze perspectief van de schepping is (vgl. *Gn* 1,26–27). De apostelbrieven zinspelen herhaaldelijk op Christus als beeld Gods (2 *Kor* 4,4). Hij is het beeld van de onzichtbare God (*Kol* 1,15). De mens moet steeds vernieuwd worden naar het beeld van zijn Schepper (*Kol* 3,10). Hij is geroepen om het beeld te worden van Gods zoon, ‘die de eerstgeborene moest zijn van talloze broeders en zusters’ (*Rom* 8,29). Om deze spirituele omvorming gaat het ook Gerard Zerbolt van Zutphen.

HOOFDINDELING	ONDERDELEN	HFDST
Afronding	Onvolkomenheid van vreze, hoop en liefde	42
	Oefening in vreze, hoop en liefde: <i>lectio divina</i>	43
	1. Lezing	44
	2. Overweging	45
	3. Gebed	46

Zerbolt begint het ingevoegde tekstcomplex met een inleidend hoofdstuk (28), waarin hij aankondigt zich te baseren op de Schrift, met name op de vier evangeliën (28,1). In haar totaliteit presenteert de Schrift immers heel het goddelijk heilswerk, waarbij het Nieuwe Testament de vervulling is van wat het Oude Testament als verwachting omvat (28,2). De lezer kan zich spiegelen aan de vele vaders die bij het universele heilswerk betrokken waren; aan hun verlangen naar verlossing kan hij zich optrekken (28,3). Bovendien maakt broeder Gerard gebruik van het eigen liturgisch ritme van het kerkelijk jaar, zoals dat in de christelijke gemeenschap door de viering van de eucharistie en de getijden wordt gevolgd. De kerkelijke kalender regelt op jaarbasis de viering van de *mysteria Christi* van Advent (aankondiging en verwachting), via Kersttijd (geboorte en wasdom) en Veertigdagen- of Vastentijd (lijden en sterven) tot en met Paastijd (verrijzenis, hemelvaart, geestzending). Deze 'zwarte' liturgische tijden beslaan, afhankelijk van de wisselende paasdatum, globaal de eerste helft van het kerkelijk jaar. In deze periode worden de gelovigen geconfronteerd met de aankondiging en geboorte, het leven en lijden, de dood en verrijzenis van Jezus Christus, kortom: de *mysteria Christi*. In de tweede helft van het kerkelijk jaar ligt de nadruk meer op het leven van de gelovigen, die zich in deze periode de *mysteria Christi* persoonlijk en gemeenschappelijk door viering en oefening toe-eigenen. Wat op jaarbasis binnen het liturgisch jaar wordt gevierd, wordt op weekbasis verdicht tot de liturgische week, die met de zondag als 'eerste dag van de week' begint.¹⁷⁹ Zelfs kan men de uren van de dag ervaren als de meest verdichte ruimte voor de viering van de heilsgelopen van Christus, waarbij de 'vroegte van de dag' als het uur van zijn opstanding wordt beleefd en de namiddag (noon) gewijd is aan zijn sterven.¹⁸⁰ De moderne devoten waren zeer vertrouwd met de spiritualiteit van het kerkelijk jaar. In wezen is de verdeling van hun favoriete meditatiestof over de uren van de dag en de dagen van

179 *Una autem sabbati...* Joh 20,1. Vgl. Mc 16,2 en Lc 24,1.

180 *...venit mane cum adhuc tenebrae essent...* Joh 20,1.

de week gebaseerd op een diep gewortelde liturgisch-spirituele tijdsbeleving. Gerard Zerbolt heeft op dit punt een grote rol gespeeld in de vroege Moderne Devotie, zoals wij nog zullen zien.¹⁸¹

Na het inleidend hoofdstuk (28) vat hij het leven van Jezus samen in drie hoofdstukken (29–31), die globaal de meditatiestof bieden voor de episode van de aankondiging van zijn geboorte tot en met het laatste avondmaal op de avond vóór zijn kruisdood. In de aankondiging van Jezus' geboorte aan zijn moeder Maria ligt de nadruk op de houding van 'deemoed' (*humilitas*) waarin Maria de heilsboodschap ontving. Vervolgens laat Zerbolt de heilsmysteriën de revue passeren, vanaf de geboorte van Jezus (kerstnacht) tot en met zijn intocht in Jeruzalem (palmzondag), met daartussen zijn naamgeving en besnijdenis, de aanbidding van de wijzen uit het Oosten en de opdracht in de tempel, zijn verborgen leven, zijn doop in de Jordaan en zijn zending, zijn veertigdaagse vasten en beproeving in de woestijn, de roeping van de apostelen, zijn prediking en wonderen (30). Aan veel van deze meditatiethema's voegt Gerard Zerbolt concrete raadgevingen of aansporingen toe, die zijn lezers kunnen helpen het overwogene in het eigen leven een plaats te geven en zich eraan te spiegelen.

Ten slotte vindt hij in het laatste avondmaal een gereede aanleiding om uitvoerig in te gaan op de betekenis van de eucharistie voor het leven van de christen en op het belang van een waardige communie (31). In zijn tijd begon de spanning tussen de geestelijke en de sacramentele communie en de hiermee samenhangende problematiek van de waardige en veelvuldige communie nam in de late middeleeuwen steeds grotere proporties aan te nemen.¹⁸² Tegen deze historische achtergrond moeten wij zijn visie op de eucharistie verstaan. Allereerst beschouwt broeder Gerard het laatste avondmaal in de context van het Nieuwe Testament: Christus stelde 'deze maaltijd in als gedachtenis aan en samenvatting van heel zijn wonderbaar leven en werken, door zichzelf als spijs te geven aan hen die Hem vrezden, tot gedachtenis aan zijn wonderbaar leven en werken' (31,1).¹⁸³ Uit zijn verdere toelichting blijkt Zerbolts principiële trouw aan leer en praktijk van de Kerk der eeuwen, hetgeen overigens kenmerkend is voor de moderne devoten in het algemeen. Deze maaltijd is een sacrament, dat wil zeggen, een *werkzaam* teken: wat wij gedenken en ritueel vieren, 'ge-

181 Zie meer hierover in: Van Aelst, *Vruchten*, 2011. – Schuppisser, 'Schauen', 1993.

182 Caspers, *Eucharistische vroomheid*, 1992, 213–224.

183 ...*mirabilium suorum omnium quoddam memoriale et compendium instituit, dans escam timentibus se in memoriam mirabilium suorum*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, ff. 8–10.

beurt' ook. Dit sacrament is ons door Christus zelf toevertrouwd om zijn dood omwille van ons te gedenken. Als het ons door de priesters bediend wordt, hoeven wij het slechts te erkennen als het lichaam en bloed van Christus en zo onze dankbaarheid te tonen (31,1).

Aan het laatste avondmaal zitten verschillende aspecten die wij 'met alle innigheid en eerbied' (*omni devocione et reverencia*) moeten overdenken (31,2). Dat geldt allereerst voor de voetwassing, het eten uit de ene schotel aan de ene tafel en de lange tafelrede, die alleen door de evangelist Johannes (*Joh* 14–17) is opgetekend, en wel als Jezus' afscheidsrede. Zerbolt waardeert de voetwassing slechts als toonbeeld van uiterlijke en innerlijke deemoed van Jezus zelf; hij heeft geen oog voor de diepere relatie van de voetwassing als dienstbetoon aan de naaste met de eucharistie als 'bewijs van zijn liefde tot het uiterste toe'.¹⁸⁴ Ook de tafelgemeenschap ziet hij minder als een aspect van het 'gemene leven' (*vita communis*) dan als een laatste gelegenheid voor de Meester om 'de harten van zijn leerlingen' te verkwikken met 'een vloed van lering', die culmineert in een lange tafelrede (31,2).¹⁸⁵

Vervolgens wijst Zerbolt op de hoge waardigheid van 'het ware lam [...] dit allerhoogste van de sacramenten' (*verum agnum [...] ipsum excellentissimum sacramentorum*), waarin alles is samengevat dat Christus voor elke mens heeft gedaan (31,3). Behalve offerlam is het sacrament van de eucharistie ook voedsel voor onderweg, dat als 'teerspijze' (*viaticum*) de mens op zijn pelgrimstocht veel kracht geeft (31,4). Daarom moet het waardig ontvangen worden, hetgeen oefening vraagt op drie niveaus (31,5), namelijk van de lichamelijke, het geweten en het hart. Een eerste vereiste is lichamelijke reinheid, vaak een kwestie van fatsoen of plaatselijk gebruik (31,6). Van meer gewicht is zuiverheid van geweten. Deze wordt bereikt, wanneer vermurwing en vermorzeling de mens tot berouw van zijn zondige daden en nalatigheden hebben gebracht. Dan is er ruimte voor een persoonlijke biecht (31,7). Een derde niveau van inoefening – interiorisatie door oefening – is 'daadwerkelijke innigheid' (*actuaalem devocionem*), die twee dimensies heeft (31,8). De eerste is bijna vanzelfsprekend: vreze en eerbied (*timorem et reverenciam*). De tweede dimensie reikt dieper: 'dat je bovendien door een werkelijk liefdevol verlangen naar vereniging met Christus bewogen wordt' (31,8).¹⁸⁶ Gerard

184 *Altaarmissaal*, Eucharistisch gebed v.

185 *...quam habundanter Christus in hac cena refecit discipulorum corda, infundens doctrinarum fluentia*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, rr. 32–33.

186 *...actuali amore unionis ad Christum et desiderio movearis*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, rr. 84–85.

Zerbolt relateert deze tweede dimensie niet aan Christus' middelaarschap tussen de mens en God, zoals Thomas van Kempen (1380–1471) in het derde boek van zijn *Navolging van Christus* een halve eeuw later zou doen.¹⁸⁷ Hij beperkt zich slechts tot een exemplarische waardering van concrete huivering of schroom aan de hand van twee Bijbelse personen: Johannes de Doper die Jezus bij zijn doop in de Jordaan moest aanraken (*Mt* 3,14) Petrus die Hem niet durfde naderen (*Lc* 5,8). Bovendien wijst hij op de identiteit van de eucharistische Christus met de strenge rechter op de komende oordeelsdag (31,9).

Met deze benadering blijft Zerbolt hangen in de ascetische dimensie van de Christusrelatie. Hij herinnert ons aan onze structurele onwaardigheid en kapittelt de lezer die door lauwheid, nalatigheid en ondeugd en door gebrek aan vreze en eerbied in de buurt van de verrader (Judas) kan komen (31,10). Toch houdt hij de deur open voor een meer mystieke dimensie van de Christusrelatie. Zo moet 'deze vreze niet zo groot zijn, dat ze het verlangen helemaal uitsluit en de innigheid opheft' (31,11).¹⁸⁸ Met Augustinus is hij van mening dat 'dit brood de honger van de innerlijke mens zoekt'. Het verlangen van Christus naar de mens moet door die mens dan ook met verlangen naar Hem beantwoord worden. Dan genereert verlangen verlangen en kan het wederkerig verlangen het hart soms in felle minnebrand doen ontvlammen. Maar meestal is het beter zich bewust te zijn van de al te felle begeerten en zondige hartstochten die ons blijven teisteren. 'Dan is het zaak de allerliefste geneesheer, de Heer Jezus, tot je toe te laten. Zijn naam luidt Jezus, dat is Zaligmaker' (31,11).¹⁸⁹ Zo is Gerard Zerbolt weer daar terug waar hij zich het best thuisvoelt: bij de concrete werkelijkheid van een tijdelijk bestaan dat getekend is door zwakten en zonden, waarin wij ons het best kunnen wenden tot de eucharistische Christus als 'de allerliefste geneesheer'. De evangeliën bieden voldoende voorbeelden van een dergelijke heilzame of helende relatie, zoals de vrouw die aan vloeiingen leed (*Mt* 9,20–22), de zondares die zijn voeten kuste (*Lc* 7,45–50), de Kananese die Hem volgde (*Mt* 15,22–28), de melaatsen, bezetenen, verlamden en mismaakten, de tollenaars en zondaars (31,12). Zerbolt voelt zich uiteindelijk meer thuis bij Christus als geneesheer van de ziel dan als haar bruidegom.

In de discussie over waardig communiceren en vooral ten aanzien van de spanning tussen communiefrequentie en communieschroom neemt

187 Thomas, *Navolging*, 2008, bijvoorbeeld: III,3,8; III,5,19; III,8,7; III,13; III,16,10.

188 *Non tamen sit hic timor tantus ut desiderium penitus excludat et devocionem tollat.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, rr. 113–115.

189 *...tamquam medicum piissimum ad te introducas Dominum Ihesum, cuius nomen dicitur Ihesus, id est Salvator.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, rr. 125–127.

onze auteur een middenstandpunt in. Sommige mensen voelen een sterker verlangen en gaan vaker ter communie. Anderen ervaren meer de vreze en schromen om vaker ter communie te gaan. De meeste innig levende mensen schommelen voortdurend tussen vreze en minne. Daarom adviseert Zerbolt beide stemmingen te respecteren en ‘nu eens uit verlangen [tot de heilige tafel] te naderen, dan weer uit eerbied weg te blijven, alnaargelang plaats en tijdstip’ (31,13).¹⁹⁰

6.2. Het middenpaneel:

de Passio Christi als kern van het Christusgeheim (32–38)

Voordat Gerard Zerbolt het lijden en sterven van Jezus Christus thematisch gaat indelen in kleinere ‘onderdelen’ (*particula*), wijdt hij een lang inleidend hoofdstuk (32) aan de gesteltenis waarin wij ons tot lezing, overweging en schouwing van zijn lijdensweg moeten zetten. Hij gebruikt daartoe het beeld van de mirre. Dit is de hars van bepaalde boomsoorten, die zowel in poedervorm als vloeibaar vermengd kan worden met olie of balsem en dan als kostbaar reukwerk gebruikt wordt. De Bijbelse context wordt gevormd door het *Hooglied*, waar wij lezen: ‘Ik zal naar de mirreberg gaan’.¹⁹¹ Het begrip ‘mirreberg’ (*mons myrrhe*) roept een cumulatieve van kostelijke geuren en kostbare oliën op. Dit citaat heeft betrekking op de bruidegom, die belooft tot de bruid te zullen komen. Volgens het commentaar hierop in *De amore sponsi ad sponsam* van Hugo van Sint-Victor (1096/1100–1141) is met ‘bruidegom’ God bedoeld en met ‘bruid’ de ziel.¹⁹² De bruidegom is niet altijd bij de bruid. Om het verlangen (*affectus*) van de bruid aan te wakkeren, onttrekt de bruidegom zich aan haar. Hij wil dat zij naar hem verlangt. Maar hij vertoont zich pas, wanneer zij alle vleeselijke begeerten bestreden en de zuiverheid van hart verworven heeft. Volgens Hugo duidt de mirreberg op de versterving van het vlees (*mortificacio carnis*). Hiermee schaart hij zich aan de zijde van de twaalfde-eeuwse Hoogliedcommentatoren die een meer ascetische interpretatie van het Hooglied voorstaan, tegenover andere contemporaine auteurs die aan een mystieke uitleg de voorkeur geven.

¹⁹⁰ *Verum uterque affectus recommendandus est et interdum ex desiderio accedere, interdum ex reverencia dimittere laudabile est, pro loco et tempore opportunis...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 31, rr. 158–160.

¹⁹¹ *Vadam ad montem myrrhe. Hl 4,6.* Vgl. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, r. 3.

¹⁹² Kingma, *Hooglied*, 1993, 65–67. – Hugo van Sint-Victor, *De amore*, 988.

Gerard Zerbolt geeft binnen deze meer ascetische traditie een nieuwe visie op de mirreberg. Deze is niet langer de metafoor voor de bruid die uitziet naar haar bruidegom. Nu gaat het veeleer, in omgekeerde richting, om Christus zelf naar wie de ziel verlangt. In deze bijgestelde visie kunnen wij in de mirreberg drie betekenislagen onderscheiden:

Et tu, homo devote, si montem mirrhe – id est *amaritudinem penitencie* – per carnis mortificationem vis arripere atque per timorem et spem ad montem et ascensionem puritatis vis ascendere, nichil tibi utilius quam ut nonnunquam mirrham primam de morte Salvatoris tui studeas colligere. Inde enim tibi mirrha amara timoris preservans a putrefactione viciosa delectacionis, dum vides Dominum tuum ascendisse montem mirrhe – id est *montem Calvarie* – vel magnitudinem pene propter peccata tua sustinuisse. Inde tibi nonnunquam econtra spes et devocio, et unguenta preciosissima timoris, amoris, gratitudinis, compassionis et huiusmodi emanabunt. Igitur ut te labor non terreat, amaritudo non deiciat, spes trahat, devocio alliciat, gratitudo, amor et compunctio cogant ascendere montem puritatis, prius vade speculando ad *Christum, qui non incongrue potest dici mons mirrhe* propter amaritudinem passionis acerrime.¹⁹³

32,1. ...jij, innig levende mens, als je de berg van mirre – dat is *de bitterheid van de boetvaardigheid* – door de versterving van het vlees wilt bereiken, en door vreze en hoop de berg wilt beklimmen, en daarmee de opklimming van de zuiverheid wilt, dan is jou niets méér van nut dan je van tijd tot tijd te beijveren om de eerste mirre uit de dood van je Zaligmaker te verzamelen. Want daaruit valt je de bittere mirre van de vreze toe. Deze behoedt jou voor bederf door zondige genoegens, wanneer je ziet dat je Heer de berg van mirre beklommen heeft – dat is *de berg van Calvarië* – of dat Hij omwille van jouw zonden de last van de smart gedragen heeft. Daaruit zullen voor jou soms, opmerkelijk genoeg, hoop en innigheid voortspruiten, en de kostbaarste oliën van vreze, minne, dank, medelijden en dergelijke. Maar om ervoor te zorgen dat inspanning je niet afschrikt, bitterheid je niet ontmoedigt, hoop je prikkelt, innigheid je verlost, dankbaarheid, minne en vermurwing je dwingen de berg der zuiverheid te beklimmen, is het van belang om eerst door schouwing tot *Christus* te gaan, *die met recht de berg van mirre* genoemd kan worden vanwege de bitterheid van zijn intense lijden.

193 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 3–19.

Uit dit lange citaat blijkt dat de mirreberg allereerst ‘de bitterheid van de boetvaardigheid’ (*amaritudinem penitencie*) is.¹⁹⁴ Door hem te beklimmen, met vreze en hoop als stuwende krachten, bereiken wij de ‘versterking van het vlees’ (*carnis mortificationem*). Hierin klinkt de opvatting van Hugo van Sint-Victor nog enigszins na. De eerste mirre, die wij puren uit de dood van Christus, is volgens Zerbolt de vreze. Vervolgens is de mirreberg ‘de berg van Calvarië’ (*montem Calvarie*). Hiermee krijgt de mirreberg een concrete, in het lijdensverhaal verankerde vorm. Door de mirreberg te beklimmen komen wij tot het besef dat de Heer omwille van onze zonden de smart van het lijden heeft gedragen. Uit het lijden van Christus puren wij de mirre van hoop en innigheid, vreze en minne, dank en medelijden. Ten slotte is de mirreberg ‘Christus [...] die met recht de berg van mirre genoemd kan worden’ (*Christum, qui non incongrue potest dici mons mirrhe*). Door de mirreberg te beklimmen komen wij tot innerlijke schouwing van zijn lijden (31,1).

Deze opeenvolging van betekenissen vertoont een opgaande lijn: vanuit een geest van boetvaardigheid in de eigen ziel groeit de mens via toe-eigening van het lijdensverhaal rond Calvarië naar een relatie met Christus zelf. De drie betekenislagen van de mirreberg articuleren een spirituele voortgang in concentrische cirkels. Door vanuit de bitterheid van de boete de mirreberg Christus in zijn gang naar Calvarië te volgen raakt de mens tot in het binnenste van Christus. De eerste mirre die wij verzamelen, is zijn innig lijden (32,2), waaruit wij profijt trekken als medicijn tegen verwondingen of als voorbeeld van bepaalde deugden (32,3) en waarmee wij onze geest ‘tot innigheid zalven, de minne aanwakkeren en onszelf gereedmaken voor het verdragen van alle tegenslagen’ (32,4).¹⁹⁵

Deze weg naar het binnenste van het Christusgeheim is van wezenlijk belang voor de voortgang van de geestelijke opklimmingen. Het aandachtig lezen van het lijdensverhaal naar de letter alleen al wekt medelijden en innigheid op. Deze gemoedsstemmingen laten zich wezenlijk verdiepen, wanneer de lezer beseft dat het om Jezus Christus gaat in zijn dubbele natuur, de menselijke en de goddelijke. In de mens Jezus heeft ook God willen lijden (32,5). Niet de uiterlijke pijnen waren doorslaggevend voor de diepte van zijn lijden, maar dat ‘Hij innerlijk van alle smart vervuld was, dronken van de absint van een alomvattende bitter-

¹⁹⁴ Zie ook hoofdstuk 32,22.

¹⁹⁵ ...et ex illa mirrha prima mentem tuam ad devocionem perungere et amorem inflammare et teipsum promptum efficere ad omnium toleranciam tribulacionum. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 27–30.

heid' (32,6).¹⁹⁶ Het zijn de beweegredenen die zijn lijden volstrekt uniek maken. Juist die 'moet je zorgvuldig in je hart vergaren, want dat zijn in hoge mate de motieven voor het medelijden' (32,7).¹⁹⁷ Een mens lijdt meer naarmate hij fijngevoeliger is. 'Hoeveel te heviger was die smart voor Jezus Christus die als mens en God zo'n edele en fijngevoelige natuur had' (32,8).¹⁹⁸ Hij wilde het lijden aanvaarden om de erfschuld uit te boeten. En omdat deze heel de mensheid treft, is zijn lijden voor de hele mensheid in haar totaliteit – in verleden, heden en toekomst – heilzaam (32,9). Zijn lijden werd bovendien verzwaard doordat het in schril contrast stond tot de talloze weldaden die de Heer zijn volk bewezen had (32,10). De lezer die het lijdensverhaal leest, moet bij alle facetten bedenken, dat het lijden van Christus zowel uiterlijk als innerlijk allerhevigst was (32,11). Zijn innerlijke kwelling overtrof zijn uiterlijke pijnen, omdat ze voortkwam 'uit Christus' vurige ijver om de mensheid te verlossen' (32,12).¹⁹⁹ Ze werd gevoed door zijn medelijden met Maria en met de joden en door zijn verdriet om zijn leerlingen en om onze blindheid.

Op dit punt van zijn inleidend hoofdstuk gekomen raadt Gerard Zerbolt zijn lezers aan, eerst zorgvuldig het lijdensverhaal te lezen om zich te laten raken door diep medelijden (32,13). Vervolgens moeten zij zich emotioneel en verstandelijk concentreren op de vraag hoe zij met het bestrijden van ondeugden en het inoefenen van deugden zijn lijden in hun persoonlijk leven vruchtbaar kunnen maken (32,14): door het te beschouwen in relatie tot het gedrag van de joden (32,15), van Maria Magdalena en van de Moeder Gods Maria (32,16). Ten slotte moeten zij zich bezinnen op de vraag 'hoe je uit de mirre van het lijden van de Heer je geest kunt zalven met de bloem van vruchtbare innigheid en je gemoed tot liefde kunt doen ontvlammen' (32,17).²⁰⁰ Je moet elk afstandelijk lezen vermijden en je het liefst zo innig mogelijk indenken dat alwat Christus

196 ...*sed eciam summopere eum diligentissime interius cernere omni dolore repletum et absintheo universe amaritudinis inebriatum*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 56–58.

197 ...*Cuius causas debes in corde diligenter colligere, quoniam sunt multum ad compassionem motiv(a)*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 63–65. De editeur leest abusievelijk *motive*.

198 ...*quanto magis Ihesu Christo homini et Deo fuit illa pena gravissima in natura sua nobili et delicata*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 77–78.

199 *Hec autem interior afflictio surgebat primo ex fervido Christi zelo pro humano genere salvando*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 117–119.

200 ...*quomodo ex mirrha passionis dominice possis mentem tuam tamquam pingui devotione ex adipe inungere et ad caritatem affectum tuum inflammare*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 32, rr. 169–171.

geleden heeft, Hij alleen voor jou geleden heeft: omwille van jouw verlichting (32,18), verlossing (32,19), rechtvaardiging (32,20) en verheerlijking (32,21). Omdat het onmogelijk is de mirreberg in zijn volle omvang en in één keer te omvatten, heeft Gerard Zerbolt het lijdensverhaal verdeeld in kleinere eenheden, die elk voldoende stof voor meditatie bieden. Met deze indeling heeft hij tegelijk de mogelijkheid geschapen om de stof thematisch te verdelen over de uren van de dag en de dagen van de week. Van die mogelijkheid hebben zijn lezers in de vijftiende eeuw royaal gebruik gemaakt. Hiervan getuigen de praktische aanwijzingen voor dag- en weeschema's die in handschriften met *De ascensionibus* onder de broeders en zusters van het gemene leven, de tertianen en tertiarissen van Utrecht en de regulieren en regularissen van Windesheim verspreid waren.²⁰¹ Met deze thematische stofverdeling staat Gerard Zerbolt aan de wortels van de methodische meditatie, zoals deze zich binnen de Moderne Devotie ontwikkelde tot Johannes Mombaer (1460–1501).²⁰²

Zerbolt verdeelt de *passio Christi* over vijf onderdelen (33–37), waarin de chronologische opeenvolging van de verschillende gebeurtenissen globaal wordt gevolgd. Daartoe gebruikt hij de vier evangeliën in de zin van een evangeliënharmonie, dus als chronologisch elkaar globaal aanvullende bronnen, die samen een zo 'volledig' mogelijk geachte weergave van Jezus' lijden en sterven vormen. Binnen elk van de onderdelen geeft hij thematische suggesties voor nadere overweging, soms ondersteund door letterlijke citaten. Aan het begin van het eerste onderdeel heeft hij drie belangrijke aanwijzingen opgenomen, die voor elk der onderdelen gelden en die de lezer bij zijn overweging helpen. Deze moet allereerst luisteren naar *wat* de Heer zegt, vervolgens overwegen *hoe* Hij het zegt en ten slotte beseffen dat het *om hem* gezegd is (33,2–4).²⁰³ Wij geven in onderstaand schema 6 de betreffende tekstpassages met bronvermelding weer. De alinea-indeling loopt niet parallel met die van de kritische editie – die in dit opzicht te wensen overlaat – maar is gebaseerd op onze interpretatie van de tekst. De laatste alinea van elk onderdeel betreft steeds een terugkoppeling van de overwogen passages naar de lezer zelf, bedoeld als suggestie voor verdere toe-eigening.

201 Van Dijk, 'Meditatie', 2000. – Van Dijk, 'Tijdordening', 1995. – Van Dijk, 'Wochenpläne', 1994.

202 Goossens, *Meditatie*, 1952. – Debongnie, *Mombaer*, 1928, 203–235.

203 In deze drieslag herkennen wij de gespreksprocedure van de *collatio*, het broederlijk leergesprek dat de moderne devoten aan de hand van een Schrifttekst met elkaar en met anderen praktiseerden tot opbouw van de persoon en de gemeenschap. Zie meer hierover in: Van Beek, *Leken*, 2009, 61–77.

6. Meditatiestof: het lijdensverhaal in onderdelen en alinea's

PARTI- CULA	ALINEA'S	THEMATISCHE INDELING	REFERENTIES
1	1	Vertrek na het Laatste Avondmaal	<i>Mt</i> 26,31 en 34
	2	Luister naar <i>wat</i> Hij zegt Overweeg <i>hoe</i> Hij het zegt Besef dat Hij het <i>om jou</i> zegt	<i>Mt</i> 26,38
	3	In de hof van Getsemane	<i>Mt</i> 26,37–38; <i>Mc</i> 14,41; <i>Lc</i> 22,43
	4	Verraad van Judas, arrestatie en vlucht van de leerlingen	<i>Joh</i> 18,6; <i>Mt</i> 26,49; <i>Mc</i> 14,45 en 50; <i>Joh</i> 18,12
	5	Verhoor bij hogepriester Annas	<i>Joh</i> 18,13 en 22
	6	Terugkoppeling	
	2	1 Verhoor bij hogepriester Kaifas	<i>Mt</i> 26,57 en 63–68; 27,30; <i>Mc</i> 14,56
	2	Verloochening van Petrus, op weg naar landvoogd Pontius Pilatus	<i>Lc</i> 22,55–62; <i>Mt</i> 27,1–2; <i>Joh</i> 28,1
	3	Zelfverhanging van Judas	<i>Mt</i> 27,3–5 en 7–10
	4	Voorgeleid aan Pilatus, naar koning Herodes gestuurd	<i>Lc</i> 23,1–3 en 11
5	Terugkoppeling		
3	1	Verhoor door Pilatus	<i>Joh</i> 19,6–7
	2	Geseling	<i>Mt</i> 26,27 en 28; <i>Joh</i> 19,1–2
	3	Doornenkroning en bespotting	<i>Mt</i> 27,29; <i>Joh</i> 19,3
	4	Veroordeling door Pilatus	<i>Joh</i> 19,6; 10 en 12
	5	Kruisweg en ontmoeting met de vrouwen	<i>Joh</i> 19,17; <i>Lc</i> 23,28–29
	6	Terugkoppeling	
4	1	Naar Calvarië gevoerd, ontkleding	<i>Joh</i> 19,17; <i>Mt</i> 27,35; <i>Mc</i> 15,24
	2	Kruisiging	
	3	Oprichting van het kruis, bespotting	<i>Joh</i> 19,18 en 28; <i>Lc</i> 23,34–39; <i>Joh</i> 19,19
	4	Maria en Johannes onder het kruis	<i>Joh</i> 19,35; 27

PARTI- CULA	ALINEA'S	THEMATISCHE INDELING	REFERENTIES
	5	Stervensuur, getuigenis van de honderdman	<i>Mt</i> 27,45–46; 48; 50 en 54; <i>Mc</i> 15,33–34 en 36–37; <i>Joh</i> 19,30
	6	Terugkoppeling	
5	1	Bevestiging van Jezus' dood	<i>Joh</i> 19,33–34 en 36
	2	Begeleidende verschijnselen	<i>Mt</i> 27,51–53
	3	Terugkoppeling	

Aldus verzamelt de lezer vijf bundels van mirre bij zijn beklimming van de mirreberg, waarbij hij 'heel het lijden van Christus en zijn bittere ervaringen in alle scherpste' door zich heen laat gaan (37,3).²⁰⁴

Het eigenlijke doel van een geconcentreerde beschouwing van het lijden en sterven van Christus in zijn verschillende facetten is dat de geestelijke bergbeklimmer geholpen wordt tijdens de verschillende etappen van zijn tweede grote opklimming, die tegen de zelfzucht of de onzuiverheid van hart gericht is. De smart die de lezer aan het lijdensverhaal ervaart, wakkert in de eerste etappe tegen de zelfzucht de vreze zodanig aan dat hij tot de volgende etappe kan opklimmen. Deze tweede etappe wordt door de hoop gedomineerd. Maar de liefde is de eigenlijke drijfkracht voor verdere opklimmingen; zij is de stuwende kracht tijdens de derde etappe. De mens wordt door de liefde gerijpt. Hij wordt ontvanke-lijk voor de waarheid omtrent het lijden en sterven van Christus. Deze ligt verborgen in wat Gerard Zerbolt – met een toespeling op het apocalyptische beeld van het boek met de zeven zegels (*Apk* 5,1–8,5) – 'de zevenvoudige openbaring van de waarheid' (*septem veritatis illuminaciones*) noemt (38,1). Zeven zegels moeten stuk voor stuk aan het boek van de *Passio Christi* verbroken worden om de heilshistorische waarheid ervan in zeven facetten aan het licht te brengen.

De associatie van hoofdstuk 38 met het visioen van de zeven zegels in het *Boek van de Openbaring* of *Apokalyps* is niet zonder betekenis. Dit laatste Bijbelboek geeft immers de innerlijke gerichtheid van het christelijk leven op het einddoel aan: onze voltooiing in God. Dit is in wezen ook de intentie van *Geestelijke opklimmingen* als gids voor de geestelijke weg. De ziener van de *Apokalyps* wil met zijn boek de zeven kerken in Klein-Azië die lijden onder vervolging, troosten en aansporen om tot de

204 ...montem mirrhe [...] id est, totam passionem Christi et amaritudinum acerbiteriam revolve. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 37, rr. 9–10.

eindzege te volharden. In het visioen van de zeven zegels krijgt het Lam – dat in het boek de hoofdrol speelt en met Jezus Christus geïdentificeerd wordt – deze opdracht:

U verdient het om de boekrol te ontvangen en zijn zegels te verbreken. Want u bent geslacht en met uw bloed hebt u voor God mensen gekocht uit alle landen en volken, van elke stam en taal. U hebt voor onze God uit hen een koninkrijk gevormd en hen tot priesters gemaakt. Zij zullen als koningen heersen op aarde.
(*Apk* 5,9–10)

Het verbreken van de zeven zegels heeft grote gevolgen: oorlog, revolutie, hongersnood, dood, roep om wraak, alomvattende aardbeving, adembenemende stilte. Gerard Zerbolt gebruikt deze passages als paradigma voor zijn onthulling van de waarheid omtrent reden en zin van het lijden en sterven van Christus.

Het eerste zegel, geopend in het lijden van Christus, onthult ons de wonderbare God (*Deus admirabilis*) in zijn opperste wijsheid (*summa sapiencia*), hoogste gerechtigheid (*summa iusticia*) en grootste barmhertigheid (*summa misericordia*) (38,2). ‘Als je dus jezelf wilt oefenen in de vreze, waar zou je dan meer ontzag voor moeten hebben dan dat God de hoogste gerechtigheid is, die verkozen heeft liever de dood te ondergaan dan dat zijn gerechtigheid de oerzonde ongewroken zou laten’ (38,2).²⁰⁵ Maar het gaat nu niet langer om oefening in de vreze alleen. Sinds de mens zich door het lijden en sterven van Christus heeft laten raken, vormen vreze, hoop en liefde in wisselende sterkten en afwisselende rollen de krachten om zijn geestelijke opklimmingen gestaag en met volharding voort te zetten.

Het tweede zegel, geopend in het lijden van Christus, openbaart ons de ‘verstandelijke geest’ (*spiritus intelligibilis*). Hij blijkt een geest van ‘uiterste goedheid’ (*maxime benignitatis*), ‘uitzonderlijke waardigheid’ (*eximie dignitatis*) en ‘uiterste hardheid’ (*maxime crudelitatis*) te zijn (38,3). ‘Als je tot minne ontvlamd wilt worden, overdenk dan dat Christus jou zo hoog geschat en zo zeer bemind heeft, dat Hij om jou te verlossen heeft gewild dat Hij gekruisigd zou worden’ (38,3).²⁰⁶ Reeds laat de liefde zich

²⁰⁵ *Si ergo vis te exercere ad timorem, quid magis timendum quam quod Deus est summa iusticia, qui elegit subire mortem potius quam iusticia sua relinqueret peccatum originale inultum.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 23–26.

²⁰⁶ *Si vis ad amorem inflammari, cogita quod Christus tanti te reputavit tantumque amavit, ut pro te redimendo voluit crucifigi.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 42–44.

als de sterkste stuwkracht gelden om de geestelijke opklimmingen tegen de zelfzucht voort te zetten.

Het derde zegel, geopend in het lijden van Christus, is de ‘tastbare wereld’ (*mundus sensibilis*), die duister, blind en onvruchtbaar is (38,4). ‘Zo wordt door een dergelijke beschouwing je geest van liefde voor de wereld losgerukt’ (38,4).²⁰⁷ Om nog zich nog verder te verwijderen van de verlokkingen van de wereld moet de mens in het lijden van Christus het vierde zegel openen en lezen. Daar toont zich de ‘hel’ (*infernus*), ‘vol van alle gebrek, verachtelijkheid en armzaligheid’ (38,5).²⁰⁸ Het openen van het vijfde zegel vergunt de lezer een blik in zijn ‘schuldige staat’ (*reatus culpabilis*). Hierdoor wekt de vreeze in hem vermurwing en verlangen om van zijn zondige begeerten bevrijd te worden (38,6). De hoop kan hem nu verder helpen, wanneer hij in het lijden van Christus het zesde zegel opent en leest: het ‘begerenswaardige paradijs’ (*paradisus desiderabilis*), ‘oord vol heerlijkheid, vreugde en overvloed’, voor het herstel waarvan ‘Christus verachtelijk, armzalig en erbarmelijk geworden is’ (38,7).²⁰⁹ De opening van het zevende zegel brengt ‘loffelijke deugd’ (*virtus laudabilis*) aan het licht (38,8). In de dood van Christus ontdekt de mens ten slotte

...hoe kostbaar, stralend en vruchtbaar de deugd is. Kostbaar, omdat Christus liever het tijdelijke leven wilde verliezen dan tegen de deugd in te gaan. Stralend, omdat zij onder alle smaad bleef oplichten. Vruchtbaar, omdat één volmaakte daad van de deugd de hel leeggeroofd, de hemel geopend en het verlorene hersteld heeft.²¹⁰ (38,8)

6.3. Het rechter zijpaneel:

de mysteria Christi volgend op de Passio Christi (39–41)

Opvallend is dat Gerard Zerbolt relatief weinig aandacht besteedt aan de *mysteria Christi* in de tijd na het lijden en sterven van de Heer. Een voor

207 *Et ita huiusmodi speculatione, mens tua avellit ab amore mundi.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 51–52.

208 *...plenus omni egestate, vilitate et paupertate...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 56–57.

209 *...locus plenus glorie, leticie et opulencie [...] Christus propter eius restitutionem factus est vilis, pauper et miser.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 69–71.

210 *...quam sit virtus preciosa, speciosa et fructuosa. Preciosa, quia Christus ante voluit perdere vitam temporalem quam contrariari virtuti. Speciosa, quia in contumelijs relucebat. Fructuosa, quia unus perfectus actus virtutis infernum spoliavit, celum aperuit, perditum restauravit.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 38, rr. 74–79.

de hand liggende reden is dat alles wat de evangeliën ons hierover melden, zich geheel aan onze ogen onttrekt, zodat er weinig concreets over te zeggen valt. Immers, hoe de Messias wordt aangekondigd, geboren, besneden, aanbeden en opgedragen, hoe Hij zijn zending ontvangt en voltrekt, kunnen wij ons menselijkerwijze nog redelijk goed voorstellen. Maar de aanschouwing van het lege graf slaat ons met stomheid. Een andere verklaringsgrond biedt de pragmatische instelling van de Moderne Devotie, die het liefst aansluit bij de ervaringswereld van haar tijdgenoten en hun een geestelijke weg biedt door de gewone zorgen van de dag heen. Die zorgen werden veelal als individueel lijden beleefd, zodat men gemakkelijk en direct troost zocht in het lijden van Christus. Het persoonlijk leed was immers veel actueler dan de verhoopte heerlijkheid, die nog lang op zich kon laten wachten. Daarom blijft *Geestelijke opklimmingen* beperkt tot sobere beschouwingen over de drie fasen in het paasgeloof die door de verrijzenis (Paaszondag), de hemelvaart (Hemelvaartsdag) en de geestzending (Pinksteren) worden gemarkeerd.

Zerbolt beveelt zijn lezers aan het mysterie van de Opstanding te overwegen aan de hand van de verschillende categorieën van mensen die erbij betrokken waren. Dat geldt allereerst voor allen die met Christus geleden hebben en gestorven zijn. Zij mogen er zich op verheugen ook met Hem bij zijn nederdaling ter helle te zullen verrijzen (39,1). Vervolgens wordt onze aandacht gevestigd op de wachters en op de engelen, waarbij de auteur wat laconiek omgaat met de tegenstrijdigheden die de verschillende evangeliëteksten op dit punt vertonen. Verder vraagt hij aandacht voor de vrouwen bij het lege graf, 'hoe minneverlangen Magdalena en de andere vrouwen herhaaldelijk dwong in beweging te komen en het graf van de Heer te bezoeken' (39,2).²¹¹ Ten slotte komen de leerlingen aan de beurt, aan wie de verrezen Heer verscheen en met wie Hij 'heerlijke gesprekken' (*dulcibus colloquijs*) voerde (39,3). Dit gebeurde in Galilea, waar Hij zijn Messiaanse zending begonnen was, waarheen de leerlingen Hem na zijn opstanding uit de doden moesten volgen en vanwaar Hij zou terugkeren naar de Vader. Galilea heeft voor Zerbolt een dubbele lading. Het is enerzijds de symbolische plaats vanwaar ook wij uit een zondig leven moeten overgaan. Anderzijds is het een aanwijzing voor de omvorming van ons lichaam, wanneer wij bij de algemene opstanding van de doden (op de jongste dag) Christus zullen zien.

²¹¹ *Cogita quomodo amor et desiderium Magdalenam et alias feminas frequenter cogebat trahere et sepulchrum Domini visitare.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 39, rr. 11-13.

Hemelvaart betekent terugkeer van de verrezen Heer naar de Vader. In zijn terugkeer voert Hij tal van heiligen met zich mee, die bij aankomst door engelen begroet worden (40,1). Hemelvaart betekent ook afscheid van zijn apostelen en de andere discipelen, met verdriet over de definitieve scheiding en de troostrijke belofte van de engelen (40,2).²¹² Voor Zerbolt is Hemelvaart een aansporing aan zijn lezers om met Christus in de geest mee op te stijgen naar de hemel. Maar wel via de voorafgaande opklimmingen die de revue al gepasseerd zijn, want die zijn er juist op gericht dat zij hun ondeugden achter zich laten (40,3).

Ook over de zending van de Heilige Geest is onze auteur kort van stof. Voor hem zijn de vurige tongen een teken voor de liefde waarin de apostelen gesterkt werden (41,1). Pinksteren presenteert hij als een aanleiding om te mediteren over de betekenis van deze vuurtongen en de gaven van de Heilige Geest. Ofschoon hij vertrouwd is met de theologische denkpatronen van Thomas van Aquino (1225–1274), gaat hij niet nader in op de belangrijke rol die deze in het mystieke leven aan de gaven van de Heilige Geest toekent. De mens heeft volgens Thomas een bijzondere gevoeligheid voor de impulsen die hem met de gaven van de Heilige Geest worden gegeven. Dit zijn ‘bepaalde stemmingen die de mens in zoverre tot voltooiing brengen, dat hij prompt een ingeving van de Heilige Geest volgt.’²¹³ Op dit punt laat Gerard Zerbolt met het oog op het bredere publiek zijn ontvankelijkheid voor de mystieke weg kennelijk wijken voor zijn aangeboren voorzichtigheid en terughoudendheid. Hij gaat er althans niet verder op in.

6.4. Voortgaande geestelijke opklimming door lectio divina (42–46)

Met de presentatie van de hiervoor besproken meditatiestof heeft Gerard Zerbolt de *mysteria Christi* in hun universele strekking aan de orde

²¹² Namelijk deze belofte: ‘Galileërs, wat staan jullie naar de hemel te kijken? Jezus, die uit jullie midden in de hemel is opgenomen, zal op dezelfde wijze terugkomen als jullie Hem naar de hemel hebben zien gaan.’ *Hnd* 1,11.

²¹³ *Dona sunt quidam habitus perficientes hominem ad hoc, quod prompte sequatur instinctum Spiritus Sancti.* Thomas van Aquino, *Summa theologiae*, I–II, Q. 68, A. 4, C. De gaven van de Heilige Geest moeten niet verward worden met de vruchten van de Heilige Geest. Gaven komen plotseling van buiten; vruchten groeien langzaam van binnenuit. In *1 Kor* 12,8–11 worden negen gaven van de Heilige Geest opgesomd: verkondigen van wijsheid, overdragen van kennis, geloof, geneeskracht, wonderen verrichten, profeteren, onderscheiden tussen Geest en ongeest, in klanktaal spreken en de betekenis ervan uitleggen. In *Gal* 5,22 worden negen vruchten van de Heilige Geest vermeld: liefde, vreugde, vrede, geduld, vriendelijkheid, goedheid, geloof, zachtmoedigheid en zelfbeheersing.

gesteld. Hierdoor is het leven, lijden en sterven van Christus het paradigma geworden voor het eigen leven, lijden en sterven van de mens. De manier die de auteur voor deze toepassing aanbeveelt, is die van de geestelijke leeswijze, de *lectio divina*. Deze leespraktijk is bij uitstek geschikt om de voortgaande geestelijke omvorming van de ziel op gang te brengen en te houden. En ze blijft ook daarna een noodzakelijk hulpmiddel, want het gaat nog steeds om de drie etappen waarin wij geestelijk opklimmen tegen de onzuiverheid van hart en tot de liefde. De eerste is de vreze, die ons prikkelt om de wereld en haar begeerlijkheid achter ons te laten. De tweede is de hoop, die onze geest motiveert om te verlangen naar wat wij zoeken, maar niet vinden. De derde is de liefde, die ons verlangen stilt om vredig in God te rusten (42,1).

De volmaaktheid is gelegen in niet-verlangen. Zerbolt wijst daarom op de principiële onvoltooibaarheid van elke etappe. Wij kunnen in het afleggen van onze onzuivere begeerten immers niet zo voortvarend te werk gaan, of er blijft altijd nog wel iets van over. Zolang wij in dit ondermaanse vertoeven, 'kunnen wij geen van onze verlangens omhoog richten zonder dat er wel iets van op aarde achterblijft' (42,2).²¹⁴ Hoe onmogelijk is het dan niet om 'die graad van zuiverheid en geschiktheid te bereiken die nodig is om onophoudelijk God aan te kleven' (42,2).²¹⁵

Tegen deze achtergrond van de onvoltooibaarheid der drie etappen in onze tweede geestelijke opklimming tegen de onzuiverheid van hart spoort Gerard Zerbolt de lezer aan om op een verstandige wijze toe te geven aan de menselijke broosheid. Wij kunnen niet altijd opklimmen, wij zullen ook van tijd tot tijd moeten afdalen. Een verstandige manier van methodisch afdalen is 'steunpunten' (*sustentamenta*) vinden, vanwaar wij – na daarop uitgerust en verkwikt te zijn – weer verder kunnen opklimmen (43,1). Deze steunpunten zijn lezing (*lectio*), overweging (*meditacio*) en gebed (*oracio*). Ze ondersteunen alle geestelijke oefening: 'zoals God aan het lichaam brood, wijn enzovoorts gaf om het te onderhouden, zo heeft Hij deze drie hulpmiddelen aan de ziel gegeven om haar te verkwikken op deze pelgrimstocht' (43,2).²¹⁶

²¹⁴ *Sed nec quamdiu vivimus, possumus omnes affectiones sursum levare quin aliquid remaneat in terra.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 42, rr. 20–21.

²¹⁵ *...sed multo minus possumus tam puri et ydonei fieri ut possimus jugiter Deo adherere.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 42, rr. 23–25.

²¹⁶ *...sicut Deus dedit corpori panem, vinum etc. ad sustentacionem suam, ita premissa tria contulit Deus anime in hac peregrinacione pro sua refectioe.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 43, rr. 14–17.

Voor beginners (*incipientes*) onder de geestelijke bergbeklimmers is de lezing bij uitstek een geschikt steunpunt. Zij verkeren nog in de etappe van de vreze, waaruit zij de geest van het heil puren:

<i>Lectio</i> autem magis pertinet ad primum ascensionis gradum qui in <i>timore</i> perficitur. Nam <i>lectio</i> secundum Hugonem ad <i>incipientes</i> pertinet qui, utique in primo gradu, a <i>timore</i> concipiunt et parturiunt <i>spiritum salutis</i>.²¹⁷	43.3. <i>Lezing</i> nu hoort meer bij de eerste etappe van de opklimming, die in de <i>vreze</i> voltooiing vindt. Want <i>lezing</i> past volgens Hugo [van Sint-Victor] in het algemeen bij <i>beginnelingen</i>, die in de eerste etappe uit de <i>vreze</i> de <i>geest van het heil</i> ontvangen en voortbrengen.

Gevorderden (*proficientes*) hebben al meer ervaring met lezing en zijn gevoeliger geworden voor de signalen van het hart dat door de lezing geraakt wordt. Zij hebben veel baat bij herlezing en herkauwing van het gelezene:

<i>Meditatio</i> magis spectat ad secundum gradum, id est ad <i>proficientes</i>, qui iam lectionibus instructi sciunt secum <i>in corde suo</i> deambulare.²¹⁸	43.4. Overweging past meer bij de tweede etappe, dat wil zeggen, bij de gevorderden die, reeds door lezingen onderricht, weten hoe met zichzelf <i>in hun hart</i> om te gaan.
<i>Meditatio</i> vero dicitur qua ea que legisti vel audisti studiosa <i>ruminacione</i> in corde tuo diligenter pertractas, et per ea affectum tuum circa aliquod certum inflammas vel illuminas intellectum.²¹⁹	45.1. Men spreekt van <i>overweging</i>, wanneer je hetgeen je gelezen of gehoord hebt, in een ijverig <i>herkauwen</i> aandachtig door je hart laat gaan, en je daardoor je gemoed voor iets bepaalds in vlam zet of je verstand verlicht.

Het gebed is niet het exclusieve domein van de volmaakten (*perfecti*), maar past in alle stadia van de geestelijke weg, dus ook bij de beginnelingen en de gevorderden. Wel zal het gebed aan vuur winnen, naarmate de geestelijke bergbeklimmer hechter aan God kleeft en vertrouwelijker met Hem spreekt:

²¹⁷ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 43, rr. 18–21.

²¹⁸ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 43, rr. 22–24.

²¹⁹ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 45, rr. 2–4.

*Oracio vero quamvis ad omnes spectat ascensus, precipue tamen et proprie ipsis congruit, qui in tercio ascensionis gradu incipiunt Deo adherere. Est enim oracio hominis Deo adherentis affectio et familiaris quedam et pia allocutio.*²²⁰

43,5. *Gebed* echter heeft betrekking op alle opgang; vooral echter en in eigenlijke zin past het bij hen die in de derde etappe van de opklimming zich aan God beginnen te hechten. Want het *gebed* is een toeneiging van de mens die *zich aan God hecht*, en een zekere *vertrouwelijke en tedere aanspraak*.

Deze heldere definities geeft broeder Gerard vlees en bloed door ze te voorzien van een aantal praktische adviezen. Wie zich in de spirituele leespraktijk aan het lezen zet, moet beseffen dat het niet om een aangenaam tijdverdrijf gaat, maar om te werken aan de zuiverheid van hart (44,1). Daartoe moet hij weten *wat* hij leest (44,3). Hij moet zich 'meer toeleggen op de lezing van die geschriften die je geneigdheid naar geestelijke voortgang en opgang feller aanwakkeren dan die welke op moeilijke en vreemde punten het verstand verlichten en de nieuwsgierigheid prikkelen, zoals aanvechtbare gespreksstof' (44,3).²²¹ Vervolgens moet hij zich realiseren *wanneer* hij leest: 'niet in een vloek en een zucht en op een willekeurig tijdstip [...], maar in een tijd die hiervoor is vastgelegd' (44,4).²²² Van belang is ook *hoe* hij leest: niet selectief, maar systematisch, 'met de vreze des Heren als uitgangspunt, van voor naar achter [...], met passende innigheid en met de vereiste eerbied' (44,5).²²³ Ten slotte moet de lezer beseffen *waarom* hij leest: 'niet alleen om te kennen, nog veel minder om gekend te worden, maar om er jezelf en anderen mee te helpen naar jouw vermogen' (44,6).²²⁴ Daarom verbindt Zerbolt een belangrijke suggestie aan dit advies: '...je moet, om directer de lezing op de zuiverheid te betrekken, altijd iets aan de lezing ontlenen dat bij je voornemen past, dat je geheugen bezighoudt, dat jou aanspoort tot voortgang' (44,6).²²⁵

²²⁰ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 43, rr. 24–28.

²²¹ *Unde illarum scripturarum lectionibus magis debes incumbere que tuum affectum magis inflammant ad spiritualem profectum et ascensum, quam que in rebus difficilibus et curiosis illuminant intellectum et acuunt curiositatem, sicut sunt materie disputabiles.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 44, rr. 25–29.

²²² *...non debet esse ex abrupto et casu fortuito, sed tempore ad hoc fixo.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 44, rr. 41–42.

²²³ *...quem timore Domini, ut dictum est, precedente, a principio usque ad finem, congrua devocione et debita reverencia debes studere.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 44, rr. 56–59.

²²⁴ *...non tantum ut scias sed multo minus ut sciaris, sed ut tibi proficias et alijs pro tuo modulo.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 44, rr. 62–64.

²²⁵ *Debes igitur ut immediacius lectionem ad puritatem referas, semper aliquid de lectione*

De lezer moet dus uittreksels maken (*extrahere*) die hem van pas kunnen komen. Hiermee moet wel het aanleggen van een *rapiarium* bedoeld zijn, de persoonlijke leesvruchtenverzameling die elke moderne devoot placht bij te houden. Op deze wijze had men altijd een passend citaat paraat als uitgangspunt voor een meditatie, als ondersteuning van het eigen voor-nemen, als een troostwoord voor een medebroeder of medezuster. Tot slot wijst broeder Gerard op het belang van een vooral soepele leespraktijk, waarin afwisseling met bidden en werken, leesplezier en gewenning de lezer behoeden voor geestelijke walging (44,7).

Ook de tweede fase in de leespraktijk, de overweging, is gebaat bij nuttige adviezen. Zerbolt heeft er twee in petto. Allereerst acht hij het van belang dat de lezer de meditatiestof niet aan het toeval overlaat, maar bewust tevoren vastlegt waarover hij wil mediteren. 'Want je hart blijft gemakkelijk kleven aan wat zich zomaar aan je opdringt, als het niet tevoren al ergens strak op gericht is' (45,3).²²⁶ Voor de hand liggende thematieken voor overweging zijn het zondebesef, de doodsgedachte, het laatste oordeel en de spanning tussen hel en hemel; onderwerpen die naar believen of volgens het ritme van het kerkelijk jaar afgewisseld kunnen worden (45,4). Het tweede advies betreft het belang van een moment op de dag waarop de mens 'meer in het bijzonder zijn ziel oefent door zijn geest op een of andere manier te onderzoeken en te verwarmen tot een geestelijk verlangen' (45,5).²²⁷ Zerbolt sluit zich bij Hiëronymus aan, waar deze het middernachtelijk uur als meest geschikte moment aanwijst. 'Want in dit uur is de mens meer bezonnen, tot geestelijke oefening beter in staat en nog niet door wereldse beslommeringen in beslag genomen. Daarom moet de mens vooral in dit uur trachten zich op te wekken tot enige innigheid, omdat hij overdag vaak bij het verlangen blijft zoals hij het 's morgens opgewekt heeft' (45,5).²²⁸ Het is het uur dat zich bij uitstek leent voor gewetensonderzoek, reflectie op de afgelopen dag of het koesteren van een innig verlangen (45,6).

extrahere quod tuo proposito conveniat, quod memoriam occupet, quod te ad proficiendum admoneat... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 44, rr. 64–67.

226 ...*facile enim cor tuum quibuslibet occurrentibus adheret, si non alicui intense sit affixum.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 45, rr. 17–18.

227 ...*debet sibi ipsi homo aliquas horas deputare quibus singularius animam exerceat, scopando quodammodo spiritum et in calefaciendo ad spirituale desiderium.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 45, rr. 38–41.

228 *Hac igitur hora homo debet precipue niti ut se excitet in aliquam devocionem, quoniam frequenter homo per totam diem in tali desiderio remanet ad quale se de mane excitavit.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 45, rr. 42–47.

De derde fase in de leespraktijk van de *lectio divina* is het gebed. Eerder heeft Gerard Zerbolt al opgemerkt dat het gebed niet exclusief aan deze leesfase gekoppeld is (43,5). Wezenskern van het gebed is het ‘verlangen van het hart’ (*desiderium cordis*), dat – als eerste aspect – gekleurd wordt door de wisselende *stemmingen* waaraan de mens onderhevig is. Aan het hartsverlangen kan hij steeds uitdrukking geven ‘vanuit een stemming van vreze, weemoed, liefde, bewondering, dank’ en dergelijke (46,2).²²⁹ Zulke stemmingen zijn afhankelijk van de relationele situatie waarin hij zich bevindt: als een dienaar die zijn heer heeft gekwetst, als een zieke die zijn dokter ontbiedt, als een aangeklaagde die voor zijn rechter staat, als de beminde die bij zijn Beminde wil zijn (46,3–4). Een tweede aspect is dat stemmingen ook van belang zijn voor de *duur* van het gebed. Kerkelijke getijden duren langer dan schietgebeden, maar beide gebedstypen moeten altijd vanuit de wezenskern van het gebed, het hartsverlangen, gevoed worden (46,5–6). Een derde aspect dat aan onze wijze van bidden kleeft, is de *intentie* waarvoor men bidt. Ofschoon wij God om alles voor onszelf, voor anderen en voor onze doden kunnen bidden, raadt Zerbolt aan vooral te bidden om verdelging van onze ondeugden, met name die waartegen wij het meest moeten vechten: ‘Om de vernietiging hiervan moeten wij met grote vurigheid bidden’ (46,7).²³⁰ Een vierde aspect acht hij ten slotte de innerlijke *houding* in het bidden van belang. Korte gebeden zijn het meest geschikt om je in het gebed zo te gedragen, ‘als sprak je met God in levende lijve’ (46,8).²³¹ Lange gebeden kosten meer moeite. ‘En daarom moet je innige aandacht hebben voor wat je leest en vandaaruit met mate uiting geven aan je stemming van innigheid die je in het gebed voelt, voortdurend bedacht op het gevaar van af te dwalen’ (46,9).²³²

Met deze aanwijzingen voor de spirituele leespraktijk van de *lectio divina* besluit Gerard Zerbolt zijn beschouwingen over de *mysteria Christi* als het paradigma van de geestelijke weg voor de mens die in de navolging van Christus treedt. Ze sluiten methodisch aan bij de liefde als de derde etappe van de tweede opklimming tegen de tweede onzuiverheid van hart

229 ...*ex affectu timoris, meroris, dilectionis, admiracionis, congratulacionis*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 46, rr. 17–18.

230 ...*pro cuius extinctione ignitis debemus orare desiderijs*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 46, rr. 71–72.

231 ...*ita te habeas in oracione quasi Deo presenti colloqueris*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 46, rr. 78–79.

232 *Et ergo oportet ut devote attendas quod legas et inde moderate formes affectum et devocionem ex sensu in oracione, custodiens cor tuum ab evagacione*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 46, rr. 84–87.

(= walging). Door deze ordening articuleren ze op een krachtige wijze de Minne als de liefde van God, die in het leven, het lijden en het sterven van Jezus van Nazareth zichtbaar en navolgbaar wordt. Navolging van Christus heeft geen ander doel dan de Minne uit te beelden in het eigen leven, lijden en sterven van iedere mens die zich erdoor laat aanspreken.

Opbouw en analyse van *Geestelijke opklimmingen* (2)

Het tekstblok dat in het vorige hoofdstuk onze aandacht had, heeft binnen de opbouw van de verhandeling over *Geestelijke opklimmingen* een zekere zelfstandigheid. Temidden van zoveel opklimmingen in stappen en etappen, in stadia en fasen, werkt het als een kompas waarop men het schip van de eigen ziel het veiligst over de gevaarvolle oceaan van het aardse leven kan loodsen. Tevens is het te gebruiken als bron voor thematische lezing en overweging. Het laat zich gemakkelijk voegen naar de grote tijden van het kerkelijk jaar. Dankzij zijn eigen structuur biedt het gedoseerde tekstbestanden, die over de dagen van de week en de uren van de dag te verdelen zijn. Op deze wijze heeft het in veel kloosters, conventen en devote huizen gediend als richtingwijzer voor geordende meditatie. Veel handschriften vertonen gebruikssporen in de betreffende hoofdstukken die in deze richting wijzen. Door zijn plaats binnen het traktaat zelf vormt de *materia meditandi* een sluitstuk van de eerste twee geestelijke opklimmingen, namelijk de eerste (12–14), die gericht is tegen de derde val van de mens ten gevolge van zijn zondigheid, en de tweede (15–27), die gericht is tegen de tweede val van de mens ten gevolge van zijn zelfzucht. Dit sluitstuk bevindt zich op een cruciaal punt in het traktaat: na hoofdstuk 27, dat ingaat op het verlangen naar Christus als mens en naar God in Christus om uiteindelijk Christus te aanvaarden als de mens geworden liefde van God zelf. Dankzij haar plaats achter de eerste twee grote geestelijke opklimmingen toont de *materia meditandi* een concreet menselijk leven dat met zijn geestelijke opklimming tegen zowel de persoonlijke zondigheid (eerste opklimming) als de zelfzucht (tweede opklimming) op zichzelf al bewonderenswaardig is als het leven van Jezus van Nazareth. Om zijn bijzondere heilshistorische relatie met God overstijgt dit leven echter het gewone heiligenleven en heeft het een universele strekking: het leven van Jezus Christus als model voor de mens die God zoekt als zijn oorsprong, welke tevens zijn einddoel is. Wie met Jezus Christus in relatie treedt, wordt aan diens god-menselijke werkelijkheid deelachtig. Dit leven is niet alleen

bewonderenswaardig, maar vooral navolgenswaardig, bedoeld om uitgebeeld te worden.²³³

7.1. De derde geestelijke opklimming

De derde geestelijke opklimming (47–63) is gericht tegen de eerste val of neergang: de erfschuld. Zij bestaat hierin dat de mens – door ondeugd op ondeugd te bestrijden en van deugd tot deugd op te klimmen – de ontworichte vermogens van zijn ziel hervormt. De etappen en fasen van deze geestelijke opklimming vinden, evenals die van de andere twee geestelijke opklimmingen, in het hart van de mens plaats. Gerard Zerbolt hanteert op dit punt twee kernbegrippen die nauw met elkaar samenhangen: *cor* ('hart') en *mens* ('geest'). Het Latijnse woord *cor* kan behalve 'hart, gemoed, gevoel' ook 'geest, verstand, inzicht' betekenen. In de relatie met *mens* ('denkvermogen, verstand, geest') krijgt *cor* iets van de semantische lading van *mens* en omgekeerd. De auteur noemt niet alleen 'het hart van de mens hoog' (*cor hominis altum*), wat evengoed 'diep' zou kunnen heten, maar ook 'de menselijke geest een hoge berg' (*altus mons est humana mens*) (47,1). Zo ontwaren wij een werkelijkheid, waarin de *geest* van de mens als een 'hoge' berg beschouwd of ervaren kan worden, omdat – door de aantrekkingskracht van de goddelijke Minne – het 'diepe' verlangen van zijn *hart* de top van zijn geest bereikt heeft. De geest schouwt God, om zo te zeggen, met de ogen van het hart.

7.1.1. Algemeen strijdplan tegen ondeugden (47–55)

Twee hindernissen proberen de mens zijn derde geestelijke opklimming te beletten. Voor de eerste hindernis gebruikt Zerbolt de beeldspraak van boogschutters die vanuit een gecamoufleerde hinderlaag de opgang controleren en de bergbeklimmers bestoken (47,3). Wie deze vijandige krachten precies zijn, laat hij nog even in het midden. Wel begrijpen wij dat het om ondeugden (*vitia*) gaat, die bovendien extra hinderen doordat zij met list en bedrog te werk gaan: zij 'kleden zich vaak in de glans en de luister van deugden en voegen zich bij de beklimmers als kwamen ze van elders en niet van de kant van de tegenstanders' (47,4).²³⁴ Deze

²³³ Zie over *imitatio* als 'uitbeelding': Thomas, *Navolging*, 2008, 29, noot 1.

²³⁴ *Induunt enim ipsa vicia frequenter splendorem et decorem virtutum et iungunt se*

vijanden maken listig gebruik van het feit dat hun tegenkrachten – de vermogens van de ziel – door de erfschuld ontwricht zijn, zodat de ondeugden bijna vrij spel hebben. Deze ondeugden hebben onder leiding van hun koningin, de hoogmoed (*superbia*), hun legertenten in de vermogens van de ziel opgeslagen. Het begeervermogen (*vis concupiscibilis*), het weerstrevend vermogen (*vis irascibilis*) en het gevoelsleven (*anime affectiones*) worden voortdurend bedreigd door de hoogmoed, die evenwijdig aan de weg van de geestelijke opklimmingen zeven kapitale ondeugden (*vitia capitalia*) heeft geposteerd om die weg te bewaken en de geestelijke bergbeklimmer de voet dwars te zetten (48,2). Deze weg voert dwars door het bezette kamp van de ontwrichte zielekrachten. Hier schuilt de tweede geduchte hindernis: onbekendheid met de wegen en hun verraderlijke zijpaden. Wie hoger wil klimmen, moet al deze vijanden eerst uitschakelen (48,3).

Het heeft geen zin met zwaar geschut op de ondeugden los te schieten. Zerbolt waarschuwt voor het ongeduld van sommige bergbeklimmers, die de kortste weg bewandelden.

Zij stonden toe dat de ondeugden in hen bleven heersen en begonnen hun opklimming met overdreven devoties en hooggestemde, zware geestelijke oefeningen. [...] Te laat werden zij gewaar dat het niet veilig is te huizen met de slangen van de begerlijkheden en de vertrouwde impulsen van de ondeugden.²³⁵

(49,1)

Wie zich wil vermeien in deugden, moet zich eerst bevrijden van ondeugden (49,2). Het is van het grootste belang om onderscheid (*discrecio*) te kunnen maken tussen ware en valse devotie (*devocio*). Broeder Gerard definieert in eerste instantie devotie als volgt:

Sane ut super hoc, quantum ad presens sufficit, habeatur aliqua <i>discrecio</i> , sciendum quod <i>devocio</i> in proposito dicitur dulcis quedam affectio, vel inclinatio affectuosa	49,3. Voorwaar, om hierin met enig <i>onderscheid</i> te kunnen oordelen, althans voor dit moment, moet men weten dat onder <i>devotie</i> als wijze van leven wordt verstaan: een tedere

ascendentibus quasi aliunde et non de parte adversariorum venientes... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 47, rr. 36–38.

²³⁵ ...qui dimissis in se vicijis regnantibus, ceperunt per magnas devociones et alta et ardua exercicia spiritualia ascendere. Nam qua hora non putabant, hostium insidijs et venatorum laqueis supplantati sunt, seroque sunt experti quod non est tutum cohabitare serpentibus concupiscenciarum et motibus habituatibus viciorum. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 49, rr. 4–9.

ad bonum, vel incitacio quedam dulciter trahens affectum. ²³⁶	toeneiging of gevoelvolle toenadering tot het goede, of een opwekking die zachtjes het gemoed meetrekt.

Hij weidt lang uit over het verschil tussen valse en ware devotie, zoals ‘een tedere toeneiging’ in de praktijk functioneert. Zo’n gevoel ontstaat plotseling en grijpt een mens zo hevig aan, dat hij zich ten diepste ontroerd voelt en er onmiddellijk aan wil toegeven. Vooral beginners op de geestelijke weg hebben de neiging dergelijke gevoelens te overwaarden (49,3). ‘Vandaar dat er velen zijn die in hun verblinding dergelijke toeneigingen in alle toonaarden als grote devoties ophemelen’ (49,4).²³⁷ Zulke gevoelens hebben volgens Gerard Zerbolt slechts betekenis, ‘voor zover wij er ongeregelde toeneigingen en zondige hartstochten door kunnen uitroeien of uitdoven’ (49,4).²³⁸ Dit wil niet zeggen dat ze totaal onbruikbaar zouden zijn: al zijn dergelijke gevoelens niet zelf de liefde, ze kunnen de liefde altijd een beetje steunen en tegen zondige neigingen helpen beschermen (49,5). Ook valse devotie bevat dus sporen van ware devotie. Maar er is pas echt van ware devotie of innigheid sprake, wanneer een mens ‘na lange strijd, na veel oefeningen, met medewerking van de goddelijke genade de ondeugden zelf onder het gezag van de rede heeft geplaatst [...] en in het goede stilaan behagen en rust vindt.’²³⁹ Op dit punt formuleert Zerbolt in tweede instantie wat ware devotie of innigheid is:

Hec [<i>devocio</i>] non est transitoria, sed quodammodo medullis anime infusa et per habitus virtutum in anima radicata, prompta semper ad Dei beneplacita adimplenda, sive ad quelibet agenda, sive sufferenda. Si hoc fit cum dulci affectione et delectacione, ipsa est <i>vera devocio</i> et	49,6. Deze <i>devotie</i> is niet van voorbijgaande aard, maar als het ware in de ziel ingestort en door een deugdzame houding in haar geworteld. Ze is steeds bereid te voldoen aan Gods welbehagen, door wat dan ook te doen of te dulden. Als dit gebeurt met tedere

²³⁶ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 49, rr. 23–26.

²³⁷ *Unde multi decipiuntur, quorundam tales affectiones, quasi magnas devociones multifarie extollentes.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 49, rr. 53–55.

²³⁸ *...quantum inordinatas affectiones et passiones viciosas per ipsum extirpamus vel extinguiamus...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 49, rr. 59–60.

²³⁹ *...post longa certamina, post multa exercicia, divina cooperante gracia, iam ipsa vicia imperio rationis subegit, [...] et dulciter in eis delectans et requiescens.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 49, rr. 84–88.

voluntatis continua et permanens qualitas, penes quam amor debet estimari. ²⁴⁰	toeneiging en genot, dan is er sprake van <i>ware innigheid</i> en een duurzame, blijvende wilsgesteldheid, die men bijna als minne moet waarderen.

Hiermee raakt hij mijns inziens aan het wezen van de beweging van ‘vernieuwde innigheid’ waarvoor Gerard en de vroeg-Moderne devoten zich inzetten. In de spiritualiteit van de Moderne Devotie gaat het om devotie als *innigheid*. Deze is de vrucht van menselijke samenwerking met Gods genade. Innigheid is dus zowel in de ziel ingestorte genade alsook blijvend resultaat van deugdzame medewerking. Ze manifesteert zich in de onvoorwaardelijke bereidheid om alles te doen en te dulden uit eerbied voor Gods wil. Ze kenmerkt zich niet door kille consistentie of kadavergehoorzaamheid, maar door de tederheid waarmee zij zich toeneigt tot en geniet van dit doen en dulden omwille van God. Ze volhardt in een langdurige en permanente gesteldheid van haar wil, die bijna identiek is met minne. In een dergelijke staat van innigheid is de ontwrichting van de vermogens van de ziel zo goed als ongedaan gemaakt en breekt de hervorming ervan in volle omvang door.

Wie ernst wil maken met de herordening van zijn leven naar het model van de oorspronkelijke rechtschapenheid, moet in het algemeen met drie wapens tegen de ondeugden ten strijde trekken, van welke aard deze ook zijn. De basale wapens die de goede wil als een der drie zielekrachten moeten verdedigen, zijn: daadkracht (*strenuitas*), strengheid (*severitas*) en goedheid (*benignitas*) (50,1). Zerbolt ontleent ze met definitie en al aan *De triplici via* van Bonaventura, dat een van de belangrijkste bronnen van zijn *Geestelijke opklimmingen* is:

... <i>strenuitas</i> [...] ‘quidam vigor animi excuciens omnem negligenciam et disponens animam ad faciendum opera bona vigilanter, confidenter et eleganter’ ‘ <i>Severitas</i> est quidam vigor animi, restringens omnem concupiscenciam et habilitans animam ac ferventem reddens eam ad amorem asperitatis, paupertatis et vilitatis’.	50,2. <i>Daadkracht</i> [is] ‘een innerlijke kracht die alle nalatigheid verdrijft en de ziel in staat stelt om waakzaam, met zelfvertrouwen en tact goede werken te doen’. <i>Strengheid</i> is ‘een innerlijke kracht die alle begeerlijkheid bedwingt en de ziel geschikt maakt en aanvuurt tot liefde voor hardheid, armoede en geringheid’.

240 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 49, rr. 88–94.

‘<i>Benignitas</i> autem est quidam dulcor animi, excludens omnem nequiciam et habitans animam ad benevolenciam, toleranciam et internam leticiam.’²⁴¹	<i>Goedheid</i> is ‘een innerlijke zachte kracht die alle kwaadaardigheid uitsluit en de ziel bereid maakt tot welwillendheid, geduld en innerlijke vreugde.’

Bij de algemene toerusting van de mens die tegen de ondeugden ten strijde trekt, rekent broeder Gerard ook de assistentie van een geestelijk leidsman ‘die én de weg kent én met de sluwheid van de vijand niet onbekend is. God pleegt een mens vaak door bemiddeling van mensen te onderrichten en hun wenken te geven voor de steile opklimmingen en de juiste wegen’ (51,1).²⁴²

Wanneer de strijd gaat beginnen, vindt de mens die geestelijke opklimmingen gaat ondernemen, acht kapitale ondeugden (*vitia capitalia*) tegenover zich, die zich onder opperbevel van de hoogmoed (*superbia*) te weer stellen (52,1). Hoogmoed wordt bijgestaan door haar zeven onderbevelhebbers: roemzucht (*vana gloria*), traagheid (*accidia*), afgunst (*invidia*), wraakzucht (*ira*), hebzucht (*avaricia, philargiria*), wellust (*Iuxuria*) en gulzigheid (*gula*). Ze worden ook principale ondeugden (*vitia principalia*) genoemd. Het terminologisch verschil verklaart Zerbolt als volgt:

Ze worden soms principale ondeugden genoemd, omdat ze de prinsen van de overige ondeugden zijn; soms ook kapitale ondeugden, omdat de andere ondeugden er van nature uit voortkomen. Zulke ondeugden die er van nature uit voortkomen, worden hun dochters genoemd.²⁴³ (52,2)

Het is strategisch onverstandig om tegen de complete legermacht van ondeugden tegelijk op te trekken (53,1). Een dergelijk aanvalsplan zou ertoe leiden dat geen enkele ondeugd grondig wordt aangepakt, dat de strijdlust snel bekoelt en dat er geen blijvende terreinwinst wordt geboekt. Een mens die geestelijk wil opklimmen, moet daarom eerst zorgvuldig vaststellen welke ondeugden hem kwellen, welke hiervan het gevaarlijkst is

241 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 50, rr. 12–20. Vgl. Bonaventura, *De triplici via*, 1993, I, 1,9, 104–106.

242 ...*qui et viam noverit et astucias hostium non ignorat. Solet Deus hominem per homines frequenter instruere et ad rectas ascensiones et veras vias ammonere.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 51, rr. 6–8.

243 ...*que interdum dicuntur principalia, quasi principes aliorum viciorum, interdum capitalia, eo quod de ratione eorum sit, ut alia vicia ex ipsis oriantur – illa vero vicia de quorum ratione est, ut ex ipsis procedunt, filie eorum dicuntur...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 52, rr. 15–19.

en welke middelen ertegen inzetbaar zijn (53,2). Pas dan kan hij die ene principale ondeugd aanpakken, overigens zonder zijn strijd tegen de overige te verwaarlozen. Want, aldus broeder Gerard, 'naarmate je tegen één daadkrachtiger en wijzer vecht, zul je in het algemeen meer afkeer krijgen van alle ondeugden' (53,3).²⁴⁴ Wie de voornaamste ondeugd redelijkerwijs overwonnen heeft, moet zich vervolgens met dezelfde vechtlust richten tegen de eerstvolgende ondeugd die zich opdringt (53,5).

Zoals de ondeugden alle verschillen van karakter en dominantie, zo moeten ook de strijdmiddelen ertegen verschillen en afgestemd worden op een zo doeltreffend mogelijke bestrijdingswijze van de beoogde vijand. Een belangrijk onderscheid bestaat er tussen lichamelijke ondeugden en geestelijke ondeugden. De eerste bestrijdt men door vooral gelegenheid tot ondeugd te vermijden; de tweede door juist gelegenheid tot activeren te zoeken (54,1). Men moet weten dat er ook ondeugden zijn die nooit alleen opereren maar, zoals afgunst (*invidia*), uit een andere ondeugd voortkomen (54,2). Verder verschillen de ondeugden naar hun werkzaamheid. Sommige gaan met geweld gepaard, zoals wellust (*luxuria*) en wraakzucht (*ira*); andere daarentegen verleiden slechts, zoals de 'verleiding tot overdreven nachtwaken of vasten' (*temptacio de excessu vigiliarum, ieiuniorum*) (54,3). Weer andere vertonen beide eigenschappen, omdat zij 'zowel door hun geweld dwingen als door een schijn van goedheid bedriegen, zoals bijvoorbeeld ongebreidelde preeklust. Onder de dekmantel van zielenheil misleidt zij, door verlangen naar lof en door zucht naar aanzien dwingt zij. Dit is de gevaarlijkste beproeving' (54,4).²⁴⁵

De beste strijdmethode tegen de ondeugden is de deugden die er oppositioneel mee corresponderen, te activeren door ze slagvaardig te beoefenen. Je eigen ondeugden bestrijden is een activiteit die iedere mens moet leren (55,1). Dit betekent dat men, ongeacht om welke ondeugd het gaat, altijd drie fasen moet doormaken: die van de beginnelingen (*incipientes*), die van de gevorderden (*proficientes*) en die van de volmaakten (*perfecti*). Als wij ervanuit mogen gaan, dat het in heel dit strijdplan gaat

244 ...*quantum contra unum magis strenue et sapienter decertaveris, tanto plus generaliter omnia vicia horrebis*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 53, rr. 24–26.

245 ...*alia vicia que pariter suo impetu impellunt et bonitatis apparicione fallunt: sicut est, verbi gracia, affectus inordinatus ad predicandum qui seducit sub pallio zeli animarum, impellit appetitu laudis et impetu reputationis. Et hec est periculosissima temptacio*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 54, rr. 27–31. Hier doelt Gerard Zerbolt stellig op het euvel, waartegen hij een afzonderlijk geschrift heeft gepubliceerd, namelijk *Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante* ('Geschrift voor iemand die op ongeregelde wijze wijdingsgraden en preeklicentie ambieert'). Hyma, 'Scriptum', 1927.

om één werkdoel, namelijk het verwerven van de zuiverheid van hart, dan is de fase van de beginnelingen gekenmerkt door de *vreze* (16–21), die van de gevorderden door de *hoop* (22–25) en die van de volmaakten door de *liefde* (26–27) (55,2).

7.1.2. Gedetailleerde strategie tegen ondeugden (56–63)

In het verlengde van dit algemene strijdplan tegen de acht kapitale of principale ondeugden ontwikkelt Gerard Zerbolt van Zutphen een gedetailleerde strategie. Deze voorziet in planmatige aanpak van de ondeugden naar prioriteit. Om het opperbevel te kunnen treffen – de hoogmoed als de eigenlijke veroorzaker van de zondeval en de daaruit voortvloeiende universele erfschuld – moeten eerst de zeven onderbevelvoerders – de overige kapitale of principale ondeugden – worden uitgeschakeld. Daartoe wordt tegen elke ondeugd een passende deugd als wapen ingezet. Tegelijkertijd worden de dochters van de betreffende ondeugd aangepakt, waaraan deze vaak te herkennen is. Op deze wijze worden er bressen in de betrokken ondeugd geschoten, zodat haar kracht verzwakt wordt. Het aanvalsplan tegen elk van de acht ondeugden verloopt in drie fasen, waarbij de terreinwinst in graden kan worden vastgesteld.

In schema 7 geven wij een samenvatting van Zerbolts gedetailleerde strategie tegen de ondeugden. Hierin worden van elke ondeugd de dochters opgesomd: de ondeugden die er van nature uit voortkomen. Tevens bevat het schema de drie graden die de maten aangeven waarin de betreffende ondeugden zijn overwonnen. In de op schema 7 volgende afzonderlijke subparagrafen bespreken wij kort de afzonderlijke deugden met het object van hun krachtmeting. Hierbij schenken wij extra aandacht aan de praktische strijdmiddelen die door broeder Gerard supplementair worden aanbevolen.

7. Gedetailleerde strategie tegen de kapitale of principale ondeugden

HFDST	ONDEUGDEN	DOCHTERS	DEUGDEN	FASEN / GRADEN
56	gulzigheid (<i>gula</i>)	(1) platvoerse geestigheden (2) veelpraterij (3) kwaadsprekerij (4) geschimp (5) joligheid (6) uitgelatenheid (7) lichamelijke onreinheid	soberheid (<i>sobrietas</i>)	1. tevredenheid 2. zelfbeheersing 3. onthouding
57	ontucht (<i>luxuria</i>)	(1) geestelijke verblinding (2) onachtzaamheid voor dood en hel (3) onstandvastige gedachten (4) eigenliefde (5) neiging tot zonde (6) haat jegens God (7) gehechtheid aan deze wereld (8) wanhoop aan komende wereld	kuisheid (<i>castitas</i>)	1. seksuele onthouding 2. ontspannen beproeving 3. begeerten zeldzaam
58	hebzucht (<i>avaricia</i>)	(1) verraad (2) bedrog (3) ronddwalen (4) meineed (5) onrust (6) verharding van hart	armoede (<i>paupertas</i>)	1. tevreden met het rechtmatige 2. tevreden met het hoognodige 3. niets willen bezitten
59	wraakzucht (<i>ira</i>)	(1) ruzie (2) drift (3) geschimp (4) geschreeuw (5) verontwaardiging (6) godslastering	zachtmoedig- heid (<i>mititas</i>)	1. opwelling inhouden 2. tegenslag dulden 3. vreugde in tegenspoed
60	afgunst (<i>invidia</i>)	(1) haat (2) geklets (3) laster (4) leedvermaak (5) neerslachtigheid bij andermans voorspoed	naastenliefde (<i>dilectio proximi</i>)	1. niemand haten 2. een ander voorspoed gunnen 3. vijand beminnen

HFDST	ONDEUGDEN	DOCHTERS	DEUGDEN	FASEN / GRADEN
61	traagheid (<i>accidia</i>)	(1) kwaadaardigheid (2) wanhoop (3) kleinmoedigheid (4) wrok (5) ongevoeligheid voor Gods geboden (6) afdwaling naar ongeoorloofde	godsliefde (<i>dilectio dei</i>)	1. het ongeoorloofde vermijden 2. volharding 3. innig godsverlangen
62	roemzucht (<i>vana gloria</i>)	(1) ongehoorzaamheid (2) rivaliteit (3) huichelarij (4) hardnekkigheid (5) tweedracht (6) roddel (7) laster	[geen]	1. niets doen om roem 2. afwijzen wat roem meebrengt 3. liefde voor verwerping
63	hoogmoed (<i>superbia</i>)	(1) gulzigheid (<i>gula</i>) (2) ontucht (<i>luxuria</i>) (3) hebzucht (<i>avaricia</i>) (4) wraakzucht (<i>ira</i>) (5) afgunst (<i>invidia</i>) (6) traagheid (<i>accidia</i>) (7) roemzucht (<i>vana gloria</i>)	deemoed (<i>humilitas</i>)	1. kennis van je ware zelf 2. verlangen om onbeduidend gevonden te worden 3. alles terugvoeren op God

7.1.2.1. Soberheid tegen gulzigheid (56)

De *gula* ('vraatzucht, gulzigheid') is de eerste ondeugd waarin de hoogmoed van het eerste mensenpaar zich manifesteerde.²⁴⁶ In de beeldtaal van het boek *Genesis* vergrepen Adam en Eva zich tegen Gods gebod in aan de vruchten van de boom der kennis van goed en kwaad (*Gn* 3,1–13). Tegen deze specifieke dochter van de hoogmoed dient de *sobrietas* ('matigheid, soberheid') te worden ingezet.²⁴⁷ Gerard Zerbolt omschrijft 'gulzigheid' en 'soberheid' als volgt:

Scias ergo quod natura <i>gule</i> est ut causet in concupiscibili inordinatum appetitum cibi et potus...²⁴⁸	56,4. Je moet namelijk weten dat het in de aard van de <i>gulzigheid</i> ligt om in de begeerlijkheid een onbeheerste lust naar spijs en drank te wekken...

²⁴⁶ *Lex. Lat. Neerl.* 3, 2275.

²⁴⁷ *Lex. Lat. Neerl.* 7, 4667.

²⁴⁸ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 56, rr. 21–22.

<i>Sobrietas</i> autem virtus dicitur, qua corporis alimenta cum recto moderamine admittuntur.²⁴⁹	56,2. <i>Soberheid</i> wordt die deugd genoemd, waardoor voedsel voor het lichaam in de juiste maat wordt toegelaten.

Men herkent gulzigheid aan haar dochters. Zolang deze zich roeren, is het met de gulzigheid nog niet gedaan en moet men er geijkte middelen tegen te baat namen, die gelegen zijn ‘in algehele zorgvuldige innerlijke toeneiging tot het goede’ (56,7).²⁵⁰ Dergelijke middelen zijn bijvoorbeeld vermurwing, devotie en geestelijke lezing. Om de derde (hoogste) graad van soberheid te bereiken, kunnen nog andere middelen ingezet worden, zoals vasten, nachtwaken, lezing en veelvuldige vermurwing van hart (56,9). Zerbolt verstaat soberheid zowel in kwalitatieve als in kwantitatieve zin: niet te kostelijke spijzen, niet te copieus. Het hoofddoel van de soberheid is ervoor te waken, ‘dat men er steeds een evenwichtige en beheerste vastenpraktijk op nahoudt’ (56,11).²⁵¹

7.1.2.2. Kuisheid tegen ontucht (57)

De *luxuria* (‘wellust, ontucht’) is een zuster van de gulzigheid.²⁵² *Castitas* (‘kuisheid’) is volgens Gerard Zerbolt een dochter van de soberheid.²⁵³ Deze voedt haar en maakt haar sterk (57,1). Evenals haar tegenpool, de ontucht, heeft kuisheid twee dimensies. De ene betreft de lichamelijkeheid, de andere raakt de ziel. Impulsen vanuit de lichamelijkeheid beroeren de ziel, evenals impulsen vanuit de ziel weerslag hebben op de lichamelijkeheid. Je wordt minder beproefd, ‘naarmate je je hart meer met vreze, aandacht en vermurwing hebt gevuld’ (57,3).²⁵⁴

Op beide niveaus kunnen ‘bijzondere geneesmiddelen’ (*specialibus remedijs*) aangewend worden, die de kuisheid helpen om de ontucht te overwinnen, zoals – in de sfeer van de lichamelijkeheid – ‘vasten, dat het ene principale middel is, verder handenarbeid, nachtwaken, inspanningen, tegenspoed’, en – in de sfeer van de ziel – ‘vermorzeling van geest,

249 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 56, rr. 10–11.

250 *Et ergo remedia gula et etiam luxurie est omnis sollicitudo et interna ad bonum affectio...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 56, rr. 57–59.

251 *Maxime autem videat sobrietas, ut semper equale moderatumque ieiunium observetur.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 56, rr. 93–94.

252 *Lex. Lat. Neerl.* 5, 2871.

253 *Lex. Lat. Neerl.* 2, 643.

254 *Unde quantum cor tuum timore, sollicitudine, compunctione repleveris, tanto minus temptaberis.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 57, rr. 38–39.

innig gebed, regelmatige en toegewijde overweging, mentale zorg en geestelijke oefening, studieuze en doelgericht innerlijk en uiterlijk bezigzijn' (57,4).²⁵⁵ Uiteraard blijft het bovendien nodig je zinnen te bewaken, geen stiekeme gedachten te koesteren, geen onderonsjes te hebben met personen van het andere geslacht. Maar 'het meest waardevol zijn deemoed en zachtmoedigheid' (57,4).

7.1.2.3. Armoede tegen hebzucht (58)

Aan de strijd tegen de *avaricia* ('hebzucht, gierigheid') door middel van de deugd van *paupertas* ('armoede') besteedt Gerard Zerbolt opvallend weinig aandacht.²⁵⁶ Hij beperkt zich tot een korte beschrijving van de drie graden die men bij de bestrijding van de hebzucht achtereenvolgens bereikt en de opsomming van de dochters van deze ondeugd. Bijzondere middelen voor de strijd draagt hij niet aan, behalve dat ene en allerbeste middel: 'alles omwille van Christus verlaten, onder leiding en voorzorg van een ander leven, en niets, hoe klein ook, in eigendom willen hebben; tevens vertrouwen op God, die niet verlaat wie op Hem hopen' (58,2).²⁵⁷ In wezen omschrijft hij hiermee de staat van vrijwillige bezitloosheid, zoals de broeders en zusters van het gemene leven de materiële grondslag van hun leefwijze definieerden en contractueel beleefden door middel van 'schenking onder levenden' (*donatio inter vivos*).²⁵⁸

7.1.2.4. Zachtmoedigheid tegen wraakzucht (59)

Gulzigheid, ontucht en hebzucht zijn aandoeningen van het begeervermogen (*vis concupiscibilis*) van de mens. Ze liggen in de sfeer van de begeerte. De volgende ondeugden raken meer het gebied van het weerstrevend vermogen (*vis irascibilis*).

255 ...ieiunium, quod est unum principale remedium, item opus manuum, vigilie, labores, tribulationes [...] contritio spiritus, devota oratio, frequens et sancta meditatio, sollicitudo mentalis et spiritualis exercitacio, studiosa et intenta interior et exterior occupacio. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 57, rr. 47–52.

256 *Lex. Lat. Neerl.* 1, 435. – *Lex. Lat. Neerl.* 6, 3513.

257 *Vel certe quod est summum remedium, omnia pro Christo relinquere et sub alterius cura et provisione degere, et nullius rei, quanquam minime, admittere proprietatem, item confidencia de Deo, qui non derelinquit sperantes in se.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 58, rr. 8–12.

258 Zie meer hierover in hoofdstuk 3.

De *ira* ('wraakzucht, boosheid') moet bestreden worden door de *mititas* ('zachtmoedigheid').²⁵⁹ Gerard Zerbolt geeft de lezer een reeks van praktische adviezen die kunnen helpen om boosaardige uitvallen te voorkomen. Daartoe behoren het tevoren afwegen van conflictsituaties, aan het werk gaan, openstaan voor goede raad, consequenties voorzien, vermurwing toelaten, overweging van de dood (59,3). Wie zich hierin traint, bereikt de fase van geduld. Hij laat zich niet meer 'afschrikken of verontrusten door tegenslagen, maar ziet – als het ware ongeschokt in een beveiligde ruimte – de tegenstanders om zich heen in de ogen' (59,4).²⁶⁰

7.1.2.5. Naastenliefde tegen afgunst (60)

In de bestrijding van de ondeugd die *invidia* ('afgunst, nijd, jaloezie') heet, is de liefde zelf in het spel.²⁶¹ Omdat zij, als werkdoel voor de zuivering van het hart, tevens het hoofddoel is van alle geestelijke opklimmingen, is er niets dat de *caritas* ('liefde') als *dilectio proximi* ('naastenliefde') meer aantast dan juist de afgunst.²⁶² Er heerst dus een krachtige polariteit tussen naastenliefde en afgunst (60,2). Gerard Zerbolt raakt het charisma van de Moderne Devotie met betrekking tot het 'gemene leven' (*vita communis*), wanneer hij vaststelt:

Er is niets anders waarin de heilige engelen zoveel vreugde vinden, niets waarin wij zo uitdrukkelijk de gelijkenis met het hemelse Jeruzalem weerspiegelen, dan als wij de liefde en de eenheid van hart bewaren, als wij allen hetzelfde zeggen, hetzelfde voelen, ons ervoor hoeden het geweten van anderen te kwetsen door ergernis, afwijkend gedrag of vermetelheid in nieuwe en ongewone zaken.²⁶³ (60,2)

In dit citaat vinden wij alle relevante aspecten van de devote spiritualiteit: het gemene leven als afspiegeling van het binnengoddelijke leven,

²⁵⁹ *Lex. Lat. Neerl.* 4, 2668. – *Lex. Lat. Neerl.* 5, 3047–3048.

²⁶⁰ ...*didicit iam non terreri vel turbari adversis, sed quasi in loco munito inconcussus, circumstantes adversarios intuetur.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 59, rr. 36–38.

²⁶¹ *Lex. Lat. Neerl.* 4, 2653.

²⁶² *Lex. Lat. Neerl.* 2, 621–624.

²⁶³ *Nichilque est aliud in quo sancti angeli tantum delectantur, nichil in quo tam expresse similitudinem celestis Iherusalem representamus, quam si caritatem et unionem cordium servemus, idem omnes dicentes, idem sencientes, caventes ledere consciencias aliorum scandalo, singularitate, vel novitatum vel dissuetudinum presumpcione.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 60, rr. 14–20.

de broeder- en zuster gemeenschap als aards voorspel op de eeuwige stad Gods, de bewaring van de liefde en de eenheid van hart en geest in woorden, gevoelens en respect voor elkaars geweten, in het vermijden van elke singulariteit.

Niet alle afgunst is verwerpelijk. Zerbolt nuanceert daarom het begrip afgunst. Als de ene mens iets niet heeft wat de andere wel bezit en zich hierover opwindt, is zijn drijfveer afgunst in de negatieve zin. Maar als de ene mens meer uitmunt in deugden als deemoed en gehoorzaamheid, dan is de opwindende van de ander, die in deze deugden achterblijft, eerder afgunst in positieve zin (60,3). Ordinaire jaloezie krijgt dan de kleur van gezonde rivaliteit.

De naastenliefde is gebaat bij hulpmiddelen die de bestrijding van de afgunst kunnen bevorderen. Het belangrijkste middel is en blijft het bewaren van de vrede. Maar ook belangrijk is het afwijzen van alwat bij anderen afgunst kan wekken, zoals eerbetoon, rijkdom en weelde. Iemand die dergelijke aardse waarden weet te neutraliseren, zal niet gemakkelijk jaloezers worden op een ander aan wie eer te beurt valt, of die rijkdom bezit en in weelde baadt. Wat voor zin heeft het om op iemand jaloezers te zijn om een talent dat ik zelf niet eens heb? Het besef dat 'gunnen' een vorm van vergeving is, waartoe wij vooral tegenover God gehouden zijn, kan helpen om niet aan jaloezie toe te geven. En ten slotte werkt het in ons voordeel wanneer wij iemand van wie wij ten gevolge van afgunst een onredelijke afkeer ontwikkelen, extra welwillend en vriendelijk bejegenen (60,6).

7.1.2.6. Godsliefde tegen traagheid (61)

Een heldere omschrijving van *accidia* (ook *acedia*) of 'traagheid, luiheid, vadsigheid, loomheid' geeft Gerard Zerbolt vooral in zijn eerste handboek voor de geestelijke weg.²⁶⁴ Het ligt in haar aard

...ut tedium boni generet,
animi torporem causet, mentem
gravet tristitia, ad sompnum et
dissolucionem inclinet, horrorem
loci et celle fastidium, fratrum
contemptum et aspernacionem

...dat *traagheid* weezin tegen het
goede voortbrengt, luiheid van
geest veroorzaakt, de geest met
droefheid belast, naar slaperigheid
en verslapping neigt, afkeer van de
plaats en walging van de cel,

²⁶⁴ *Lex. Lat. Neerl.* 1, 113–114.

gignit, nil operis libet, maxime spiritualis... ²⁶⁵	verachting en versmading van de broeders verwekt, niets moet hebben van werk, vooral van geestelijk werk...

Traagheid heeft een verlamdende uitwerking op de mens die erdoor getroffen wordt. Hij laat achterwege wat noodzakelijk gedaan moet worden of wat is voorgeschreven. Gewoon blijven doen wat gedaan moet worden of wat voorgeschreven is, geldt als een effectieve, maar nog erg lage vorm van weerstand tegen deze ondeugd. Middelen die deze weerstand versterken, zijn goede werken en devote oefeningen. Wie hierin volhardt, kan er op den duur smaak in krijgen, ijverig worden en ontvankelijk voor goede raad (61,2). Het beste middel dat men iemand kan aanraden die lijdt aan geestelijke traagheid, is 'nooit opgeven, maar altijd dapper weerstand bieden' (61,3).²⁶⁶ Andere middelen zijn vermurwing en afwisseling van bezigheden (werken en bidden).

Hoe belangrijk dit advies is, kan men concluderen uit de dubbele beweging die traagheid in iemand teweeg kan brengen. Wie geestelijk traag is, neigt er onweerstaanbaar toe van plaats of van oefening te veranderen. Hij walgt van zijn vertrouwde plaats, is uitgekeken op zijn obligate oefening. Maar omdat zijn ziel van nature naar genot snakt, beweegt zij hem zijn heil elders te zoeken, op een andere plaats, met andere oefeningen. Daartoe spiegelt zij hem voor dat andere oefeningen veel effectiever voor zijn spirituele ontwikkeling zijn dan deze. Het raffinement van de traagheid schuilt in de drogreden die zij de betrokkene voorhoudt: het is voor je ziel en zaligheid zelfs nodig dat je hier weggaat, dat je deze oefeningen opgeeft. Het gevolg is dat de trage mens – die door gebrek aan onderscheidingsvermogen deze valstrik niet onderkent – zich beijvert in het doorvoeren van lichtvaardige veranderingen van plaats en oefening. Zijn ziel bedenkt 'andere, lichtere oefeningen, die zij hoger ophemelt en voor verdienstelijker aanziet [dan zij in feite zijn], zoals bijvoorbeeld zieken bezoeken of zelfs een klooster bouwen, waar de slechte en trage leerling een nog slechtere meester en overste zou worden' (61,4).²⁶⁷ Broeder Gerard is uitermate zeker in zijn conclusie: blijf waar je bent, houd vast aan

265 Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001, c. 54, rr. 2–6.

266 ...*hoc summum esse contra accidiam remedium ut numquam cedas, sed semper viriliter resistas*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 61, rr. 24–26.

267 ...*confingit quedam alia leviora, amplius illa extollens et reputans magis meritoria, ut puta visitare infirmos, vel certe, monasterium construere, in quo malus et accidiosus discipulus peior magister et rector efficiatur*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 61, rr. 46–49.

wat je aan oefening gewend bent (61,5). De motivatie hiervoor legt hij bij de liefde tot God (*dilectio Dei*).

Zerbolt behandelt in zijn hoofdstuk over geestelijke traagheid tegelijkertijd ‘valse droefheid’ (*tristicia mala*). In algemene zin is droefheid een fenomeen van het lijden en kan zij vele oorzaken hebben. In de bijzondere zin die hier bedoeld is, wordt droefheid beschouwd als ‘een zekere ongevoeligheid en loomheid vol tegenzin in geestelijke zaken’ (61,8).²⁶⁸ Als zodanig is zij een variant van de traagheid. De mens die erdoor getroffen wordt, doet er goed aan zich van Gods goedheid bewust te worden, zijn weldaden te overwegen en er in goed gezelschap over te praten (61,8).

7.1.2.7. Tegen roemzucht (62)

De ondeugd die als *vana gloria* (‘ijdele glorie, roemzucht’) wordt aangeduid, heeft in de deugdcatalogoog geen oppositionele equivalent.²⁶⁹ Ze duikt overal op en kan met geen specifieke tegenkracht worden bestreden. Gerard Zerbolt vergelijkt roemzucht met een distel, die rondom stekels heeft en – waar je hem ook neergooit – geen houvast biedt om aangepakt te worden (62,1). Het eigene van roemzucht is dat zij uit deugden geboren wordt. Broeder Gerard noemt drie concrete voorbeelden: kleding, ouders en ambten. Het is deugdzaam om goed gekleed voor de dag te komen. Trots zijn op voorbeeldige ouders is op zich een deugd. Vreugde om een aanzienlijk ambt te mogen bekleden is geen ondeugd. Dit zijn goed gekozen voorbeelden, want ze zijn stereotiep voor de verschillende sectoren van het maatschappelijk leven: wie wij zijn, waar wij vandaan komen, wat wij doen. Kleding drukt iets van mijn wezen uit. Mijn ouders verraden mijn herkomst. Het ambt dat ik bekleed, bepaalt mijn sociaal functioneren. Maar deze op zichzelf deugdzaam voedingsbodem kan stekelige distels voortbrengen. Dit zijn de vruchten van zelfverheffing en opgeblazenheid; ze worden onder de noemer roemzucht samengebracht. Dergelijke wrange vruchten ‘laten de mens struikelen over de deemoed’, zoals Zerbolt met Cassianus vaststelt.²⁷⁰ Deze constatering doet vermoeden dat roemzucht rechtstreeks gevoed wordt door de hoogmoed, die de koningin van de ondeugden is en de krachtigste tegenspeelster van de deemoed.

²⁶⁸ ...est quidam torpor et gravitas tediosa in spiritualibus. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 61, rr. 80–81.

²⁶⁹ *Lex. Lat. Neerl.* 4, 2228–2229.

²⁷⁰ ...et quem hoc modo superare non potuerit, per humilitatem supplantat. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 62, rr. 7–8. Vgl. Cassianus, *Instellingen*, 1984, 190 (nr. 4).

Ofschoon de drie graden waarin de mens tegen roemzucht moet opklimmen, op zichzelf voldoende duidelijk zijn, wijst Gerard Zerbolt nog op een bijzonder aspect van de roemzucht. Deze ondeugd heeft namelijk soms de neiging om de mens door bedrog te verschalken. Dit gebeurt bijvoorbeeld, wanneer iemand geprikkeld wordt om 'iets groots aan te pakken, niet met roemzucht voor ogen, maar uit ijver voor God, bijvoorbeeld om het predikambt, de priesterwijding of de diakenwijding te ontvangen, om voor de Heer zielen te kunnen winnen en anderen een model van voorbeeldig leven voor te kunnen houden' (62,4).²⁷¹ Deze problematiek behandelde hij uitvoerig in een afzonderlijk traktaat.²⁷²

7.1.2.8. Deemoed tegen hoogmoed (63)

De *superbia* ('hoogmoed') is de grootste en meest gevaarlijke ondeugd die de mens kan bezielen.²⁷³ In haar wortelt de erfschuld; zij is de koningin van alle ondeugden, slechts door ware deemoed te overwinnen. Het Latijnse woord voor 'deemoed' is *humilitas* ('deemoed, nederigheid, bescheidenheid, eenvoud'), dat etymologisch met *humus* ('aarde') verwant is.²⁷⁴ Deze term duidt het wezen aan van de mens als aards, geschapen wezen, als 'aardeling' (*humilis*). Tegen deze achtergrond omvat 'hoogmoed' (*superbia*) alles wat 'erboven' (*super*) uitsteekt. Hierbinnen maakt Gerard Zerbolt onderscheid tussen 'aardse hoogmoed' (*carnalis superbia*) en 'geestelijke hoogmoed' (*spiritualis superbia*). De aardse hoogmoed definieert hij in zijn eerste handboek, *De reformacione*, in uitvoerige bewoordingen als volgt:

<i>Carnalis superbia</i> hijs indicijs demonstratur. Est enim clamosa, amara, dum tacet, et indignabunda, dissoluta in leticia, risus eius irrationabilis et sine causa, in tristitia sua est severa et dura, reprehendit cum rancore non ex compassione, verba profert passim	<i>Aardse hoogmoed</i> laat zich aan de hand van de volgende aanwijzingen vaststellen. Ze is lawaaiig, verbitterd zolang ze zwijgt. Ze is vol verontwaardiging, uitgelaten vrolijk; haar lachen is onredelijk en ongegrond. In haar droefheid is ze hard en plomp; ze kritiseert met

271 ...*aliquod magnum arripiendum, non intencione vane glorie, sed zelo Dei, verbi gracia, suscipere officium predicacionis, presbyteratus vel diaconatus ordinem, ut possit Domino animas lucrari, et alijs formam prebere vite exemplaris.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 62, rr. 37-41. – Zie ook hoofdstuk 69,3.

272 Hyma, 'Scriptum', 1927.

273 *Lex. Lat. Neerl.* 8, 4901.

274 *Lex. Lat. Neerl.* 8, 5186.

sine aliqua cordis gravitate vel ponderacione, expers paciencie, caritatis aliena, audacter iniuriatur, sed pusillanimiter iniuriam patitur, difficulter alicui obedit, exhortacionem recipere spernit. In propria voluntate permanens, semper vult propria statuere, nunquam alterius diffinicioni acquiescere. Non vult consilium ab aliquo recipere, magis sibi credens quam sapiencioribus.²⁷⁵

wrok, niet uit medelijden. Woorden kraamt ze overal uit zonder enige innerlijke ernst of afweging. Ze is gespeend van geduld, heeft niets met liefde, pleegt brutaal onrecht, maar verdraagt onrecht op een kleinzielige wijze. Moeilijk gehoorzaamt ze een ander, een aansporing aannemen verwerpt ze. Ze zit vast aan haar eigen wil, wil altijd haar eigen zin doordrijven zonder ooit andermans beslissing te aanvaarden. Van niemand wil ze raad krijgen, ze hecht meer geloof aan zichzelf dan aan verstandiger mensen.

Het onderscheid tussen aardse en geestelijke hoogmoed maakt hij pas in zijn tweede handboek, *De ascensionibus*, waar hij in hoofdstuk 63 beide begrippen nader nuanceert:

...*carnalis [superbia]* hominem decipit et ei suggerit quod sit melior quam est in veritate, propter scienciam, propter divicias, propter parentum dignitatem, vel quodcunque huiusmodi [...] Est autem alia *superbia, spiritualis* que mentem intumescere facit et super se elevat, quasi de multis suis virtutibus et magnis meritis que sibi attribuit, vel se specialiter habere gloriatur vel sibi a Deo vel propter sua merita data arbitrat.²⁷⁶

63,3. De *aardse hoogmoed* immers misleidt de mens en doet hem geloven dat hij beter is dan hij in waarheid is dankzij kennis, dankzij rijkdom, dankzij de hoge positie van zijn ouders of iets dergelijks.
63,6. Er bestaat echter nog een andere *hoogmoed*, de *geestelijke*, die de geest doet zwellen en boven zichzelf uittilt. Zij gaat prat op haar vele deugden en grote verdiensten, die zij als haar eigen bijzondere bezit aan zichzelf toeschrijft, of waarvan zij meent dat ze haar door God of omwille van haar verdiensten geschonken zijn.

Beide gestalten van de hoogmoed zijn aan uiterlijke tekenen en concrete gedragpatronen te herkennen (63,4 en 6). Bestrijding kan het best beginnen met het bereiken van de eerste graad van deemoed tegen de aardse hoogmoed. Middelen hierbij zijn hartelijke genegenheid betonen,

²⁷⁵ Gérard Zerbolt, *De reformacione*, 2001, c. 58, rr. 2–12.

²⁷⁶ Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 63, rr. 13–16; 44–47.

alledaagse huiselijke karweitjes doen, afgedragen kleding gebruiken, deemoedig gedrag en woordgebruik, de laatste plaats kiezen, grootspraak en praalzucht vermijden, aan je laatste uur denken (63,5). Veel gevaarlijker dan de aardse hoogmoed is de geestelijke (63,6). Deze kan alleen effectief bestreden worden, wanneer de mens zich voortdurend bewust is van zijn eigen geringheid, voor al het goede dat hem door handen en lippen vloeit, onvoorwaardelijk God dankt, en alle kwade kanten louter aan zichzelf toeschrijft (63,7).

7.2. De twee geestelijke afdalingen

In de laatste hoofdstukken van zijn *Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen* komt Gerard Zerbolt van Zutphen te spreken over geestelijke afdalingen. Hiermee kan niet bedoeld zijn dat de mens op zijn schreden zou terugkeren, als ging het om een ontgoochelde bergbeklimmer die de top niet kan bereiken. De geestelijke afdalingen hangen met de besproken geestelijke opklimmingen nauw samen, belemmeren deze niet en zijn er juist de vrucht van. Maar de bergbeklimmer moet gehoorzamen aan de wetten van zijn geschapenheid. Hij kan niet eindeloos en onvermoeibaar blijven klimmen. Van tijd tot tijd moet hij pas op de plaats maken, een ogenblik uitrusten, even tot zichzelf komen, een zijpad inslaan om een berghut te vinden. Dit geldt ook voor de opklimmingen die onderwerp van dit boek vormen. Het zijn weliswaar *geestelijke* opklimmingen, die in het hart voorbereid en uitgezet worden. Maar ze hebben alle meer of minder ook hun weerslag op de *fysieke* dimensie van de mens. Zelfs de heiligen, zoals Jacob ze als engelen in zijn droom langs de hemelladder zag opstijgen en afdalen (*Gn* 28,12), waren mensen van vlees en bloed, die aan de grenzen van hun fysieke inspanningen konden raken en hun opklimmingen enige tijd moesten versoepelen (64,1).

Tegen deze achtergrond vestigt Zerbolt onze aandacht op twee afdalingen die bij de devote levenswijze behoren: 1) de afdalingen naar het 'zelf'; 2) de afdalingen naar de medemens (64,2).

7.2.1. Afdalingen naar jezelf (64-67)

Drie afdalingen naar het 'zelf' komen in aanmerking. Allereerst kan het nodig zijn dat men van een hogere fase of etappe afdaalt naar een lagere. Spirituele omvorming is namelijk een circulair proces. Dit wil zeggen dat er geen sprake is van een opgaande weg, waarbij men het afgelegde traject

voorgoed achter zich kan laten. Integendeel, alles dat men ogenschijnlijk al achter de rug heeft, blijft een rol spelen op de voortgaande weg. Een ondeugd die definitief overwonnen lijkt, kan elk moment weer toeslaan, als men de corresponderende deugd niet blijft oefenen. De weg die achter ons ligt, dient met evenveel ijver en zorg *onderhouden* te worden als de weg die vóór ons ligt *gebaand* moet worden. De geestelijke bergbeklimmer moet soms een tijdje op zijn schreden terugkeren om 'niet, bij het steeds hoger opklimmen, door nalatigheid te verliezen wat hij in een lagere fase reeds verworven heeft' (65,1).²⁷⁷ Zo moet iemand die, door *vreze* vermurwd, tot de *hoop* is gekomen en aldus door *minne* is aangeraakt, niet de regelmatige overweging van de vier uitersten verwaarlozen, alsof er alleen nog hemelse heerlijkheid in het verschiet ligt. Soms moet je bewust tot de oefeningen van de vreeze terugkeren, 'en de voosheid van de wereld, de kortstondigheid van je leven en de bitterheid van de helse straffen met meer ijver aanschouwen, zodat je afgeschrikt wordt om naar lager af te dalen' (65,2).²⁷⁸ De geestelijke bergbeklimmer gaat zijn weg 'tussen vreeze en hoop' (*inter timorem et spem*): door de vreeze geduwd, door de hoop getrokken (65,2).

Vervolgens opent zich een tweede weg ter afdaling, wanneer soms van een mens gevraagd wordt om naar buiten uit te stralen wat vanbinnen in hem leeft. Zo iemand moet oog voor zijn uiterlijk gedrag hebben, al leeft hij nog zo innerlijk en innig vanbinnen. Hij moet in zijn doen en laten volwassenheid tonen, deemoed en vriendelijkheid (66,1). Deze drie deugden bepalen volgens broeder Gerard ons uiterlijke gedragspatroon (66,7). Volwassenheid (*maturitas*) 'stuurt het hoofd, ordent vanbinnen de geest en behoedt naar buiten de hele persoon voor overdrijving' (66,2).²⁷⁹ Deemoed (*humilitas*) 'maakt je snel en vaardig in het volgen van anderen' (66,3).²⁸⁰ Vriendelijkheid (*benignitas*) maakt iemand 'meegaand in raadgeving, mededeelzaam wat betreft zichzelf en de zijnen in het goede' (66,4).²⁸¹ Vooral vriendelijkheid is in het sociale verkeer een onmisbare

277 ...*ne semper supra ascendens, negligens amittat quod inferius iam acquisivit*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 65, rr. 6–7.

278 ...*et vanitatem mundi et brevitatem vite tue et acerbitatem penarum infernalium studiosius contemplari, ut terrearis inferius descendere*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 65, rr. 24–26.

279 *Hec maturitas caput regit, intus mentem componit et totum corpus exterius ab insolencia custodit*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 66, rr. 15–16.

280 ...*ad aliorum obsequia agilem facit et promptum*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 66, r. 22.

281 ...*flexibilem ad consilia, communicativum sui et suorum in bono*... Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 66, rr. 24–25.

deugd. Ze werkt relativerend waar droefheid de boventoon voert, ontspannend waar ernst dreigt door te slaan en uitnodigend in elk gemeenschapsgesprek (66,5).

Ten slotte is er als derde weg ter afdaling de handenarbeid, die vaak een noodzakelijke en verkwikkende afwisseling biedt op de geestelijke arbeid welke door spirituele omvorming gevergd wordt. Handenarbeid is de beste manier om zinloos nietsdoen te vermijden. De vroege Moderne Devotie hechtte grote waarde aan de handenarbeid.²⁸² Reeds Geert Grote had in zijn statuten voor het Meester-Geertshuis hiervoor de grondslag gelegd:

Ende sonderlinghe om dese lediche bloetheit to scuwene ende den wech ende lere der heilighen to holden, so sal een iewelic, die machtich ende ghesont is siner lede ende arbeiden can, van arbeide hoere hande leven op dat se hevet ende dat int hues ghegeven wordt, ende die en sal om hoer broet niet gaen noch bidden in kerken noch stede maeltiden uet eten...²⁸³

Gerard Zerbolt ziet dan ook vele redenen waarom de mens op gezette tijden handenarbeid moet verrichten (67,1). Arbeid voorkomt dat je van geestelijke oefeningen gaat walgen (67,2). Door een ogenblik afstand te nemen maakt handenarbeid je sterker voor meer geestelijke arbeid (67,3). Temidden van de wisselende stemmingen waaraan een mens onderhevig is, werkt handenarbeid als een anker, dat voorkomt dat hij loslaat (67,4). Handenarbeid zorgt ervoor dat onze ziel bezet is en niet door ledigheid gevaar loopt door ondeugden bestookt en verwond te worden (67,5). Handenarbeid herinnert ons aan de erfschuld, die tot gevolg had dat de mens in het zweet van zijn gelaat zijn brood moet verdienen (*Gn* 3,19) en dat er zes van de zeven dagen gewerkt (*Gn* 2,2) moet worden (67,6). Handenarbeid maakt je vrij en onafhankelijk, zoals de apostel Paulus (*2 Tes* 3,7-8), die als tentenmaker zelf zijn brood verdiende (67,7). De vrucht van handenarbeid is vaak zachtheid die door vermurwing gewonnen wordt (67,8).

De pragmatisch ingestelde moderne devoot, die Gerard Zerbolt ook is, laat zich kennen in de concrete aanbevelingen die hij geeft voor het soort werk dat men het best kan aanpakken. Omdat het uiteindelijk om een geestelijke weg gaat die zich vooral in het innerlijk van de mens voltrekt, moet handenarbeid liefst harmonisch aansluiten bij geestelijke

²⁸² Goossens, *Meditatie*, 1952, 115-120. – Klug, *Armut*, 2008, 146-157.

²⁸³ Post, 'Statuten', 1952, 12.

arbeid. Absolute voorkeur hebben daarom werkzaamheden in de boek-productie. Met name het eigenlijke afschrijven van boeken is hoogwaardige handenarbeid die dicht aansluit bij de geestelijke arbeid die *lectio divina* heet. Immers, 'hoe meer gewijde boeken je afschrijft, des te meer verkondigers van de waarheid breng je voort' (67,9).²⁸⁴ Hoe meer mensen er in hun geestelijk leven profijt van trekken, des te meer de kopiïst in hun verdiensten deelt. Ten slotte wijst Zerbolt erop dat handenarbeid niet gepaard moet gaan met ledigheid van de geest. Onder het werk is er vaak gelegenheid genoeg om te bidden, te overwegen of – wanneer het kopieerwerk is – te herkauwen wat men afschrijft. Ook handenarbeid moet met onderscheiding gebeuren. Het schaadt zijn ziel, wanneer de mens te veel handenarbeid verricht, ongelegen werkt en zich te weinig aantrekt van de stilte waarin bij voorkeur gewerkt moet worden (67,10).

7.2.2. Afdalingen naar of om de ander (68–70)

Ook inzake afdalingen naar of omwille van de ander onderscheidt Gerard Zerbolt drie graden, afhankelijk van de relatie waarin mensen zich ten opzichte van elkaar verhouden. Er kan sprake zijn van drie relationele situaties: een lagergeplaatste tegenover een hogergeplaatste, twee gelijkgeplaatsten tegenover elkaar, een hogergeplaatste tegenover een lagergeplaatste (68,1). De noodzaak van een afdaling naar je medemens kan tot gevolg hebben dat je nuttige geestelijke activiteit moet opschorten. Dit overkwam bijvoorbeeld Maria van Bethanië, toen haar zuster Martha zich bij haar gast Jezus beklaagde over het feit dat Maria zich liever wijdde aan het diepzinnige gesprek met Jezus dan dat zij Martha een handje zou komen helpen (*Lc* 10,38–42).

Ook Zerbolt grijpt deze door veel mystieke schrijvers gezochte evangelieperikoop aan om er zijn eigen opvattingen mee te onderbouwen. Daartoe koppelt hij aan de zojuist genoemde tekst een tweede evangelietekst, en wel de passage waarin Jezus geconfronteerd wordt met de dood van zijn vriend Lazarus, de broer van Martha en Maria, en deze op de vierde dag uit het graf terugroept (*Joh* 11,1–44). Aan *Joh* 11,1–44 ontleent hij de – overigens niet in het evangelie gedocumenteerde – veronderstelling dat Lazarus voordat hij stierf, zijn zonden beweend had, door zondenbesef vermurwd werd en zich van het aanstaande laatste oordeel bewust was. Zerbolt neemt deze veronderstelde geestelijke activiteit van

²⁸⁴ *Quot enim libros sacros scribis, quasi tot veritatis preconos facis...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 67, rr. 76–77.

Lazarus als uitgangspunt, evenals de – wel gedocumenteerde – geestelijke activiteit van Maria van Bethanië die zich met Jezus onderhield, terwijl Martha druk in de weer was. Beide situaties hebben met elkaar gemeen dat ze geestelijke activiteiten betreffen die geheel passen bij de geestelijke opklimmingen die een mens in zijn hart moet voorbereiden en uitzetten: ‘Kortom, je wilt je mentaal in het leven en lijden van Christus oefenen of met welke andere grote opgang ook’ (68,2).²⁸⁵ Zerbolt suggereert hiermee dat er heel wat tegenover moet staan, wil men deze hoogst nuttige opklimmingen onderbreken en afdalen. Vervolgens plaatst hij Maria en Martha tegenover elkaar. Maria is voor hem het symbool van de binnenkant van de mens, terwijl Martha voor de buitenkant van de mens staat. Wat gebeurt er, wanneer de overste hem gebiedt om uit te gaan, dus onverwijld ‘af te dalen’? De druk op de betreffende broeder (of zuster) wordt aanzienlijk versterkt, doordat broeder Gerard de overste nadrukkelijk als plaatsbekleder (*vicarius*) van Jezus aanduidt. Wie kan zich nu nog onttrekken aan het verzoek van de overste, als de Heer zelf in de persoon van de overste spreekt? Hoe reageren de ‘Martha’ en de ‘Maria’ in onze ziel?

Volgens Zerbolt zal Martha ‘met alle deemoed en innige bereidheid’ (*tota humilitate et devota promptitudine*) haar innerlijke oefening staken. En ook Maria zal zich van haar innerlijke oefening – het spreken met Jezus – laten wegroepen, wanneer Martha, zeer tegen haar zin maar noodzakelijkerwijs, bij haar binnenkomt (*intret...domum*) en zegt: ‘De Meester is daar en roept jou’ (vgl. *Joh* 11,28). Nu gaat het Gerard Zerbolt niet om de vraag of uiterlijke en innerlijke bezigheden tegen elkaar afgewogen moeten worden, zoals in discussies over de spanningsverhouding actie – contemplatie of werken – bidden vaak gebeurt. Van doorslaggevende betekenis is, in het verzoek van de overste om af te dalen (uiterlijke bezigheid) en even niet op te klimmen (innerlijke bezigheid), de gehoorzaamheid aan Jezus Christus: ‘Is jouw vrijgesteld-zijn van plichten soms beter dan een toegewijd volbrengen van de gehoorzaamheid?’ (68,2).²⁸⁶

Het zal duidelijk zijn dat Zerbolt hier een retorische vraag stelt. Ofschoon hij zijn meest uitvoerige beschouwingen beperkt tot de relatie van de lagergeplaatste (broeder) tegenover zijn hogergeplaatste (overste), speelt de gehoorzaamheid ook in de relatie tussen twee gelijkgeplaatsten

285 ...*id est te in vita et passione Christi mentaliter exercitare vel quovis magno ascensu.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 68, rr. 12–14.

286 *Numquid melior est tua vacacio quam devota obediencie implecio?* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 68, rr. 25–26.

(broeders) een rol (68,3). De broeder die zich door zijn medebroeder laat roepen, is weliswaar geen ‘formele of noodzakelijke gehoorzaamheid’ (*obediencia precepti vel necessitatis*) verschuldigd zoals een geprofeste kloosterling aan zijn overste, maar hij toont hem ‘gehoorzaamheid uit liefde’ (*obediencia caritatis*): zijn liefde voor het gemeenschappelijk leven dringt hem. Voor veel broeders en zusters van het gemene leven was deze ‘gehoorzaamheid uit liefde’ de eigen logica van het ‘gemene leven’ (*vita communis*). Zij achtten gehoorzaamheid uit liefde hoger dan de formele gehoorzaamheid die religieuzen bij hun professie beloven.²⁸⁷ Precies in de gehoorzaamheid uit liefde onderscheidde de devote broeders en zusters in hun conventen zich van hun geestverwanten in de kloosters, de reguliere kanunniken en kanunnikessen van Windesheim en in mindere mate ook de tertianen en tertiarissen van Utrecht.²⁸⁸ Deze religieuzen gaven aan een meer kloosterlijke vorm voor hun leven in vernieuwde innigheid de voorkeur. Hun gelofte van gehoorzaamheid was in strikte zin inderdaad formeel van aard. De broeder/zusterschap van het gemene leven echter bestond dus louter bij de gratie van de gehoorzaamheid uit liefde. Formeel berustte ze slechts op een eenvoudige belofte aan de rector, respectievelijk rectrix.

Omdat de mens zowel een lichamelijke als een geestelijke dimensie heeft en hij over beide in vergankelijkheid beschikt, is de kans groot, dat hij vroeg of laat in een van beide of in beide dimensies tijdelijk of blijvend hulpbehoevend wordt. Lichamelijke zorg en geestelijke steun zijn dus onmisbare instrumenten van de broederlijke of zusterlijke gemeenschap. Deze kunnen uiteraard ook buiten de eigen communiteit aangewend worden in de directe woonomgeving. De zorg voor mensen die lichamen of vooral geestelijk lijden, is een vanzelfsprekende dienst aan de naaste. Gerard Zerbolt verbindt geen enkele voorwaarde aan derge-

287 Kloosterlingen legden in de middeleeuwen de gelofte van gehoorzaamheid weliswaar ook in vrijheid af en beleefden deze meestal ook ‘uit liefde’, al was ze formeel gehoorzaamheid ‘op bevel’. Maar geprofeste religieuzen konden, anders dan in de tegenwoordige tijd, niet meer van hun geloften ontslagen worden. In de praktijk kon dit leiden tot notoir ongehoorzame kloosterlingen. Wie tegen de gehoorzaamheid misdeed, kon via kerkerstraf of – in het geval van zwerfmonniken – desnoods gewapenderhand ‘tot de orde geroepen’ worden. Broeders en zusters van het gemene leven waren echter semireligieuzen: hun gehoorzaamheidsbelofte had niet het kerkrechtelijk gewicht van de gelofte van gehoorzaamheid. Zij gehoorzaamden niet ‘op voorschrift’ (*obediencia praecepti*), maar ‘uit liefde’ (*obediencia caritatis*). Een broeder of zuster die in ongehoorzaamheid volhardde, kon weggezonden worden of vrijwillig het broeder-, respectievelijk zusterhuis verlaten.

288 Zie vooral Van Engen, *Derde orde*, 2006, 221–231; 330–337. – Van Dijk, *Constituties*, 1986, 385–390; 782–783.

lijke afdalingen die de broeders even van hun geestelijke opklimmingen afhouden; ze vloeien immers voort uit de liefde, die het eigenlijke werkdoel van alle geestelijke opklimmingen is. 'Als je niet in materiële zin kunt helpen, doe het dan tenminste met hartelijke bemoedigingen. Want een goed woord is beter dan het beste geschenk en een geestelijke aalmoes staat hoger dan een fysieke' (69,1).²⁸⁹

Lange tijd heeft er veel misverstand bestaan over het sociale karakter van de Moderne Devotie. Deze beweging had de naam vooral op het eigen zielenheil van de mens bedacht te zijn. Men zou geen oog hebben gehad voor de sociale dimensie van het leven. Stereotiepe spreuken en kortzichtige meningen hebben tot dergelijke misvattingen vaak aanleiding gegeven. Zo heeft het grafschrift van Thomas van Kempen in feite negatief gewerkt: *In omnibus requiem quaesivi et nusquam inveni, nisi in een hoeckxken metten boeckxken* ('In alles heb ik rust gezocht en nergens gevonden, behalve in een hoekje met een boekje'). Wat bedoeld moet zijn als de samenvatting van een devoot leven dat tot rust komt in het godsverlangen zoals dit door een rijke boekcultuur overgedragen wordt, is in feite al te vaak gehanteerd als definitie van een kneuterige, binnenwereldse levensstijl die slechts op eigen ziel en zaligheid uit is. Ook de beruchte schets die de cultuurhistoricus Johan Huizinga (1872–1945) ooit van de Moderne Devotie heeft gegeven, is door de talloze herdrukken en vertalingen van zijn *Herfsttij der Middeleeuwen* zo lang en zo breed verspreid geweest, dat ze aan de instandhouding van vooroordelen en negatieve beeldvorming sterk heeft bijgedragen.²⁹⁰ In feite beveelt Gerard Zerbolt zijn lezers juist

289 *Si non poteris subvenire rebus, saltem pijs ammonicionibus. Nam verbum bonum est super donum optimum et maior est eleemosyna spiritualis quam corporalis.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 69, rr. 21–24.

290 'Als in elken piëtistischen kring gaf hier de godsdienst niet enkel den levensvorm maar ook den gezelligheidsvorm: het knusse geestelijk verkeer in stille intimiteit van eenvoudige mannetjes en vrouwtjes, wier groote hemel zich welfde boven een minuskuul wereldje, waar al het sterke ruischen van den tijd aan voorbij streek. De vrienden bewonderden in Thomas a Kempis zijn onkunde van de gewone wereldsche dingen; een prior van Windesheim droeg als eervollen bijnaam Jan Ik-weet-niet. Zij kunnen geen andere wereld gebruiken dan een vereenvoudigde; zij zuiveren haar door het slechte buiten hun sfeer te sluiten. Binnen de enge sfeer leven zij in de vreugde van een sentimenteele genegenheid voor elkander: de blik van den een is zonder ophouden op den ander geslagen, om alle teekens van genade op te merken; elkaar bezoeken is hun vermaak. Vandaar hun bijzondere neiging tot de levensbeschrijving, waaraan wij de nauwkeurige kennis van dezen geestelijken staat te danken hebben'. Huizinga, *Werken III*, 1949, 232–233. De negatieve benadering van Huizinga berust in wezen op een te statisch begrip van *devotio moderna*, dat geen rekening houdt met de natuurlijke veranderingen waaraan deze beweging door de opeenvolging van de generaties, door haar typologische ontplooiing en ontwikkeling, door de regionaalgeografisch

sterk aan om voor de naasten die het spoor van Christus bijster raken, toegankelijk te zijn, hen te bemoedigen of te berispen waar het past. ‘Zeg niet in je hart: mij is mijn eigen zielenheil genoeg, ik wil om mijzelf bekommerd zijn, niet om een ander. Ben ik soms zijn overste? Ben ik soms tot zijn bewaker aangesteld?’ (69,2).²⁹¹

Dat hij de sociale dimensie van het devote charisma pas aan het eind van zijn verhandeling ter sprake brengt, betekent niet dat broeder Gerard hier minder waarde aan hecht dan aan de geestelijke opklimmingen. Veeleer ziet hij de geestelijke afdalingen omwille van de naaste als de rijpe vruchten van een spirituele omvorming die zich in vreze, hoop en liefde voltrekt. Omvorming in Christus opent juist oog en hart voor de medemens. Met tal van geautoriseerde citaten documenteert Zerbolt zijn opvattingen over de persoonlijke verantwoordelijkheid die de mens ten aanzien van zijn naaste heeft: bemoediging en aansporing, berisping en mildheid, onbesproken en voorbeeldig gedrag, volharding in bezorgdheid, zorgzaamheid in orde en tucht (69,3–4). Al deze taken vat hij als volgt samen:

Zo dus moet je de medemens te hulp komen met steun, en wel zo dat je met een fysieke weldaad helpt waar die in fysieke zin nodig is, maar dat je, als er in geestelijke zin behoefte is, graag geestelijke barmhartigheid en geestelijke bijstand verleent.²⁹²

Met een prachtige taakomschrijving van de geestelijke begeleider besluit Gerard Zerbolt het voorlaatste hoofdstuk van zijn *Geestelijke opklimmingen*. Een dolende mens is bijzonder kwetsbaar. Hij heeft behoefte aan goede raad en een betrouwbare gids, die hem in beproevingen nabij is en verstand heeft van geestelijke oefeningen. Levensgevaarlijk voor de ziel zijn de zelfbenoemde goeroes die kennis van zaken voorwenden en onderrichten waar ze geen weet van hebben. ‘Beter is het deemoedig onwetendheid te bekennen dan aanmatigend te willen onderrichten’ (69,5).²⁹³

verschillende substraten en door de interferentie van verwante hervormingsbewegingen binnen Europa onderhevig was. Er bestaat uiteindelijk niet en nergens ‘de’ Moderne Devotie.

291 *Nec dicas in corde tuo: sufficit mihi mea salvacio, pro me volo esse sollicitus, non pro alio. Numquid ego superior eius sum? Numquid ego custos eius constitutus?* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 69, rr. 28–31.

292 *Sic ergo debes proximo subvenire auxilio, ut si corporaliter egeat eleemosyna corporali succurras, si vero spiritualiter egeat, misericordiam spiritualem et auxilium spirituale libenter impendas.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 69, rr. 69–72.

293 *Melius est humiliter profiteri ignoranciam, quam presumptuose velle docere.* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 69, rr. 76–77.

Wat een geestelijke begeleider in een begeleidingssituatie toevertrouwd wordt, met name over de aard van de beproevingen, dient strikt geheim te blijven. Broeder Gerard herinnert aan Cassianus, die al in het begin van de vijfde eeuw heeft gewaarschuwd voor de risico's die men met openbaarmaking en gebrek aan discretie loopt (69,5). In zijn *Collationes* laat hij abbas Mozes aan het woord over het belang van de onderscheidingsgave (*discretio*) waarover een geestelijke begeleider moet beschikken. Abbas Mozes vertelt van een monnik, Hero genaamd, die vijftig jaar in ononderbroken afzondering strenge ascese beoefende. Zijn overdrijving ging zo ver dat hij zelfs met Pasen niet met de broeders aan tafel wilde zitten. Door zijn angst voor verslapping raakte hij verblind voor demonische raadgevers. Op aanraden van een van hen stortte hij zich in een bodemloze put, met het doel de broeders ervan te overtuigen dat hij dankzij deugdoefening onkwetsbaar was. Met grote moeite haalden de broeders hem echter halfdood boven. Toch liet de oude monnik zich niet overtuigen dat hij door een duivelse list misleid was. Hij stierf na drie dagen. Abbas Serapion vertelt in dezelfde *Collatio* over zichzelf, hoe hij de gewoonte had opgevat dagelijks een broodje achter te houden om het 's avonds op te eten. Toen hij na lange tijd steeds meer wroeging kreeg, bracht abbas Theon, wiens leerling hij was, onbedoeld uitkomst. In het geestelijk gesprek na een maaltijd met gasten gaf deze uitleg van de ondeugd van gulzigheid en de macht van ondeugden die verborgen blijven. Serapion, die hieruit opmaakte dat Theon van zijn geheime ondeugd wist, bekende zijn stiekeme gewoonte. De oude stelde hem gerust: 'Alleen al door te bekennen heb je je tegenstander krachtiger overwonnen dan hij jou door te zwijgen.'²⁹⁴ In geestelijke begeleiding is niet alle spreken zilver, niet alle zwijgen goud.

Bij het geven van raad mogen emoties en affecties geen rol spelen. Aan een advies moet een lange denktijd voorafgaan, waarin het voorgestelde advies altijd met anderen is afgestemd. Daarbij is ieders oordeel van waarde, 'want God openbaart vaak aan kleinen wat Hij voor wijzen verborgen houdt' (69,5).²⁹⁵ De uiteindelijke raadgeving moet echter niet de grootste gemene deler van allerlei deskundige en goedbedoelde meningen zijn. Op dit punt heeft de geestelijke begeleider zijn eigen, eenzame verantwoordelijkheid, waarin hij – overeenkomstig de vermaning van de apostel Paulus (1 Tes 5,21) – in deemoed alles beproeft en het goede behoudt.

²⁹⁴ Cassianus, *Gesprekken 1–x*, 1968, Tweede gesprek, 5 en 11.

²⁹⁵ *Deus enim sepe revelat parvulis que abscondit a sapientibus...* Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 69, rr. 89–90.

Zijn laatste aanbevelingen voor geestelijke afdalingen heeft Gerard Zerbolt gereserveerd voor allen die in overheid gesteld zijn. Oversten moeten vaker, langer, dieper afdalen, zodat zij zelfs lang niet altijd aan eigen geestelijke opklimmingen toekomen. Een goede overste is op ieder lid van de gemeenschap betrokken inzake zorg en tucht. Zijn zorg betreft hen die zich waardig gedragen, zijn tucht raakt degenen die verbetering behoeven (70,1). Het ambt van overste is riskant, want het vraagt enerzijds dat je jezelf loslaat, maar bergt anderzijds het gevaar dat je jezelf door verwaarlozing kwijtraakt (70,2). Niemand moet daarom zo'n ambt ambiëren of zich tot teveel uiterlijke bezigheden laten verlokken, 'behalve als je handelt uit deemoedige en prompte gehoorzaamheid' (70,3).²⁹⁶ Maar gehoorzaamheid verschaft een overste geen vrijbrief om zijn eigen geestelijke opklimmingen te verwaarlozen. Wie zonder schade in uiterlijke ambtstaken wil volharden, 'moet er onophoudelijk voor zorgen naar de diepten van het hart terug te keren'.²⁹⁷

296 ...*salva semper humili et prompta obediencia*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 70, r. 21.

297 *Ut enim exterioribus officijs inoffense deserviant, ad secreta cordis recurrere incessabiliter curant*. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 70, rr. 31–33.

HOOFDSTUK 8

Ten besluite: het dialogisch karakter van *Geestelijke opklimmingen*

De ‘doelgroep’ die Gerard Zerbolt voor ogen had, kan niet overtuigender vastgesteld worden dan door een verkenning van de dialogiek in *Geestelijke opklimmingen*. Reeds een vluchtig onderzoek bewijst dat het hem om ‘de’ mens in het algemeen gaat, dat wil zeggen: om ‘iedere’ mens in het bijzonder. Ieder die *Geestelijke opklimmingen* ter hand neemt, mag zich persoonlijk aangesproken weten. Aan het woord is een begaafde geestelijke leidsman, die bekommerd is om onze verstoorde godsrelatie en ons een herstelprogramma van innerlijke vernieuwing en vernieuwde innigheid aanbiedt. Iedere mens, in welke eeuw hij ook leeft, mag zich uitgenodigd weten deze geestelijke weg te gaan, met *Geestelijke opklimmingen* als een betrouwbare berggids voor deze levenslange voettocht bij de hand.

Broeder Gerard stelt in zijn beschrijving van de geestelijke opklimmingen in hun opeenvolgende stappen en etappen, graden en fasen de mens (*homo*) centraal. De mens is allereerst het *object* van het spiritueel omvormingsmodel dat hij de lezer voor ogen stelt. Op alle mogelijke manieren wordt ‘de mens’ in relatie tot zijn omvormingsproces ter sprake gebracht. De mens als object treedt vooral in de titels van de hoofdstukken aan het licht, zoals moge blijken uit slechts drie van de vele voorbeelden:

De tribus examinacionibus et
qualiter *homo* per memoriam
peccatorum recuperat sensum,
maxime ut senciatur ultimum
descensum, scilicet per peccatum
mortale.²⁹⁸

6,0. Drie onderzoeken. Hoe
de mens door zondenbesef
weer tot bezinning komt en zo
vooral zijn uiterste neergang
ervaart, namelijk door de
doodzonde.

298 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 6, rr. 1–3.

De secunda examinacione qua <i>homo</i> seipsum discutit de toto statu suo interiori et exteriori, et per quam venit ad hoc ut sentiat primum descensum et virium anime destitucionem. ²⁹⁹	7,0. Tweede onderzoek, waarin <i>de mens</i> zichzelf onderzoekt op heel zijn innerlijke en uiterlijke staat, en waardoor hij zover komt dat hij zijn eerste neergang en de ontwrichting van de vermogens van zijn ziel voelt.
De tercia examinacione, qua <i>homo</i> cotidie discutit se de excessibus cotidianis, qua <i>homo</i> discit sentire impuritatem cordis et de revelacione passionum. ³⁰⁰	8,0. Derde onderzoek, waarin <i>de mens</i> iedere dag zijn dagelijkse fouten naspeurt, waardoor <i>de mens</i> onzuiverheid van hart leert ervaren. En over de onthulling van hartstochten.

Tegelijkertijd spreekt de auteur diezelfde mens aan, waardoor het object van zijn omvormingsmodel tevens het *subject* wordt, tot wie hij zich richt. Deze perspectiefwisseling wordt taalkundig vooral zichtbaar in de aanspreking (*homo*, mens) en in het gebruik van de imperatief (*ecce*, zie; *vide*, kijk; *cogita*, bedenk), die in de gehele verhandeling wordt volgehouden. Dit versterkt het dialogisch karakter ervan aanzienlijk. De lezer ontkomt niet aan het besef dat de voorgestelde geestelijke opklimmingen niet alleen *in abstracto* de mens in het algemeen betreffen, maar *in concreto* de mens raken die hij zelf is. Zo scheidt Gerard Zerbolt met zijn geschrift *Geestelijke opklimmingen* de pastorale situatie van een doorgaand gesprek, waarin hij als geestelijk begeleider aan iedere denkbare mens een geestelijke weg in de navolging van Christus methodisch ontvouwt.

Hierin presenteert hij zichzelf aan de ander allereerst als iemand voor wie het diepste streven van zijn medemens geen geheim is, omdat hij het uit eigen ervaring kent:

<i>Novi</i> , homo, quod ascensionum sis cupidus quodque exaltacionem vehementer concupiscis. ³⁰¹	1,2. <i>Ik weet</i> , mens, dat je begerig bent naar opklimmingen en dat je hevig naar verheffing verlangt.

Na een eerste verkenning van 'de natuurlijke en oorspronkelijke waardigheid waarin God de mens in het begin gesteld heeft' (2,0), wijst hij de mens de hoofdrichting van zijn geestelijke weg aan:

299 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 7, rr. 1–3.

300 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 8, rr. 1–3.

301 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 1, rr. 4–5.

Ecce, *homo*, hic est locus tuus, in quo te *posuit* Dominus Deus tuus. Hic est status tue *rectitudinis*, in quo te *creavit* et in quem *ascensiones* in corde tuo *disposuit*.³⁰²

2,7. Zie, *mens*, dit is jouw plaats, waar de Heer jouw God je *gevestigd* heeft. Dit is de staat van je rechtschapenheid, waarin Hij jou *geschapen* heeft en waarop Hij de opklimmingen in je hart *uitgezet* heeft.

Deze weg ontvouwt zich op de plaats waar je *gevestigd* bent; hij heeft de rechtschapenheid tot doel waarin je *geschapen* bent; hij verloopt door opklimmingen die in je binnenste *uitgezet* of gepland zijn. Het gaat om een geestelijke weg, die niet in uiterlijkheid, maar in innerlijkheid begaan moet worden. Deze weg strekt zich uit in de realiteit van de aardse existentie, die zich principieel als een eindig en kommervol bestaan doet kennen, een tranendal. Deze uitgangspositie op de eerste plaats dient de mens in het oog te houden:

Audisti, *homo*, de loco in quo te Dominus posuit et ad quem debeas ascendere, *vide nunc vallem lacrimarum* ad quam prolapsus cecidisti.³⁰³

3,1. Je hebt gehoord, *mens*, van de plaats waar God je *gevestigd* heeft en waarheen je moet opklimmen; *kijk* nu naar het *tranendal* waarin je gevallen ligt.

Dit aardse bestaan is de wrange vrucht van de zondeval van de eerste mens, zoals het boek *Genesis* ons beeldend verhaalt (*Gn 3*). Deze neergaande lijn wordt voortgezet doordat de mens zijn onsterflijke ziel voortdurend bederft met onzuiverheid van hart in alle mogelijke vormen:

...ita, *homo*, anima tua rationalis, que est dignior omnibus temporalibus creaturis, *impuritatem et immundiciam* contrahit ex hoc quod rebus temporalibus subicitur per amorem, et ex hoc quod huiusmodi adheret per affectionem et per desideria ipsis affixa, assueta et conglutinata, *immunda* fit et *impura*.³⁰⁴

4,4. Op dezelfde wijze, *mens*, loopt je redelijke ziel, die waardiger is dan alle vergankelijke schepselen, *onzuiverheid en onreinheid* op. Dat komt doordat zij door de liefde aan tijdelijke zaken onderworpen is en doordat zij – door toeneiging en verlangens daaraan gehecht, gewend en verkleefd – *onrein* wordt en *onzuiver*.

302 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 2, rr. 67–69.

303 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 3, rr. 4–6.

304 Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, c. 4, rr. 36–42.

De concrete mens deelt dus door erfschuld in de zondeval van het eerste mensenpaar; dit is zijn eerste val (3). Hij ondervindt ook de gevolgen van aanhoudende onzuiverheid van hart die aan het vergankelijke bestaan zelf gebonden is; dit is zijn tweede val (4). Er is nog een derde val (5): persoonlijke zondigheid die – in beginsel – ten dode is en waaraan alle deugdzaamheid ontbreekt. De mens bevindt zich in het rijk van de ongelijkheid (*dissimilitudo*); hij heeft de gelijkenis (*similitudo*) verloren waartoe hij als beeld van God (*imago Dei*) geschapen is.

Ecce homo, quo nunc devenisti: in regionem dissimilitudinis, non apparet vestigium virtutis.	5,1. Zie, mens, waar je nu terecht bent gekomen: in het rijk van de ongelijkheid; geen spoor van deugd is er te vinden.

De drievoudige val van de concrete mens uit zijn oorspronkelijke waardigheid (*dignitas*), rechtschapenheid (*rectitudo*) en gelijkheid (*similitudo*) – door 1) zijn *generieke* afstamming van de eerste mens (3), zijn *natuurlijke* neiging om zich aan het aardse bestaan te hechten (4) en zijn *persoonlijke* zondigheid en gebrek aan deugdzaamheid (5) – wordt door Gerard Zerbolt beschreven als een neergang in getrapte verantwoordelijkheid. Het minst ‘persoonlijk’ verantwoordelijk is de mens voor de zondeval van het eerste mensenpaar (3). Hier treft hem ‘persoonlijk’ geen blaam. Dit geldt al minder voor de algemeen-menselijke ‘natuurlijke’ neiging om het oerverlangen van de ziel te blokkeren met voortdurende behoefte aan aardse verlokkingen (4). Pas echt ‘persoonlijk’ aanspreekbaar is de mens ten aanzien van zijn eigen levensgedrag, dat zich gemakkelijk door meer of minder zondigheid laat kennen (5).

Om deze drievoudige val te keren beveelt Gerard Zerbolt de mens een omgekeerde weg aan, terug naar de staat van zijn oorspronkelijke waardigheid, rechtschapenheid en gelijkheid (11). Deze weg kenmerkt zich door drie opklimmingen (*ascensiones*) die de mens zich innerlijk (*in corde*) voorneemt: 1) tegen de zondigheid ten dode (12–14), 2) tegen de onzuiverheid van hart (15–46), 3) tegen de begeerlijkheid (47–63). Deze drie opklimmingen voltrekken zich als fasen of etappen waarin tal van graden, niveaus of stappen te onderscheiden zijn. Met de drie geestelijke opklimmingen in vreze, hoop en minne corresponderen twee geestelijke afdalingen, naar het zelf, respectievelijk de ander.

Het boek *Geestelijke opklimmingen* is het best te karakteriseren als een universeel stappenplan voor de geestelijke weg van de mens om in zijn hart – innerlijk en innig – uit de staat van zijn erfschuld terug naar de staat van zijn oorspronkelijke rechtschapenheid op te klimmen. Uit het

dialogisch karakter van de uiteenzettingen blijkt dat Gerard Zerbolt van Zutphen niet alleen *over* de mens wilde schrijven, maar zich ook *tot* de mens wil richten. Hoewel hij niemand bij name noemt, spreekt hij iedere mens persoonlijk aan die zich maar persoonlijk aangesproken wil weten. Ook al scheiden ons ruim zes eeuwen, in die tijdsspanne is de mens zozeer aan zichzelf gelijk gebleven, dat ook wij ons *mutatis mutandis* genoegzaam kunnen herkennen in het mensbeeld dat broeder Gerard ons voor ogen stelt. Wie weet in hoeverre zijn deugdenoffensief tegen onze ondeugden ook in ons een andere visie op de samenleving kan bewerkstelligen, waarin niet langer alles om het geld, maar om de mens draait.

Grondplan van *Geestelijke opklimmingen*

Toelichting bij de opbouw van het traktaat *Geestelijke opklimmingen*

KAP.	Kapittel, overeenkomstig de genummerde hoofdstukken
THEMATIEK	Thematische aanduiding van de genummerde hoofdstukken
OPBOUW	Structuur en decimale indeling volgens Gerard Zerbolt
OMSCHRIJVING	Aanduiding van de inhoud van betreffende hoofdstuk en alinea's
CIJFERS TUSSEN () VOOR DE TEKST	Indeling binnen een niet door Gerard Zerbolt gestructureerd hoofdstuk
CIJFERS TUSSEN [] NA DE TEKST	Alinea's waarin het betreffende thema behandeld wordt

Opbouw van het traktaat *Geestelijke opklimmingen*

KAP.	THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
	[PRAELIMINARIA]		
1	Vijf punten voor geestelijke voortgang	1	<i>Ps</i> 83,6-7 1.1 waarheen opklimmen: oorspronkelijke waardigheid 1.2 waaruit weggaan: tranendal 1.3 hoe je voorbereiden: opklimmingen in je hart 1.4 hoe steun vinden: Gods hulp vragen 1.5 met welk perspectief: eeuwige zaligheid

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
2	Oorspronkelijke waardigheid	2 krachten van de ziel: 2.1 kenvermogens: verstand, rede, zin: (1) uitwendige zinnen: concrete dingen (2) inwendige zinnen: abstracte beelden 2.2 streefvermogens: (1) wil: om God bovenal te beminnen (2) begeervermogen: om het goede na te streven (3) weerstrevend vermogen: om zich aan God te hechten 3 drie neergangen:
	Drievoudige val uit onze oorspronkelijke rechtschapenheid:	
3	Eerste neergang [val] uit onze oorspronkelijke rechtschapenheid: erfschuld (schepsellijk niveau)	3.1 de vermogens van de ziel in wanorde geraakt: (1) wil: tegen rede (2) begeervermogen: tegen wil (3) weerstrevend vermogen: tegen wil
4	Tweede neergang [val] uit onze oorspronkelijke rechtschapenheid: zelfzucht (algemeen-menselijk niveau)	3.2 door zondige begeerten verder naar onzuiverheid van hart afgeleden: (1) gulzigheid (2) ontucht (3) loze roem (4) hoogmoed (5) lof van mensen
5	Derde neergang [val] uit onze oorspronkelijke rechtschapenheid: zondigheid (persoonlijk niveau) Drievoudig onderzoek van onze drievoudige val:	3.3 door doodzonde het verst naar ongelijkheid afgegaan 4 drie onderzoeken:
6	Het eerste van drie onderzoeken: je derde val leren beseffen	4.1 het ervaren van je eigen zondigheid: 4.1.1 zonden in het algemeen mishagen God 4.1.2 gerechtigheid eist straf naar zonden 4.1.3 vroegere zonden en zonden na je bekering
7	Het tweede van drie onderzoeken: je eerste val leren beseffen	4.2 het ervaren van de ontregeling van de vermogens van de ziel: 4.2.1 je binnenkant onderzoeken, vooral de vermogens van je ziel: 4.2.1.1 de rede (<i>ratio</i>) 4.2.1.2 het geheugen (<i>memoria</i>) 4.2.1.3 het streven (<i>appetitus</i>) 4.2.2 je buitenkant onderzoeken
8	Het derde van drie onderzoeken: je tweede val leren beseffen	4.3 het ervaren van de onzuiverheid van hart: 4.3.1 dagelijks zelfonderzoek na de completen 4.3.2 ontvankelijkheid voor kritiek en advies van anderen

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
9	Innerlijk oefenprogramma met als werkdoel: zuiverheid van hart en liefde	5 innerlijk passende werkwijze: (1) jezelf onderzoeken (2) anderen om raad vragen (3) je werkdoel inprenten 5.1 planmatig te werk gaan 5.2 je hoeden voor misleiding 5.3 met maatgevoel werken
10	Doel en middelen: zuiverheid van hart en liefde	6 afstemming van je oefeningen: (1) werkdoel richten op einddoel (2) oefeningen gebruiken voor zover ze tot het doel strekken (3) niet op bepaalde oefeningen gefixeerd blijven
DRIE GEESTELIJKE OPKLIMMINGEN		
11	[Inleiding] Drie opklimmingen tegen de drie neergangen [hoofdindeling]	0 drie opklimmingen 0.1 eerste opklimming tegen derde neergang of val (zondigheid) = terugkeer tot het hart 0.2 tweede opklimming tegen tweede neergang of val (zelfzucht) = vanuit het hart terugkeer naar zuiverheid van hart 0.3 derde opklimming tegen eerste neergang of val (ersschuld) = in het hart zelf
12	EERSTE OPKLIMMING: TEGEN DERDE NEERGANG OF VAL (eigen zondigheid)	1 eerste opklimming: bekering in drie etappen: 1.1 eerste etappe: vermorzeling (<i>contritio</i>)
13		1.2 tweede etappe: biecht (<i>confessio</i>)
14		1.3 derde etappe: genoegdoening (<i>satisfactio</i>)
15	[BEGIN] TWEDE OPKLIMMING: TEGEN TWEDE NEERGANG OF VAL (zelfzucht)	2 tweede opklimming: herordening van de liefde: tegen drie vormen van onzuiverheid van hart via drie opklimmingen van deugden 2.1 drie niveaus van onzuiverheid van hart: 2.1.1 eerste niveau van onzuiverheid van hart: gehechtheid aan de laagste dingen 2.1.2 tweede niveau van onzuiverheid van hart: walging van de hemelse dingen 2.1.3 derde niveau van onzuiverheid van hart: lauwheid door gebrek aan liefde 2.2 drie etappen tegen onzuiverheid van hart: 2.2.1 eerste etappe (tegen gehechtheid): vreze 2.2.2 tweede etappe (tegen walging): hoop 2.2.3 derde etappe (tegen lauwheid): liefde

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
16	Eerste etappe van de tweede opklimming: vreze	2.2.1 VREZE (<i>timor</i>)
17	Vrucht van de eerste etappe (vreze) van de tweede opklimming tegen tweede onzuiverheid van hart (gehechtheid): vermurwing	2.2.1.1 zeven manieren om vermurwing in te oefenen: 2.2.1.1.1 besef van vroegere zonden 2.2.1.1.2 besef van schadelijke hartstochten 2.2.1.1.3 besef van latere zonden 2.2.1.1.4 onzekerheid over Gods oordeel 2.2.1.1.5 angst over korte levensduur 2.2.1.1.6 schrik voor komend oordeel 2.2.1.1.7 schrik voor hellestraffen
18	Nut van vermurwing	2.2.1.2 methode en stof voor vermurwing:
19	Algemene wijze van mediteren over de dood: om vermurwing te verwerven	2.2.1.3 concrete vormgeving van meditaties over de dood: (1) je inleven in een stervende (2) bereid om heen te gaan (3) korte duur van het leven (4) meer genoeg, bitterder dood (5) onvermijdelijkheid van de dood (6) ongewisheid over dag en uur (7) ziekte gaat vaak aan dood vooraf (8) het sterfproces in zijn stadia (9) de honger van de demonen (10) het oordeel van de Rechter (11) begrafenis is vergetelheid (12) je inleven in een rechtvaardige
20	Algemene overwegingen over het laatste oordeel: om vreze te verwerven	2.2.1.4 concrete vormgeving van meditaties over het laatste oordeel: (1) je inleven in de zondaar (2) de bittere splitsing (3) het strenge onderzoek (4) het bijzonder oordeel: jouzelf
21	Denken aan de hel wekt vreze en vermurwing	2.2.1.5 concrete vormgeving van meditaties over de hel: (1) onderzoek de hel (2) hardheid, hevigheid, veelheid van de straffen (3) hoon van de demonen (4) ontberingen van de godschouwing (5) eeuwig karakter van de straffen (6) vrucht van deze oefeningen: vreze uit geloof
22	[Begin] Tweede etappe van de tweede opklimming tegen tweede onzuiverheid van hart (= walging): hoop en verlangen	2.2.2 HOOP (<i>spes</i>)

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
23 Vermurwing uit minne	2.2.2.1	twee gestalten van vermurwing uit minne:
	2.2.2.1.1	vermurwing uit besef van de afstand tot het hemels Jeruzalem
	2.2.2.1.2	vermurwing uit genegenheid
24 Algemene overwegingen over het rijk der hemelen: om vermurwing te krijgen	2.2.2.2	oefening in vermurwing uit genegenheid door te mediteren over de hemel:
		(1) beelden en gelijkenissen:
		(2) schouwing van de drie-ene God
		(3) schouwing van Jezus Christus
		(4) gezelschap van de heiligen
		(5) heerlijkheid van het lichaam
		(6) zaligheid van de ziel
	(7) zekerheid, vrijheid, genot	
25 Door herinnering aan Gods weldaden ontbranden tot innigheid en vermurwing	2.2.2.3	oefening in vermurwing uit genegenheid door te mediteren over Gods weldaden:
	2.2.2.3.1	Gods niet aflatende hulp en vergeving:
		(1) zijn natuurlijke weldaden aan jou
		(2) zijn genadegaven aan jou
		(3) zijn weg met jou
	2.2.2.3.2	Gods weldaden aan jou van eeuwigheid voorzien
2.2.2.3.3	Gods weldaden aan de mensheid op jou toegespitst	
2.2.2.3.4	gesteldheid in het mediteren over Gods weldaden aan jou:	
	(1) hoe groot zijn macht	
	(2) hoe groot zijn verlangen naar jou	
	(3) als golden ze alleen jou	
26 [Begin] Derde etappe van de tweede opklimming tegen tweede onzuiverheid van hart (= walging): liefde en zuiverheid van hart	2.2.3	LIEFDE (<i>caritas</i>)
	2.2.3.1	dimensies van de volmaaktheid van de derde etappe:
	2.2.3.1.1	de mens is van nature tot deugden geneigd
	2.2.3.1.2	zijn geneigdheid tot deugden wordt door minne één
27 Drie etappen tegen derde onzuiverheid van hart (= lauwheid)	2.2.3.2	hoe de mens door oefening geschikt kan worden om in God volmaakter in te hangen:
	2.2.3.2.1	verlangen naar Christus als mens
	2.2.3.2.2	verlangen naar God in Christus
	2.2.3.2.3	door Christus als God-mens verlangen naar God
	2.2.3.3	algemene wijze van mediteren over leven en lijden van Christus
28 MATERIA MEDITANDI DE VITA CHRISTI (VÓÓR ZIJN LIJDEN EN STERVEN) Menswording	2.2.3.3.1	inleiding:
		(1) de Schrift als bron
		(2) wat aan heilswerk voorafging
29 Aankondiging van de Heer	2.2.3.3.2	(3) eigen je het verlangen van de vaderen toe
	2.2.3.3.2	het verlangen van de vaderen geconcretiseerd in de boodschap aan Maria

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
30	Leven van Jezus tot aan Laatste Avondmaal	2.2.3.3.3 (1) kerstnacht (2) naamgeving en besnijdenis (3) aanbedding der wijzen (4) opdracht in de tempel (5) verborgen leven (6) doop en zending (7) vasten en beproeving (8) roeping van de apostelen (9) prediking en wonderen (10) intocht in Jeruzalem
31	Laatste Avondmaal	2.2.3.3.4 voetwassing en avondmaal: (1) avondmaal (2) voetwassing (3) eucharistie: het lam (4) eucharistie: de teerspijze (5) waardige communie: (5.1) lichamelijke reinheid (5.2) zuiverheid van geweten (5.3) werkelijke innigheid in twee dimensies: (5.3.1) ontzag en eerbied (5.3.2) verlangen naar eniging: (5.3.2.1) wie is Hij? (5.3.2.2) wie ben jij?
	Lijden en sterven	2.2.3.3.5 het lijdensverhaal van Christus
32	MATERIA MEDITANDI DE PASSIONE CHRISTI Inoefening van het lijden van Christus (algemene inleiding op het overwegen ervan)	o beklimming van de berg van mirre die Christus is: 0.1 het lijden overwegen [2] 0.1.1 uiterlijk lijden [5] 0.1.2 innerlijk lijden [6] 0.1.2.1 zijn beweegredenen [7] 0.1.2.2 als God-mens [8] 0.1.2.3 omwille van de mensheid [9] 0.1.3 lijden vanwege het eigen volk [10] 0.1.4 lijden in al zijn zintuigen [11] 0.1.5 redenen van zijn kwellingen [12]: (1) verlossing van de mensheid (2) medelijden met Maria (3) medelijden met de joden (4) verdriet om zijn leerlingen (5) verdriet om onze blindheid 0.1.6 Christus in zijn God-menzijn [13] 0.2 uit het lijden profijt halen voor deugd en tegen ondeugd [3 en 14] 0.2.1 houding van de joden [15] 0.2.2 houding van Maria en Magdalena [16] 0.3 je geest tot innigheid zalven en in minne ontbranden [4 en 17] 0.3.1 lijden om jou [18] 0.3.2 lijden om jouw verlossing [19] 0.3.3 lijden om jouw rechtvaardiging [20] 0.3.4 lijden om jouw verheerlijking [21]

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
33	Eerste onderdeel van het lijdensverhaal	1 eerste verzameling van mirre: 1.1 vertrek na het laatste avondmaal 1.2 drie punten van overweging voor de vijf onderdelen van het lijdensverhaal: (1) luister naar <i>wat</i> Hij zegt (2) overweeg <i>hoe</i> Hij het zegt (3) besef dat Hij het <i>om jou</i> zegt 1.3 hof van Getsemane 1.4 verraad van Judas 1.5 verhoor bij Annas 1.6 terugkoppeling naar jezelf
34	Tweede onderdeel van het lijdensverhaal	2 tweede verzameling van mirre: 2.1 verhoor bij Kaifas 2.2 verloochening door Petrus 2.3 zelfverhanging van Judas 2.4 verhoor bij Pilatus en Herodes 2.5 terugkoppeling naar jezelf
35	Derde onderdeel van het lijdensverhaal	3 derde verzameling van mirre: 3.1 verhoor door Pilatus 3.2 geseling 3.3 doornenkroning en bespottig 3.4 veroordeling door Pilatus 3.5 ontmoeting met de vrouwen 3.6 terugkoppeling naar jezelf
36	Vierde onderdeel van het lijdensverhaal	4 vierde verzameling van mirre: 4.1 ontkleding 4.2 kruisiging 4.3 oprichting van het kruis 4.4 Maria en Johannes onder het kruis 4.5 stervensuur 4.6 terugkoppeling naar jezelf
37	Vijfde onderdeel van het lijdensverhaal	5 vijfde verzameling van mirre: 5.1 bevestiging van Jezus' dood 5.2 begeleidende verschijnselen 5.3 terugkoppeling naar jezelf

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
38	Concentratie op het lijden van Christus voor opklimmingen in vreze, hoop en liefde	6 zeven zegels verbroken tot inzicht in de waarheid omtrent het lijden van Christus: 6.1 eerste zegel: God is: (1) opperste wijsheid (2) hoogste gerechtigheid (3) grootste barmhartigheid 6.2 tweede zegel: verstandelijke geest is geest van: (1) uiterste goedertierenheid (2) uitzonderlijke waardigheid (3) uiterste hardheid (3.1) vreze wekkend (3.2) hoop opwekkend (3.3) minne ontvlammend 6.3 derde zegel: tastbare wereld wordt beheerst door: (1) blindheid (2) onvruchtbaarheid (3) goddeloosheid 6.4 vierde zegel: hel is vol van: (1) gebrek (2) verachtelijkheid (3) armzaligheid 6.5 vijfde zegel: staat van de schuldige vergt: (1) hoge prijs (2) grote verzoening (3) zware medicijn 6.6 zesde zegel: paradijs is oord van: (1) heerlijkheid (2) vreugde (3) overvloed 6.7 zevende zegel: deugd is: (1) kostbaar (2) stralend (3) vruchtbaar
39	MATERIA MEDITANDI DE VITA CHRISTI (NA ZIJN LIJDEN EN STERVEN) Verrijzenis van de Heer	2.2.3.3.6 opstanding uit de doden: (1) nederdaling ter helle (2) angst van de wachters (3) wacht van de engelen (4) bezoek van de vrouwen
40	Hemelvaart van de Heer	2.2.3.3.7 terugkeer naar de Vader: (1) stoet van heiligen (2) verdriet van de apostelen
41	Zending van de Heilige Geest	2.2.3.3.8 voltooiing van Pasen: (1) sterking van de apostelen (2) vruchten en gaven van de Geest

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING	
42 Onvolkomenheid van de drie etappen tegen de onzuiverheid van hart	2.2.3.4	drie etappen naar de zuiverheid van hart en de liefde:	
	2.2.3.4.1	eerste etappe: de wereld achterlaten door de vreze	
	2.2.3.4.2	tweede etappe: je geest oprichten door de hoop	
	2.2.3.4.3	derde etappe: vredig in God rusten door de liefde	
43 Drie oefeningen voor geestelijke opklimmingen in vreze, hoop en liefde	2.2.3.5	lectio divina:	
	2.2.3.5.1	lezing (<i>lectio</i>): bij eerste etappe (vreze), voor beginnelingen (<i>incipientes</i>)	
	2.2.3.5.2	overweging (<i>meditacio</i>): bij tweede etappe (hoop), voor gevorderden (<i>proficientes</i>)	
	2.2.3.5.3	gebed (<i>oracio</i>): bij derde etappe (liefde), voor allen en vooral gevorderden (<i>perfecti</i>)	
44 Lezing	2.2.3.6	wijze van lezen:	
	2.2.3.6.1	wat je leest	
	2.2.3.6.2	wanneer je leest	
	2.2.3.6.3	hoe je leest	
	2.2.3.6.4	met welk doel je leest	
	2.2.3.6.5	overige vruchten van de lezing	
45 Overweging	2.2.3.7	wijze van overwegen:	
	2.2.3.7.1	neem nuttige meditatiestof	
	2.2.3.7.2	mediteer op vaste tijden	
46 Gebed	2.2.3.8	wijze van bidden:	
	2.2.3.8.1	de stemming om te bidden: (1) zonden > als dienaar die zijn heer heeft gekwetst (2) kwade begeerten > als zieke die zijn dokter ontbiedt (3) vrees > als aangeklaagde die voor zijn rechter staat (4) hoop > als beminde die bij de Beminde wil zijn	
	2.2.3.8.2	de duur van het bidden: (1) lange: kerkelijke getijden (2) korte: schietgebeden	
	2.2.3.8.3	waarvoor je moet bidden (1) om genade (2) om bestrijding van ondeugd (3) voor levenden en doden	
	2.2.3.8.4	je gebedshouding (1) alsof je met God zelf spreekt (2) met gebeden van heiligen	
	47 [BEGIN] DERDE OPKLIMMING: TEGEN EERSTE NEERGANG OF VAL (erfschuld)	3	derde opklimming uit ondeugd tot deugd, tot heiliging van de vermogens van de ziel
		3.1	hindernissen voor de opgang:
		3.1.1	vijanden die de opgang blokkeren
	3.1.2	onbekendheid met de wegen	

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
48	Hoe ondeugden de vermogens van de ziel bezet houden en opgang hinderen	3.2 hoogmoed als de koningin van de zeven hoofdzonden:
49	Hoe sommigen de ondeugden nalaten en op andere praktijken overstappen	3.3 zekerste innigheid is na de deugden beoefend te hebben genieten van hun innerlijke doorwerking: 3.3.1 ontstaan van innigheid: 3.3.1.1 als opwelling, voorbijgaand 3.3.1.2 als vrucht van deugdoefening en genade, blijvend
50	Deugden die onmisbaar zijn voor wie tegen ondeugden willen strijden	3.4 drie onmisbare deugden: 3.4.1 daadkracht 3.4.2 strengheid 3.4.3 goedheid
51	Nut van geestelijke begeleiding	3.5 motieven om een geestelijke begeleider te hebben: (1) de weg wordt moeilijk gekend (2) God werkt vaak door mensen (3) de weg heeft valstrikken
52	Kapitale / principale ondeugden (<i>vicia capitalia / principalia</i>)	3.6 acht ondeugden: (1) hoogmoed (koningin) (2) roemzucht (3) traagheid (4) afgunst (5) wraakzucht (6) gierigheid (7) wellust (8) gulzigheid
53	Wijze van vechten tegen ondeugden	3.7 strategie: (1) om welke ondeugden gaat het? (2) welke ondeugden zijn sterker? (3) welke middelen het meest werkzaam?
54	Verscheidenheid van ondeugden	3.8 drie categorieën: 3.8.1 naar niveau: (1) lichamelijke ondeugden (2) geestelijke ondeugden 3.8.2 naar voortkomst: (1) zelfstandige ondeugden (2) afhankelijke deugden 3.8.3 naar beproeving: (1) gewelddadige deugden (2) misleidende deugden
55	Drie opgangen tegen elke ondeugd = drie voortgangen in elke corresponderende deugd	3.9 drie etappen in het algemeen: (1) beginnelingen (vreze) (2) gevorderden (hoop) (3) volmaakten (liefde)

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
56 Opklimmingen (in de sfeer van begeervermogen) tegen eerste ondeugd	3.10	soberheid contra gulzigheid
	3.10.1	dochters van de gulzigheid: (1) platvoerse geestigheden (2) veelpraterij (3) kwaadsprekerij (4) geschimp (5) joligheid (6) uitgelatenheid (7) lichamelijke onreinheid
	3.10.2	opklimmingen tegen gulzigheid in drie etappen: (1) spijzen tevreden verdragen (2) je tot zelfbeheersing dwingen (3) onthouding zonder moeite
57 Opklimmingen tegen tweede ondeugd	3.11	kuisheid (dochter van soberheid) contra ontucht
	3.11.1	zeven (!) dochters van de ontucht: (1) geestelijke verblinding (2) onachtzaamheid voor dood en hel (3) onstandvastigheid in gedachten en verlangens (4) eigenliefde (5) neiging tot zonde (6) haat jegens God (7) gehechtheid aan deze wereld (8) wanhoop aan de komende wereld
	3.11.2	opklimmingen tegen ontucht in drie graden: (2) onthouding van geslachtsdaad (2) beproevingen afwijzen (3) begeerten zeldzaam
58 Opklimmingen tegen derde ondeugd	3.12	armoede contra gierigheid:
	3.12.1	zes dochters van de gierigheid: (1) verraad (2) bedrog (3) dwaling (4) meineed (5) onrust (6) onbarmhartigheid
	3.12.2	opklimmingen tegen gierigheid in drie graden: (1) tevredenheid met het onrechtmatige (2) tevredenheid met het hoognodige (3) niets willen bezitten

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
59 Opklimmingen (in de sfeer van het weerstrevend vermogen) tegen vierde ondeugd	3.13	zachtmoedigheid contra boosheid
	3.13.1	dochters van de boosheid: (1) ruzie (2) drift (3) geschimp (4) geschreeuw (5) verontwaardiging (6) godslastering
	3.13.2	opklimmingen tegen boosheid in drie graden: (1) beteugeling van boosheid naar haar drievoudige aard: (2) tegenspraak verduren (3) blijdschap in tegenspoed bewaren
60 Opklimmingen (in de sfeer van het weerstrevend vermogen) tegen vijfde ondeugd	3.14	naasteliefde contra afgunst:
	3.14.1	dochters van de afgunst: (1) haat (2) geklets (3) laster (4) leedvermaak (5) neerslachtigheid bij andermans voorspoed
	3.14.2	opklimmingen tegen afgunst in drie graden: (1) niemand haten: (2) blij zijn met andermans voorspoed (3) vijanden uit genegenheid beminnen
61 Opklimmingen (in de sfeer van het weerstrevend vermogen) tegen zesde ondeugd	3.15	godsliefde contra traagheid
	3.15.1	zes dochters van de traagheid: (1) kwaadaardigheid (2) wanhoop (3) kleinmoedigheid (4) wrok (5) ongevoeligheid voor Gods geboden (6) afdwaling naar ongeoorloofde zaken
	3.15.2	opklimmingen tegen traagheid in drie graden: (1) ongeoorloofde zaken vermijden (2) niet opgeven, weerstand bieden (3) doorbraak van godsverlangen

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
62	Opklimmingen (in de sfeer van het weerstrevend vermogen) tegen zevende ondeugd	3.16 geen speciale deugd contra loze roem 3.16.1 zeven dochters van loze roem: (1) ongehoorzaamheid (2) rivaliteit (3) huichelarij (4) hardnekkigheid (5) tweedracht (6) roddel (7) laster 3.16.2 opklimmingen tegen loze roem in drie graden: (1) niets willen om de roem (2) niets doen om gezien te worden (3) liever misachting zoeken
63	Opklimmingen (in de sfeer van het weerstrevend vermogen) tegen achtste ondeugd	3.17 deemoed te onderscheiden in: (1) aardse hoogmoed (2) geestelijke hoogmoed 3.17.1 [zeven dochters van hoogmoed: kapitale of principale ondeugden] 3.17.2 opklimmingen tegen hoogmoed in drie graden: (1) zelfkennis (2) onbeduidend gevonden worden (3) al het goede aan God danken
BEGIN VAN DE TWEE GEESTELIJKE AFDALINGEN		
64	[Inleiding]	4 geestelijke afdalingen in dubbel opzicht: (1) ten aanzien van jezelf (2) ten aanzien van je naaste
	Afdalingen naar jezelf	4.1 drie afdalingen naar jezelf
65	Eerste afdaling naar jezelf	4.1.1 van hogere naar lagere fase (1) door innerlijk vast te houden aan de gedane opklimmingen (2) door onderscheiding en aandachtige zelfbeschouwing
66	Tweede afdaling naar jezelf	4.1.2 van innerlijk naar uiterlijk gedragspatroon met drie componenten: 4.1.2.1 volwassenheid 4.1.2.2 deemoed 4.1.2.3 vriendelijkheid

KAP. THEMATIEK	OPBOUW	OMSCHRIJVING EN VERDERE INDELING
67	Derde afdaling naar jezelf	4.1.3 naar handenarbeid, om vele redenen: 4.1.3.1 voorkoming van tegenzin tegen geestelijke oefening 4.1.3.2 handenarbeid versterkt de geestelijke dimensie 4.1.3.3 geeft houvast aan onstandvastig hart 4.1.3.4 bezigheid voorkomt ledigheid 4.1.3.5 handenarbeid hoort bij (1) onze erfschuld (2) onze geschapenheid 4.1.3.6 handenarbeid maakt vrij 4.1.3.7 handenarbeid vermurwt 4.1.4 bijzondere adviezen: (1) boeken afschrijven past het best (2) bid of overweeg onder de arbeid (3) werk met onderscheiding
68	Afdalingen naar of om je naaste Eerste afdaling naar je naaste	4.2 drie afdalingen naar of om je naaste: 4.2.1 uit gehoorzaamheid: (1) aan je overste (2) aan je broeder 4.2.1.1 op bevel van je overste: (1) om een hogergeplaatste (2) om een gelijkgeplaatste (3) om een lagergeplaatste 4.2.1.2 uit liefde op aandringen van je broeder
69	Tweede afdaling naar je naaste	4.2.2 uit solidariteit: 4.2.2.1 om hulp of raad aan je naaste: (1) in lichamelijke zin (2) in geestelijke zin (2.1) afgedwaalden gidsen (2.2) broederlijke berisping 4.2.2.2 voor geestelijke begeleiding
70	Derde afdaling naar je naaste	4.2.3 voor een overste: om te waken over zijn onderdanen

Bronnen en literatuur

1. Bijbel

Toelichting. Verwijzingen naar geciteerde boeken uit de heilige Schrift zijn zowel in de lopende tekst als in de voetnoten verkort weergegeven volgens de officiële lijst van afkortingen in *De Bijbel. Uit de grondtekst vertaald. Wilibrordvertaling*. Geheel herzien uitgave 1995. Katholieke Bijbelstichting 's-Hertogenbosch, 1996², 17–18. De afkortingen in de eerste onderstaande lijst staan niet alfabetisch geordend, maar in de volgorde van de betreffende Bijbelboeken. Voor lezers die minder met de heilige Schrift vertrouwd zijn, hebben wij de afkortingen in de tweede onderstaande lijst gealfabetiseerd.

1.1. Afkortingen in volgorde van de Bijbelboeken

OUDE TESTAMENT		<i>Kl</i>	Klaagliederen
<i>Gn</i>	Genesis	<i>Ez</i>	Ezechiël
<i>Ex</i>	Exodus	<i>Hos</i>	Hosea
<i>Dt</i>	Deuteronomium	<i>Mi</i>	Micha
<i>Joz</i>	Jozua	<i>Sef</i>	Sefanja
<i>Re</i>	Rechters	<i>Zach</i>	Zacharia
<i>1 S</i>	1 Samuël		
<i>2 S</i>	2 Samuël	NIEUWE TESTAMENT	
<i>1 K</i>	1 Koningen	<i>Mt</i>	Matteüs
<i>2 K</i>	2 Koningen	<i>Mc</i>	Marcus
<i>1 Mak</i>	1 Makkabeeën	<i>Lc</i>	Lucas
<i>Job</i>	Job	<i>Joh</i>	Johannes
<i>Ps</i>	Psalmen	<i>Hnd</i>	Handelingen
<i>Spr</i>	Spreuken	<i>Rom</i>	Romeinen
<i>Pr</i>	Prediker	<i>1 Kor</i>	1 Korintiërs
<i>Hl</i>	Hooglied	<i>2 Kor</i>	2 Korintiërs
<i>W</i>	Wijsheid	<i>Gal</i>	Galaten
<i>Sir</i>	Wijsheid van Jezus Sirach	<i>Ef</i>	Efeziërs
<i>Js</i>	Jesaja	<i>Fil</i>	Filippenzen
<i>Jr</i>	Jeremia	<i>Kol</i>	Kolossenzen
<i>Bar</i>	Baruch	<i>1 Tes</i>	1 Tessalonicenzen

<i>2 Tes</i>	2 Tessalonicenzen	<i>1 Pe</i>	1 Petrus
<i>1 Tim</i>	1 Timoteüs	<i>1 Joh</i>	1 Johannes
<i>2 Tim</i>	2 Timoteüs	<i>Apk</i>	Apokalyps (= Openbaring)
<i>Heb</i>	Hebreeën		
<i>Jak</i>	Jakobus		

1.2. Afkortingen in alfabetische volgorde

<i>1 Joh</i>	1 Johannes	<i>Hnd</i>	Handelingen
<i>1 K</i>	1 Koningen	<i>Hos</i>	Hosea
<i>1 Kor</i>	1 Korintiërs	<i>Jak</i>	Jakobus
<i>1 Mak</i>	1 Makkabeeën	<i>Job</i>	Job
<i>1 Pe</i>	1 Petrus	<i>Joh</i>	Johannes
<i>1 S</i>	1 Samuël	<i>Joz</i>	Jozua
<i>1 Tes</i>	1 Tessalonicenzen	<i>Jr</i>	Jeremia
<i>1 Tim</i>	1 Timoteüs	<i>Js</i>	Jesaja
<i>2 K</i>	2 Koningen	<i>Kl</i>	Klaagliederen
<i>2 Kor</i>	2 Korintiërs	<i>Kol</i>	Kolossenzen
<i>2 S</i>	2 Samuël	<i>Lc</i>	Lucas
<i>2 Tes</i>	2 Tessalonicenzen	<i>Mc</i>	Marcus
<i>2 Tim</i>	2 Timoteüs	<i>Mi</i>	Micha
<i>Apk</i>	Apokalyps (= Openbaring)	<i>Mt</i>	Matteüs
<i>Bar</i>	Baruch	<i>Pr</i>	Prediker
<i>Dt</i>	Deuteronomium	<i>Ps</i>	Psalmen
<i>Ef</i>	Efeziërs	<i>Re</i>	Rechters
<i>Ex</i>	Exodus	<i>Rom</i>	Romeinen
<i>Ez</i>	Ezechiël	<i>Sef</i>	Sefanja
<i>Fil</i>	Filippenzen	<i>Sir</i>	Wijsheid van Jezus Sirach
<i>Gal</i>	Galaten	<i>Spr</i>	Spreuken
<i>Gn</i>	Genesis	<i>W</i>	Wijsheid
<i>Heb</i>	Hebreeën	<i>Zach</i>	Zacharia
<i>Hl</i>	Hooglied		

2. Geschriften van Gerard Zerbolt van Zutphen

Becker, 'Brief', 1862. – V. Becker, 'Onuitgegeven brief van Gerard Zerbolt van Zutphen', in: *De Katholiek*, 41 (1862) 120–121 (= tekst).

De Vooy, 'Dietse tekst', 1907. – C.G.N. de Vooy (uitg.), 'De Dietse tekst van het traktaat *De libris teutonicalibus*, mogelijk van Gerard Zerbolt van Zutphen', in: *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 4 (1907) 113–134.

- Dumbar, *Analecta*, 1719. – G. Dumbar, *Analecta, seu vetera aliquot scripta inedita*, 1 (Deventer, 1719) *Epistolae*: 88–113 (= tekst)
- Geesink, *Zerbolt*, 1879. – G.H.J.W. Geesink, *Gerard Zerbolt van Zutphen*. Dissertatie Utrecht (Utrecht, 1879) *Epistolae ad dominum Florencium*: 161–168 (= tekst).
- Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 1677. – Gerard Zerbolt, *De spiritualibus ascensionibus*, in: M. de la Bigne (uitg.), *Maxima bibliotheca veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum* (27 dln; Lyon, 1677⁸) xxvi, 258–289.
- Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006. – Gérard Zerbolt de Zutphen, *La montée au ciel. De spiritualibus ascensionibus*, F.-J. Legrand (uitg.), *Sous la Règle de Saint Augustin*, 11. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 2006).
- Gerard Zerbolt, *De reformatione*, 1677. – Gerard Zerbolt, *De reformatione virium anime*, in: M. de la Bigne (uitg.), *Maxima bibliotheca veterum patrum et antiquorum scriptorum ecclesiasticorum* (27 dln; Lyon, 1677⁸) xxvi, 234–258.
- Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001. – F.-J. Legrand (uitg.), *Gérard Zerbolt de Zutphen. Manuel de la réforme intérieure. Tractatus devotus de reformatione virium anime*. *Sous la Règle de Saint Augustin*, 8. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 2001). Bespreking: P. Hamblenne, in: *Scriptorium*, 57/2 (2003) 302–307.
- Gerard Zerbolt, *Hervorming*, 1951. – Gerard Zerbolt van Zutphen, *Over de hervorming van de krachten der ziel*, S. van der Woude (ingel. en vert.), *Klassieken der Kerk*, II. de Kerk der middeleeuwen, 3 (Amsterdam, 1951).
- Gerard Zerbolt, *Opklimmingen*, 1941. – Gerard Zerbolt van Zutphen, *Van geestelijke opklimmingen*. Een aloude vertaling opnieuw gedrukt en bezorgd door J. Mahieu (Brugge, 1941).
- Hyma, 'Author', 1921. – A. Hyma, 'Is Gerard Zerbolt of Zutphen the author of the "Super modo vivendi"?' in: *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 16 (1921) 107–128.
- Hyma, 'Scriptum', 1927. – A. Hyma (uitg.), 'Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante', in: *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, nieuwe serie, 20 (1927) 179–232 (= tekst).
- Hyma, 'Super modo', 1926. – A. Hyma (uitg.), 'Het traktaat "Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium"', door Gerard Zerbolt van Zutphen, in: *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 52 (1926) 1–100.
- Hyma, 'Teutonicalibus', 1924. – A. Hyma (uitg.), 'The "De libris teutonicalibus" by Gerard Zerbolt of Zutphen', in: *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, n.s., 17 (1924) 42–70 (45–70 = tekst).

- Kock, 'Vestibus', 2004. – Th. Kock, 'Zerbolt inkognito. Auf den Spuren des Traktats "De vestibus pretiosus"', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 165–235 (188–207 = tekst).
- Van Engen, 'Epistolae Fratrum', 2004. – J. van Engen, 'Epistolae Fratrum', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 143–161 (144–159 = tekst).
- Wüstenhoff, *Vestibus*, 1890. – D.J.M. Wüstenhoff (uitg.), *Het tractaat 'De vestibus pretiosus'* (Gent; Den Haag, 1890) 31–48 (= tekst).

3. Door Gerard Zerbolt gebruikte bronnen

Toelichting. In deze lijst zijn slechts die bronnen opgenomen die Gerard Zerbolt zelf bij name noemt. Voor het controleren van de referenties hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van de kritische editie (2006) van F.-J. Legrand. Bovendien hebben wij aanvullend bronnenonderzoek verricht, alsmede referenties in de uitgave van Legrand waar nodig gecorrigeerd. Ter wille van de geïnteresseerde lezer hebben wij, indien dit mogelijk of wenselijk leek, uitgaven met vertalingen in het Nederlands toegevoegd.

- [Ps.-Augustinus =] Rabanus. – zie: Rabanus Maurus
- [Ps.-Hiëronymus =] Sedulius. – zie: Sedulius Scotus
- [Ps.-Hugo van Sint-Victor =] Aelred. – zie: Aelred van Rievaulx
- Aelred, *Compendium*. – Aelred van Rievaulx, *Compendium Speculi caritatis*, R. Vander Plaetse (uitg.), in: Aelred, *Opera omnia 1*, 163–240: 165–170 (voorwoord); 173–238 (tekst).
- Aelred, *De dilectione*. – Aelred van Rievaulx, *Sermo de dilectione Dei*, A. Hoste (uitg.), in: Aelred, *Opera omnia 1*, 241–244: 243–244 (tekst).
- Aelred, *Opera omnia 1*. – Aelred van Rievaulx, *Opera omnia, 1: Opera ascetica*, A. Hoste en C. Talbot (uitg.), CCCM, 1 (Turnhout, 1971).
- Augustinus, *Ad Probam*. – Aurelius Augustinus, *Epistula 130 ad Probam*, in: *Sancti Aureli Augustini Epistulae, pars III: Ep. CXXIV–CLXXXIV A*, A. Goldbacher (uitg.), CSEL, 44 (Wenen; Leipzig, 1904) 40–77.
- Augustinus, *Confessiones*. – Aurelius Augustinus, *Sancti Augustini Confessionum Libri XIII*, L. Verheijen (uitg.), *Sancti Augustini Opera*, 1,1. CCSL, 27 (Turnhout, 1981) v–XCII (inleiding); 1–273 (tekst).
- Augustinus, *Contra Iulianum*. – Aurelius Augustinus, *Contra Iulianum (opus imperfectum) tomus. posterior: Libri IV–VI*, M. Zelzer (uitg.), CSEL, 85/2 (Wenen, 2004).
- Augustinus, *Contra Julianum*. – Aurelius Augustinus, *Contra Julianum libri IV*, in: J.-P. Migne (uitg.), PL, 44, 641–874.
- Augustinus, *De opere monachorum*. – Aurelius Augustinus, *De opere monachorum*, in: *Lascétisme chrétien. Texte de l'édition bénédictine*, J. Saint-Martin (uitg.). Oeuvres de Saint Augustin, 3. 1e serie: Opu-

- scules. Bibliothèque augustinienne, 3 (Parijs, 1949²) 309–431; 316–431 (= tekst).
- Augustinus, *Enarrationes*. – Aurelius Augustinus, *Enarrationes in psalmos LI–C*, E. Dekkers en J. Fraipont (uitg.), Corpus Christianorum Series Latina, 39 (Turnhout, 1956).
- Augustinus, *In Iohannis Evangelium*. – Aurelius Augustinus, *In Iohannis Evangelium tractatus CXXIV*, R. Willems (uitg.), CSEL, 36. Aurelii Augustini Opera, 8 (Turnhout, 1954).
- Augustinus, *Sermones*. – Aurelius Augustinus, *Sermones*, J.-P. Migne (uitg.), PL, 38.
- Augustinus, *Werk van monniken*. – Augustinus, *Het werk van monniken [= De opere monachorum]*. Vertaald door L. Baas en V. Hunink; ingeleid door P. van Geest. Sleutelteksten in godsdienst en theologie, 26 (Zoetermeer, 2001).
- Beda, *Homeliarum*. – Beda Venerabilis, *Homeliarum Evangelii libri II*, in: *Opera. Pars III: Opera homiletica. Pars IV: Opera rhythmica*, D. Hurst (uitg.), CCSL, 122, II, XIX (Turnhout, 1955).
- Benedictus, *Regula*. – B. Steidle (uitg.), *Die Benediktusregel Lateinisch-Deutsch* (Beuron, 1975²).
- Bernardus, *De consideratione*. – Bernardus van Clairvaux, *De consideratione ad Eugenium Papam*, in: Bernardus, *Opera*, III (1963) *Tractatus et opuscula*, 379–493.
- Bernardus, *De praecepto*. – Bernardus van Clairvaux, *Liber de praecepto et dispensatione*, in: Bernardus, *Opera*, III (1963) *Tractatus et opuscula*, 253–294.
- Bernardus, *Epistolae 1*. – Bernardus van Clairvaux, *Epistolae, 1: Corpus epistolarum, 1–180*, in: Bernardus, *Opera*, VII (1974).
- Bernardus, *Epistolae 2*. – Bernardus van Clairvaux, *Epistolae, 1: Corpus epistolarum, 181–310; 2. Epistolae extra corpus, 311–547*, in: Bernardus, *Opera*, VIII (1977).
- Bernardus, *In Ascensione*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermo in Ascensione Domini 6*, in: Bernardus, *Opera*, V (1968) *Sermones II*, 150–160.
- Bernardus, *In cena Domini*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermo in cena Domini*, in: Bernardus, *Opera*, V (1968) *Sermones II*, 67–72.
- Bernardus, *In Nat. Ioh. Bapt.*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermo in Nativitate S. Iohannis Baptistae*, in: Bernardus, *Opera*, V (1968) *Sermones II*, 176–184.
- Bernardus, *In Resurrectione*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermo in Resurrectione Domini*, in: Bernardus, *Opera*, V (1968) *Sermones II*, 73–94.
- Bernardus, *Opera*. – Bernardus van Clairvaux, *Sancti Bernardi Opera*, I–VIII, J. Leclercq; C.H. Talbot; H. Rochais (uitg.) (8 dln; Rome, Editiones Cistercienses, 1957–1968).

- Bernardus, *Sermones de diversis*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermones de diversis*, in: Bernardus, *Opera*, VI, 1 (1970) *Sermones III*, 73–406.
- Bernardus, *Super Cantica canticorum I*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermones super Cantica canticorum I*: 1–35, in: Bernardus, *Opera*, I (1957), XVI–LXVIII (inleiding); 3–255 (tekst).
- Bernardus, *Super Cantica canticorum II*. – Bernardus van Clairvaux, *Sermones super Cantica canticorum II*: 36–86, in: Bernardus, *Opera*, II (1958), IX–XXXV (inleiding); 3–320 (tekst).
- Bonaventura, *De triplici via*. – Bonaventura, *De triplici via. Über den dreifachen Weg*, M. Schlosser (uitg.), *Fontes Christiani*, 14 (Freiburg enz., 1993).
- Cassianus, *Collationes*. – Johannes Cassianus, *Collationes XXIV*, M. Petschenig (uitg.). CSEL, 13 (Wenen, 1886).
- Cassianus, *Collationes*, 1955–1959. – Johannes Cassianus, *Collationes XXIV*, E. Pichery (uitg.), *Jean Cassien, Conférences*, I: VII–XVII. SC, 42 (Parijs, 1955); II: VIII–XVII. SC, 54 (Parijs, 1958); III: XVIII–XXIV. SC, 64 (Parijs, 1959).
- Cassianus, *Collationes*, 2004. – Johannes Cassianus, *Opera*, 2: *Collationes XXXIII*, M. Petschenig en G.E. Kreuz (uitg.). CSEL, 13 (Wenen, 2004²).
- Cassianus, *De institutis*, 2004. – Johannes Cassianus, *Opera*, 1: *De institutis coenobiorum; De incarnatione contra Nestorium*, M. Petschenig en G.E. Kreuz (uitg.). CSEL, 17 (Wenen, 2004²).
- Cassianus, *Gesprekken I–X*. – Johannes Cassianus, *Gesprekken I–X*, A. van de Kar (vert.), (Bilthoven, 1968).
- Cassianus, *Instellingen*. – Johannes Cassianus, *Instellingen. Leven en streven van monniken*, I. Vanbrabant (vert.), *Monastieke cahiers*, 26 (Bonheiden, 1984).
- Cassianus, *Gesprekken XI–XXIV*. – Johannes Cassianus, *Gesprekken XI–XXIV*, A. van de Kar (vert.). Met voorwoord van P. Penning de Vries (Bilthoven, 1982).
- CCCM. – Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis
- CCSL. – Corpus Christianorum Series Latina
- Climacus, *Ladder*. – Johannes Climacus, *De geestelijke ladder*, P. Gilis (uitg.). *Monastieke cahiers*, 50 (Bonheiden, 2002).
- Climacus, *Scala paradisi*. – Johannes Climacus, *Scala Paradisi*, in: M. Rader en J.-P. Migne (uitg.), *Sancti Patris Nostri Joannis Scholastici, vulgo Climaci...Opera omnia*. PG, 88 (Parijs, 1860) 631–1264.
- CSEL. – Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
- David van Augsburg, *De exterioris*. – David ab Augusta, *De exterioris et interioris hominis compositione secundum triplicem statum incipientium, proficientium et perfectorum libri tres* (Quaracchi, 1899) III–XXXVII (inleiding); 3–378 (tekst).
- David van Augsburg, *Vom äußeren*. – David van Augsburg, *Vom äußeren*

- ren und inneren Menschen*, M. Schlosser (vert. en uitg.). Mit einer Einführung von P. Cornelius Bohl OFM (Sankt Ottilien, 2009).
- Florens Radewijns, *Tractatulus devotus*. – Florent Radewijns, *Petit manuel pour le dévot moderne. Tractatulus devotus*. Introduction par Thom Mertens. Établissement du texte latin, sources et traduction par sr Francis Joseph Legrand. Sous la Règle de Saint Augustin. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 1999).
- Gregorius Magnus, *Dialogorum I–III*. – Gregorius Magnus/Grégoire le Grand, *Dialogues, II: Livres I–III*, A. de Voguë (tekst) en P. Antin (vert.), SC, 260 (Parijs, 1979).
- Gregorius Magnus, *Dialogorum IV*. – Gregorius Magnus/Grégoire le Grand, *Dialogues, III: Livre IV*, A. de Voguë (tekst) en P. Antin (vert.), SC, 265 (Parijs, 1980).
- Gregorius Magnus, *Dialogorum libri IV*. – Gregorius Magnus/Grégoire le Grand, *Dialogues, I: Introduction, bibliographie et cartes*, A. de Voguë en P. Antin (uitg.), SC, 251 (Parijs, 1978).
- Gregorius Magnus, *Homiliae*. – Gregorius Magnus, *Homiliae in evangelia*, R. Étaix (uitg.), CCSL, 141 (Turnhout, 1999).
- Gregorius Magnus, *Moralia*. – Gregorius Magnus, *Moralia in Iob, Libri I–X; XI–XXII; XXIII–XXXV*, M. Adriaen (uitg.), CCSL, 143; 143A; 143B (3 dln; Turnhout, 1979–1985).
- Gregorius Magnus, *Regula pastoralis*. – Gregorius Magnus/Grégoire le Grand, *Règle pastorale, I–II*, B. Judic (inl.); F. Rommel (tekst); Ch. Morrel (vert.), SC, 381–382 (2 dln; Parijs, 1992).
- Guigo I, *Consuetudines*. – Guigo I, *Consuetudines Cartusiae*, in: Un Chartreux (uitg., vert.), *Guiges Ier, Coutumes de Chartreuse*, SC, 313. Série des textes monastiques d'Occident, 52 (Parijs, 1984), 7–143 (inleiding); 147–295 (tekst).
- Guigo V, *Epistula IX*. – Guigo V de Kartuizer, *Epistula IX*, PL 153.
- Hiëronymus, *Epistulae*. – *Sancti Eusebii Hieronymi Epistulae*, I. Hilberg (uitg.), Pars I: *Ep. I–LXX*. CSEL, 54 (Wenen, 1996²); Pars II: *Ep. LXXI–CXX*. CSEL, 55 (Wenen, 1912); Pars III: *Ep. CXXI–CLIV*. CSEL, 56/1 (Wenen, 1996²); Pars IV: *Epistularum indices at addenda* (M. Kamptner, samenst.).
- Hugo van Sint-Victor, *De archa Noe*. – Hugo van Sint-Victor, *De archa Noe; Libellus de formatione arche*, P. Sicard (uitg.), *Hugonis de Sancto Victore Opera*, I. CCCM, 176, 176A (Turnhout, 2001).
- Hugo van Sint-Victor, *De amore*. – Hugo van Sint-Victor, *De amore sponsi ad sponsam (Eulogium sponsi de sponsa)*, in: J.-P. Migne (uitg.), PL, 176 (1854), 987–994.
- Hugo van Sint-Victor, *Didascalicon*. – Hugo van Sint-Victor, *Didascalicon. De studio legendi. A critical text*, Ch.H. Buttimer (uitg.). Dissertatie Washington. *Studies in Medieval and Renaissance Latin*, 10 (Washington, 1939) XV–LII (inleiding); 1–133 (tekst).

- PG. – Patrologia Graeca: J.-P. Migne (uitg.), *Patrologiae cursus completus, Series Graeca* (79 dln; Parijs, 1857–1866).
- PL. – Patrologia Latina: J.-P. Migne (uitg.), *Patrologiae cursus completus, Series Latina* (221 dln; Parijs, 1844–1890; met 5 suppl.-dln; Parijs, 1958–1974).
- Rabanus, *In Ascensione*. – Rabanus Maurus, *Homelia XI in Ascensione Domini*, in: J.-P. Migne (uitg.), PL, 110, 42–43.
- sc. – Sources Chrétiennes
- Sedulius, *Collectaneum in Apostolum*. – Sedulius Scottus, *Collectaneum in Apostolum, II: In epistolas ad Corinthios usque ad Hebraeos*. Vetus Latina. Aus der Geschichte der lateinischen Bibel, 32 (Freiburg, 1997).
- Seneca, *Ad Lucilium*. – Seneca, *Ad Lucilium Epistulae morales*. Auswahl von E.-A. Kirfel, [1:] Txt; [2:] Kommentar. Aschendorffs Sammlung Lateinischer und Griechischer Klassiker (2 dln; Münster, 1981).

4. Overige bronnen en literatuur

- Acquoy, *Windesheim*, 1875–1880. – J.G.R. Acquoy, *Het klooster te Windesheim en zijn invloed* (3 dln; Utrecht, 1875–1880).
- Alberts/Hulshoff, *Frensweger*, 1958. – W.J. Alberts en A.L. Hulshoff (uitg.), *Het Frensweger Handschrift betreffende de Geschiedenis van de Moderne Devotie*. Werken Historisch Genootschap, 3^e serie, nr. 82 (Groningen, 1958).
- Axters, *Geschiedenis III*, 1956. – S. Axters, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden* (4 dln; Antwerpen, 1950–1960) III. *de Moderne Devotie, 1380–1550* (Antwerpen, 1956).
- Benedictow, *Black Death*, 2004. – O.J. Benedictow, *The Black Death, 1346–1353. The complete history* (Woodbridge, 2004).
- Berkenvelder e.a., *Windesheim*, 1987. – F.C. Berkenvelder, H. Bloemhoff, R.Th.M. van Dijk, J.J. Dijkstra en A.M. van der Woude (red.), *Windesheim. Studies over een Sallands dorp bij de IJssel*. Publikaties van de IJsselakademie, 48 (Kampen, 1987).
- Birkhofer, *Ars moriendi*, 2008. – P. Birkhofer, *Ars moriendi – Kunst der Gelassenheit. Mittelalterliche Mystik von Heinrich Seuse und Johannes Charler Gerson als Anregung für einen neuen Umgang mit dem Sterben*. Dogma und Geschichte, 7. Dissertatie Freiburg im Breisgau (Berlijn enz., 2008).
- Blank, *Nonnenviten*, 1962. – W. Blank, *Die Nonnenviten des 14. Jahrhunderts. Eine Studie zur hagiographischen Literatur des Mittelalters unter besonderer Berücksichtigung der Visionen und ihrer Lichtphänomene* (Freiburg i.B., 1962).
- Blommestijn e.a., *Spirituality Renewed*, 2003. – H. Blommestijn, C. Caspers en R. Hofman (uitg.), *Spirituality Renewed*. *Studies on Significant*

- Representatives of the Modern Devotion*. Studies in Spirituality Supplements, 10 (Leuven; Parijs; Dudley, MA, 2003).
- Boekenbezit, 1974. – *Contributions à l'Histoire des Bibliothèques et de la Lecture aux Pays-Bas avant 1600/Studies over het Boekenbezit en Boekengebruik in de Nederlanden vóór 1600*. Archives et Bibliothèques de Belgique / Archief- en Bibliotheekwezen in België, Numéro spécial / Extranummer 11 (Brüssel, 1974).
- Breure, *Doodsbeleving*, 1987. – L. Breure, *Doodsbeleving en levenshouding. Een historisch-psychologische studie betreffende de Moderne Devotie in het IJsselgebied in de 14e en 15e eeuw*. Dissertatie Utrecht. Middeleeuwse Studies en Bronnen, 5 (Hilversum, 1987).
- Brinkerink 'Biographiën', 1901–1903. – D.A. Brinkerink, 'Biographiën van beroemde mannen uit den Deventer-kring', in: *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 27 (1901) 400–423; 28 (1902) 1–37; 225–276; 321–343; 29 (1903) 1–39.
- Caspers, *Eucharistische vroomheid*, 1992. – C.M.A. Caspers, *De eucharistische vroomheid en het feest van Sacramentsdag in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen*. Miscellanea Neerlandica, 5 (Leuven, 1992).
- Chron. Wind.*, 1886. – K. Grube (uitg.), *Des Augustinerpropstes Iohannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum*. Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete, 19 (Halle, 1886).
- De Hullu, 'Statuten', 1897. – J. de Hullu (uitg.), 'De Statuten van het Meester Geertshuis te Deventer', in: *Archief voor Nederlandsche Kerkgeschiedenis*, 6 (1897) 63–76.
- De Kruijf/Kummer/Pereboom, *Agnietenberg*, 2000. – U.K.J. de Kruijf †, J. Kummer, F. Pereboom † (red.), *Een klooster ontsloten. De kroniek van Sint Agnietenberg bij Zwolle door Thomas van Kempen in vertaling en met commentaar*. Publicaties van de IJsselacademie, nr. 124 (Kampen, 2000).
- De Man, *Punten*, 1919. – D. de Man (uitg.), *Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden zusteren. Naar het te Arnhem berustende handschrift uitgegeven* ('s-Gravenhage, 1919).
- De Melker, *Metamorfose*, 2002. – B.R. de Melker, *Metamorfose van stad en devotie. Ontstaan en conjunctuur van kerkelijke en charitatieve instellingen in Amsterdam in het licht van de stedelijke ontwikkeling, 1385–1435*. Dissertatie Amsterdam UvA (Amsterdam, 2002).
- Debongnie, *Mombaer*, 1928. – P. Debongnie, *Jean Mombaer de Bruxelles, abbé de Livry, ses écrits et ses réformes*. Recueil de travaux publiés par les membres des Conférences d'Histoire et de Philologie, 2de serie, 11 (Leuven; Toulouse, 1928).
- Deschamps, 'Zerbolt', 1960–1961. – J. Deschamps (uitg.), 'Middel nederlandse vertalingen van Super modo vivendi (7de hoofdstuk) De libris

- teutonicalibus van Gerard Zerbolt van Zutphen', in: *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij van Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 14 (1960) 67–108; 15 (1961) 176–220.
- Doebner, *Annalen*, 1903. – R. Doebner, *Annalen und Akten der Brüder des gemeinsamen Lebens im Lüchtenhof zu Hildesheim*. Quellen und Darstellungen zur Geschichte Niedersachsens, 9 (1903).
- Dumbar, *Analecta*, 1719. – G. Dumbar, *Analecta, seu vetera aliquot scripta inedita*, 1 (Deventer, 1719).
- Dumbar, *Deventer*, 1732. – G. Dumbar, *Het kerkelijk en wereltlijk Deventer*, 1 (Deventer, 1732).
- Elm, 'Bruderschaft', 1985. – K. Elm, 'Die Bruderschaft vom gemeinsamen Leben. Eine geistliche Lebensform zwischen Kloster und Welt, Mittelalter und Neuzeit', in: *Geert Grote & Moderne Devotie*, 358–384. – Ook in: *Ons Geestelijk Erf* 59 (1985) 470–496, en in: Elm, K., *Mittelalterliches Ordensleben in Westfalen und am Niederrhein*. Studien und Quellen zur westfälischen Geschichte 27 (Paderborn, 1989) 214–230.
- Encyclopedie Mystiek*, 2003. – J. Baers; G. Brinkman; A. Jelsma; O. Stegink, *Encyclopedie van de Mystiek. Fundamenten, tradities, perspectieven* (Kampen; Tiel, 2003).
- Épiney, *Grote*, 1970. – G. Épiney-Burgard, *Gérard Grote (1340–1384) et les débuts de la Dévotion moderne*. Veröffentlichungen des Instituts für europäische Geschichte Mainz, 54 (Wiesbaden, 1970).
- Épiney, *Lettres et traités*, 1998. – G. Épiney-Burgard, *Gérard Grote, fondateur de la Dévotion Moderne. Lettres et traités*. Présentation, traduction et notes par G. Épiney-Burgard. Sous la Règle de Saint Augustin. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 1998).
- Faix, 'Brüder', 2004. – G. Faix, 'Die Brüder vom Gemeinsamen Leben in Süddeutschland', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 324–339.
- Faix, *Biel*, 1999. – G. Faix, *Gabriel Biel und die Brüder vom gemeinsamen Leben. Quellen und Untersuchungen zu Verfassung und Selbstverständnis des Oberdeutschen Generalkapitels*. Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe 11 (Tübingen, 1999).
- Gaens/Hendrickx, 'Ritme', 2009. – T. Gaens en F. Hendrickx, 'Het vaste ritme van verandering. Vijf eeuwen kartuizergeschiedenis in de Nederlanden (1314–1796)', in: Pansters, *Geheim*, 2009, 31–47.
- Geert Grote, *De focaristis*, 2011. – *Gerardi Magni, Sermo ad clerum traicentensem de focaristis*, R. Hofman (uitg.), CCCM, 235. Gerardi Magni Opera omnia, II, 1 (Turnhout, 2011).
- Geesink, *Zerbolt*, 1879. – G.H.J.W. Geesink, *Gerard Zerbolt van Zutphen*. Dissertatie Utrecht (Utrecht, 1879).
- Gerrits, 'Brinckerinck', 2003. – G.H. Gerrits, 'Johannes Brinckerinck. Life, Sermons, and Thought', in: Blommestijn e.a., *Spirituality Renewed*, 2003, 57–120.

- Gerrits, *Timorem*, 1986. – G.H. Gerrits, *Inter timorem et spem. A Study of the Theological Thought of Gerard Zerbolt of Zutphen (1367–1398)*. Studies in Medieval and Reformation Thought, 37 (Leiden, 1986).
- Goder, 'Monnikhuizen', 2005. – H. Goder, 'Monnikhuizen / Monichusen', in: J. Hogg en G. Schlegel, *Monasticon Cartusiense*, III. *Analecta Cartusiana*, 185:3 (Salzburg, 2005) 161–171.
- Goossens, *Meditatie*, 1952. – M. Goossens, *De Meditatie in de eerste tijd van de Moderne Devotie* (Haarlem; Antwerpen, 1952).
- Goudriaan, 'Hendriksz', 2002. – K. Goudriaan, 'Willem Hendriksz van Amersfoort', in: *Flehite. Historisch Jaarboek voor Amersfoort en omstreken*, 3 (2002) 66–99.
- Goudriaan, *Vernieuwde innigheid*, 2008. – K. Goudriaan (red.), *Vernieuwde innigheid. Over de Moderne Devotie, Geert Grote en Deventer*. Deventer Reeks, Arko Uitgeverij (Nieuwegein, 2008).
- Gourdel, 'Chartreux', 1953. – Y. Gourdel, 'Chartreux', in: *Dictionnaire de Spiritualité*, 2 (1953) 705–776.
- Grote, *Lettres*, 1998. – Geert Grote, *Lettres et traités*. Présentation, traduction et notes par G. Épiney-Burgard. Sous la Règle de saint Augustin, 4. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 1998).
- Gumbert, 'Kartuizerbibliotheken', 1974. – J.P. Gumbert, 'Over Kartuizerbibliotheken in de Nederlanden', in: *Boekenbezit*, 1974, 159–168.
- Hendrikman, *Windesheim*, 1996. – A.J. Hendrikman e.a. (red.), *Windesheim 1395–1995. Kloosters, teksten, invloeden. Voordrachten gehouden tijdens het internationale congres '600 jaar Kapittel van Windesheim' 27 mei 1995 te Zwolle*. Middeleeuwse Studies, 12 (Nijmegen, 1996).
- Hinz, 'Gemeinsames Leben', 2004. – U. Hinz, 'Gemeinsames Leben in evangelischer Freiheit. Zum Selbstverständnis der norddeutschen Brüder vom Gemeinsamen Leben in der Zeit der Reformation', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 340–367.
- Hinz, *Brüder*, 1997. – U. Hinz, *Die Brüder vom Gemeinsamen Leben im Jahrhundert der Reformation. Das Münstersche Kolloquium*. Spätmittelalter und Reformation, Neue Reihe 9 (Tübingen, 1997).
- Hoekstra, 'Henri de Coesfeld', 1969. – E.G. Hoekstra, 'Henri de Coesfeld', in: *Dictionnaire de Spiritualité*, 7 (1969) 182–184.
- Hogg, 'Carthusian Spirituality', 2005. – J. Hogg, 'Carthusian Spirituality', in: *Dom Firmin le Ver, a Carthusian lexicographer*. *Analecta cartusiana*, 225 (Salzburg, 2005) 27–123.
- Hommes, 'Venlo', 1987. – M. Hommes, 'Het Kapittel van Venlo. Geestelijk leven in een aantal vrouwenkloosters binnen het bisdom Luik aan het einde der middeleeuwen'. Onuitgegeven doctoraalscriptie UvA (Amsterdam, 1987).
- Honemann, 'Gottschalk Hollen', 2004. – V. Honemann, 'Gottschalk Hollen, De vera et falsa scriptura. Zur Rezeption des siebten Hauptstückes

- von Zerbolts Traktat “Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium”); in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 277–286.
- Honemann, ‘Interpretation’, 1987. – V. Honemann, ‘Zu Interpretation und Überlieferung des Traktats “De libris teutonicalibus”’, in: E. Cockx-Indestege en F. Hendrickx (uitg.), *Miscellanea Neerlandica*. Opstellen voor Dr. Jan Deschamps ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag (3 dln; Leuven, 1987) III, 113–124.
- Honemann, ‘Zerbolt-Vita’, 2004. – V. Honemann, ‘Die Inzigkofener Übersetzung der Zerbolt-Vita des Thomas von Kempen’, in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 236–242.
- Huizinga, *Werken III*, 1949. – J. Huizinga, *Verzamelde werken III. Cultuurgeschiedenis I* (Haarlem, 1949).
- Hyma, ‘Version’, 1950. – A. Hyma, ‘The Original Version of “De Imitatione Christi” by Gerard Zerbolt of Zutphen’, in: *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 69 (1950) 1–42.
- Hyma, *Renaissance*, 1965. – A. Hyma, *The Christian Renaissance. A History of the ‘Devotio moderna’* (Grand Rapids Mich., 1924; Hamden Conn., 1965²).
- Jansen-Sieben, *Repertorium*, 1989. – R. Jansen-Sieben, *Repertorium van de Middelnederlandse Artes-literatuur* (Utrecht, 1989).
- Jostes, ‘Schriften’, 1890. – F. Jostes, ‘Die Schriften des Gerhard Zerbolt von Zutphen. “De libris Teutonicalibus”’, in: *Historisches Jahrbuch*, 11 (1890) 1–22; 709–717.
- Kingma, *Hooglied*, 1993. – E. Kingma, *De mooiste onder de vrouwen. Een onderzoek naar religieuze idealen in twaalfde-eeuwse commentaren op het Hooglied*. *Middeleeuwse studies en bronnen*, 36 (Hilversum, 1993).
- Klausmann, ‘Satzungen’, 2004. – Th. Klausmann, ‘Die ältesten Satzungen der *Devotio moderna*’, in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 24–43.
- Klausmann, *Consuetudo*, 2003. – Th. Klausmann, *Consuetudo consuetudine vincitur. Die Hausordnungen der Brüder vom gemeinsamen Leben im Bildungs- und Sozialisationsprogramm der Devotio moderna*. *Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters*, 4 (Frankfurt am Main enz., 2003).
- Klug, *Armut*, 2008. – Martina B. Klug, *Armut und Arbeit in der Devotio moderna. Studien zum Leben der Schwestern in niederrheinischen Gemeinschaften*. *Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas*, 15 (Münster, 2005). Bespreking: A.G. Weiler, *Ons Geestelijk Erf*, 79 (2008) 210–212.
- Koch, *Zwarte kunst*, 1977. – A.C.F. Koch, *Zwarte kunst in de Bisschopsstraat. Boek en druk te Deventer in de 15de eeuw* (Zutphen; Deventer, 1977).
- Kock, ‘Zerbolt inkognito’ 2004. – Th. Kock, ‘Zerbolt inkognito. Auf den

- Spuren des Traktats "De vestibus pretiosis"; in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 165–235.
- Kock, *Buchkultur*, 1999. – Th. Kock, *Die Buchkultur der Devotio moderna. Handschriftenproduktion, Literaturversorgung und Bibliotheksaufbau im Zeitalter des Medienwechsels*. Dissertatie Münster. Tradition – Reform – Innovation, 2 (Frankfurt am Main enz., 1999; 2002²).
- Kors, 'Bibel für Laien', 2004. – M.M. Kors, 'Die Bibel für Laien: Neuansatz oder Sackgasse? Der Bibelübersetzer von 1360 und Gerhard Zerbolt von Zutphen', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 243–263.
- Kors, 'Propositum', 1997. – M.M. Kors, 'Het propositum bij de moderne devoten. De verschriftelijking van een kernbegrip uit de vadertijd', in: *Ons Geestelijk Erf*, 71 (1997) 145–180.
- Krauß, *Devotio moderna*, 2007. – S. Krauß, *Die Devotio moderna in Deventer. Anatomie eines Zentrums der Reformbewegung. Vita regularis. Ordnungen und Deutungen religiösen Lebens im Mittelalter – Abhandlungen*, 31 (Berlin, 2007).
- Leppin, 'Zerbolt', 2004. – V. Leppin, 'Zerbolt, Gerhard (1367–1398)', in: *Theologische Realenzyklopädie*, 36 (2004) 658–660.
- Lesser, *Busch*, 2005. – B. Lesser, *Johannes Busch: Chronist der Devotio moderna. Werkstruktur, Überlieferung, Rezeption*. Tradition – Reform – Innovation, 10 (Frankfurt am Main e.a., 2005).
- Lex. Lat. Neerl.* – J.W. Fuchs; O. Weijers en M. Gumbert, *Lexicon Latinitatis Neerlandicae Medii Aevi. Woordenboek van het Middeleeuws Latijn van de noordelijke Nederlanden* (8 dln; Leiden, 1970–2005). Deel 1 (1970), 2 (1981), 3 (1986), 4 (1990), 5 (1991–1994), 6 (1995–1998), 7 (2002), 8 (2005).
- Lie/Reynaert, *Artes*, 2004. – O.S.H. Lie en J. Reynaert (red.), *Artes in context. Opstellen over het handschriftelijk milieu van Middel-Nederlandse artesteksten*. Artesliteratuur in de Nederlanden, 3 (Hilversum, 2004).
- Lourdaux, 'Zerbolt', 1967. – W. Lourdaux, Gérard Zerbolt de Zutphen, in: *Dictionnaire de Spiritualité*, 6 (1967) 284–289.
- Mertens, 'Letzter Sommer', 2004. – Th. Mertens, 'Zerbolts letzter Sommer. Die Amersfoorter Briefe aus dem Jahr 1398', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 120–142.
- Mertens, 'Radewijns', 1999. – Th. Mertens, 'Florens Radewijns en zijn *Tractatus devotus*', in: *Ons Geestelijk Erf*, 73 (1999) 20–39.
- Mertens, 'Rapiarium', 1988. – Th. Mertens, 'Rapiarium', in: *Dictionnaire de Spiritualité*, 13 (1988) 114–119.
- Mertens, 'Zusterboek', 2002. – Th. Mertens, 'Het Diepenveense zusterboek als exponent van gemeenschapstichtende kloosterliteratuur', in: Scheepma, *Fundament*, 2002, 77–94.
- Mon. Fratrum*, 1977–2004. – W. Leesch, E. Persoons en A.G. Weiler (red.),

- Monasticon Fratrum Vitae Communis*. Archives et Bibliothèques de Belgique / Archief- en Bibliotheekwezen in België, extranummer, 19–20 (3 dln; Brussel, 1977–2004).
- Mon. Wind.*, 1976–1984. – W. Kohl e.a. (red.), *Monasticon Windeshemense*. Archief- en Bibliotheekwezen in België, extra-nummer, 16 (4 dln; Brussel, 1976–1984).
- Nissen, ‘Mystiek’, 2003. – P. Nissen, ‘Mystiek van de kartuizers’, in: *Encyclopedie Mystiek*, 2003, 597–602.
- Nolet/Boeren, *Instellingen*, 1951. – W. Nolet en P.C. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen* (Amsterdam, 1951).
- Nübel, *Beginen- und Sozialsiedlungen*, 1970. – O. Nübel, *Mittelalterliche Beginen- und Sozialsiedlungen in den Niederlanden. Ein Beitrag zur Vorgeschichte der Fuggerei* (Tübingen, 1970).
- Pansters, ‘Geheim’, 2009. – K. Pansters, ‘Het geheim van de stilte. Kartuizer theologie’, in: Pansters, *Geheim*, 2009, 23–29.
- Pansters, *Geheim*, 2009. – K. Pansters (red.), *Het geheim van de stilte. de besloten wereld van de Roermondse kartuizers*. Verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling in het voormalige kartuizerklooster ‘O.L. Vrouw van Bethlehem’ te Roermond, maart – juni 2009 (Zwolle, 2009).
- Pohl, *Opera*, 1902–1922. – M.I. Pohl, *Thomae Hemerken a Kempis opera omnia* (7 dln; Freiburg, 1902–1922).
- Post, ‘Statuten’, 1952. – R. Post, ‘De statuten van het Mr. Geertshuis te Deventer’, in: *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 71 (1952) 1–46 (3–21 = tekst).
- Post, *Devotion*, 1968. – R.R. Post, *The Modern Devotion. Confrontation with Reformation and Humanism*. Studies in Medieval and Reformation Thought, 3 (Leiden, 1968).
- Radewijns, *Libellus*, 1950. – Florens Radewijns, *Libellus Omnes inquit, artes*, M.T.P. van Woerkum (uitg.), *Het Libellus “Omnes inquit, artes”. Een rapiarium van Florentius Radewijns. I: Inleiding, II: Tekst, III: Noten en indices*. Onuitgegeven dissertatie Leuven (3 dln; Leuven, 1950).
- Radewijns, *Petit manuel*, 1999. – Florens Radewijns, *Petit manuel pour le dévot moderne. Tractatulus devotus*. Introduction par Thom Mertens. Établissement du texte latin, sources et traduction par sr Francis Joseph Legrand. Sous la Règle de Saint Augustin. Aux origines de la Devotio Moderna (Turnhout, 1999).
- Radewijns, *Tractatulus*, 1862. – Florens Radewijns, *Tractulus devotus*, H. Nolte (uitg.), *Magistri ac domini Florentii Radewijns [...] Tractatulus devotus de exstipatione vitiorum...* (Freiburg im Breisgau, 1862).
- Radewijns, *Tractatulus*, 1882. – Florens Radewijns, *Tractulus devotus de extirpacione viciorum*, in: Vregt, ‘Tractaten’, 1882, 383–427.
- Radewijns, *Tractatulus*, 1952. – Florens Radewijns, *Tractulus devotus de*

- extirpacione viciorum*, M. Goossens (uitg.), in: Goossens, *Meditatie*, 1952, 207–254.
- Rayez, 'Gérard Zerbolt', 1964. – A. Rayez, 'Gérard Zerbolt de Zutphen et Saint Bonaventure. Dépendances littéraires', in: A. Ampe (uitg.), *Dr. L. Reypens-album. Opstellen aangeboden aan Prof. Dr. L. Reypens s.j. ter gelegenheid van zijn tachtigste verjaardag op 26 februari 1964*. Studiën en tekstuitgaven van Ons Geestelijk Erf, 16 (Antwerpen, 1964) 232–356.
- Rehm, *Schwestern*, 1985. – G. Rehm, *Die Schwestern vom gemeinsamen Leben im nordwestlichen Deutschland. Untersuchungen zur Geschichte der Devotio moderna und des weiblichen Religiosentums*. Berliner Historische Studien, 11; Ordensstudien, v (Berlijn, 1985).
- Revius, *Daventriae*, 1651. – J. Revius, *Daventriae illustratae sive Historia urbis Daventriensis libri sex* (Leiden, 1651).
- Rudolf Dier, *Scriptum*. – Rudolf Dier van Muiden, *Scriptum de Magistro Gherardo Grote, Domino Florencio et multis aliis devotis fratribus*, in: Dumber, *Analecta*, 1719, 1–87.
- Ruh, 'Zerbolt', 1999. – K. Ruh, 'Zerbolt, Gerard, van Zutphen', in: *Verfasserlexikon*, 10 (1999) 1537–1541.
- Ruh, *Geschichte IV*, 1999. – K. Ruh, *Geschichte der abendländischen Mystik. Vierter Band. Die niederländische Mystik des 14. bis 16. Jahrhunderts* (München, 1999). – Bespreking: G. Warnar, 'Ruh over Ruusbroec, of: een germanist op Ons Geestelijk Erf', in: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 118 (2002) 357–361.
- Scheepsma, *Deemoed*, 1997. – W.F. Scheepsma, *Deemoed en devotie. De koorvrouwen van Windesheim en hun geschriften*. Dissertatie Leiden. Nederlandse Literatuur en Cultuur in de Middeleeuwen, 17 (Amsterdam, 1997).
- Scheepsma, *Fundament*, 2002. – W. Scheepsma, *Het ootmoedig fundament van Diepenveen. Zeshonderd jaar Maria en Sint-Agnesklooster 1400–2000*. Publicaties van de IJsselacademie, 152 ([Kampen], 2002).
- Schoengen, *Narratio*, 1908. – M. Schoengen (uitg.), *Jacobus Traiecti alias de Voecht, Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis. Met akten en bescheiden betreffende dit fraterhuis*. Werken van het Historisch Genootschap, derde serie, 13 (Amsterdam, 1908).
- Schuppisser, 'Schauen', 1993. – F.O. Schuppisser, 'Schauen mit den Augen des Herzens. Zur Methodik der spätmittelalterlichen Passionsmeditation, besonders in der Devotio moderna und bei den Augustinern', in: W. Haug en B. Wachinger (uitg.), *Die Passion Christi in Literatur und Kunst des Spätmittelalters*. Fortuna vitrea, 12 (Tübingen, 1993) 169–210.
- Staubach, 'Amersfoort', 2004. – N. Staubach, 'Amersfoort, Utrecht, Amsterdam, oder: Die Tragweite der Interpunktion. Zur Chronologie der Epistolae Fratrum', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 162–164.

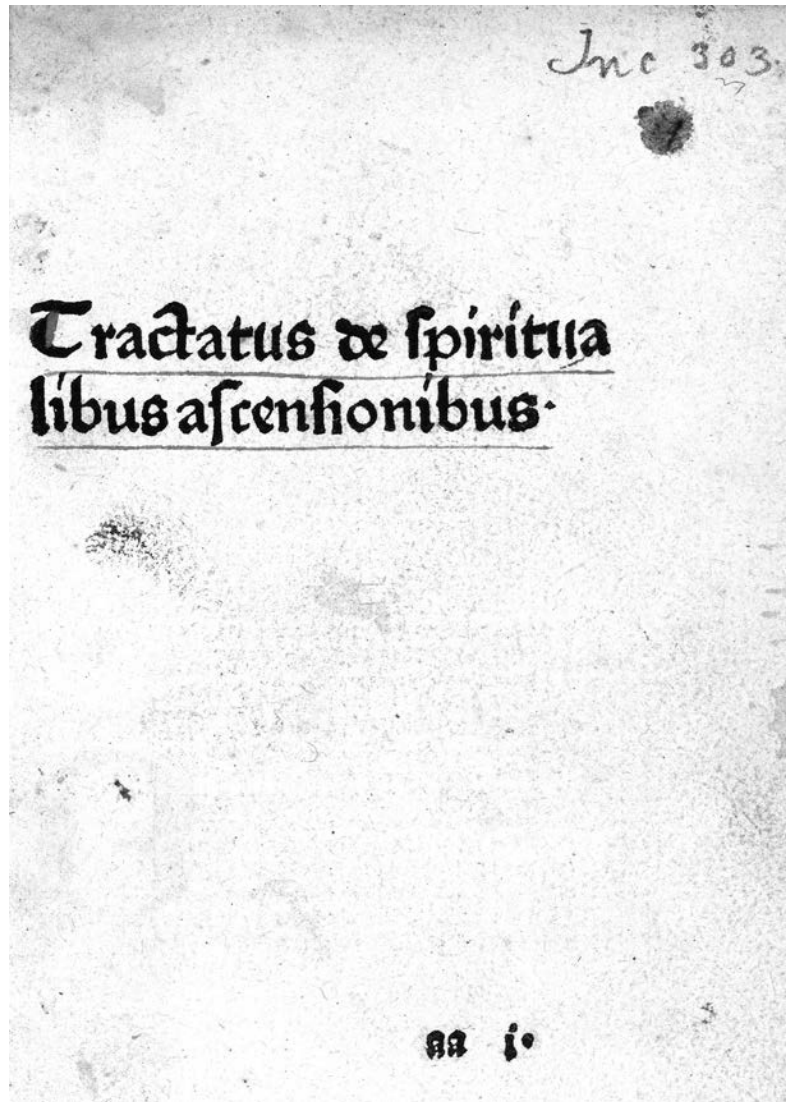
- Staubach, 'Diversa raptim', 2000. – N. Staubach, 'Diversa raptim undique collecta: Das Rapiarium im geistlichen Reformprogramm der Devotio moderna', in: K. Elm (uitg.), *Literarische Formen des Mittelalters: Florilegien, Kompilationen, Kollektionen*. Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 15 (Wiesbaden, 2000) 115–147.
- Staubach, 'Gérard Zerbolt', 2006. – N. Staubach, 'Gérard Zerbolt et son oeuvre', in: Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 7–40.
- Staubach, 'Laienlektüre', 1997. – N. Staubach, 'Gerhard Zerbolt von Zutphen und die Apologie der Laienlektüre in der Devotio moderna', in: Th. Kock und R. Schlusemann (red.), *Laienlektüre und Buchmarkt im späten Mittelalter*. Gesellschaft, Kultur und Schrift. Mediävistische Beiträge, 5 (Frankfurt am Main e.a., 1997) 221–289.
- Staubach, 'Zerbolt', 2006. – N. Staubach, 'Gérard Zerbolt et son oeuvre', in: Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 7–40.
- Staubach, 'Zwischen Kloster', 2004. – N. Staubach, 'Zwischen Kloster und Welt? Die Stellung der Brüder vom gemeinsamen Leben in der spätmittelalterlichen Gesellschaft. Mit einem Anhang: Neue Quellen zum Grabow-Konflikt', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 368–426.
- Staubach, *Kirchenreform*, 2004. – N. Staubach (uitg.), *Kirchenreform von unten. Gerhard Zerbolt von Zutphen und die Brüder vom gemeinsamen Leben*. Tradition – Reform – Innovation. Studien zur Modernität des Mittelalters, 6 (Frankfurt am Main enz., 2004).
- Suntrup, 'Gebrauch', 2004. – R. Suntrup, 'Der Gebrauch der Quellen in der Argumentation von "De libris teutonicalibus"', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 264–276.
- Thomas van Aquino, *Commentum in Sent.* – Thomas van Aquino, *Commentum in libros IV Sententiarum*, in: *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia*, 30 (Parijs, 1878).
- Thomas van Aquino, *Summa theologiae.* – Thomas van Aquino, *Secunda secundae Summae theologiae: a quaestione I ad quaestionem LXI*, in: *Sancti Thomae Aquinatis Opera omnia*, 8 (Rome, 1895).
- Thomas, *Navolging*, 2008. – *Thomas van Kempen, Navolging van Christus*. Naar het oorspronkelijke handschrift vertaald en toegelicht door R. van Dijk. Met een inleiding door R. van Dijk en K. Waaijman (Kampen, 2008).
- Van Aelst, 'Bitter as Myrrh', 2004. – J.J. van Aelst, 'Bitter as Myrrh. Gerard Zerbolt's Meditation on the Passion of Christ', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 306–323.
- Van Aelst, 'Gérard Zerbolt', 2001. – J. van Aelst, 'Gérard Zerbolt et les débuts de la Dédotion moderne', in: Gérard Zerbolt, *De reformacione*, 2001, 7–42.
- Van Aelst, *Passie*, 2005. – J. van Aelst, *Passie voor het lijden. De 'Hundert Be-*

- trachtungen und Begehrungen' van Henricus Suso en de oudste drie bewerkingen uit de Nederlanden. Miscellanea Neerlandica, 33 (Leuven, 2005).*
- Van Aelst, *Vruchten*, 2011. – J. van Aelst, *Vruchten van de Passie. De laatmiddeleeuwse passieliteratuur verkend aan de hand van Suso's 'Honderd artikelen'. Middeleeuwse Studies en Bronnen, 129 (Hilversum, 2011).*
- Van Asseldonk, 'Concilies', 1964. – G.A. van Asseldonk, 'Het bisdom Utrecht en de concilies van Pisa en Constanz', in: W. Jappe Alberts; J.E.A.L. Struick; A.G. Weiler (red.), *Postillen over kerk en maatschappij in de vijftiende en zestiende eeuw. Aangeboden aan prof. dr. R.R. Post bij zijn afscheid als hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen (Nijmegen, 1964)* 61–84.
- Van Asseldonk, *Nederlanden*, 1955. – G. van Asseldonk, *De Nederlanden en het Westers Schisma (tot 1398)*. Dissertatie Nijmegen (Utrecht; Nijmegen, 1955).
- Van Beek, *Leken*, 2009. – L. van Beek, *Leken trekken tot Gods Woord. Dirc van Herxen (1381–1457) en zijn 'Eerste Collatieboek'. Middeleeuwse Studies en Bronnen, 120 (Hilversum, Verloren, 2009).*
- Van Bueren, *Gedenken*, 1999. – T. van Bueren, *Leven na de dood. Gedenken in de late Middeleeuwen*. Met bijdragen van W.C.M. Wüstefeld (Turnhout, 1999).
- Van den Bosch, 'Kruisherenkloosters', 1974. – P. van den Bosch, 'De bibliotheken van de Kruisherenkloosters in de Nederlanden vóór 1550', in: *Boekenbezit*, 1974, 563–636.
- Van den Bosch, *Studiën*, 1968. – P. van den Bosch, *Studiën over de observantie der Kruisbroeders in de vijftiende eeuw*. Dissertatie Amsterdam (Diest, 1968). – Bespreking: K. Elm, 'Entstehung und Reform des belgisch-niederländischen Kreuzherrenordens. Ein Literaturbericht', in: *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 3 (1971) 292–313. Ook verschenen in: K. Elm, *Mittelalterliches Ordensleben in Westfalen und am Niederrhein*. Studien und Quellen zur westfälischen Geschichte, 27 (Paderborn, 1989) 236–255.
- Van den Hoven van Genderen, 'Foec', 1997. – A.J. van den Hoven van Genderen, 'Evert Foec (ca 1345/50–1418) kanunnik, jurist en stichter van armenuitkeringen', in: W. van den Broeke e.a. (red.), *Utrechtse biografieën 4. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Utrechtse* (Utrecht, 1997) 71–76.
- Van der Lans, 'Contemplatie', 2003. – J. van der Lans, 'Contemplatie', in: *Encyclopedie Mystiek*, 2003, 942.
- Van der Wansem, *Ontstaan*, 1958. – C. van der Wansem, *Het ontstaan en de geschiedenis der Broederschap van het Gemene Leven tot 1400*. Publicaties op het gebied der geschiedenis en der philologie, Vierde serie, 12 (Leuven, 1958).
- Van Dijk, 'Agnietenbergkroniek', 2000. – R.Th.M. van Dijk, 'De Agnieten-

- bergkroniek in het licht van de Moderne Devotie', in: De Kruijff/Kummer/Pereboom, *Agnietenberg*, 2000, 9–55.
- Van Dijk, 'Ascensiones', 2004. – R.Th.M. van Dijk, 'Ascensiones in corde disponere. Spirituelle Umformung bei Gerhard Zerbolt von Zutphen', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 287–305.
- Van Dijk, 'Bemoedigende wenken', 2004. – R.Th.M. van Dijk, 'Bemoedigende wenken voor een wankelmoedige kartuizer. De brief van Geert Grote aan Hendrik van Alkemade. I. Inleidende studie. II. Tekstuitgave en vertaling', in: T. Gaens en F. Timmermans (uitg.), *Liber Amicorum Jan De Grauwe*. *Analecta Cartusiana*, 222 (Salzburg, 2004) 429–475.
- Van Dijk, 'Beziehungen', 1991. – R.Th.M. van Dijk, 'Geert Grote im Lichte seiner kartäusischen Beziehungen', in: *Analecta Cartusiana, Die Geschichte des Kartäuserordens. Band 1*. *Analecta Cartusiana*, 125 (Salzburg, 1991) 113–129.
- Van Dijk, 'Erfgoed', 1996. – R.Th.M. van Dijk, 'Het literair erfgoed van de Moderne Devotie en de noodzaak van een spirituele hermeneutiek', in: Hendrikman, *Windesheim*, 1996, 10–26.
- Van Dijk, 'Frage', 1993. – R.Th.M. van Dijk, 'Die Frage einer nördlichen Variante der Devotio Moderna. Zur Interferenz zwischen den spätmittelalterlichen Reformbewegungen', in: F. Akkerman e.a. (red.), *Wessel Gansfort (1419–1489) and Northern Humanism* (Leiden; New York; Keulen, 1993) 157–169.
- Van Dijk, 'Grote', 2003. – R.Th.M. van Dijk, 'Geert Grote en de Moderne Devotie. De vergemeenschappelijking van de mystiek', in: *Encyclopedie Mystiek*, 2003, 708–725.
- Van Dijk, 'Imageless Contemplation', 2003. – R.Th.M. van Dijk, 'Toward Imageless Contemplation. Gerard Zerbolt of Zutphen as Guide for *lectio divina*', in: Blommestijn e.a., *Spirituality Renewed*, 2003, 3–28.
- Van Dijk, 'Inniciteit', 2005. – R.Th.M. van Dijk, 'Spiritualität der "innicheit". Mystik und Kirchenkritik in der Devotio Moderna', in: M. Delgado en G. Fuchs (uitg.), *Die Kirchenkritik der Mystiker. Prophetie aus Gotteserfahrung. Band II: Frühe Neuzeit*. *Studien zur christlichen Religions- und Kulturgeschichte*, 3 (Fribourg; Stuttgart, 2005) 9–38.
- Van Dijk, 'Kruisbroeders', 2011. – R.Th.M. van Dijk, 'De kruisbroeders en de Moderne Devotie', in: *Clairlieu. Tijdschrift gewijd aan de geschiedenis van de kruissheren*, 69 (2011) 3–16.
- Van Dijk, 'Ligging', 1987. – R.Th.M. van Dijk, 'De ligging van het klooster te Windesheim', in: Berkenvelder e.a., *Windesheim*, 1987, 93–128.
- Van Dijk, 'Meditatie', 2000. – R.Th.M. van Dijk, 'Thematische meditatie en het beeld: visualiteit in *De spiritualibus ascensionibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen (1367–1398)', in: K. Veelenturf (uitg.), *Geen povere schoonheid. Laat-middeleeuwse kunst in verband met de Moderne Devotie* (Nijmegen 2000) 43–66.

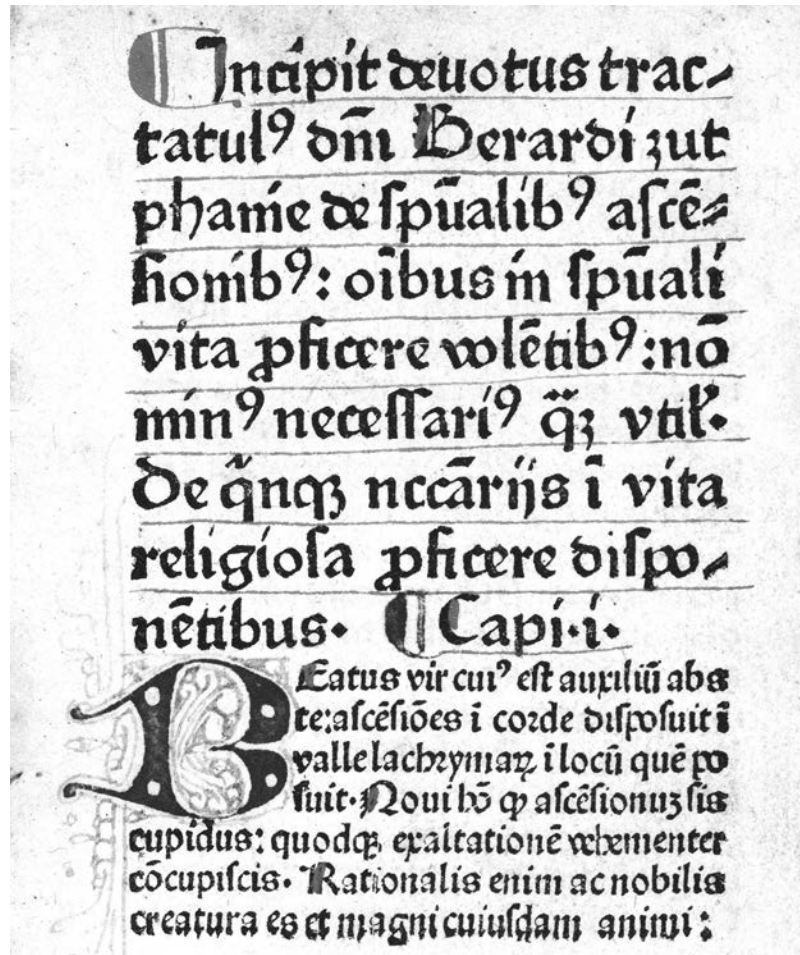
- Van Dijk, 'Regulier', 1998. – R.Th.M. van Dijk, 'De spiritualiteit van de devote regulier. Beschouwingen over de Agnietenbergkroniek van Thomas van Kempen', *Ons Geestelijk Erf*, 72 (1998) 54–104.
- Van Dijk, 'Sion', 1987. – R.Th.M. van Dijk, 'De bestuursvorm van het Kapittel van Sion. Hollands verzet tegen het Windesheims centralisme', *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*, 29 (1987) 166–191.
- Van Dijk, 'Tijdordening', 1995. – R.Th.M. van Dijk, 'Tijdordening in de devote overweging', in: P. Bange (red.), *Geloof, moraal en intellect in de middeleeuwen. Voordrachten gehouden tijdens het symposium t.g.v. het tienjarig bestaan van het Nijmeegs Centrum voor Middeleeuwse Studies 10 en 11 december 1993*, *Middeleeuwse Studies*, 12 (Nijmegen, 1995) 139–159.
- Van Dijk, 'Uitstraling', 2009. – R.Th.M. van Dijk, 'De uitstraling van mater Salome Sticken (1369–1449)', in: H. Rijkers en J. Boogaarts (red.), *Tympano, choro & organo. Liber festivus in honorem Jan Boogaarts* (Zutphen, 2009) 116–124.
- Van Dijk, 'Wochenpläne', 1994. – R.Th.M. van Dijk, 'Die Wochenpläne in einer unbekanntenen Handschrift von "De spiritualibus ascensionibus" des Gerhard Zerbolt von Zutphen', in: Johannes Helmrat en Heribert Müller (uitg.) in samenwerking met Helmut Wolf, *Studien zum 15. Jahrhundert. Festschrift für Erich Meuthen* (2 dln; München, 1994) I, 445–455.
- Van Dijk, *Constituties*, 1986. – R.Th.M. van Dijk, *De constituties der Windesheimse vrouwenkloosters vóór 1559. Bijdrage tot de institutionele geschiedenis van het Kapittel van Windesheim. I. Overlevering en bronnen. II. Receptie en tekst*. *Middeleeuwse Studies III-1 en III-2*. Dissertatie Nijmegen (2 dln; Nijmegen, 1986).
- Van Dijk, *Prolegomena*, 2003. – R.Th.M. van Dijk, *Prolegomena ad Gerardi Magni Opera omnia*. Gerardi Magni Opera omnia I, 1: *Die Forschungslage des gesamten Schrifttums (mit Ausnahme des Stundenbuches)*. *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis*, 192 (Turnhout, 2003).
- Van Dijk, *Soeterbeeck*, 1982. – R.Th.M. van Dijk (red.), *Het klooster Soeterbeeck te Deursen 1732–1982*. *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland*, 53 (Tilburg, 1982).
- Van Engen, 'Devout Communities', 2004. – J. van Engen, 'Devout Communities and Inquisitorial Orders: The Legal defense of the New Devout', in: Staubach, *Kirchenreform*, 2004, 44–101.
- Van Engen, *Derde orde*, 2006. – H. van Engen, *De derde orde van Sint-Franciscus in het middeleeuwse bisdom Utrecht. Een bijdrage tot de institutionele geschiedenis van de Moderne Devotie*. Dissertatie VU Amsterdam. *Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 95 (Hilversum, 2006).
- Van Engen, *Sisters and Brothers*, 2008. – J. van Engen, *Sisters and Brothers of the Common Life. The Devotio Moderna and the World of the Later Middle Ages*. *The Middle Ages Series* (Philadelphia, 2008).

- Van Rooij, *Zerbolt*, 1936. – Th.M.M. van Rooij, *Gerard Zerbolt van Zutphen, 1: Leven en geschriften* (Nijmegen, 1936).
- Van Woerkum, *Libellus*, 1951. – M.T.P. van Woerkum, ‘Het Libellus “Omnes inquit, artes”. Een Rapiarium van Florentius Radewijns’, in: *Ons Geestelijk Erf*, 25 (1951) 113–158; 225–268.
- Vandenbroucke, ‘Dons’, 1957. – F. Vandenbroucke, ‘Dons du Saint-Esprit, II. Le Moyen Âge’, in: *Dictionnaire de Spiritualité*, 3 (1957) 1587–1603.
- Verbaal, ‘Zelfkennis’, 2003. – W.M. Verbaal, ‘Zelfkennis als begin van het heil bij Bernardus van Clairvaux en Gerard Zerbolt van Zutphen’, in: *Trajecta* 12 (2003) 5–24.
- Vregt, ‘Tractaten’, 1882. – J.F. Vregt, ‘Eenige ascetische tractaten, afkomstig van de Deventersche Broederschap van het Gemeene Leven, in verband gebracht met het Boek van Thomas a Kempis De Navolging van Christus’, in: *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, 10 (1882) 321–498.
- Waaijman, *Spiritualiteit*, 2000; 2003⁴. – K. Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden* (Kampen; Gent, 2000; 2003⁴).
- Waaijman, *Theologie*, 2010. – K. Waaijman, *Theologie als spiritualiteit. Rede in verkorte vorm uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar Spiritualiteit aan de Faculteit der Theologie en de Faculteit der Religiewetenschappen op vrijdag 12 februari 2010* (Nijmegen, 2010).
- Weiler, ‘Begijnen’, 1995. – A.G. Weiler, ‘Geert Grote en de begijnen in de begintijd van de Moderne Devotie’, in: *Ons Geestelijk Erf*, 69 (1995) 114–132.
- Wormgoor, *Uit vrije wil*, 2007. – I. Wormgoor, *Uit vrije wil en voor zijn zielenheil. Kerkelijke instellingen in Zwolle en hun functioneren binnen de stedelijke samenleving tot 1580* (Zwolle, 2007). – Bespreking: H. van Engen en M. van Luijk, ‘Brede maar slordige studie over de Zwolse kerkelijke instellingen’, in: *Signum. Tijdschrift van de Contactgroep voor sociaal-economische en institutioneel-juridische kerkgeschiedenis van geestelijke en kerkelijke instellingen in de Nederlanden in de Middeleeuwen*, 29 (2007) afl. 3–4, 127–131.
- Ziegler, ‘Bursfelder’, 1999. – W. Ziegler, ‘Die Bursfelder Kongregation’, in: U. Faust en F. Quarthal, *Die Reformverbände und Kongregationen der Benediktiner im deutschen Sprachraum. Germania Benedictina*, 1 (Sankt Ottilien, 1999) 315–407.

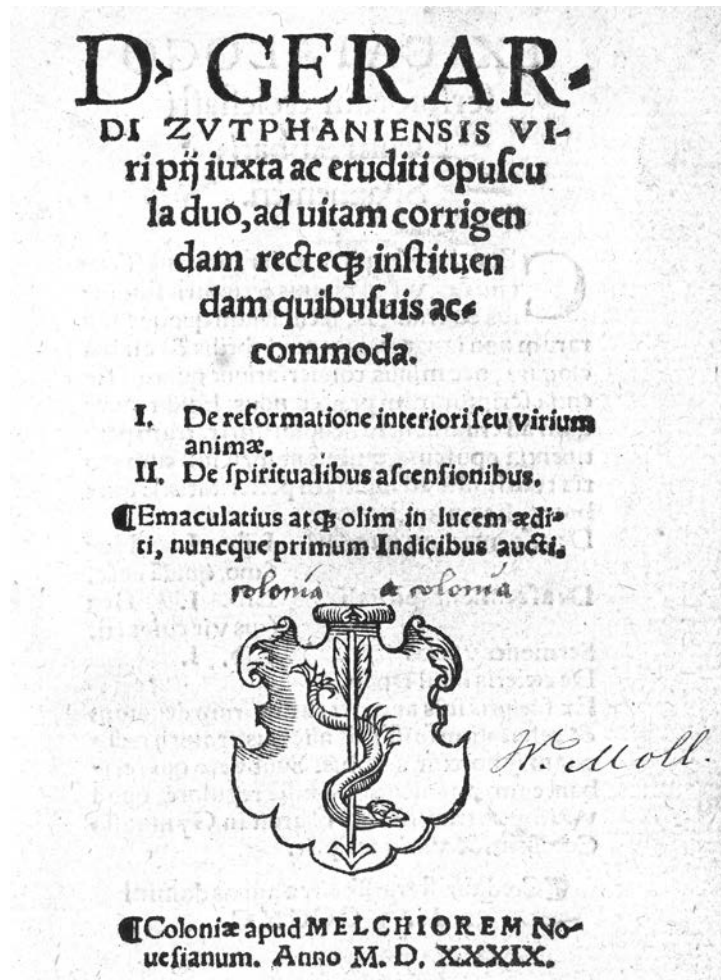
Amsterdam, UvA, Inc. 303, f. aa i: Titelblad *Tractatus de spiritualibus ascensionibus*

Tot de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) behoort onder meer een incunabel uit ca. 1488, waarvan de afbeelding het titelblad toont met de gedrukte titel van het belangrijkste geschrift van Gerard Zerbolt van Zutphen (1367–1398). Deze wiegedruk heeft een omvang van 110 × 83 mm en werd gedrukt te Keulen bij Lijskyrchen [Ulrich Zell]. De getoonde bladzijde bevat rechts onder een bladcustode. Deze bestaat uit een of meer letters, gevolgd door een arabisch cijfer. Deze combinatie diende om – ter wille van de correcte volgorde van de katernen bij het inbinden – de opeenvolgende bladen van de katernen aan te duiden. De custode aa i betekent dat wij hier te doen hebben met blad 1 (i) van het eerste katern (aa).

Amsterdam, UvA, Inc. 303: *Incipit* van het traktaat *De spiritualibus ascensionibus*

De getoonde bladzijde van deze wiegedruk uit 1488 in de verzameling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) bevat het *incipit* van *De spiritualibus ascensionibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen, alias Gerardus Zutphanie (of de Zutphania), wiens voornaam hier abusievelijk met een B in plaats van een G is gespeld. De gedrukte Latijnse tekst luidt: *Incipit deuotus tractatulus domini (G)erardi zutphanie de spiritualibus ascensionibus: omnibus in spirituali vita proficere volentibus: non minus necessarius quam utilis. De quinque necessarijs in vita religiosa proficere disponentibus* ('Hier begint de korte devote verhandeling van heer Gerardus van Zutphen over geestelijke opklimmingen, voor allen die in het geestelijk leven voortgang willen maken niet minder noodzakelijk dan nuttig. Over vijf punten die nodig zijn voor hen die zich erop instellen om in het religieuze leven voortgang te maken'). In een kleinere drukletter volgt het eigenlijke traktaat, met als *incipit* (aanvangswoorden): *Beatus vir...* De opengewerkte blauwe initiaal B in zacht paars penwerk met randversiering, de blauwe en rode paragraaftekens en de rode aanzet in de kapitalen zijn handmatig aangebracht. Ze herinneren in deze beginperiode van de drukkunst nog sterk aan de wijze waarop boeken lang met de hand geschreven en verlucht werden.

Amsterdam, UvA, Band 3 C 16: Titelblad voor de twee handboeken van Gerard Zerbolt van Zutphen voor de geestelijke weg

Deze postincunabel is in 1539 gedrukt bij Melchior Nouesianus (van Neuss) te Keulen. Het boek meet 149 × 95 mm en bevat de beide handboeken van Gerard Zerbolt van Zutphen over de geestelijke weg, hier onder de titels *De reformatione interiori seu virium animæ* ('Over innerlijke hervorming of [hervorming] van de vermogens van de ziel') en *De spiritualibus ascensionibus* ('Over geestelijke opklimmingen'). De titel luidt als volgt: *D. Gerardi Zutphaniensis viri pij iuxta ac eruditi opuscula duo, ad uitam corrigendam recteque instituendam quibusuis accomoda* ('Twee werkjes van heer Gerard van Zutphen, een vroom en bovendien geleerd man, voor iedereen geschikt om het leven te verbeteren en op de juiste wijze in te richten'). Naast het drukkersembleem prijkt de handtekening van Willem Moll (1812–1879). Deze belangrijke protestantse kerkhistoricus behoort tot de pioniers van het historisch onderzoek van de Moderne Devotie. Hij was vooral geboeid door de ondogmatische, innerlijke en innige vroomheid van haar aanhangers. Een groot deel van zijn boekenbezit kwam na zijn dood in bezit van de Universiteit van Amsterdam, die hij sinds 1846 als hoogleraar kerkgeschiedenis gediend had. Ook Band 3 C 16 berust bij de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA).

D. GERHAR

DI ZVTPHANIEN
sis uiri p̄ssimi, opuscula I I. ne
dum religiosis, uerum & quis
busuis, uitam corrigere institus
entibus, accommoda. Primum
est de reformatione interiori seu
uirium animę: Alterum, de spi
ritualibus ascensionibus.

C A P V T I.

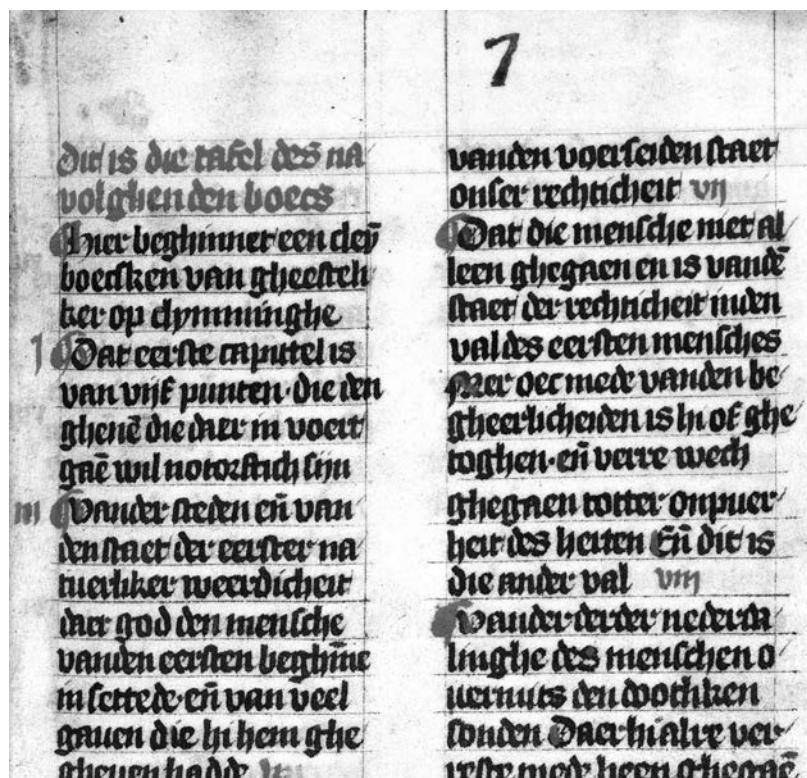
De lapsu hominis a statu rectitudi
nis, & de ordinatione uirium
animæ.

HOMO QUIDAM DE
scendit de Hierusalem in Hie
richo. His uerbis mystice hu
mani generis lapsus describit
tur, ac sub significatione Hie
rusalem & Hiericho, a quo
statu rectitudinis, ad quam deiectionē corrui
designatur. Siquidem homo iste, Adam proto
plastus recte intelligitur, in quo totū genus hu
A ma-

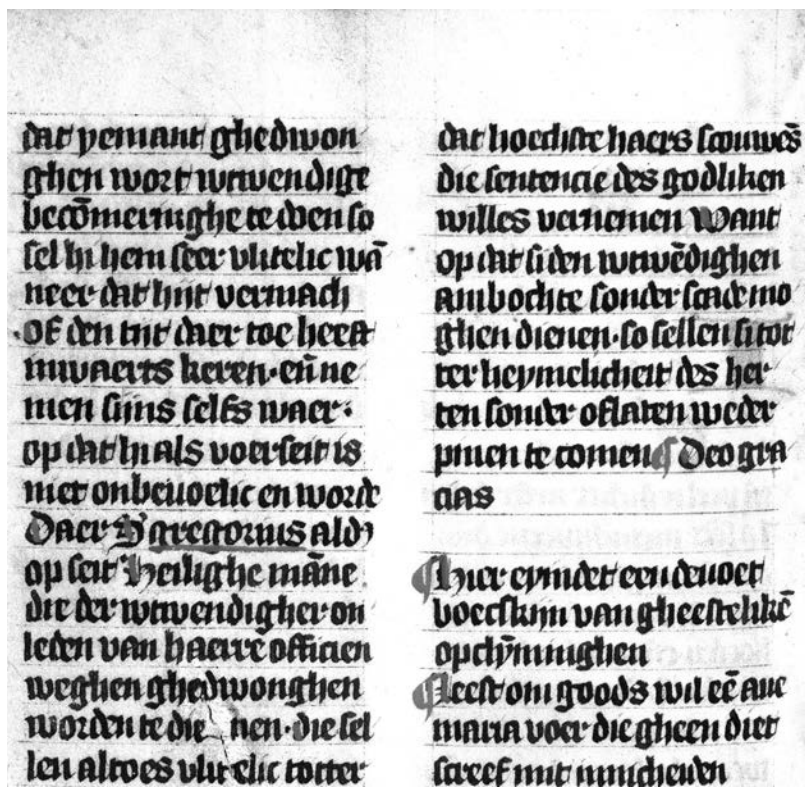
Amsterdam, UvA, Band 3 C 16: Eerste bladzijde van *De reformatione virium animae*

Melchior van Neuss bracht in 1539 zowel *De reformatione virium animae* als *De spiritualibus ascensionibus* in één bandje van slechts 149 × 95 mm op de markt. De bescheiden omvang van het boekje doet vermoeden dat het niet als bibliotheekboek bedoeld was, maar voor gebruik in de privé sfeer. Dit geldt ook voor de elders afgebeelde incunabel (Inc 303), die zich eveneens bij de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA) bevindt. Deze boekjes werden vooral gebruikt door personen die het Latijn machtig waren. In de zestiende eeuw was voor literatuur in het Latijn nog een grote markt, die een gedrukte oplage lonend maakte. Daarentegen voorzagen kloosters zich nog tot ver in de zestiende eeuw van handschriften, wanneer zij – zoals vooral de huizen, conventen en kloosters van vrouwelijke religieuzen – behoefte hadden aan teksten in de volkstaal.

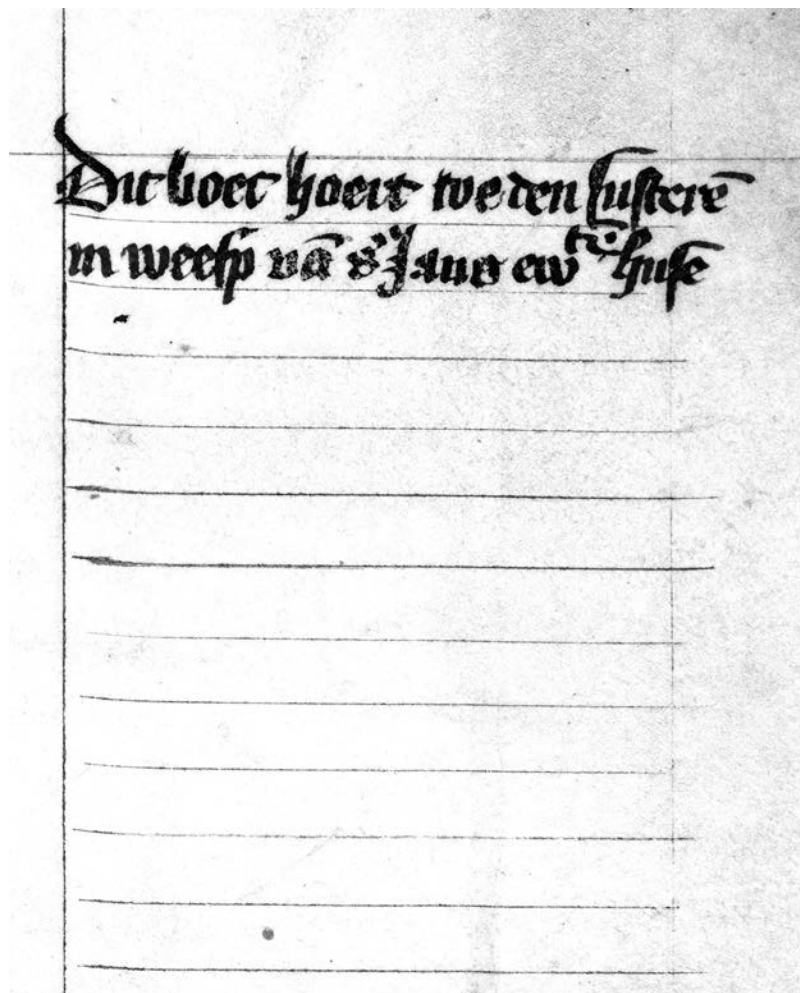
Hs. Amsterdam, UvA, I G 39, f. 1ra: Dit is die tafel des navolghenden boecs Hier beghinnet een cleyn boeckken van gheesteliker opclymminghe

Deze regels vormen de inhoudsopgave en het *incipit* (begin) van *De spiritualibus ascensionibus* van broeder Gerard Zerbolt van Zutphen (1367–1398) in Middelnederlandse vertaling. De afgebeelde codex heeft een omvang van 182 × 125 mm, omvat 109 perkamenten folio's en is gebonden in een oude, maar niet middeleeuwse band. Het handschrift is volgens een aantekening op f. 107^v in 1414 vervaardigd, en wel in het tertiariissenconvent van Sint-Jan Evangelist (Oude Convent of Oude Hof) te Weesp. In kringen van de tertiariissen binnen het bisdom Utrecht gold dit geschrift als toonaangevend voor de geestelijke weg van innerlijke vernieuwing, zoals de Moderne Devotie die voorstond. Van de ruim twintig handschriften die van *Geestelijke opklimmingen* bewaard gebleven zijn, stamt een deel uit tertiariissenconventen. De tekst, geschreven in een *littera textualis*, is verdeeld over twee kolommen die elk 27 regels bevatten. Het boek behoort als hs. I G 39 tot de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA).

Hs. Amsterdam, UvA, I G 39, f. 107^v: Hier eyndet een deuoet boeckijn van gheesteliken opclymminghen Leest om goods wil een aue maria voer die gheen diet screef mit innicheiden

Deze regels vormen het *explicit* (slot) van het geschrift *Geestelijke opklimmingen* van Gerard Zerbolt. Uit het colofon blijkt dat de kopiist(e), waarschijnlijk woonachtig in het tertiarissenconvent Sint-Jan Evangelist te Weesp, de lezer vraagt om een Weesgegroet ter ere van Maria. Het afschrijven van eerbiedwaardige boeken stond in kringen van de Moderne Devotie in hoog aanzien. Kopiëren was een ware dienst aan de lezer, die zijn dankbaarheid kon uiten in een gebed voor de kopiist. Door op grote schaal boeken af te schrijven droegen de moderne devoten – evenals de kartuizers en de kruisbroeders – belangrijk bij aan de verspreiding van gezonde religieuze literatuur binnen een breed publiek. Ook deze codex, die thans berust in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam (UvA), werd met devotie ('innigheid') vervaardigd.

Hs. Amsterdam, UvA, I G 39, f. 108^r: *Dit boec hoert toeden susteren in weesp van sint Jans ewangelisten huse*

Uit dit eigendomsmerk blijkt dat dit handschrift met de Middelnederlandse vertaling van *De spiritualibus ascensionibus* van Gerard Zerbolt van Zutphen heeft behoord aan het tertiariassenconvent van Sint-Jan Evangelist te Weesp. Deze gemeenschap bestond al vóór 1400 als zusterhuis van het gemene leven. Kort na de oprichting van het Kapittel van Utrecht (1399) onder de derde Regel van Franciscus namen ook de zusters van Weesp deze Regel aan als richtsnoer voor hun gemeenschapsleven. Hun convent behoorde tot de prominente leden van deze kloostervereniging, die rond 1500 ongeveer 160 conventen, overwegend van vrouwen, omvatte. Of dit handschrift ook in Weesp vervaardigd is, valt uit het bezittersmerk niet op te maken. Binnen het Kapittel van Utrecht kende men – evenals bij de broeders en zusters van het gemene leven en met de kloosters van het Kapittel van Windesheim – een levendig leenverkeer. De verzorgde letter – een *littera textualis*, die door de moderne devoten veel werd gebruikt – en de vrij forse omvang (182 × 125 mm) doen vermoeden dat het boek in Weesp gediend heeft voor gemeenschappelijk gebruik binnen het convent, bijvoorbeeld als referlectuur tijdens de maaltijden.

DEEL 2

KORTE DEVOTE VERHANDELING
OVER GEESTELIJKE OPKLIMMINGEN

Toelichting bij de vertaling

Een moderne Nederlandse vertaling van *Tractatulus devotus de spiritualibus ascensionibus* ontbrak tot nu toe. Met de hierna volgende moderne Nederlandse vertaling onder de titel *Korte verhandeling over geestelijke opklimmingen* is in deze leemte voorzien. Deze vertaling is vervaardigd naar de in 2006 verschenen kritische teksteditie van F.-J. Legrand, die tevens een Franse vertaling heeft gemaakt onder de titel *La montée du coeur*. Weliswaar hebben wij moeten afzien van opname van deze Latijnse brontekst in iuxtapositie. De overname ervan, inclusief een aantal door ons nodig of wenselijk geachte wijzigingen, stuitte op onoverkomelijke bezwaren bij de tekstediteur en de uitgever. Maar de geïnteresseerde lezer die de, overigens betrouwbare, Latijnse brontekst naast de Nederlandse vertaling wil leggen, zal gemakkelijk de weg naar de kritische editie van 2006 kunnen vinden.

Gerard Zerbolt van Zutphen maakte voor de samenstelling van zijn beide handboeken voor de geestelijke weg royaal gebruik van de heilige Schrift in de versie van de *Vulgata*, die gedurende de middeleeuwen algemeen gebruikt werd. De Bijbel is zelfs zijn voornaamste bron. Hij verwijst zelden naar persoonsnamen als Jesaja of Jeremia, Paulus of Johannes, maar beperkt zich gewoonlijk tot soortnamen als profeet, apostel of evangelist. Waar wij tegenwoordig ‘psalmist’ schrijven, houdt onze auteur zich aan de benaming ‘profeet’, die in de middeleeuwen ook voor de psalmen en hun anonieme auteur(s) gebruikelijk was. De Bijbelcitataten zelf zijn lang niet altijd letterlijk en soms zelfs tamelijk vaag herkenbaar. Wij hebben daarom in de hierna volgende vertaling bij Schriftcitataten in het algemeen slechts die zinsdelen als citaat beschouwd en cursief weergegeven, die minstens vier aaneengesloten, grammaticaal en syntactisch corresponderende woorden uit de brontekst bevatten. Een aantal Bijbelcitataten die aan deze norm niet beantwoorden, maar wel als zodanig voldoende herkenbaar zijn, hebben wij in het notenapparaat verantwoord door de betreffende referenties te voorzien van een voorafgaand ‘Vgl.’ (= Vergelijk).

Talrijker nog dan de letterlijke of als letterlijk bedoelde citaten uit de

heilige Schrift zijn de woordgroepen die stilzwijgend een Schriftuurlijke herkomst verraden, zonder dat van een echte aanhaling sprake hoeft te zijn. Zerbolts taal is om zo te zeggen doorspekt met Bijbels spraakgebruik. Zijn woordkeuze toont aan hoezeer hij in de heilige Schrift thuis was en hoe ‘natuurlijk’ deze in zijn denken, spreken en schrijven resoneerde. Deze vertrouwdheid deelt hij overigens met tal van andere belangrijke geestelijke schrijvers in de middeleeuwen. Ze is de vrucht van een vroeg aangevangen, constant volgehouden en geduchte training in lezen en luisteren, in mediteren en studeren, in memoriseren en interioriseren, zowel op school als in het convict, de universiteit en het broederhuis. De kritische editie van Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006 heeft geprobeerd dergelijke verborgen reminiscenties aan de Bijbel zoveel mogelijk te traceren. Een loffelijk streven, dat echter slechts betrekkelijke waarde heeft, omdat bijna niet is vast te stellen of dergelijke reminiscenties direct uit de pen van Gerard Zerbolt zijn voortgevloeid, dan wel indirect te danken zijn aan de geschriften van de schrijvers die hij naast de Bijbel heeft gelezen, geraadpleegd en verwerkt.

Hiermee komen wij aan de tweede groep van gebruikte bronnen, de werken van klassieke auteurs, kerkvaders en kerkelijke schrijvers. Gerard Zerbolt citeert een aantal auteurs van wie hij de betreffende geschriften ter beschikking moet hebben gehad. De bibliotheek van het Heer-Florenshuis te Deventer, waar hij leefde en werkte, vormde zelfs zijn directe werkterrein: hij was belast met de organisatie van het scriptorium. Ook ten aanzien van deze bronnen is zijn wijze van citeren in het algemeen nogal slordig. Soms citeert hij zo letterlijk, dat hij de betreffende bron direct bij de hand gehad moet hebben, zoals het citaat uit Augustinus, *Confessiones*, lib. VII, x.16, rr. 1–13, dat hij overnam in *De ascensionibus*, 27, 9. Maar een ander ‘citaat’ uit dezelfde bron – Augustinus, *Confessiones*, lib. VII, XVIII.24, rr. 1–8 – vertoont weinig overeenkomst met de letterlijke tekst en vat eerder de hoofdgedachte ervan in Zerbolts parafraserende bewoordingen samen. Hij wekt de indruk veel uit het hoofd te hebben geciteerd en in een rap tempo geschreven te hebben, met zijn eigen eerdere werk, *De reformatione virium anime*, en de *Tractatulus devotus* van Florens Radewijns als leidraad.

Van een aantal auteurs vermeldt hij bij het citeren soms de auteursnaam én het betreffende geschrift, soms alleen de naam óf het werk. In een aantal gevallen is zijn toeschrijving geheel correct, maar het komt uiteraard ook voor dat hij een auteur aanhaalt die wij thans kennen als pseudoniem voor de werkelijke auteur, die in de veertiende eeuw nog niet onder zijn eigen naam bekend was. Zo schrijft Zerbolt bepaalde werken toe aan

Augustinus, Bernardus of Hiëronymus, die wij nu kennen als geschriften van Rabanus Maurus, Arnulfus de Boeriis of Sedulius Scotus. Het minutieuze bronnenonderzoek F.-J. Legrand voor haar Latijns-Franse editie van *De spiritualibus ascensionibus* toont aan dat veel geschriften volledig anoniem en fragmentarisch verwerkt zijn.

De vraag rijst of broeder Gerard deze werken allemaal heeft gekend. Het antwoord moet eerder ontkennend dan bevestigend luiden. Men krijgt de indruk dat de geschriften van kerkvaders, kerkelijke schrijvers en tal van geestelijke auteurs in de veertiende en vijftiende eeuw zozeer gemeengoed zijn geworden, dat hun ontleening niet meer is te reconstrueren. Auteursrechtelijke bescherming van teksten en citaten was destijds nog onbekend. Wat iemand schreef, kon zonder verdere verplichting of reserve gemeenschappelijk erfgoed worden. Het is dan ook de vraag of het type bronnenonderzoek zoals dat door Legrand voor zowel *De reformatione* als *De ascensionibus* zeer minutieus is gedaan, wel zin heeft. De argeloze lezer kan uit het bronnenapparaat van beide kritische edities te gemakkelijk de indruk krijgen dat Gerard Zerbolt al de opgespoorde en verantwoorde bronnen persoonlijk heeft gekend en gebruikt. Dit beeld wordt versterkt, doordat bij beide kritische edities in het bronnenapparaat geen onderscheid is gemaakt tussen enerzijds direct bronnengebruik aan de hand van letterlijke of als letterlijk bedoelde citaten en anderzijds indirect bronnengebruik dat eenvoudig niet meer verantwoord kon worden, omdat het al lang gemeengoed was geworden. Wanneer Gerard Zerbolt boeken als *De triplici via* van Bonaventura en *De exterioris et interioris hominis compositione* van David van Augsburg gebruikt, al dan niet met bronvermelding, maakt hij indirect ook gebruik van de bronnen die Bonaventura en David op hun beurt gehanteerd en veelal evenmin verantwoord hebben, zoals de werken van Bernardus van Clairvaux of Hugo van Sint-Victor. En ook deze hoogmiddeleeuwse auteurs citeren uiteraard weer nog oudere bronnen, zoals de vroegmiddeleeuwse Cassianus, Augustinus en Hiëronymus. Welke waarde heeft het dan nog om allerlei losse zinnen, zinsdelen en woordgroepen in *De reformatione* of *De ascensionibus* als 'herkenbare' bronnen te verantwoorden? Hoogstens dat de lezer een (onvolledig) beeld krijgt van de textuele interferenties die het bronnengebruik oplevert.

Om deze valkuil te vermijden, hebben wij ons in de hiernavolgende uitgave van de Nederlandse vertaling van *De ascensionibus* beperkt tot verantwoording van de auteurs en de werken die Zerbolt bij name of onder pseudoniem noemt. De auteurs of hun werken die hij bij name noemt, zijn: Augustinus, Beda Venerabilis, Benedictus van Nursia, Bernardus

van Clairvaux, Bonaventura, Gregorius Magnus, Hiëronymus, Hugo van Sint-Victor, Johannes Cassianus, Johannes Chrysostomus en Johannes Climacus. Auteurs die hij onder pseudoniemen citeert, zijn: Aelred van Rievaulx, Arnulfus de Boeriis, David van Augsburg, Guigo v de Kartuiser, Rabanus Maurus, Sedulius Scottus en Seneca. De overige auteurs en werken die in het bronnenapparaat van de Latijns-Franse kritische uitgave vermeld worden, behoren eenvoudig tot het textueel-collectieve geheugen van de late middeleeuwen. Hun talloze verspreide tekstfragmenten geven een beeld van de wijze waarop hun oorspronkelijke geschriften anoniem in tal van latere geschriften zijn verwerkt. Ze maken duidelijk hoeveel schrijvers hebben bijgedragen aan de langzame bewustwording en moeizame verwoording van wat in de hierna volgende *Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen* aan de orde is: het boeiende proces van spirituele omvorming van de mens in God.

Gerard Zerbolt van Zutphen
(1367–1398)

Korte devote verhandeling over geestelijke opklimmingen

1. *Vijf punten die nodig zijn voor wie zich erop
instelt in deze opklimmingen voortgang te maken*

1. *Zalig de mens die bij Jou zijn hulp vindt, die in zijn hart opklimmingen heeft uitgezet, binnen het tranendal, naar de plaats die Hij vastgesteld heeft.*¹

2. Ik weet, mens, dat je begerig bent naar opklimmingen en dat je hevig naar verheffing verlangt. Want je bent een redelijk en adellijk schepsel en van grote inborst.² En daarom streef je met een natuurlijk verlangen naar hoogte en opgang. Dit is geen laakbaar streven, mits het beheerst is: als je er bijvoorbeeld naar verlangt tot het hoge peil van je oorspronkelijke waardigheid op te klimmen en uit het dal van tranen en ellende weg te trekken. Maar van hier wegtrekken en daarheen opklimmen is niets anders dan door opklimmingen en langs een ladder van deugden in je hart voortgang maken. Want naarmate je in je hart voortgang maakt, klim je ook op; naarmate je echter faalt, daal je ook af. Daarom moet je *in je hart*

1 *Ps* 83,6–7. Het ‘tranendal’ (*vallis lacrymarum*) is een metafoor voor de schepselijke situatie van de mens. Zolang een mens leeft, is het onmogelijk deze situatie fysiek achter zich te laten. De innerlijke pelgrimage door geestelijke opklimmingen voltrekt zich dan ook op het niveau van het verlangen, en blijft dus ‘binnen het tranendal’.

2 De mens wordt door Gerard Zerbolt *nobilis creatura* genoemd. Ofschoon *nobilis* gewoonlijk ‘edel’ in de zin van ‘hoogstaand’ betekent, is hier eerder van ‘adellijk’ sprake in de zin van ‘tot de adelstand verheven’. Zie vooral 25,3. Evenals de scholen van de Brabantse mystiek (Jan van Ruusbroec e.a.) en de Rijnlandse mystiek (Meister Eckhart e.a.) beschouwt de Moderne Devotie de mens als een adellijk wezen: de mens als troon van Gods glorie. Voor een mysticus als de Windesheimse regulier Gerlach Peters (1378?–1413) is de menselijke ziel bestemd tot zetel van de allerheiligste Drie-eenheid. Mystieke omvorming is volgens hem het proces van onttroning van het ‘zelf’ ten gunste van de allerheiligste Drie-eenheid: *...an dominus glorie non zelabit pro templo en throno glorie sue?* M.M. Kors (uitg.), *Gerlaci Petri Opera omnia*. Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 155 (Turnhout, 1996) 443, rr. 1396–1397; 442, rr. 1647–1648. Vgl. *Gerlach Peters, Alleenspraak; Brieven*. Mystieke teksten met commentaar, 5 (Bonheiden, 1995²) 83.

opklimmingen plannen.³ Vertrouw bij het opklimmen echter niet op eigen deugd, maar *woon ononderbroken in de hulp van de Allerhoogste en verblijf onder de schutse van de God van de hemel*.⁴ Als je zo opklimt, verdient je opgang alle lof. Want zalig ben je en jou past niet onverdiend de titel man, als van iemand die mannelijk handelt.⁵ Daarvoor zul je als loon de eeuwige zaligheid ontvangen en heerlijkheid die geen einde kent.

3. Hier worden jou, die je op beklimmen instelt, vijf punten voor ogen gesteld, als het ware in omgekeerde volgorde, in weliswaar korte, maar betekenisvolle profetische woorden.⁶

4. Ten eerste dan wordt jou voorgehouden waar je naar moet opklimmen, namelijk *naar de plaats die de Heer vastgesteld heeft*.⁷ Deze kunnen wij heel geschikt verstaan als de staat van je natuurlijke rechtschapenheid. Hier heeft dezelfde Heer jou ooit gevestigd en jou geschapen, namelijk om in je hart voor opklimmingen te zorgen naar die plaats waarvandaan je eerder afdalingen hebt ondernomen.

5. Ten tweede wordt je de plaats voorgehouden waar je door opgang uit weg moet gaan, wanneer gezegd wordt: *in het dal der tranen*.⁸ Dal staat hier heel toepasselijk voor verwerping en ontzetting uit je natuurlijke waardigheid. Tot die waardigheid moet je, vanuit de diepte waarin je gevallen bent, weer terugkeren door op te klimmen naar de bergtop waar je vanaf gevallen bent.

6. Ten derde wordt je aangegeven hoe je je op het opklimmen moet voorbereiden. Want *opklimmingen moet je in je hart plannen* door, alvorens met opklimmen te beginnen, de wijze waarop en de oefeningen waarmee je voortgang wilt maken, ijverig in je hart te onderzoeken.⁹ Dan kun je, door zo in je hart eerst na te denken, vaststellen met welke oefeningen je de verloren waardigheid het best kunt herwinnen.

3 Ps 83,6.

4 Vgl. Ps 90,1.

5 'man... mannelijk' (*viriliter*): berust op een woordspeling in de Latijnse bron-tekst: Behalve 'mannelijk' betekent *viriliter* ook 'dapper'. Deze betekenis, die hier bedoeld wordt, geldt uiteraard voor iedere mens, man én vrouw.

6 Toespeling op Ps 83,6–7. In middeleeuwse teksten wordt de psalmist vaak als profeet aangeduid. – Met 'als het ware in omgekeerde volgorde' (*ordine quamvis retrogrado*) bedoelt Gerard Zerbolt de leesrichting van het psalmcitaat: *Zalig de mens...* is weliswaar het begin van het citaat, maar betreft in feite het einddoel van de mens: zijn eeuwige zaligheid. Zie voor verdere uitleg de inleiding, hoofdstuk 5.1.

7 Ps 83,7.

8 Ps 83,7.

9 Ps 83,6.

7. Maar omdat die opgang *niet eigen is aan de looper of klimmer, doch voortkomt uit een gave van God die zich erbarmt*, wordt je ten vierde aan-geraden de Heer om hulp en steun te vragen.¹⁰ Vruchteloos is immers je ijver, als je niet in alles door de goddelijke genade begeleid wordt.

8. Maar opdat je niet, uit angst voor de moeilijkheidsgraad van deze op-gang of door inspanningen overmand, je terugtrekt, wordt je een loon beloofd, wanneer gezegd wordt: *Zalig de mens*.¹¹ Als je inderdaad in de opklimmingen van je hart voortgang maakt, ben je zalig, hier altijd nog in hoop, later echter in werkelijkheid. Hier heb je de zaligheid van de weg, die in deugden en gerechtigheid gelegen is; daar zul je de zaligheid van het vaderhuis bezitten. Ja, als je die zelfde deugden en gerechtigheid hebt, bezit je op een of andere manier de komende zaligheid, om zo te zeggen, in haar grond. Want zoals iets natuurlijk het door het kiem- of groei-proces in zich heeft dat het vrucht voortbrengt, zo volgen op deugd en gerechtigheid de komende zaligheid en het eeuwig geluk.

9. Vat dus kort samen waarvandaan of waarheen je moet opklimmen. Ooit was je op de hoge berg van je natuurlijke en oorspronkelijke waar-digheid geplaatst, maar daar ben je door eigen wil vanaf gevallen in een diep dal. Je moet dus uit dit dal weggaan en geleidelijk opklimmen naar de bergtop waar je vanaf gevallen bent. Maar voordat je met opklimmen begint, moet je in je hart een ladder oprichten en een manier van voort-gaan bepalen waardoor je je doel het best kunt bereiken. Als je echter nog aan de voet of op de eerste sport van de ladder staat, de moed verliest en opziet tegen de hoogte ervan, moet je je handen uitstrekken naar de Heer, die zich buigt over het uiteinde van de ladder, en roepen: *Trek mij op naar Jou*.¹² En op deze wijze zul je zalig zijn en de eeuwige zaligheid genieten.

10. Maar over al deze punten zal in het hiernavolgende afzonderlijk uitleg worden gegeven.

¹⁰ Rom 9,16.

¹¹ Ps 83,6.

¹² Hl 1,3: *Trahe me post te curremus, introduxit me rex in cellaria sua...* 'Neem mij met je mee. Laten we rennen! Mijn koning brengt mij in zijn kamers...'. Omdat Gerard Zerbolt dit citaat uit het boek *Hooglied* plaatst binnen de context van een opgerichte ladder met Christus bovenaan en de opklimmende mens onderaan, moet de vertaling aan deze ruimtelijke voorstelling enigszins aangepast worden.

*2. Plaats en staat van de natuurlijke en oorspronkelijke
waardigheid waarin God de mens in het begin gesteld heeft.
De vele gaven die Hij hem geschonken had*

1. Dus als de Heer jou *opklimmingen in je hart uitgezet* en je tot geestelijke opgang opgeroepen *heeft*, als je de geestelijke training wilt aanpakken, moet je vóór alles je neergang of val leren kennen.¹³ Pas waar je ziet dat je erbarmelijk gevallen bent, weet je vanwaar je moet opklimmen en besef je dat je moet terugkeren uit het tranendal naar de plaats waar de Heer jou gevestigd heeft en waar Hij je voor bestemd heeft.
2. Merk daarom nauwkeurig op dat de Heer God, die jou tot zijn beeld en gelijkenis geschapen heeft, je ooit met zo'n verheven waardigheid bekleed heeft, je op zo'n hoge berg van natuurlijke gaven en gunsten geplaatst heeft, dat je nauwelijks hoger kunt klimmen, tenzij je tot de wezenlijke schouwing van God zou vorderen. Je bent welbeschouwd in een luthof geplaatst, vanbuiten en vanbinnen met al het goede overvoerd. Vanbuiten genoot je van de bekoorlijkheid en lustvolle geneugten van je omgeving. Vanbinnen was je vol kennis van zaken, terwijl in je gemoed rust en vredige harmonie heerste.
3. De Heer had je immers in zijn uiterste vrijgevigheid verstandelijke of kenvermogens gegeven: verstand, rede en zinnen.¹⁴ Zo kon je namelijk

¹³ Ps 83,6.

¹⁴ In deze en de volgende alinea vat Gerard Zerbolt zijn antropologie kort samen. Zie ook hoofdstuk 25. Zijn mensbeeld stoelt hoofdzakelijk op Thomas van Aquino, maar ontleent ook denkbeelden betreffende de kenleer aan Augustinus, Bernardus van Clairvaux, Willem van Saint-Thierry, de anonieme auteur (Ps.-Augustinus, later Ps.-Alcher van Clairvaux) van *De spiritu et anima*, Bonaventura en (soms via Florens Radewijns) David van Augsburg. In *De ascensionibus* beperkt hij zich ten aanzien van de zielekrachten tot twee hoofdgroepen: *vires intellectuales sive cognoscitive* (kenvermogens) en *vires appetitive* (streefvermogens). De eerste hoofdgroep – waarvoor de benaming *cognoscitive* beter past dan *intellectuales* – omvat volgens Zerbolt *intellectus* (verstand), *ratio* (rede) en *sensus* (zinnen). Hiermee onderscheidt hij in deze eerste hoofdgroep eigenlijk twee subgroepen: de verstandelijke vermogens (*intellectus, ratio*) en de zintuigelijke vermogens (*sensus*). De zinnen (*sensus*) onderscheidt hij – in navolging van Thomas van Aquino en Bonaventura – in uiterlijke (*exteriores*) en innerlijke (*interiores*) zinnen of zintuigen. Aan uiterlijke zintuigen bezit de mens er vijf, waardoor hij voeling houdt met de stoffelijke wereld. De concrete werkelijkheid kan hij herkennen doordat hij met zijn innerlijke zintuigen abstracte beelden vormt, waaraan de concrete ervaring al dan niet beantwoordt. Van de innerlijke zintuigen heeft vooral de *memoria* (herinnering, besef, geheugen) bij Zerbolt een belangrijke functie als schatkamer van de geest, met name voor de overweging (*meditacio*) in de spirituele leeswijze (*lectio divina*). Naast de eerste subgroep van de hoofdgroep der kenvermogens – de (lagere) kenvermogens (*vires cognoscitive*), die de mens met het dier gemeen

door het verstand God leren kennen en onstoffelijke entiteiten begrijpen. Door de lagere rede kon je juist oordelen over lagere zaken en alles tot Gods lof herleiden. Door de uitwendige zinnen kon je de concrete details van de materiële dingen, door de inwendige zinnen echter de beelden en gelijkenissen ervan ook in hun abstractheid aanwenden, tot ondersteuning van de rede.

4. Hij heeft je ook streefvermogens gegeven, met name de wil om God boven alles te beminnen, het overige echter om Hemzelf en om het, door te beminnen, naar behoren op Hem te betrekken.¹⁵ Hij schonk je het begeervermogen om al het goede na te streven en naar het hoogste goed boven alles te verlangen. In dit begeervermogen heeft hij verschillende verrukkelijke aandoeningen gelegd, zoals de aandoening van minne, opdat de minne zelf door zichzelf jou zou bewegen en ombuigen tot het goede;

heeft – kennen wij als tweede subgroep de (hogere) kenvermogens (*vires intellectuales*), waarmee de mens zich van het dier onderscheidt: het verstand (*intellectus, mens*) en de rede (*ratio*). De gemeenschappelijke functie van beide vermogens is: begrijpen, verstaan (*intelligere*). Door de rede (*ratio*) komt de mens tot het verstaan van stoffelijke en lagere objecten. Door het verstand (*intellectus*) kan hij onstoffelijke en hogere entiteiten (engelen, God) begrijpen. Zerbolt kent ook het thomistisch onderscheid tussen *intellectus activus* (inwerkend verstand) en *intellectus passivus* of *possibilis* (begrijpend verstand): het inwerkend verstand herleidt de werkelijkheid tot begrijpelijke proporties, zodat het begrijpend verstand ze kan opnemen. Zie 25,3. Gerrits, *Timorem*, 1986, 56–64.

- 15 Zerbolt bedoelt dat de wil om God boven alles te beminnen de liefde voor al het overige niet uitsluit, mits de liefde voor het andere eveneens omwille van God is en zo het overige op God betreft. – In deze en de volgende alinea vervolgt hij zijn antropologische beschouwingen. De tweede hoofdgroep van de zielekrachten, de *vires appetitive* (streefvermogens), omvat volgens hem: *voluntas* (wil), *vis concupiscibilis* (begeervermogen) en *vis irascibilis* (weerstrevend vermogen). Evenals Thomas van Aquino beschouwt hij de *appetitus* (streving, verlangen) als een toeneiging (*inclinatio*) tot iets goeds dat volgt op een kenact. Hij onderscheidt in de *appetitus* twee typen: *appetitus sensitivus* (zintuigelijke streving) en *appetitus intellectivus* (verstandelijke streving) of *appetitus rationalis* (redelijke streving). Het eerste type, de zintuigelijke streving, is te onderscheiden in *appetitus concupiscibilis* (begeervermogen) en *appetitus irascibilis* (weerstrevend vermogen). Het tweede type, de verstandelijke of redelijke streving, is identiek met de *voluntas* (wil). Het uiterste vermogen van de wil is – zoals ook Augustinus meent – beminnen; God is het hoogste ‘object’ van de wil. Het begeervermogen trekt de mens tot alle goeds, het sterkst tot het hoogste goed, dat God is. Het weerstrevend vermogen stelt hem in staat met verontwaardiging en woede alles te verwerpen wat zijn streven in de weg staat. Van de aandoeningen, hartstochten of emoties (*affectiones*) die Thomas van Aquino in het begeervermogen (*appetitus concupiscibilis*) onderscheidt, noemt Zerbolt er twee: de *affectio amoris* (aandoening van minne) en de *affectio gaudii* (aandoening van vreugde). Van de aandoeningen die Thomas in het weerstrevend vermogen (*appetitus irascibilis*) onderscheidt, noemt Zerbolt er eveneens twee: *spes* (hoop) en *audacia* (moed). Gerrits, *Timorem*, 1986, 64–68.

de aandoening van vreugde, opdat je in God de opperste vreugde zou vinden en je je zou verheugen in de aanschouwing van Gods weldaden en in de beschouwing van zijn werken en wondere daden, enzovoorts. Hij had je bovendien het weerstrevend vermogen gegeven, om je stevig aan God te hechten en verontwaardigd af te wijzen wat jou van Hem maar zou kunnen scheiden. Ook hierin heeft Hij verrukkelijke aandoeningen neergelegd: hoop en moed, om dapper het goede te ondernemen en het vol verwachting te verkrijgen.

5. Zie hoeveel goeds Hij je heeft toebedeeld, op wat voor hoge bergtop Hij je geplaatst heeft. Het verstand was verlicht, zodat onze stamvader door een zuivere innerlijke blik van de geest en in een contemplatief visioen God toch schouwde, ofschoon hij naar onze mening niet God zelf wezenlijk gezien heeft. Jou heeft Hij geen enkele zwakheid of kwade neiging ingeplant – dat wil zeggen, die waarvan de materie in de sfeer van het kwaad ligt, zoals haat, barsheid – noch wat jou hiertoe zou kunnen bewegen, opdat er niets zou zijn dat je innerlijke rust zou kunnen verstoren. Toen waren die krachten, vermogens of toeneigingen nog niet zo aan elkaar tegengesteld, dat de wet van het vlees tegen de wet van de geest strijd voerde. *Want toen was het lichaam nog niet iets dat aan bederf onderhevig is en dus vormde het geen belasting voor de ziel.*¹⁶ Maar die vermogens had Hij op de beste wijze in jou geordend, zodat de lagere vermogens aan de hogere gehoorzaamden, zonder tegenspraak, zonder welke tegengestelde streving ook. Want het gevoel was gehoorzaam aan de rede, de rede aan de geest. De geest zelf echter zou alleen aan God onderworpen zijn.

6. Het zintuigelijk streefvermogen – dat wil zeggen het begeervermogen en het weerstrevend vermogen – gehoorzaamde onmiddellijk aan de wil en aan het streven van de rede. Zo heerste in het innerlijk van de mens volkomen eendracht; en wat de wil zelf maar wilde, daar gehoorzaamden de overige vermogens en de lagere aandoeningen aan. De wil echter moest alles doen op advies van het verstand of volgens het dictaat van de rede. Maar omdat het *getekend was door het licht van Gods gelaat*, wist het verstand als door natuurlijke en vrijgeveige verlichting, volledig wat het te doen of te laten had.¹⁷ En een dergelijke vreedzame eendracht van vermogens en aandoeningen en een ongedeelde gehoorzaamheid werd en wordt door de heiligen oorspronkelijke gerechtigheid genoemd.

¹⁶ Vgl. *W* 9,15.

¹⁷ Vgl. *Ps* 4,7.

7. Zie, mens, dit is jouw plaats, waar de Heer je God jou gevestigd heeft. Dit is de staat van je rechtschapenheid, waarin Hij jou geschapen heeft en waarop Hij de opklimmingen in je hart heeft uitgezet. Kijk naar deze staat van rechtschapenheid, die je nog uitbeeldt in de rechte houding van je lichaam, al ben je er in je hart – zoals dadelijk gezegd zal worden – heel ver van vervreemd. En zeg onder tranen: *Zo stonden de voeten van ons verlangen in jouw voorhoven, Jeruzalem.*¹⁸

3. *Het tranendal waar de mens door de zondeval van de eerste mens in terechtgekomen is. De ontsporing en ontregeling van de vermogens van de ziel die hij heeft opgelopen. Dit is de eerste val uit de voornoemde staat van onze rechtschapenheid*

1. Je hebt gehoord, mens, van de plaats waar God je gevestigd heeft en waarheen je moet opklimmen; kijk nu naar het tranendal waarin je gevallen ligt. Helaas, met zoveel heerlijkheid en eer bekleed *begreep* onze stamvader *hier niets van toen hij nog in ere was*, maar door het goddelijk gebod te overtreden keerde hij zich af van het rijk van zijn Schepper.¹⁹ Daarom is hij diep gevallen; wij allen ook: in hem. Want allen waren wij op een of andere manier in hem dankzij het voortplantingsvermogen. Zo zijn wij allen gevallen en, zoals Bernardus zegt: ‘Wij zijn samen in de modder gevallen en over een steenhoop gestruikeld’. Daardoor ‘zijn wij zowel met de oerschuld besmet, als ook gebutst en gebroken en in alle krachten en vermogens van de ziel, die – zoals tevoren gezegd – op de beste wijze geordend waren, zwaar gewond’.²⁰

18 Ps 121,2. De Vulgaattekst luidt: *...stantes erant pedes nostri in portis tuis Hierusalem; ‘...nu onze voeten staan binnen je poorten, Jeruzalem’* (NBV, Ps 122,2). Deze psalm is oorspronkelijk een pelgrimslid. In de christelijke context kan hij ook gebruikt worden als Bijbelse ondersteuning van de geestelijke pelgrimage, zoals Gerard Zerbolt hier doet. Hij brengt echter enige veranderingen aan. Zo vervangt hij *portis*, ‘poorten’, door *atrijs*, ‘voorhoven’, waarschijnlijk omdat hij in de christelijke traditie beter vertrouwd was met het beeld van het *atrium*, de voorhof van een kerk, dan met de poorten van een stad. Jeruzalem is immers ook beeld van de Kerk, die zelf voorafbeelding is van de eeuwige stad. Verder voegt hij aan *pedes*, ‘voeten’ een adjectief toe, dat aan de voeten het karakter van *affectus*, ‘verlangen’ geeft. Het gaat immers niet om een fysieke pelgrimstocht naar Jeruzalem, zoals in de context van de psalm verondersteld mag worden, maar om de spirituele pelgrimage van de ziel die hunkert naar haar oorsprong, die tevens haar doel is.

19 Ps 48, 21.

20 *Cecidimus autem super acervum lapidum, et in luto, unde non solum inquinati, sed etiam vulnerati, et graviter quassati sumus.* Bernardus, *In cena Domini*, 69, r. 19.

2. Want door het verlies van de oorspronkelijke gerechtigheid, door de val zelf en door Gods rechtvaardig oordeel zijn deze vermogens en gesteldheden uit hun staat gevallen en samen verzwakt en ontregeld. Toch zijn ze niet vernietigd, maar wel gedragen ze zich tegengesteld aan de instelling die ze vroeger hadden, en weerstreven en bestrijden ze elkaar in hun bewegingen en aanvechtingen. Zoals je dagelijks, om niet te zeggen voortdurend, ervaart – tenzij je totaal ongevoelig bent – is de zinnelijkheid zelf, dat wil zeggen het begeervermogen en het weerstrevend vermogen, opstandig tegen de wil en in strijd ermee. Maar de wil zelf werkt de rede toch vaak tegen, ofschoon ze niet zonder kan.

3. Daardoor komt het dat die vermogens en gemoedsaandoeningen nu heel anders bewegen dan ze door God waren ingesteld: *geneigd tot het kwaad* en altijd klaar om het ongeoorloofde te begeren.²¹ Daar immers de rede zelf, blind, dwalend en zwak geworden, vaak het valse voor het ware houdt, laat zij zich geregeld met nutteloze en onbelangrijke zaken in. De wil is krom getrokken, kiest dikwijls voor het slechtere, houdt van de vleselijke lusten en versmaadt de geestelijke en hemelse geneugten. Maar het begeervermogen is ontspoord en tot op zekere hoogte vervallen *tot de begeerte van het vlees, de begeerte van de ogen* en de vleselijke lusten, dat wil zeggen: gulzigheid, ontucht en hebzucht.²² Het driftvermogen is werkelijk ontregeld en vervallen tot de hoogmoed des levens en tot wereldse pralerij.

4. De hoop hoopt niet op God, maar op rijkdommen of eigen verdiensten, of zij hoopt meer of minder dan haar past. Wij treuren over het verlies van rijkdommen en over de verachting van de wereld. Wij verheugen ons over gulzigheid en ontucht. Wij zijn woedend op onze broeder. Kort gezegd, door het verlies van de oorspronkelijke gerechtigheid zijn alle toeneigingen gericht op het kwaad, *vanaf onze kindsheid, ja zelfs sinds wij verwekt zijn*.²³ Want door haar ontvangenis uit lichamelijke begeerte voedt de ziel de neiging van haar verlangens tot het kwaad. Wel heeft Christus ons door zijn allerkostbaarste dood van de erfschuld bevrijd, zodat de ontsporing van dergelijke vermogens of de wet van het vlees geen schuld meer is: wij zijn niet langer verplicht deze [schuld] niet te hebben, *uit vrees dat er verdoemenis dreigt voor hen die in Christus Jezus zijn*.²⁴ Hij heeft ons

21 Vgl. Gn 8,21 en Ex 32,22.

22 1 Joh 2,16.

23 Vgl. Ps 50,7.

24 Rom 8,1.

geenszins hersteld in de eerste staat van rechtschapenheid, noch de vermogens van de ziel hervormd, maar het aan onze oefening en verdienste overgelaten om deze door heilige oefeningen te hervormen.

5. Zie, *dit is het tranendal*, de staat van ellende.²⁵ Hierin zijn wij terechtgekomen en vanhieruit moeten wij, om weer op te staan, voor opklimmingen in het hart zorgen, en dan de weg omhoog gaan.

4. Dat de mens niet alleen verder weggegaan is uit de staat van rechtschapenheid in de val van de eerste mens, maar ook, door begeerlijkheden verlost, verder is afgeleden naar onzuiverheid van hart. Wat onzuiverheid van hart is. Dit is de tweede val

1. Werkelijk groot, ja heel groot is de afstand tussen het tranendal waar je nu gevestigd bent, en de ruimte waar God je vroeger geplaatst had, namelijk de staat van je rechtschapenheid. Daarom is er een flinke opgang nodig. Zeker, er zullen veel opklimmingen nodig zijn en het zal je veel inspanning kosten, als je daarlangs wilt terugkeren.

2. Och, was je maar hier gebleven, was je maar hier blijven rusten en niet verder weggegaan! Maar helaas, jij, verloren zoon, afgedwaald door de verlokkingen van enkele hoeren (lees: begeerlijkheden) ben je naar gebieden weggetrokken die nog veel verder weg liggen.²⁶ Ja, je bent, zoals het heilig Evangelie zegt, naar een gebied ver weg gegaan, je felle begeerten achterna, om met hoeren (lees: felle begeerten) ontucht te plegen. 'Want zo vaak wij begeren', zegt Hiëronymus, 'bedrijven wij overspel'.²⁷ Zo heb je al het goede dat aan jou als jouw deel van de natuurlijke gaven toegevallen was, opgebruikt. Wij hebben ons immers in de val van de eerste mens, zoals reeds gezegd is, een neiging tot begeerlijkheid naar het allerlaagste op de hals gehaald. Door de aandrift ervan worden wij wel gedwongen naar het lagere af te dalen, tenzij wij er voortdurend weerstand aan bieden.

3. Jij toch hebt ze niet alleen niet weerstaan, maar je hebt je, door eraan toe te geven, samen met die begeerlijkheden mee naar beneden laten trekken. Je bent er zelfs aan gehecht geraakt door je verlangens en toeneigingen tot het vleselijke en wereldse. Als er al een geneigdheid tot het

²⁵ Ps 83,7.

²⁶ Vgl. Lc 15,12-32.

²⁷ *uae // nobis, qui, quotiens concupiscimus, totiens fornicamur.* Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 125, *Ad Rusticum monachum*, 7, 125-126.

goede of iets van natuurlijke of geestelijke gaven in je was achtergebleven, dan ben je die daardoor kwijtgeraakt.

4. Bovendien ben je, door je in begeerte en geneigdheid te hechten aan dergelijke verachtelijke zaken, er in zekere zin één van natuur en vorm mee geworden. Daardoor heb je in je begeerten en vermogens een soort verkleefdheid opgelopen, waarmee je als door een stroperige lijm vanonder gebonden op een of andere manier [in je opgang] belemmerd wordt. En dit is wat men in eigelijke zin onzuiverheid van hart noemt. Immers, in het natuurlijke vlak worden dingen onzuiver genoemd en gemaakt, doordat ze met minderwaardige materie vermengd worden. Op dezelfde wijze, mens, loopt je redelijke ziel, die waardiger is dan alle vergankelijke schepselen, onzuiverheid en onreinheid op. Dat komt doordat zij door de liefde aan tijdelijke zaken onderworpen is en doordat zij – door toeneiging en verlangens daaraan gehecht, gewend en verkleefd – onrein wordt en onzuiver. Want zo wordt goud onzuiver gemaakt als het met zilver, en zilver als het met lood wordt vermengd.

5. En omdat de ziel door lichamelijke geneigdheid zich aan lichamelijke zaken hecht, loopt zij een soort kleverigheid op, vleselijkheid genoemd, waardoor de mens vleselijk wordt. Maar als hij door wereldse geneigdheid wereldse en loze zaken aanhangt, wordt die onzuiverheid loosheid genoemd en wordt de mens werelds. Aldus maakt de heilige Schrift onderscheid tussen mensen van het vlees en mensen van de wereld.²⁸

6. Nu zie je wat onzuiverheid van hart is, waar je in de Schrift over leest, misschien zonder het te begrijpen. Het is die toeneiging, waardoor je ongeordend naar het laagste neigt en trekt, ofwel tot gulzigheid, ofwel tot ontucht, roemzucht, hoogmoed of lof van mensen getrokken wordt.²⁹ Dit heet onzuiverheid van hart. Het is deze onzuiverheid die je je met de val van de eerste mens op de hals hebt gehaald, maar die je ook nog eens door je gewoonte, neiging en gehechtheid hebt versterkt. Daardoor ben je, al was je tevoren reeds vuil, nog vuiler geworden.

²⁸ Zie bijvoorbeeld 1 Kor 3,2–3.

²⁹ 'ongeordend'; *inordinate*: deze term moet bij Gerard Zerbolt gewoonlijk verstaan worden in verband met het stappenplan waarin de oefeningen voor de geestelijke opklimmingen en hun verschillende etappen, stappen en graden hun eigen 'ordering' (*ordo*) hebben. Wat buiten die orde valt, is 'niet geordend, ongeordend, ongeregeld, onordelijk'. In de praktijk kan er dan sprake zijn van *inordinate* in betekenisvarianten als onbeheerst, stuurloos, ongepast en dergelijke.

7. Kijk, dit is je tweede neergang. Hoe dieper je gezonken bent, des te meer opklimmingen heb je nodig om te kunnen terugkeren tot de staat van rechtschapenheid waar je uit bent gevallen.

5. Derde neergang van de mens: door de doodzonde, waardoor hij het verst naar het gebied van de ongelijkheid is afgeleden

1. Maar nog houdt de verloren zoon niet op verder te gaan en nog meer verloren te lopen. Want hoe verder hij gaat, des te meer loopt hij verloren die zich van God verwijderd heeft. Wat nog meer? Toen hij met de hoeren alles verbrast had, kwam hij in het gebied van de ongelijkheid, waar hij zich aan een der burgers van dat land onderwierp. Die gaf hem een plaats om zijn varkens te hoeden.³⁰ Dit betekent kort gezegd: door de doodzonde heeft hij zich aan de duivel uitgeleverd en aan alle impulsen van zijn begeerten en verlangens voldaan. Zie, mens, waar je nu terecht bent gekomen: in het rijk van de ongelijkheid; geen spoor van deugd is er te vinden.

2. Dit zijn de drie afdalingen waardoor je het verst van je staat van rechtschapenheid bent afgedaald in het gebied van de ongelijkheid.

6. Drie onderzoeken. Hoe de mens door zondenbesef weer tot bezinning komt en zo vooral zijn uiterste neergang ervaart, namelijk door de doodzonde

1. Wanneer je oog hebt gekregen voor je neergangen, ligt het voor de hand om opklimmingen uit te zetten. Maar blindheid en ongevoeligheid vergezellen de zonde vaak. Daardoor voelt degene die onder druk van de zonde staat, zich niet zo'n grote zondaar, maar wordt hij een dwaas, krijgt een hoerenblik en verharding van hart, zodat hij noch God vreest, noch de mensen respecteert.³¹ Daarom juist moet je, alvorens op te klimmen, jezelf ijverig onderzoeken en op alle manieren die in je vermogen liggen, je inspannen om weer tot bezinning te komen, waardoor je je neergang erkent en je zonden betreurt. Daarom, om te weten hoe diep je door je laatste neergang, namelijk door de actuele doodzonde, bent gevallen en weggeraakt van de plaats waar je gevestigd was, moet je zorgvuldig jezelf onderzoeken en streng ondervragen, zodat je eindelijk je ogen open doet en kunt zien waar je neergevallen ligt.

³⁰ Vgl. Lc 15,14-15.

³¹ Vgl. Jr 3,3 en Sir 16,11. – Lc 18,2 en 4.

2. Onderzoek jezelf daarom streng en, zo niet continue, dan toch vaak. Vorm ten eerste in je zelf al onderzoekend een beeld hoezeer elke zonde God mishaagt en hoe Hij ervoor huivert en haar verafschuwt. Om dit echter beter te kunnen voelen, moet je zorgvuldig herkauwen en ijverig onderzoeken, tot je dit vanbinnen voelt.³² Hoogmoed heeft God zozeer mishaagd, dat Hij Lucifer, ooit zijn edelste schepsel, niet spaarde, maar uit de hemel verstoten heeft.³³ Overdenk of Hij jou zal sparen, omdat je misschien beter of edeler bent. Bedenk dat Hij Adam wegens ongehoorzaamheid uit het paradijs verdreven en heel het menselijk geslacht van zijn oorspronkelijke gerechtigheid beroofd heeft.³⁴ Wegens ontucht vernietigde Hij Sodom en Gomorra en in de zondvloed liet Hij bijna de hele wereld ondergaan.³⁵ Meer van dergelijke voorbeelden bericht jou de heilige Schrift. Bedenk dat de zonde God zozeer mishaagde, dat Hij liever door te sterven voor de zonde van Adam genoegdoening wilde geven, dan deze naar eigen gerechtigheid ongestraft vergeven.

3. Als je echter zo gevoelloos van hart bent, dat je daarvan nog geen angst krijgt voor je val, richt dan [ten tweede] je overweging ijverig op deze gedachte: de goddelijke gerechtigheid kan niet anders oordelen dan je daden verdienen. Want God is beginsel van verstandelijk evenwicht, onveranderlijk en onbeweeglijk: niet minder straf voor de slechten dan heerlijkheid voor de goeden. Wees er daarom zeker van, dat Hij je zal vergelden naar je daden en niets kwaads in je ongestraft zal laten. Als je dit nu maar goed tot je laat doordringen, twijfel ik er niet aan of je zult door angst worden *wakker geschud*, van *afschuw* verstomd staan.³⁶

4. Dan moge ten derde de herinnering komen aan al je vroegere zware zonden en deze in het centrum van je aandacht plaatsen, het meest de grootste. Bedenk hoeveel zonden je begaan hebt! Bijna elke dag immers,

32 Zerbolt gebruikt hier voor 'mediteren, overwegen' een karakteristieke term die in de literatuur van de Moderne Devotie veel voorkomt: *ruminare*, 'herkauwen'. Deze term zinspeelt op de aandachtige wijze waarop koeien, herten en andere 'herkauwende dieren' (*ruminantia*) hun voedsel herhaaldelijk opnieuw verwerken totdat het geheel verteerd is. Het geeft op plastische wijze aan hoe de lezer een gelezen tekst inhoudelijk moet overwegen: door deze spiritueel te 'herkauwen'. De meer algemene Latijnse term voor 'mediteren, overwegen' is *meditari*, ook bij Gerard Zerbolt.

33 Vgl. *Apk* 12,9.

34 Vgl. *Gn* 3,23: *originalii iusticia*, 'oorspronkelijke gerechtigheid' is de staat waarin God de mens bedoeld, geschapen en bestemd heeft, geschapen naar Gods beeld en geroepen tot zijn gelijkenis. Gerard Zerbolt gebruikt in plaats van *iusticia originalis* als synoniem ook *rectitudo*, 'rechtschapenheid'.

35 Vgl. *Gn* 19,24–25. – *Gn* 7,17–23.

36 Vgl. *Job* 7,13–14.

ieder uur vóór je bekering heb je zwaar gezondigd. Wie zal optellen hoeveel zonden je begaan hebt in je hart, in woord en daad? Ga ze vervolgens stuk voor stuk na en zie hoe ernstig de zonden zijn waarmee je de almachtige God, de strenge rechter, de milde en goedige vader, die voor jou zoveel gedaan en geleden heeft, beledigd en in zekere zin *opnieuw gekruisigd hebt*.³⁷ Overdenk daarna hoe schandelijk sommige van je zonden zijn, het meest die op het gebied van de lichamelijkeheid. Maar die moet je veel korter door je heen laten gaan, opdat geen onzuiver genoeg en je besluit terwijl je ermee bezig bent.

5. Zelfs al ben je reeds tot de Heer bekeerd, versmaad toch deze herinnering aan je zonden niet, maar voeg er dit aan toe: onderzoek ook met de grootste ijver je zonden die je na je bekering begaan hebt. Denk aan de afzonderlijke ondeugden waar je nu vuil van bent. Overdenk in detail je hoogmoed, hoe groot die is, in hoeverre je eerbetoon begeert, loftuitingen verlangt, een hoge staat nastreeft. Bedenk hoe lauw, hoe onvruchtbaar je zoveel jaren in dienst van God hebt doorgebracht, zonder voortgang van enige betekenis te maken. En in deze zonden die je na je bekering begaan hebt, zal God je misschien zwaarder straffen, als gold het iemand die Hem onwelgevalliger is. Wanneer je dit vervolgens zo in je gedachte hebt onderzocht, overweeg dan ijverig bij jezelf hoe weinig genoegdoening je voor dit alles gegeven hebt, hoe gering je vermorzeling was, hoe klein je daden, zonder zweem van genoegdoening, terwijl je heel zeker weet dat je ofwel hier ofwel in het hiernamaals alles *tot de laatste cent zult betalen*.³⁸ Ja, 'in het hiernamaals zul je', volgens Bernardus, 'in honderdvoud betalen wat je hier in één keer kunt inlossen'.³⁹

6. Wanneer een zondaar derhalve deze en dergelijke zaken in gedachten overweegt en zich door angst ontzet en door helse pijn overmand voelt, dan moet hij zijn hart in diepe deemoed en vol droefenis onmiddellijk tot zijn God richten door een gebed te doen en door diens goedheid en barmhartigheid met intense begeerte af te smeken, door verandering van leven en verbetering van levenswandel te beloven, en door deze belofte met Gods hulp te vervullen. Deze of soortgelijke wijze van mediteren moet je evenwel zo inrichten, dat je niet tot wanhoop vervalt,

37 Vgl. *Heb* 6,6.

38 Vgl. *Mt* 5,26.

39 *Etenim non solum in futuro vitam aeternam possidebitis, sed et in praesenti centuplum accipitis, non solum in bonis spiritualibus, sed et in temporalibus, si cor non apposueritis.* Bernardus, *Epistolae* 2, Ep. 462, *Ad quosdam noviter conversos*, 7, 443, rr. 17–19.

maar juist tot genoegdoening en verbetering aangevuurd wordt. Zo word je in staat gesteld tot elke inspanning en tot verdraagzaamheid in alle lijdens.

*7. Tweede onderzoek, waarin de mens zichzelf
onderzoekt op heel zijn innerlijke en uiterlijke staat,
en waardoor hij zover komt dat hij zijn eerste neergang
en de ontwrichting van de vermogens van zijn ziel voelt*

1. Om evenwel de eerste val, zowel je neergang door Adam als de ontsporing van de vermogens van je ziel, beter te beseffen, ja om in het algemeen alle ondeugden en hartstochten duidelijker te voelen, moet je soms op een gunstig moment jezelf en heel je toestand nog eens zorgvuldig toetsen en nauwgezet onderzoeken.
2. Onderzoek daarom eerst nauwgezet je binnenkant. Bezie waar de vermogens van de ziel je toe bewegen, hoe ver of hoe dichtbij ze zijn, beoordeel naar wat hun plicht is of naar wat jou door God aan zielekrachten gegeven is, zoals je eerder gehoord hebt.⁴⁰
3. Onderzoek de rede. Denk na of zij niet in veel zaken dwaalt. Of zij niet nieuwsgierig en met zinloos gedoe bezig is, en nalaat wat heilzaam is. Of zij niet bedrogen is door geloof in eigen beslissingen, geen gevoel heeft voor het nederige, en op deze manier hardnekkig is. Of zij niet hoogmoedig is door te geloven dat zij *iets is, terwijl ze niets is*, zichzelf verkiest boven de beteren, door anderen niet beleerd wil worden, ongezeglijk en hardleers is en niet ontvankelijk voor goede raad.⁴¹
4. Onderzoek vervolgens het geheugen. Bezie welke gedachten je vaker hebt. Want wat je liever hebt of vreest, daar denk je vaker over na.
5. Onderzoek dan je verlangens. Overdenk waar je bedroefd van wordt, waar je verstoord door raakt, waar je blij van wordt en verheugd, wat je hoopt en wat je haat. En dan zul je goed zien hoe diep je neergevallen bent. Bezie wat voor beesten gewoonlijk van je begeervermogen bezit nemen, of het gulzigheid, ontucht of hebzucht is. Bekijk wat voor wilde dieren door je weerstrevend vermogen heen trekken, of het de leeuw van de hoogmoed is, de hond van de woede of de slang van de afgunst.

⁴⁰ Zie hoofdstuk 3.

⁴¹ Gal 6,3.

6. Onderzoek daarna je buitenkant. Want de ongeordende bewegingen van de uiterlijke mens zijn aanwijzingen voor een ontregeld innerlijk. Zie of je je niet dikwijls te buiten gaat aan harde woorden, kleinering, vleierij, scherts, geklets of veelpraterij. Kijk vooral ook of je met alle mensen de liefde onderhoudt, of je soms het geweten van anderen kwetst door een schandaal, door onrust of door het venten van nieuwtjes. Kijk of je brandt van ijver om anderen liefdevol te vermanen of zelfs deemoedig te berispen. Kijk ook of je je inspant om het werk dat is je is opgedragen, trouw af te maken. Onderzoek jezelf verder wat betreft lezing, overweging en gebed enzovoorts, hoe het bij elk van deze oefeningen met jou gesteld is of hoe je ze gewoonlijk indeelt.

8. Derde onderzoek, waarin de mens iedere dag zijn dagelijkse fouten naspeurt, waardoor de mens onzuiverheid van hart leert ervaren. En over de onthulling van hartstochten

1. Om echter je tweede neergang te kunnen ervaren – waardoor je namelijk, door eigen begeerlijkheid afgeleid, jezelf onzuiverheid op de hals gehaald hebt – moet je nog een derde ‘zelfonderzoek doen, en dit dagelijks, vooral’, zoals Bernardus wil, ‘na de completen.’⁴² Want dan moet je van dag tot dag nauwgezet terugkijken en streng onderzoeken hoe vaak je door je slechte gewoonte tot ongeoorloofde daden wordt getrokken. Dan gaat het erom hoe vaak jouw glibberige en kleverige onzuiverheid je op die dag onderuit heeft gehaald, bijvoorbeeld in ongeoorloofde gedachten, in zinloos gemijmer tijdens het gebed, in leeg of schadelijk gepraat; of je, als je op die dag uit nalatigheid geen vrome overwegingen hebt gehouden of door je onzuiverheid overmand bent, zonder gevoel voor het goede bent gebleven. Eveneens of je uit de macht der gewoonte verleidingen hebt toegelaten en ze niet hebt afgewezen noch weerstaan.

2. Als je een ijverige bankier bent en als een rechtvaardige rechter jezelf veroordeeld en de sluier van eigenliefde en ik-betrokkenheid verscheurd hebt, dan is het dankzij deze drie onderzoeken dat je in niets meer jezelf streeft, aait of bewierookt. Zonder twijfel maak je veel voortgang in zelfkennis.

⁴² Niet geïdentificeerd bij Bernardus. De verwijzing in Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 128 naar Arnaud de Bohérie, *Speculum monachorum*, PL, 184, k. 176A is onjuist.

3. Maar wie heeft ooit zichzelf gehaat? Liefde vertekent het oordeel en *naijver weet van geen wijsheid*.⁴³ Hecht daarom meer geloof aan wat anderen over je standpunt zeggen; zorg er vaker voor dat je regelmatig je eigen gebreken door anderen ingepeperd krijgt. Want het vreemde oog ziet ons vaak scherper dan het eigen oog; hoe vrijer het zonder toeneiging over ons kan oordelen, des te beter is het. Inderdaad, je moet vaak na de voornoemde onderzoeken van je verleidingen, hartstochten en verdorven neigingen met anderen praten, hun raad vragen en je klachten voorleggen. Dan word je door hun adviezen beter geïnformeerd en eerder tot deemoed gestemd, omdat zij beter van je weten hoe je bent. Je bent ook meer tot vermurwing geneigd, wanneer je van hen hoort hoe slecht je bent, hoe je jezelf dankzij de voornoemde onderzoeken hebt bevonden; mits zij [= de anderen] evenwel zo zijn, dat zij van wat zij over jou horen, niet slechter worden, maar meer door jouw deemoed gesticht worden.

4. Er is echter nog één ding waar je met betrekking tot de voornoemde onderzoeken, met name het derde en het tweede, op moet letten. Je leert namelijk door dergelijke gesprekken weliswaar je innerlijke gebreken kennen, je ongeregelde begeerten en stemmingen opmerken en de ontregelingen van je zielekrachten observeren. Toch kun je nooit volledig en volmaakt zien in hoeverre in jou dergelijke neigingen sterk zijn, geworteld en in zekere zin tweede natuur geworden, totdat je ze aanpakt en ze met alle krachten ijverig poogt uit te roeien. Pas dan zul je er de sterkte en de weerstand van ervaren.

9. Dat de mens eerst zijn oefeningen in het hart moet ordenen en met een geestelijk begeleider bespreken alvorens op te klimmen. En dat vrome oefeningen niet gemakkelijk veranderd moeten worden, maar dat men erin moet volharden totdat wij het doel bereiken

1. *Hij heeft opklimmingen in het hart uitgezet*.⁴⁴ Voordat je met opklimmen begint – dat is: in geestelijke voortgang gaat vorderen – moet je in je hart een jou passende manier ontwikkelen, waarop je tot je doel kunt komen, dat is de zuiverheid van hart of de liefde. Overleg en onderzoek met zorg wat bij je past, wat je beter ligt. Als je het niet weet, vraag het anderen, ja regel je opgang met behulp van anderen. Stel je, zeg ik, in je hart een doel voor ogen, bij de gratie waarvan je al je werken en oefeningen

⁴³ Vgl. *Jak* 3,16.

⁴⁴ *Ps* 83,6.

volbrengt. Organiseer daarna stappen, oefeningen en werkwijze waardoor je tot dat doel zult komen, en veranker zowel het doel als de middelen stevig in je hart. En dit is, naar het schijnt, *opklimmingen in het hart uitzetten*.⁴⁵ Het gaat erom een werkwijze en oefeningen op te pakken door verstandige en zorgvuldig zelfonderzoek en gesprekken met anderen, en deze stevig in je hart te verankeren en in te prenten. En daar zal voor jou nut in veelvoud uit voortkomen.

2. Ten eerste gaat het erom, dat je alles volgens plan doet naar wat *je in je hart uitgezet hebt* en niet bij vlagen, zoals sommigen die zich vandaag hierin en morgen in iets anders oefenen.⁴⁶ Vluchtig en zwalkend grijpen zij alles aan en gaan nergens in vooruit. Ze proberen alles en brengen niets tot stand. Alles doen ze bij toeval zoals het hun invalt, omdat zij in hun hart geen keuzes gemaakt hebben, noch over iets vastbesloten zijn. Doe jij echter zo niet. Jij zult juist alles doen naar wat je *in je hart aan opklimmingen gepland hebt*.⁴⁷ Concentreer hierop alle activiteiten en oefeningen, zodat je op die manier voortgang boekt en deze gebruikt naar het model dat je in de geest gevormd hebt. Doe alles, sprak de Heer tot Mozes, *naar het model dat jou op de berg getoond is*.⁴⁸ Jij echter, beijver je alles te voltooien naar het model dat je met overleg in de geest gevormd hebt. Als een timmerman niet eerst inwendig vorm en inrichting van het huis dat hij gaat bouwen, uitgedacht heeft door tevoren in zijn geest een model te ontwerpen, zou hij nooit het huis uitwendig in zijn vereiste vorm maken of met de vereiste inrichting bouwen. Daarom past het dat ook jij, als je gaat opklimmen, eerst innerlijk een ladder opricht. Naar het model daarvan kun je uiterlijk alles doen. Zo heeft God, eerste oorzaak van alles, niets in passende ordening en vorm tot het zijn geroepen dan naar de wezensvorm van alle dingen en volgens de oerbeelden zelf.

3. Ten tweede zul je, op grond van deze voorbeschikking in de geest, je beschermen tegen misleidingen. Want degenen die zich geen bepaalde oefening of geestelijke manier van doen voornemen, profiteren van hun oefeningen niet méér dan van wat zij anderen zien doen. Zij waaien met elke wind mee, zijn nergens standvastig in, kennen geen vast punt, maar zijn in alle opzichten zwervers. Daarom moet je die opklimmingen eerst door ijverig onderzoek in je hart regelen, zodat je volgens deze lijn je

45 Ps 83,6.

46 Ps 83,6.

47 Ps 83,6.

48 Ex 25, 40.

leven op het einddoel kunt richten. Prijs het leven en de oefeningen van anderen, maar zonder deze over te nemen, gelijk abt Nestorius aanraadt.⁴⁹

4. Eveneens [= ten derde] moet je je oefeningen in je hart met verstand en gevoel voor maat regelen, om je met een zekere afwisseling en ontspanning overeind te houden. Zo moet je ook niet domweg je in het ene werk vastbijten, door het andere volledig te verwaarlozen of als waardeeloos na te laten, zodat tegenzin, zwakte of iets dergelijks je overmamt. Want wat niet van tijd tot tijd rust krijgt, is geen lange duur beschoren. Lees daarom nu eens wat, om daarna beter te kunnen bidden. Wissel dan weer af met meditatie of werk, zodat deze oefeningen elkaar ondersteunen en jou overeind houden zonder dat je met tegenzin van het een naar het ander overstapt. Laat de zorg voor deze opklimmingen in je hart in overeenstemming zijn met de heilige Schriften en goedgekeurd in overleg met een geestelijk begeleider.

10. *Wat de mens in zijn hart nu eens moet plannen aangaande het doel, dan weer aangaande de middelen die tot het doel strekken*

1. Er is verschil tussen wat je vanbinnen omtrent je doel moet plannen en wat tot het doel strekt. Want je doel, te weten de zuiverheid van hart en de liefde, moet je zo in je hart verankeren en onwrikbaar inprenten, dat je daar onder geen beding en niet zonder advies noch op niemands bevel van afwijkt, ook niet als het gaat om een innerlijke daad van deugd of om de liefde. Alle werken daarentegen, alle oefeningen moet je op het doel richten en daarop steeds je oog laten rusten. Want het gaat als met zeevlieden die de haven waar zij op koersen, niet in het oog houden, heen en weer zwalken, nu eens naar het oosten, dan weer naar het westen alnaargelang de wind hen drijft, en niet weten of zij achter- of vooruit gaan. Zo is het met iemand die goede werken doet en het doel, de zuiverheid, niet kent, maar zijn ondeugden in zich laat overheersen en niet weet hoeveel voor- of achteruitgang hij in het waarachtige geestelijke leven boekt.

2. Maar de zaken die tot het doel strekken, moeten wij in ons hart regelen en ordenen. Dat wil zeggen, wij moeten ze inzetten naarmate ze ons beter tot het doel van liefde of zuiverheid kunnen brengen, en ze vrijelijk achterwege laten wanneer ze ons van een dergelijk doel als zuiverheid of liefde afhouden. Want wij moeten niet zozeer vasthouden aan lezing of

49 *...nam ut quiddam exempli gratia proferamus, uelut si quis illam uiri illius imitari uirtutem uelit, quam solet abba Iohannes non ad imitationis formulam, sed tantummodo pro admiratione proferre...* Cassianus, *Collationes*, 2004, lib. XIV, c. VII, 402, rr. 19–22.

overweging, dat wij deze, als de liefde erom vraagt, slechts met nors gemopper achterwege laten. Zo vallen wij in de onzuiverheid van de norsheid of van een andere ondeugd, terwijl geestelijke lezing of overweging juist ter hand genomen hadden moeten worden om die uit te roeien.

3. Ook moeten wij op dergelijke oefeningen niet zo volkomen gefixeerd zijn als op het doel, maar ze, wanneer de liefde of de gehoorzaamheid erom vragen, deemoedig een tijd, maar niet voorgoed, nalaten. 'Want wat omwille van de liefde is ingesteld, moet' volgens Bernardus 'niet tegen de liefde indruisen.'⁵⁰

11. *Hier beginnen de drie opklimmingen die tegengesteld
aan de drie voornoemde neergangen [de mens]
terugvoeren naar de plaats van zijn rechtschapenheid*

1. Nu rest ons achtereenvolgens te spreken over de drie manieren waarop je moet opklimmen en teruggaan.⁵¹ Je hebt eerder gehoord dat je door drie afdalingen als door drie heel lange dagreizen verwijderd bent geraakt van de plaats waar de Heer je heeft gevestigd. Het is dan ook noodzakelijk dat je met drie opklimmingen daarheen teruggaat.

2. De eerste opklimming is die waardoor je opnieuw naar je hart opklimt. Want door zonden ben je ver weggeraakt van je hart, noch kun je met geestelijke oefening in je hart voortgang maken, zonder eerst tot je hart terug te keren. Vandaar de vermaning van de profeet: *Keert terug, overtreders, keert terug tot je hart.*⁵²

3. De tweede opklimming is dat je, wanneer je eenmaal tot je hart bent teruggekeerd, vanuit een hart dat door felle begeerten nog onzuiver is, opklimt naar een zuiver hart. Een dergelijke opklimming is de zuiverheid van hart en de liefde. Zij gaat tegen de tweede neergang in.

4. De derde opklimming is inderdaad zelf in het hart gelegen. Hiermee klim je op tegen de ongeregelde neigingen die sinds Adam zijn aangeboren of waaraan je vanuit jezelf gewend bent geraakt. Deze opklimming kan men het best inzetten tegen de eerste neergang.

⁵⁰ Bernardus, *De praecepto*, II, 5, 257, rr. 10-15.

⁵¹ In feite is hier sprake van 'manieren' in niet zozeer statische zin als wel dynamische zin. Het resultaat van geestelijke opklimmingen is niet het natuurlijke gevolg van een consequente toepassing van de juiste methoden, maar veeleer de onvoorspelbare vrucht van samenwerking van de mens met de genade van God.

⁵² *Js* 46,8b.

12. *De eerste opklimming: tegen de doodzonde.
De drie etappen van deze opklimming. De vermorzeling*

1. Sta nu dus op en klim omhoog, zoek je hart te naderen. Zoals je door een drievoudige neergang de doodzonde compleet hebt gemaakt, zo behoort je nu in omgekeerde richting in drie etappen op te klimmen. Want je bent van je Schepper afgekeerd door de hoogmoed, waarin de formele reden van de zonde ligt. Je bent door de hang naar genot de geschapen wereld toegekeerd. En verder heb je door daden tegen de goddelijke wet het gebod van je God overtreden.

2. Ten eerste, wend je hart af van de geschapen dingen en van de zonden. Heb er van harte een fikse afkeer van. Dit betekent: houd vast aan het sterke voornemen je God te dienen en je nooit door ongeoorloofd genot aan de geschapen dingen te onderwerpen, zelfs al moest je er duizend doden om sterven. Dit vraagt om een algemeen voornemen van jouw kant, niet om een bijzonder zelfonderzoek. En je zult diep betreuren dat je zover van je God bent weggeraakt, dat je Hem zo beledigd en in zekere zin opnieuw gekruisigd hebt.

3. Kijk, zo'n afkeer zelf is al één opklimming. Ze heet vermorzeling. Door haar wordt je hart als het ware in zijn hardheid gebroken. Want zoals men zegt dat op natuurlijk niveau harde zaken vermorzeld worden, wanneer ze in kleine stukjes gebroken of gespleten worden, zo wordt vergelijkerwijs van het hart gezegd dat het vermorzeld wordt, wanneer het van hard zacht wordt. Eerst was het afgekeerd van God, hard en weerbarstig in zonden, niet wijkend voor de goddelijke vermaning, niet ontvankelijk voor de ingeving van de Heilige Geest, maar verstopte het de oren om maar niet te horen. Ook 'wordt het hart', volgens Bernardus in *Over de bezinning*, boek 1, 'wel hard genoemd, als het noch door vermurwing verscheurd, noch door eerbied verzacht, noch door gebeden bewogen wordt', enzovoorts.⁵³ Maar het wordt vermorzeld, zodra het smelt door vermurwing en zacht wordt door eerbied.

13. *De biecht, die de tweede etappe is van deze eerste opklimming*

1. Omdat je echter in je zonden God door hoogmoed versmaad hebt, is het noodzakelijk je deemoedig over te geven aan een mens die als plaats-

⁵³ Bernardus, *De consideratione*, lib. 1, II.3, 396, rr. 12–13. De Nederlandse titel *Over de bezinning* voor het traktaat *De consideratione* van Bernardus van Clairvaux stamt van Verbaal, 'Zelfkennis', 2003, 14.

bekleder van God namens Hem de sleutelmacht heeft.⁵⁴ Je moet voor hem als voor Christus de Heer, je rechter, gaan staan en deemoedig, berouwvol en smartelijk je zonden belijden. Beschuldig je in alles deemoedig, erken je eigen zonden in handel en wandel, in woord en wederwoord en in al het andere. Gedraag je, als stond je voor je rechter. Pas op dat je niet, zoals iemand die grote vergrijpen opbiecht, zoekt daarvoor geprezen te worden, terwijl je alleen maar verdient er door God voor afgekeurd te worden; zoals sommigen opbiechten wat zij op school zo subtiel plachten te betogen, en zo meer.

2. Zoek ook geen excuus voor je zonden of je bedoeling, maar zeg eenvoudig en deemoedig wat je geweten verontrust. Je moet ook met berouw en smart biechten, je vóór de biecht oefenen in vermurwing op de manier waarover het hierna zal gaan, zodat je van vermorzeling en smart vervuld te biecht gaat. En als je dit goed gedaan hebt, strooi dan niet, zoals sommigen doen, je zonden als fabels rond, zo simpel, zonder smart, als je praten zou over een of andere wereldse aangelegenheid. Maar als

54 'aan een mens die als plaatsbekleder van God namens Hem de sleutelmacht heeft' (*homini Dei vicario claves habenti*): hier verwijst Gerard Zerbolt naar de priester, die krachtens zijn wijdingsmacht in de bediening van het sacrament van de boete (biecht) onder bepaalde voorwaarden (berouw, belijdenis, voldoening) aan iedere gelovige vergeving van zijn/haar zonden (absolutie) kan geven (of weigeren). De term 'sleutelmacht' (*potestas clavium, claves*) herinnert aan de opdracht die Jezus aan Petrus, de eerste van zijn apostelen, gaf met de woorden: 'Jij bent Petrus, de rots waarop Ik mijn Kerk zal bouwen, en de poorten van het dodenrijk zullen haar niet kunnen overweldigen. Ik zal je de sleutels van het koninkrijk van de hemel geven, en al wat je op aarde bindend verklaart, zal ook in de hemel bindend zijn, en al wat je op aarde ontbindt, zal ook in de hemel ontbonden zijn' (*Mt 16,18-19*; zie ook *Js 22,22* en *Apk 3,7*). Deze opdracht gold niet alleen Petrus, maar alle apostelen. Door wijding (handoplegging) wordt deze overgedragen aan hun opvolgers (bisschoppen) en medewerkers (priesters). Opvallend is dat in veel grappen over het hiernamaals Petrus aan de hemelpoort niet alleen de functie van poortwachter bekleedt, maar ook onderscheidt wie er wel en niet toegelaten kan worden. Het pauselijk wapen bevat twee gekruiste sleutels, waarvan de ene de macht (*potestas*) en de andere de onderscheiding (*discretio*) aanduiden. De sleutelmacht wordt binnen de geloofsgemeenschap (*kuriakè*) rondom de verrezen Heer (*Kyrios*), de 'Kerk', zichtbaar in sacramentele volmacht (biecht, boete, aflaat), rechterlijke bevoegdheid (excommunicatie, ban), leerambt (dogma, ketterij) en - tussen de gelovigen - in broederlijke terechtwijzing (*correctio fraterna*). In de late middeleeuwen wordt sleutelmacht bijna altijd in verband gebracht met het boetesacrament, zoals ook in *Geestelijke opklimmingen*. Gerard Zerbolt volgt in deze de opvatting van Thomas van Aquino: de sleutelmacht maakt de vergeving van Godswege niet alleen zichtbaar, maar is daar ook instrumenteel bij betrokken. Het sacrament werkt *ex opere operato* ('uit kracht van eigen werkzaamheid'). Omstreden is sinds die tijd ook de vraag of de sleutelmacht, zoals in *Mt 16,18-19* verankerd en bedoeld, wel of niet de volle macht (*plenitudo potestatis*) impliceert die door de verdere ontwikkeling van het pausambt tot nu toe aan de bisschop van Rome voor de universele kerk is toegevallen.

je de geest van de ware vermurwing hebt ontvangen, zal het je bijwijken zwaar vallen, ja, zul je onmogelijk je tranen in kunnen houden. Het is ook goed te weten dat je zonden in de biecht vergeven worden naarmate je vermorzeling heviger en je beschaamdheid deemoediger is.

3. Als het mogelijk is, moet je voor jezelf een biechtvader kiezen die met onderscheiding en voorzichtigheid weet te ontbinden of te binden, aan wie je je ziel vrijelijk kunt toevertrouwen, voor wie je je toestand, je leven en al je oefeningen onbekommerd kunt blootleggen, van wie je over alles raad zult krijgen. En wanneer je zo'n biechtvader gevonden hebt, wissel hem dan niet lichtvaardig voor een ander. Want verschillende artsen schrijven verschillende medicijnen voor. Bovendien is het zo dat een medicijn dat vaak verandert, niet geneest, maar de zieke in verwarring brengt. Denk er evenwel aan in dit alles het recht in acht te nemen en de gehoorzaamheid aan kerk en overheid te bewaren.

4. Ook moet je weten dat je goede werken veel meer genoegdoening geven, wanneer ze je door een priester zijn opgelegd dan wanneer je ze uit eigen beweging op je genomen hebt. Dat is vooral vanwege de sleutel-macht van de kerk, maar ook om de deemoedige gehoorzaamheid van de biechteling. Daarom, wanneer je je verwondingen aan je priester hebt blootgelegd, en hij, zoals hij krachtens zijn ambt verplicht is, lichtere medicijnen wil aanwenden, *bring er dan te pas* en soms *te onpas op aan* dat hij je niet spaart, maar je zonder terughoudendheid oplegt wat hem met het oog op je toestand en je beterschap goeddunkt.⁵⁵ En toon je bereid dat te ondergaan. Dit is de tweede etappe van de eerste opklimming; ze heet oorbiecht.⁵⁶

14. *De genoegdoening, die de derde etappe is van de eerste opklimming*

1. De derde etappe van deze eerste opklimming is deze: zoals je je ledematen als wapenen van ongerechtigheid in dienst van de zonde hebt gesteld door allerlei zonden en slechte daden, zo mag je ze nu als wapenen van gerechtigheid tot genoegdoening aanwenden.⁵⁷ Dan genees je

⁵⁵ 2 Tim 4,2.

⁵⁶ 'oorbiecht' (*oris confessio*): de formele scholastieke term is eigenlijk *confessio auricularis*. Bedoeld is de private sacramentele biecht, in tegenstelling tot elke vorm van openbare schuldbelijdenis. Gerard Zerbolt gaat met de scholastieke terminologie in het algemeen wat vrij en informeel om.

⁵⁷ Vgl. Rom 6,13 en 19: 'Stel uzelf niet langer in dienst van de zonde als een werktuig voor het onrecht, maar stel uzelf in dienst van God. Denk aan uzelf als levenden die

het een met het ander en stel je iets anders tegenover die vergrijpen die je gepleegd hebt, vooral tegenover die ondeugden en hartstochten waarin je vaker aangevochten wordt: in vasten en waken, in arbeid en andere devote oefeningen. En dit geldt, zoals gezegd, vooral wanneer de biechtvader je ze oplegt, want dan is jouw verdienste des te groter. Dit is de laatste etappe van de eerste opklimming; ze heet genoegdoening.

2. Met drie etappen is de eerste opklimming voltooid. En met deze drie elementen van de boetvaardigheid keer je naar je hart terug en word je tegelijkertijd met God verzoend.

15. Hier begint de tweede opklimming tegengesteld aan de tweede neergang, waardoor men terugkeert tot de zuiverheid van hart. Dat onzuiverheid van hart drie dimensies heeft, die men in drie etappen van opklimming tegengaat

1. Zie, mens, gezond ben je geworden en met God verzoend. *Ga*, maak voort *en zondig voortaan niet meer*, maar leg je er meer op toe van deugd tot deugd voort te gaan.⁵⁸ Denk niet dat het voldoende is, nu je door boetvaardigheid met God verzoend bent, om in vertrouwelijke omgang met Hem en in volmaakte liefde ontvangen te worden. Of weet je niet dat Absalom, toen hij met zijn vader verzoend was, het toch niet verdiende diens gelaat te zien, tenzij hij eerst een tijdlang in zijn eigen huis zou blijven?⁵⁹ Zo ook jij: als je Gods gelaat met een zuiver hart wilt schouwen, verwacht dit dan niet te gauw. Maar beijver je eerst om in je hart geleidelijk op te klimmen en je innerlijke opklimmingen lange tijd in te oefenen, om tot zuiverheid van hart te geraken. Beproof je driemaal, zuiver je zevenmaal, maak je leeg tot op de bodem, totdat de vuile droesem van je hart is opgeruimd.

2. Inderdaad, zoals wij boven gezegd hebben, wanneer de mens die eerst zondige begeerten najoeg, terugkeert tot zijn hart, blijven er toch, ook al is hij verzoend en door genade gelouterd van schuld, nog resten en onzuivere droesem van zonden in zijn ziel achter. Dit zijn schadelijke en onreine neigingen die als taai slijk aan de zonde kleven en er door

uit de dood zijn opgewekt en stel uzelf in dienst van God als een werktuig voor de gerechtigheid. [...] Zoals u zich ooit in dienst stelde van zedeloosheid en onrecht om een wetteloos leven te leiden, zo stelt u zich nu in dienst van de gerechtigheid om heilig te leven.

⁵⁸ *Joh* 8,11.

⁵⁹ Vgl. 2 S 14,21-24 en 31-33.

gewenning één mee geworden zijn. Die moet hij uitzuiveren; daar moet hij vervolgens van loskomen en aan ontstijgen. Dit nu is wat wij bedoelen met voortgaan vanuit een onzuiver hart tot zuiverheid van hart en opklimmen tegen de eerder aangeduide tweede neergang.

3. Maar ook tegen deze neergang is het nodig drie opklimmingen in je hart te plannen. Want de onzuiverheid van je hart en van je gemoedsaandoeningen schijnt drie aspecten te hebben. Ten eerste, dat je in ongeregelde toeneiging aan de laagste dingen hangt, of daartoe overhelt – denk aan roemzucht, eer, lof, gulzigheid, onkuisheid enzovoorts – waarbij je bemint wat niet bemind moet worden.

4. Ten tweede bestaat de onzuiverheid hierin, dat je niet bemint wat bemind moet worden, maar dat je geneigdheid en aandrift zo onzuiver en onrein zijn en zo met kwade sappen geïnfecteerd, dat geestelijke en hemelse zaken hun niet smaken. Ja, in zekere zin walgen zij van het hemels manna en worden zij niet geraakt door besef van het rijk der hemelen en dergelijke zaken. Deze onzuiverheid kan men noemen: haten wat niet gehaat moet worden, dat wil zeggen, niet begeren wat begeerd moet worden.

5. De derde onzuiverheid van hart is een ziekte van het hart of een onbekwaamheid van de geest. Hierdoor is de mens, ook al was hij in zijn toeneigingen reeds gelouterd en door hoop zelfs een beetje hersteld, toch ongeschikt of onvoldoende bij machte om, door gebrek aan krachtige liefde, door een vurig verlangen naar de volmaakte minne in God in te hangen.⁶⁰

6. Tegen die onzuiverheden van je hart dien je achtereenvolgens drie opklimmingen te ondernemen, dat wil zeggen, in drie etappen van deugden voortgang te maken.

7. Want tegen de eerste onzuiverheid klimmen wij op door de vreze des Heren, die als het ware met geweld het hart wakker schudt en wegrukt uit de greep van schadelijke toeneigingen en de hechting aan minderwaardige dingen.

8. Tegen de tweede onzuiverheid maken wij voortgang door de hoop, omdat de hoop ons hart verheft, het de smaak voor de hemelse dingen teruggeeft en het verlangen wekt om het hemelse te bereiken.

⁶⁰ *Deo...inhereat*, 'in God in te hangen': zie hoofdstuk 27.

9. Tegen de derde onzuiverheid klimmen wij op met de liefde, waardoor wij met God verenigd worden en Hem aankleven.⁶¹

10. Maar over deze etappen moet afzonderlijk uitgeweid worden.

*16. De eerste etappe van deze opklimming,
die in de vreze gelegen is, waardoor ons hart wordt weggetrokken
van schadelijke toeneiging en inworteling*

1. Het kan dus zijn dat je hart zich zozeer op de verlokkingen van de begeerlijkheden toelegt, er zo op gefixeerd en door gestempeld is, dat het er nauwelijks uit losgescheurd kan worden, en er de honing van het schadelijke genot en de melk van de kwalijke verkwikking uit zuigt. Dan wordt het tijd dat je deze met een zekere bitterheid bestrooit. Zo plegen vrouwen die babies spenen, hun borsten met bittere stoffen te bestrijken, zodat ze zich door de bittere smaak van de zoetheid der borsten afkeren en deze ten slotte vergeten. Zo moet de vreze des Heren jouw hart vullen met bittere stoffen. Bijvoorbeeld: je bent vol van de begeerlijkheden van de wereld, van vleselijke ondeugden; je aast met al je vezels op een hoge positie, op de roem van de wereld; je kunt moeilijk van delicate spijzen afblijven, het valt je zwaar versmaad, verworpen te worden, enzovoorts. Dan moge de vreze des Heren in je hart komen en alle zoetigheden van dit soort dingen met bittere smaken besprenkelen. Dan moge de vreze je voor ogen stellen, schrik inboezemen en aantonen hoe snel alle wereldse vermaak voorbijgaat en hoe groot en onzegbaar de straf is die je zult krijgen voor welke ongeregelde geneugte ook, hoe klein die ook is, en hoe streng en schrikwekkend de komst van de rechtvaardige rechter zal zijn, die jou hiervoor zal straffen.

2. Door deze en dergelijke zaken moet je hart bitterheid voelen, door vreze geschokt en door schrik verontrust worden en zo met geweld van zijn geneugten weggetrokken worden, totdat het deze vergeten is. Laat daarom niet na uit deze en dergelijke overwegingen loog te maken. Want ofschoon deze bitter is, heeft ze toch een wonderlijk louterende werking in kwade sappen, dat wil zegen, in de zondige begeerten. Iedere geneugte

⁶¹ *Deo...adheremus*, 'God...aankleven': het begrip 'aankleven' veronderstelt een zekere wederkerigheid, die blijkt uit de aantrekkingskracht van de een in relatie tot de ontvankelijkheid voor die kracht in de ander. Deze term leent zich uitstekend voor de Godsrelatie, waarin God de mens aan zich kleeft (actief) en de mens zich door Hem laat aankleven (receptief). Zo verhoudt zich de Minne (*amor*) van God voor de mens tot de liefde (*caritas*) van de mens tot God.

van de wereld die je daarmee insmeert of wast, zul je moeiteloos uitspuwen en verafschuwen, geschrokken als je bent van de bitterheid waarmee je haar hebt ingesmeerd. En om deze soort loog, die vermurwing uit vreze genoemd wordt, naar believen aan te kunnen maken schrijven wij hier een bereidingswijze neer.

17. *Dat vermurwing, die uit vreze geboren wordt, op verschillende manieren door oefening en overweging verworven kan worden*

1. Vermurwing wordt veelvuldig uit vreze geboren. Ten eerste wanneer iemand zijn vroegere zonden in herinnering roept, en met angst bedenkt hoeveel hij God beledigd heeft, hoeveel straf hij verdiend heeft, en daarom met vrees en beven bittere tranen schreit.
2. Ten tweede wanneer iemand zijn eigen gebreken zorgvuldig overdenkt, alsmede de hartstochten van zijn ziel en de schadelijke verlangens die nog in hem zijn. Hoewel ze hem niet meer de baas zijn, blijven ze hem toch opjagen en bestoken. En wenend en treurend beseft hij hoe weinig hij vordert in de onderdrukking ervan.
3. Ten derde wanneer iemand zich zonden herinnert, die hij na zijn bekering begaan heeft. Ofschoon het geen misdaden zijn, twijfelt hij er niet aan dat hij er God dagelijks mee beledigd heeft. Daarom bejammert hij hen in treurnis en vreze. Over deze drie is boven gesproken, waar het ging over de drie vormen van gesprek of onderzoek.⁶²
4. Ten vierde wanneer een mens overweegt dat Gods oordelen onnaspeurlijk zijn en dat een mens niet weet *of hij haat dan wel minne verdient*, en – ofschoon hij beseft dat hij berouw gekregen heeft – toch niet zeker weet of hij alleen uit vreze bedrukt is of door de hem ingestorte genade tot vermurwing en vermorzeling gekomen is.⁶³ En zo wordt hij door een slap makende paniek bevangen, niet wetend en onzeker wat er met hem in de toekomst zal gebeuren, of hem verdoemenis dan wel redding wacht.
5. Ten vijfde wanneer een mens aandachtig opmerkt hoe kort zijn leven duurt, en begrijpt dat hij nog zo weinig vooruitgegaan is. Zo wordt hij door vreze bevangen en vanbinnen met vermurwing bedauwd.

⁶² Zie hoofdstukken 6–8.

⁶³ *Pr* 9,1–2.

6. Ten zesde wanneer hij zich van het strenge onderzoek en het komend oordeel bewust is, waarmee de Rechter zal komen om iedere mens overeenkomstig zijn daden te vergelden. Schrik maakt zich van hem meester, als hij met zijn zonden geconfronteerd wordt.

7. Ten zevende wanneer een mens de grootte en veelheid van de helse straffen overpeinst. Omdat hij erkent of bedenkt dat hij ze verdiend heeft, begint hij hevig te treuren en te vrezen.

18. *Het nut van vermurwing en hoe ze het hart zuivert*

1. Als je deze gedachten in je hart ijverig 'herkauwd' hebt en je telkens opnieuw daarmee je hart geheel of gedeeltelijk gevuld hebt, dan wordt al het zoete bitter.⁶⁴ Dan verdwijnt de wereld uit je hart evenals haar begeerlijkheid, maar ook de begeerte van het vlees en die van de ogen verdwijnen. En vanbinnen vervuld van deze bitterheid zul je vanbuiten geen bitterheid meer voelen. Zo zal je hart alle geneugte, toeneiging en aanhechting aan de wereld beginnen te verwerpen – of het nu gaat om de roem van de wereld of om eer of bijval in brede kring – en gulzigheid en ontucht ten diepste verafschuwen.

2. Nu gaat het erom dat je de vaardigheid krijgt om dit soort vermurwing te bewerkstelligen. Laten wij daartoe, zoals wij eerder gedaan hebben, hier zowel de methode aan de orde stellen als de componenten waaruit de vermurwing samengesteld dient te worden.

19. *Algemene wijze om aan overwegingen over de dood vorm te geven*

1. Overweeg daarom, mens, en verlies nooit uit het oog dat je na een kort verblijf uit dit leven zult overgaan naar een ander, onbekend gebied, en alle dingen van de wereld, roem en eer en al het andere waar je in deze wereld behagen in scheidt, hier zult achterlaten. Want elk uur, elke dag kom je dicht bij het einde en bij je laatste uur. Onderzoek daarom de stemming van een stervende mens en leef je erin, zo goed je kunt. Verbeeld je in jezelf en in je overweging dat je als het ware op het punt staat te sterven en dat reeds werkelijkheid is wat zonder twijfel eens werkelijkheid voor je zal zijn. Als je zo in die gemoedstoestand bent gekomen, zie dan hoe groot de droefheid in je is, hoe groot de gewetenswroeging en het

64 'herkauwd...hebt' (*ruminaveris*): zie noot 32.

innerlijke geweeklaag over je slechte genoegens, hoeveel je zult betreuren dat je je niet verbeterd en je niet weggerukt hebt van je genoegens, dat je Gods geboden overtreden hebt. Want in dat uur zul je zien wat je verdiend en bedreven hebt. Haal de genoegens stuk voor stuk voor ogen, zie de afzonderlijke ondeugden en hartstochten waarin je je nu aangenaam verlustigt. Overdenk hoe bitter het voor je zal zijn, dan van die genoegens gescheiden te worden en hoe zeer je het zult betreuren dat je tijdens je leven niet aan je lusten gestorven bent.

2. Overdenk vervolgens en wek in jezelf een zodanige stemming dat je, als je ziel ogenblikkelijk zou moeten uittreden, gewillig alle geneugte zou achterlaten, dankbaar alle inspanning en boete zou aangrijpen, als je het leven maar kon behouden.

3. Bedenk dan in dat uur hoe kortstondig heel de duur van je leven en je genoegens je zal toeschijnen. Dan zul je zien hoe heel dat leven van jou gelijk een droom of als een schaduw is voorbijgegaan, vooral als je overweegt dat er een eeuwigheid op handen is die nooit eindigen zal.

4. Denk verder na hoe groot je smart zal zijn, dat je voor een zo miniem genoegen van zeer korte duur de weelde, de vreugde en de eeuwige heerlijkheid hebt laten schieten. Overweeg ook dat al die genoegens je niets méér opleveren dan dat ze een bittere dood nog bitterder maken. Des te moeilijker zul je van hier gescheiden worden, naarmate je aan meer dingen met ongeregelde felle begeerten gebonden bent. Vandaar de Wijze: *O dood, hoe bitter is het voor een gezonde mens zich van jou bewust te zijn, al leeft hij nog zo vreedzaam in zijn zelfstandigheid.*⁶⁵

5. Als je ervaart dat je zulk een stemming in jezelf gevormd en in je hart geprent hebt, ga dan verder en bedenk dat dat uur heel zeker zal komen en dat je er niet aan kunt ontsnappen. Immers, alle mensen sterven en duizend geslachten zijn vanaf het begin van de wereld al voorbijgegaan. Zo zal ook jij volgen.

6. Bedenk vervolgens dat je dat uur niet precies vooruit kunt weten. Onvoorzien zal het aanbreken, misschien dit jaar, misschien deze maand, misschien deze week. Want het *zal komen als een dief in de nacht*, wanneer je er niet aan zult denken, maar dacht nog veel te zullen doen.⁶⁶

⁶⁵ Sir 41,1.

⁶⁶ 1 Tes 5,2.

7. Opdat de vreze je hevige verlangens nog meer kruisigt en uitzuivert, moet je soms zelfs het verloop door je heen laten gaan waarin je tot de dood zult geraken. Aan de dood gaat namelijk gewoonlijk een zeer ernstige ziekte vooraf. Overdenk hoe ernstig die ziekte zal zijn, hoe zwaar, wanneer je hart van al te diepe smart zal breken. Bedenk hoe je hart dan benauwd zal zijn, alsof het de hele wereld moest torsen: nu eens is het vanwege de hevigheid van de ziekte, dan weer door een wonderlijke hui-
ver van die natuurlijke neiging tot zelfbehoud, een andere keer uit angst voor de zonden en het komend oordeel. En zo volgt uiteindelijk de dood.

8. Stel je ook af en toe het beeld van een stervende mens voor ogen en aanschouw nauwlettend de vorm, de wijze en het proces waardoor men tot de dood komt. Heel het lichaam wordt donker, alle ledematen verstijven, de ogen verdraaien en zo meer.

9. Overdenk hierna hoe de demonen zullen opkomen, vol verwachting als brullende [leeuwen], gespist op het aas, op wat zij van hun gading in de ziel zouden kunnen vinden.⁶⁷ En hoe de onreine geesten de uit-tredende ziel tegemoet zullen gaan, op zoek naar wat zij in haar hebben aangericht, om haar met zich mee te trekken naar de diepten van de hel.

10. Overdenk vervolgens hoe de ziel, zodra zij het lichaam verlaten heeft, terstond voor de stoel van de Rechter wordt geplaatst en op dat moment het vonnis zal vernemen, dat van dan af tot in eeuwigheid niet meer gewijzigd zal worden.

11. Volg dan de begrafenis tot aan het graf en zie hoe het armzalige vlees, waar de ziel zoveel tijd haar genoegens in gezocht heeft, aan de aarde wordt overgelaten, aan de wormen tot voedsel wordt gegeven en aan de eeuwige vergetelheid wordt overgeleverd. Aan deze en dergelijke gedachten zul je wel merken dat de vreugde en het vermaak van de wereld zijn als een speldeprik, *als een schaduw voorbijgaan*, en dat de mens hier is als *gast voor één nacht*.⁶⁸

12. Hiertegenover moet je je soms de stemming toeëigenen van een rechtvaardig man die sterft en goed op de dood is voorbereid: door te overdenken hoe blij zo iemand heengaat die eerst geboet heeft, zich van zijn genoegens gezuiverd heeft en hier niets op zondige wijze heeft be-mind, en zo meer.

67 In sommige handschriften is aan *rugientes* ('brullende') toegevoegd: *leones* ('leeuwen'). De beschrijving bevat een indirecte verwijzing naar *1 Pt* 5,8.

68 Vgl. *Ps* 143,4 en *Pr* 8,13. – Vgl. *W* 5,15.

20. *Algemene overwegingen over het laatste oordeel, waardoor de mens zich vreze kan inboezemen*

1. Wend daarna je geestesoog naar het laatste oordeel, opdat door het allerbitterste besef hiervan alle aangename dingen bitter worden.
2. Overdenk vervolgens hoe groot de vreze, hoe krachtig de roep en hoe hevig de verwondering zal zijn, wanneer de bazuin van de aartsengel zal klinken, wanneer de bliksems vervaarlijk flitsen en de donders dreunen, wanneer ter afschrikking van de zondaars de zon zal worden verduisterd *en de maan haar licht niet meer zal geven*.⁶⁹ Overdenk hoe het de zondaar dan te moede zal zijn. Overdenk hoe dan alle doden zullen verrijzen, terwijl ieder bij zichzelf nagaat wat hij aan goeds of kwaads gedaan heeft. De goeden zullen met onuitsprekelijke vreugde de Rechter verbeiden. De onrechtvaardigen zullen met onzegbare schrik de komst en het gelaat van de Rechter vrezen, en zeggen: *Bergen, val over ons heen en verberg ons voor het gelaat van de rechter*.⁷⁰ Want de tijd is vergleden en verstreken; niets is er meer om de olie der waardigen te gaan kopen.⁷¹ Ga dan uit, treed Hem met open ogen tegemoet en zie de Rechter komen *met grote macht*, samen met de oudsten van het volk, vergezeld van alle engelen en heiligen.⁷²
3. Overweeg vervolgens die bittere splitsing, wanneer de schapen van de bokken gescheiden worden.⁷³ Nu zijn er nog twee in één huis, in één molen, maar dan zal er één worden opgenomen en één worden achtergelaten, om nooit meer samengevoegd te worden.⁷⁴ Verplaats je in het gevoel van hen die aan de linkerkant staan, [hoor] hoe zij zullen klagen met de

69 *Mt* 24,29.

70 Vgl. *Hos* 10,8; *Lc* 23,30; *Apk* 6,16.

71 De 'olie der waardigen' (*oleum meritorum*) verwijst naar de parabel van de vijf verstandige en de vijf domme bruidsmeisjes (*Mt* 25,1–11, vooral 9–10). De verstandige bruidsmeisjes zorgden tijdens het wachten op de bruidegom voor voldoende lampolie; de domme bruidsmeisjes lieten het bij de olie in hun lampen. Toen de bruidegom eindelijk opdaagde, konden de verstandige meisjes mee ter bruiloft, terwijl de domme meisjes in der haast olie waren bijkopen, zodat zij bij terugkomst de bruiloftszaal al gesloten aantroffen. De bruiloft, de bruidegom en de bruiloftszaal figureren in deze gelijkenis tevens als beeld voor het eeuwig leven met de verrezen Heer Jezus Christus in het huis van de eeuwige Vader.

72 Vgl. *Mt* 25,6. – *Lc* 21,27. – Vgl. *Apk* 5,6; 7,11.

73 Het laatste oordeel op de jongste dag wordt in het evangelie voorgesteld als het ultieme vonnis, waarbij Jezus Christus, als de 'goede herder' (vgl. *Joh* 10,11), zijn Messiaanse zending voltooiën zal door de mensheid definitief te scheiden in rechtvaardigen ('schapen') en onrechtvaardigen ('bokken'). Vgl. *Mt* 25,32–33.

74 Vgl. *Mt* 24,40–41.

woorden: Kijk, *dit zijn degenen die ooit mikpunt van onze spot waren*.⁷⁵ Hoe groot is hun smart, hoe diep hun rouw! Verplaats je daarna in de stemming van degenen die aan de rechterkant staan, [merk] van hoeveel vreugde zij vervuld zijn, omdat zij met zo weinig inspanning het eeuwig loon hebben verdiend.

4. Bedenk hoe streng daar het onderzoek zal zijn naar werken, woorden, gedachten en slechte toeneigingen. Alles zal daar open en bloot liggen, zelfs wat hier bedekt is geweest. Want *Jeruzalem zal met fakkels doorzocht worden* en sommigen, van wie men dacht dat zij burgers van Jeruzalem waren, zullen Babyloniërs blijken te zijn.⁷⁶ Getuige zal daar de duivel zijn. Hij zal ons de zonde voorhouden die wij begaan hebben, het moment waarop en de plaats waar wij gezondigd hebben, en hij zal zeggen: 'Al-lerrechtvaardigste Rechter, oordeel dat deze persoon van mij is op grond van zijn schuld; hij heeft uit hoogmoed U niet willen toebehoren'. Hun eigen geweten zal hen aanklagen, maar ook de heilige engelen zullen hen beschuldigen. Daar zal Christus de tekenen van zijn lijden tonen en de slechten de weldaden van de menswording voor de voeten werpen, omdat zij die versmaad hebben en ondankbaar geweest zijn.⁷⁷ Dan zal de

⁷⁵ W 5,3.

⁷⁶ Vgl. *Sef* 1,12: 'Dan doorzoek ik Jeruzalem met lampen, straf ik hen die zich aan wijn te buiten gaan en denken: De HEER doet geen goed en geen kwaad'. Gerard Zerbolt zet de burgers van Jeruzalem af tegen de Babyloniërs. Deze tegenstelling wordt geplaatst in de Bijbelse context van het boek Sefanja, dat in de tweede helft van de zesde eeuw vóór Christus in Jeruzalem tot stand kwam. Deze stad is in 586 veroverd door de Babyloniërs – de volksstam uit het gebied dat begrensd wordt door de Eufraat, de Tigris en de Perzische Golf. Het boek Sefanja is apocalyptisch van inhoud en schildert in beeldende taal de dag van de HEER: 'En ik laat de mensen van de aardbodem verdwijnen – spreekt de HEER. Ik zal mijn hand naar Juda en de inwoners van Jeruzalem uitstrekken [...] Ik zal vernietigen wie de HEER de rug toekeert, hem niet zoekt en hem niet raadpleegt' (*Sef* 1,3–6). Met de verovering van de hoofdstad Babylon door Cyrus kwam in 539 een einde aan de Babylonische heerschappij en werd Babylonië een provincie van het Perzische rijk. Zerbolt gebruikt de bijbels-historische tegenstelling tussen Jeruzalem en Babylonië als metafoor voor de scheiding tussen goeden en slechten op de dag van het laatste oordeel.

⁷⁷ De 'tekenen van zijn lijden' (*insignia passionis sue*) zijn de vijf wonden (in handen, voeten en hart) ten gevolge van de kruisiging en de doorboring na de kruisdood van Jezus van Nazareth. De 'weldaden van de menswording' (*beneficia incarnationis*) zijn de vruchten die uit de menswording zijn voortgekomen. Het geheim van de menswording (*mysterium incarnationis*) vormt de kern van de christelijke religie. De *post-communio* (gebed na de communie) op de gedenkdag van de heilige aartsengel Gabriël luidt als volgt: *Corporis tui et sanguinis sumptis mysteriis, tuam Domine Deus noster, deprecamur clementiam: ut sicut Gabriele nuntiante Incarnationem tuam cognovimus, ita ipso adjuvante, Incarnationis ejusdem beneficia consequamur: Qui vivis et regnas...* ('Nu wij de geheimen van uw Lichaam en bloed hebben genuttigd, bidden wij, Heer onze God, om uw mildheid, dat wij, zoals wij door de boodschap van

Rechter het definitieve vonnis uitspreken, waartegen niemand in beroep kan gaan, dat niemand kan weerspreken noch ontlopen, waartegen niemand zich te weer zal kunnen stellen. Overpeins wat voor bitterheid, wat voor smart, wat voor schrik dat vonnis behelst: *Gaat weg, vervloekten*.⁷⁸ Overdenk wat aan verrukking, verwondering en vreugde die [andere] uitspraak in zich bergt: *Komt, gezegenden*.⁷⁹

5. Denk ook af en toe aan het bijzonder oordeel dat jou aangaat, en geef vanuit het voorafgaande passend vorm aan je overwegingen.

21. *Hoe de mens door het besef van de hellestraffen vreze en vermurwing verwerft*

1. Richt daarna je oog op het gebied van de verdoemden en op de kerker van de onzaligen; onderzoek nauwkeurig wat daar gedaan wordt, hoe dat verblijf is en wat voor plaats het is. Omdat echter onze blinde geest beter door zichtbare en tastbare dingen geleid wordt tot de kennis van de onzichtbare dingen, kun je, om die straffen beter te voelen, de gelijkenissen voor ogen nemen die door de heiligen hierover in de Schriften neergelegd zijn.⁸⁰ Aanschouw daarom de hel, die allerverschrikkelijkste onwereld, die plaats onder de aarde die peilloos diep en aardedonker is, een bodemloos diepe put vol vuur, een oven die allesverzendend is en verwaarloosbaar vlamt. Het is een grote stad, donker en duister, één en al vuur en vlam, vol van een oneindige mensenmenigte. En allen schreeuwen, stoten jammerklanken uit en huilen van pijn en hitte. Zij bijten elkaar uit nijd, als waren ze een bijeengedreven meute razende honden.

2. Denk vervolgens aan de hardheid van de straffen. Daar heerst buitensporige hitte, waarmee onze hitte hier in niets te vergelijken is. Daar heerst ondraaglijke koude, waarmee geen koude op aarde in enig opzicht vergeleken kan worden. Denk aan de hevigheid van de verschillende straffen

Gabriel uw menswording hebben leren kennen, ook met zijn hulp de weldaden van dezelfde menswording mogen verkrijgen: Die leeft en heerst...'). De gedenkdag (*commemoratio*) van de heilige aartsengel Gabriël viel in de middeleeuwen op 18 maart, soms 26 maart, ook wel op 24 september. In de huidige heiligenkalender is zijn gedenkdag 24 maart, daags vóór het hoogfeest van de Aankondiging van de Heer of Maria Boodschap.

78 *Mt* 25,40.

79 *Mt* 25,34.

80 De hierna volgende passage *Aanschouw daarom de hel...* tot en met *...omdat er geen einde is* (21,6) is een herschrijving van Gérard Zerbolt, *De reformacione*, 2001, c. 22, rr. 5-40.

en het effect van de folteringen. Denk aan de veelheid van straffen. Daar woedt onblusbaar vuur, dat vol gloed is en toch geen licht geeft. Daar heerst ondraaglijke koude, daar hangt een allerwalgelijkste stank, duisternis die tastbaar is, wormen die niet doodgaan.⁸¹ De pijniging raakt elk zintuig, ieder lichaamsdeel. Het gezicht zal de spookachtige tronies van de demonen aanschouwen, die alleen al door hun vreselijke aanblik verschrikkelijk pijn doen. Het gehoor hoort niets anders dan geschrei, geklaag en gehuil en alsmar die stem: 'Ai, ai, wee, wee, waarom zijn wij geboren? Waarom door God geschapen? Waarom niet vergaan? Vervloekt is God en vervloekt de Drie-eenheid die ons voor dit strafoord geschapen heeft.' Kijk, dit is *het lied* dat zij daar zingen: een en al *gejammer en weegeroep*.⁸²

3. Denk aan het allerverschrikkelijkste gezelschap van demonen en de wreedheid van de beulen, want zij zijn zonder erbarming, worden het folteren niet moe, zijn niet tot barmhartigheid te bewegen, maar zullen op alle mogelijke manieren de pijn opvoeren. Zij honen met de woorden: 'Waar is nu de heerlijkheid, waar de weelde, waar de eer, waar de hoge positie? Wat baat nu alles wat geweest is, zo kortstondig, zo snel voorbij?' Bedenk dat ieder het meest gestraft wordt in die lichaamsdelen waarmee hij het meest misdan heeft, hetzij met de tong, hetzij in het hart. Naarmate iemand zich meer te buiten is gegaan en in weelde geleefd heeft, zal hij in de desbetreffende lichaamsdelen zwaarder gestraft worden.

4. Denk ook aan de innerlijke straffen, en vooral aan het ontberen van de goddelijke aanschouwing, die elke andere straf te boven gaat. Bedenk dat zij eeuwig verdoemd en uit die verheven en roemrijke stad Jeruzalem geworpen zijn; nimmer zullen zij er terugkeren.⁸³ Denk aan *de worm* van het geweten *die nooit zal sterven*.⁸⁴ Deze houdt niet op te roepen en te klagen dat zij om zo'n luttel vertier, niet méér dan een speldeprik, tot die straffen zijn afgezakt. Denk eveneens aan de hartstochten van de ziel, de wraakzucht en de afgunst, waardoor zij worden gepijnigd. Want wraakzucht, afgunst enzovoorts heersen in hen het meest.

81 Vgl. *Mc* 9,46.

82 Vgl. *Ez* 2,9.

83 In deze alinea worden met 'zij' degenen bedoeld die tijdens het Laatste Oordeel bij de onrechtvaardigen zijn geteld.

84 Vgl. *Mc* 9,45 en 47.

5. Herkauw eveneens nauwgezet het eeuwig karakter van de straffen, dat zwaarder drukt dan alle [andere] straffen. Aan geen straf komt een einde, geen verlossing is daar. Na duizend maal duizend jaren komt er nog geen einde, simpelweg omdat er geen einde is.

6. Met deze en dergelijke overwegingen zul je de vreze des Heren ontvangen en heilzame vermurwing opwekken, die nodig is om je toeneigingen van minderwaardige zaken af te leiden. Het is van belang deze oefeningen lange tijd te blijven volhouden en met dergelijke meditatie en andere deugdelijke praktijken – vooral die ter bestrijding van de ondeugden, waarover later zal gesproken worden – die toeneigingen uit te zuiveren. Anders kunnen wij niet hoger klimmen. Want naarmate wij de vleselijke en aardse toeneigingen van ons afgeworpen hebben, richten wij ons meer op de geestelijke: indien weinig, dan weinig, indien veel, dan veel. Hierom moeten wij volgens de profeet uit de vreze des Heren *de geest van het heil baren*.⁸⁵ *De vreze des Heren is immers het begin van wijsheid*.⁸⁶ Daarin moeten wij ons ijverig oefenen en ons hart zuiveren, opdat wij tot de liefde kunnen geraken. Vandaar de Wijze: Zij moeten met de vreze beginnen om tot de liefde te komen.⁸⁷ Je ziet dus hoe passend de heilige Schrift de zuiverheid van hart aan het geloof toeschrijft, volgens dit woord: *Door geloof zuivert Hij hun harten*, omdat de vreze als eerste gevolg van het geloof het hart losrukt en aftrekt van onzuivere neigingen en zondige vuiligheid.⁸⁸

7. De eerste etappe van de tweede opklimming, waardoor men zich richt op de zuiverheid van hart, is dus het geloof of de vreze, die er de vrucht van is.

*22. Hier begint de tweede etappe van de tweede opklimming,
die geschiedt door hoop op en verlangen naar hemelse en
geestelijke geschenken, waardoor de mens van de tweede
onzuiverheid van hart gereinigd en genezen wordt*

1. Zoals het geloof door vreze voor het komend oordeel en door angst voor foltering de aanstekelijkheid van ondeugden doet verminderen, heel het innerlijk hoe dan ook door en door schokt en het wegtrekt van het

85 Vgl. *Js* 26,18.

86 *Ps* 110,10 en *Sir* 1,16.

87 De auteur geeft geen letterlijk citaat. Vgl. *Spr* 9,10: 'Wijsheid begint met ontzag voor de HEER, inzicht is vertrouwdheid met de Heilige'.

88 *Hnd* 15,9.

zondige verlangen naar en de gehechtheid aan minderwaardige zaken, zo roept vervolgens de hoop onze geest uit de dagelijkse realiteit terug. Onze geest is weliswaar van dergelijke neigingen afgebracht, maar er nog niet aan ontheven, ja nog neergedrukt onder het gewicht van de vreze. De hoop verheft ons tot het hogere en verafschuwt, in de verwachting van het hemels loon, alle lichamelijke lusten en wereldse waan. Zij begint, naar omhoog gekeerd, te verzuchten en in de geest te smachten naar die verheven vreugde die de hoop innerlijk present gesteld heeft.

2. Daarom, als je ervaart dat je hart al door de vreze van de laagste zaken is weggetrokken, blijf dan niet stilstaan, denk niet dat je in veiligheid bent. Stilstand is al achteruitgang. Want je hart kan niet vrij zijn van toeneigingen. Als het dus van schadelijke toeneigingen is vrijgemaakt, laat het zich dan vullen met hemelse en heilige toeneigingen; anders zal het weer afzakken. Vandaar ook is het dienstig, wanneer je je in vreze zuivert, dat je intussen in hoop herademt. Maar wie al langer zijn hart zo gezuiverd heeft dat hij in de vreze voortgang heeft gemaakt, klimt heel anders op naar de hoop.

3. Door de hoop klimt men dus op tegen de tweede onzuiverheid van hart. Deze bestaat hierin, dat je gemoed zo door felle begeerten verontreinigd of door restanten ervan benauwd en verziekt is, dat hemelse dingen het niet smaken. Want hoop geeft smaak voor het eeuwige en zet het gemoed opnieuw aan tot het hogere. Omdat, zoals boven gezegd is, de mens door hechting aan, vermenging met of toeneiging tot het lagere onzuiver wordt, zo wordt hij omgekeerd door hechting aan en toeneiging tot het hogere zuiver.⁸⁹ Men verkrijgt een zekere zuiverheid van hart, dat wil zeggen, gevoel voor het hemelse en het geestelijke; en dit gebeurt door de hoop.

4. Daarom o mens, stel je een plek voor boven jezelf, heel rustig, heel zuiver en rein; beneden jezelf echter een plek die heel wanordelijk en aanhoudend in beweging is, heel onstuimig en onzuiver, terwijl jij je er middenin bevindt. Hoe meer je dus afdaalt naar omlaag, des te onrustiger word je door hevige verlangens, onstandvastiger door verschillende verlangens, onzuiverder door onreine aandoeningen en door vermenging met onreine zaken. Maar hoe meer je opklimt door gestage meditatie, ononderbroken toeneiging, verlangen, hoop en vermenging met het hemelse, des te groter zullen tegelijk je rust en standvastigheid zijn, met

⁸⁹ Zie hoofdstuk 4.

maar één verlangen, namelijk *in de wijde ruimten van Jeruzalem* te zijn.⁹⁰ Des te zuiverder zul je zelfs wezen naarmate je je meer met het betere vermengt.

23. *Vermurwing door de minne.*
Hoe de mens zich hierin zal oefenen

1. Hierboven, toen je door de vreze aangespoord bevend met opklimmingen begon, hebben wij je een medicijn gegeven dat jou moest zuiveren van de kwade sappen die je van het opklimmen afhouden. Maar de bijwerkingen van zulke sappen, zoals zwakte en een vergiftigde smaak, zijn in jou achtergebleven. Daardoor kun je minder hoog opklimmen, want je hebt minder trek in geestelijke zaken. Neem daarom voor je gezondheid een ander medicijn, een dat uit hoop op vergeving voortkomt, namelijk vermurwing door minne. Want als je met behulp van de hoop wilt opklimmen, moet je je in deze vermurwing het meest oefenen.

2. Een dergelijke vermurwing krijgt voornamelijk op twee manieren gestalte, al kan het ook op vele andere manieren.⁹¹ Ten eerste wanneer je, door de vreze en door de bijbehorende huivering opgewekt, al lang opklimmingen hebt ondernomen, veel goede werken en devote oefeningen hebt gedaan, van schadelijke begeerten gezuiverd bent en uiteindelijk bent opgeklommen tot het niveau van de hoop. Wanneer je dan standvastig bent in de hoop, zie je van verre Jeruzalem – wat je in de vreze niet vermocht – en begin je dikwijls daarnaar uit te zien en zijn bewonderenswaardige schoonheid op te merken. Eenmaal door zijn schoonheid gelokt begin je te verzuchten, te klagen en te wenen dat je nog zo ver verwijderd bent, en *verlang je ontbonden te worden en met Christus te zijn*.⁹² Je roept: *Wie zal mij bevrijden van het lichaam van deze dood?*⁹³ En wanneer je bemerkt hoe ver je van het hemels Jeruzalem verwijderd bent en hoe lang de reis daarheen nog is, begin je zacht te wenen en vaak te klagen dat je er uiteindelijk niet kunt komen.

⁹⁰ Ps 121,2.

⁹¹ Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 180, rr. 11–12, geeft abusievelijk: *Conficitur autem huiusmodi compunctionem precipue duobus modis...*, waar grammaticaal correct gelezen moet worden: *Conficitur autem huiusmodi compunctio* enz.

⁹² Fil 1,23.

⁹³ Rom 7,24.

3. Ten tweede wordt deze vermurwing geboren, wanneer je ijverig in je hart de weldaden herkauwt en opsomt die God jou zo talrijk en met zo grote genegenheid gegeven heeft. Je krijgt oog voor je ondankbaarheid en door een zeker innerlijk verlangen begin je ruimte te krijgen en te ontluiken voor de minne van jouw God, die jou zoveel weldaden heeft geschonken. En dit is de vermurwing uit genegenheid; ze wordt geboren uit de bron van de liefde, die wonderlijk veel vermag tegen de tweede onzuiverheid van hart.

4. Om uitgaande van de voornoemde twee manieren gemakkelijker tot deze vermurwing te kunnen ontvlammen, volgt nu een manier waarop je je overwegingen over de hemelse zaligheid gestalte kunt geven en omhoog kunt richten.

*24. Algemene beschouwing over het doen van overwegingen
over het rijk der hemelen, met het doel gestalte te geven
aan vermurwing en aan het verlangen naar dat rijk*

1. Om een voorstelling van dat hemels vaderland te geven kun je zintuigelijk waarneembare gelijkenissen gebruiken, zoals de heiligen die voor ons bevattingsvermogen hebben uitgedacht. Zo is die stad overheerlijk in haar wijsheid en onmetelijk in haar omvang; een wonder, opgebouwd uit het zuiverste goud en de kostbaarste edelstenen. *Elk van haar poorten is van afzonderlijke parels gemaakt.*⁹⁴ Het is ook een schitterende plek, versierd met een weelde aan bloemen van allerlei soort. Daar heerst altijd de heerlijkste zomer. Daar zijn de welriekendste zoete geuren en alle heerlijkheden in overvloed.⁹⁵

2. Bedenk – en concentreer je daarbij met inzet van al je krachten – hoe groot de vreugde is om God altijd in zijn wezen te schouwen en op te zien naar de verheven en ondeelbare Drie-eenheid met het zuivere oog van het hart op te zien. In haar licht het wezenlijke oerbeeld van alle schoonheid, alle heerlijkheid, alle goedheid op. In de schouwing van de drie-ene God zul je alles zien, alles weten wat je wilt. In en door deze schouwing zul je met de grootste goedheid, vreugde en blijdschap vervuld worden. Hierin zul je zalig zijn en door en door genieten de allerzaligste zaligheid die God is.

⁹⁴ *Apk* 21,21.

⁹⁵ De overige alinea's van dit hoofdstuk zijn grotendeels ontleend aan Gérard Zerbolt, *De reformacione*, 2001, c. 24, rr. 9–28.

3. Overdenk hoe groot de vreugde is om steeds bij de Heer Jezus Christus te zijn, en zijn allerheiligste en allerheerlijkste mensheid altoos te aanschouwen.⁹⁶ Zoals Petrus, toen hij Hem van gedaante veranderd zag, wenste dat het zo altijd zou blijven.⁹⁷ Hoe groot is de vreugde om in zijn rijk Hem verheven en vol heerlijkheid te zien die om ons in deze ballingschap ooit arm gekomen was, evenzeer balling als pelgrim.
4. Overpeins hoe groot de vreugde is om te verkeren in het gezelschap van het hemelse hof; hoe groot de blijdschap is om de koningin van de hemel, de moeder Gods, met de andere maagden te aanschouwen; hoe uitzinnig de vreugde is om temidden van de engelenschaar te verkeren, je te verheugen samen met de patriarchen en profeten, de apostelen, martelaren en belijders.
5. Denk aan de gaven van je lichaam, waarin dit zijn zaligheid zal ontvangen, met name zijn onsterfelijkheid, zijn onlijdelijkheid, zijn opperste beweeglijkheid en zijn overheerlijk schone gestalte.
6. Denk aan de gaven van je ziel, waarmee deze, nu al voor de zaligheid bestemd, zal worden vervuld, zoals volheid van kennis voor het verstandelijk vermogen, vervulling met gerechtigheid voor het begeervermogen, overvloed aan vreugde voor het weerstrevend vermogen.
7. Overdenk hoeveel andere grote en onuitsprekelijke geschenken je dankzij deze vorstelijke schatten zult ontvangen, zoals de zekerheid dat je niet meer hoeft te vrezen verworpen te worden, niet hoeft te vrezen door het vlees, de Satan of de wereld overwonnen te worden. Verder de vrijheid om te doen wat je wilt; het zuiverste en heerlijkste genot naar lichaam en ziel; vriendschap, minne, eer, harmonie en de volmaaktste liefde.
8. Om het allemaal kort samen te vatten: je zult hebben wat je wilt en niet hebben wat je niet wilt.

96 'mensheid' (*humanitatem*): Zerbolt gebruikt *humanitas* niet in de betekenis van 'mensenlijkheid', maar van 'mensheid', beschouwd in haar relatie tot *deitas* ('godheid'). Theologisch wordt Jezus Christus gedefinieerd als één persoon met twee naturen, de goddelijke (*deitas*) en de menselijke (*humanitas*). Deze dogmatische basis voor het verstaan van Christus als het leefmodel voor de christen is voor de spiritualiteit van de Moderne Devotie van cruciale betekenis. Gerard Zerbolt beschrijft in hoofdstuk 27 hoe de mens een geestelijke weg kan gaan via het verlangen naar Christus' mensheid tot het verlangen naar zijn godheid, om langs deze weg te leren verlangen naar God zelf.

97 Vgl. *Mt* 17,4; *Mc* 9,4; *Lc* 9,33.

*25. Hoe de mens door het besef van Gods weldaden
ontvlamt tot innigheid en oplaait tot vermurwing*

1. Opdat je toch meer vertrouwen houdt om te hopen en de komende heerlijkheid te verkrijgen, moet je af en toe de tekenen van genegenheid die je Heer jou getoond heeft, vol ijver overdenken en zijn weldaden des te zorgvuldiger beschouwen. Je moet je, door zulk een overdenking als het ware geprikkeld, laten ontbranden tot een nieuw beminnen.

2. Bedenk daarom op de eerste plaats hoe groot het liefdesteken van jouw God is, dat Hij jou – terwijl je Hem zo vaak beledigd en Hem zo vaak de rug toegekeerd hebt, je zo vaak van Hem verwijderd en zo vaak zwaar gezondigd hebt – telkens als je wilde omkeren, opgenomen heeft, je vergeven heeft, als je je zonden berouwde, en je hielp jezelf te verbeteren en te herstellen.

3. Som, als je kunt, de natuurlijke weldaden op die Hij aan jou besteed heeft. Hij heeft je geschapen en je uit het niets het zijn gegeven, en wel een zijn dat schoon en prachtig is, gevoelig en levend, met vijf zintuigen versierd. Hij schonk jou boven de overige, lagere schepselen het verstand, waarmee je boven de overige levende wezens zou uitblinken, je God zou kunnen kennen en de waarheid zelf vatten. En dit verstand van jou heeft Hij het licht van zijn gelaat ingestort en het een grote klaarte van natuurlijk licht geschonken. Hij gaf jou het geheugen om beelden van de tastbare dingen in op te slaan, zodat je ze naar believen kon terugroepen. Eveneens schonk Hij het begripverstand om er begrippen in onder te brengen voor het moment waarop ze weer bij je zouden opkomen.⁹⁸ Hij maakte je ziel van een zo grote waardigheid en zo grote adeldom, dat niets haar vervullen of niets in haar bezinken kan dan de heilige en allerheerlijkste Drie-eenheid, de ene God, naar wiens beeld en tot wiens gelijkenis Hij jou geschapen heeft. Wat nog meer? Hij schonk de zon om je overdag te verlichten, de maan om je 's nachts bij te lichten. Elk lager schepsel maakte Hij aan jou onderworpen en heeft Hij tot dienst aan jou afgestemd.

4. Denk vervolgens aan de genadegaven die jou zijn verleend. Hij gaf je immers vermorzeling en verdriet over je zonden. Hij riep je terug uit ongerechtigheid en stortte jou gerechtigheid in. Dit is iets van God alleen, dat Hij niettemin velen onthouden heeft. Hij heeft je de wil ingeblazen, jezelf te verbeteren. Hij heeft in tijd en ruimte voorzien, waar en wanneer je je zou kunnen verbeteren. En dit alles heeft Hij velen die beter zijn

⁹⁸ Zie voor toelichting over de kenleer waarmee Zerbolt vertrouwd is, noot 14.

dan jij, niet gegeven. Denk aan de uitnemende geschenken die Hij voor jou heeft aangedragen, met name dat Hij jou zijn allerliefste Zoon heeft gegeven, allereerst in zijn menswording – want om jou is Hij geboren, om jou is Hij gekruisigd – en daarna in het altaarsacrament tot spijs en drank. Hij heeft jou de Heilige Geest gezonden als handmerk van uitverkiezing, als voorrecht van minne, als zegelring van verloving.

5. Om je evenwel hoger tot minne, innigheid en vermurwing te verheffen, moet je overpeinzen hoeveel die machtige Heer omwille van jouw heil heeft volbracht. Want Hij heeft gesproken met de vaders, is verschenen in gestalten, sprak door de profeten. Hij leidde weg uit Egypte en voerde binnen in het land van belofte. Talloze wonderen en wonderbaarlijke dingen heeft Hij gedaan. En om niets anders heeft Hij dit allemaal gedaan, dan uit een diep minneverlangen naar jou, om je de mogelijkheid te geven het rijk der hemelen en de eeuwige zaligheid te verdienen, om in kennis van de hemelse dingen je verstand te verlichten en je gemoed van het lagere te zuiveren. Al deze dingen moeten de hoop en het gemoed omhoog richten, op de minne van jouw God.

6. Wil je echter dat deze en dergelijke overwegingen over de weldaden Gods je des te meer bewegen, dan moet dit je werkwijze en grondhouding bij het mediteren zijn: dat je ernstig de grootheid en de macht onderzoekt van je Weldoener, die jou dit alles heeft geschonken. Want Hij is de Almachtige, zoals je kunt zien aan de schepping van de dingen. Hij is de Alwijze, zoals blijkt uit het bestuur erover en uit de voorzienigheid waarmee alles is beschikt. Daarom moet je hogelijk waarderen wat Hij je schenkt, al is het nog zo weinig.

7. Op de tweede plaats moet je opmerken en bedenken met hoeveel zorg en met hoe groot verlangen Hij jou deze weldaden heeft toebedeeld. Van eeuwigheid heeft Hij het beschikt jou deze te geven, van eeuwigheid heeft Hij dit voorbeschikt. Van eeuwigheid heeft Hij jou uiterst betrokken en onophoudelijk in gedachte gehad en het van eeuwigheid voorbeschikt om jou goed te doen. Zo was en is Hij altoos om jou bekommerd, als om een hele stad of om de hele wereld. Zozeer heeft Hij bezorgde aandacht voor jou, als was Hij vrij van andere zorgen.

8. Op de derde plaats moet je de goddelijke weldaden die het menselijk geslacht in het algemeen gegeven zijn, je zo toeëigenen en aantrekken, als waren ze alleen jou gegeven. Dan denk je: Kijk, om mij heeft Hij de hele wereld geschapen en alles wat erop is, om mij is Hij gekruisigd, enzovoorts. Dat zal je niet weinig in minne, liefde en dankbaarheid doen

ontsteken en je voor zoveel weldaden des te meer verplichten. Maar ook jijzelf moet met verwondering opmerken dat Hij aan een mens die zo slecht, zo onwaardig, zo lauw en zo ondankbaar is, zoveel weldaden met zoveel genegenheid en minne geschonken heeft.

26. Hier begint de derde etappe van deze opgang, die gelegen is in de liefde en de zuiverheid van hart. Waarin die opgang bestaat en hoe de mens kan weten wanneer hij die fase van zuiverheid of liefde bereikt heeft

1. In de voorgaande opklimmingen en in de etappen van de opklimmingen beweegt zich alle activiteit van beginnelingen en gevorderden. Tot dusver zwoegen zij met grote inspanningen en veel smarten, met nachtwaken, vasten, lezingen en overwegingen, met handenarbeid en andere devote oefeningen en liefdewerken, om zover te komen. Hier kan een lauwe ziel niet opklimmen, noch een sloddervos of losbol, noch een slappeling of luiak. Het is al geen geringe prestatie om bij de eerste opklimming je vroeger leven vaarwel te zeggen, het te betreuren en te berouwen en *waardige vruchten van boetvaardigheid voort te brengen*.⁹⁹ Zoveel meer of tenminste langduriger inspanning kost het om een oudere, ingewortelde gewoonte te overwinnen, een ongeordende aandoening, een neiging tot het lagere op te geven, vuiligheid, onzuiverheid en gefrustreerde hartstocht te zuiveren, aandrifft tot gulzigheid te doven, ontucht te onderdrukken, wraakzucht te smoren, hoogmoed te overwinnen, en zo andere kwade toeneigingen die betrekking hebben op de zuivering van de vreze.

2. Maar nog veel inspannender is het, of minstens een stap hoger, om daarna heel de ziel en haar toeneigingen, voorzover ze bij deze etappe passen, op de hemelse werkelijkheid te richten en door hoop in de hemel te wonen. Kijk hoe groot en ver een opklimming is tussen de ene en de andere opklimming, tussen vreze en hoop, voorzover wij nu de afstand van de weg omhoog en de moeite om er te komen kunnen overzien. Maar wie tot hiertoe goed gevorderd is, nadert al dichter de zuiverheid en de liefde, ofschoon hij nog enkele etappen verder moet opklimmen. Want het is goed dat hij zich langdurig in die twee etappen – van vreze en hoop – door opklimming en afdaling oefent, en poogt zijn schadelijke neigingen, hoogmoed, wraakzucht, gulzigheid enzovoorts te overwinnen door de deemoed, de kuisheid en de overige deugden hoe dan ook tot zijn tweede natuur te maken.

⁹⁹ Vgl. *Lc* 3,8.

3. Er zijn echter twee punten waarin de volmaaktheid van die derde etappe van zuiverheid en liefde bestaat. Het eerste is dat de mens reeds met een geneigdheid tot deugden bekleed is en haar enigszins tot zijn tweede natuur heeft gemaakt. Zo oefent hij deugden, niet langer gedwongen door vrees voor straf, niet aangetrokken door hoop op beloning, maar bekoord door alleen de hang naar goedheid die hem ingegeven is. Door dezelfde hang naar zuiverheid en liefde verafschuwt hij juist slechtheid en vuiligheid, uiteraard dankzij de minne, dankzij het verlangen naar deugden dat in hem gestalte heeft gekregen en dankzij een innerlijk genieten van de deugden. Hij bewerkt die deugden niet door zich tegen genoegens te verzetten, maar juist door de hang naar de deugden zelf in zijn diepste innerlijk te bewaren. Alwat hij in strijd met die geneigdheid tot deugden doet, laat hij niet alleen niet toe in zijn hart, maar verfoeit hij zelfs met de grootste afschuw. Hij is het die het goede doet omwille van het goede, bekoord door de hang naar het goede. Want als hij de aanvechting van de ondeugden overwonnen heeft, geniet hij reeds volop de zekerheid van de vrede en gaat hij over tot genegenheid voor de deugd zelf. Hij zal vasthouden aan de houding van dat goede waaraan hij reeds geheel is toegewijd, omdat hij niets voor schadelijker houdt dan het verlies van de innigste zuiverheid. Want hij vindt niets dierbaarder en kostbaarder dan de zuiverheid die hij nu heeft. Voor hem is een gevaarlijke schending van de deugden al een diepe smart. Menselijk eerbetoon zal niets bijdragen tot zijn aanzien, noch doet eenzaamheid er iets aan af. Maar overal en altijd draagt hij zijn geweten met zich mee als een rechter over niet alleen zijn daden, maar ook zijn gedachten. Geen enkele onzuiverheid van geest laat hij binnen.

4. Het tweede punt is dat, zoals de geneigdheid tot deugden in hem op de voornoemde wijze tot een gewoonte is geworden, deze geneigdheid aldus door vurige minne één is geworden, uit vurigheid altoos afgestemd op het welbehagen van de goddelijke wil en op de schouwing van het goddelijke gericht. Want Hem hangt hij aan door vurige minne en om Hem te schouwen verafschuwt hij elke ondeugd en zonde. Door de liefdevolle aanschouwing van Hem is hij voortdurend in ijver ontbrand. Hij ijvert overal voor de waarheid. Hij blaakt van belangstelling voor de wijsheid. Heiligheid van leven en morele tucht zijn hem lief. Hij schaamt zich over aanstellerij, verafschuwt laster, kent geen jaloezie, verfoeit hoogmoed, vlucht niet alleen voor alle menselijke roem, maar walgt ervan en veracht ze. Hij verwenst en verjaagt in zichzelf hartgrondig alle onzuiverheid van vlees en hart. Ten slotte spuwt hij als van nature op wat slecht is en omhelst hij wat goed is.

5. Dit is het *machtig gebergte*, waar iemand die het beklimt, *bij het in- en uitgaan weide zal vinden*.¹⁰⁰ Wie binnengaat, zal in zijn begeervermogen *vreugde* vinden in de Heilige Geest, *lankmoedigheid, goedheid, matigheid* enzovoorts.¹⁰¹ In zijn weerstrevend vermogen zal hij sterkte vinden, standvastigheid, volharding, geduld enzovoorts. Het verstand stijgt vaak boven zichzelf uit tot goddelijke aanschouwing, zij het *in een spiegel, in een raadsel*.¹⁰² Hij gaat uit en wordt door de kennis en de schoonheid van de schepselen ontstoken in minne jegens de Schepper. Vergelijk deze staat met die waarvan boven gezegd is dat Adam daarin geplaatst was, en zie hoe groot de afstand tussen beide is.

6. Dit is de staat van volmaaktheid, dit is de berg der zuiverheid, de volmaakte opgang van de volmaaktheid in de ware liefde. Wie klimmen kan, klimme; *wie het vatten kan, vatte het*.¹⁰³ Maar slappelingen die voor inspanning vluchten, laten die weggaan. Ofschoon niemand deze staat van volmaaktheid verkrijgt, tenzij door Gods bijzondere genade, wordt zij niet gegeven aan mensen die slapen, het laten afweten en niet meewerken. Daarom is de minne een soort ridderschap. Ga weg, slappelingen! Stukje bij beetje evenwel kunnen zij opkruipen en met langdurige training wat dichterbij komen.

*27. Drie etappen van opklimmen tegen de derde
onzuiverheid, waardoor de mens zich stap voor stap
voorbereidt om in God volmaakter te kunnen inhangen*¹⁰⁴

1. Boven is al gezegd dat de derde onzuiverheid van hart bestaat in een zekere onbekwaamheid en ongeschiktheid om zich aan God te hechten en Hem te kennen.¹⁰⁵ Vandaar dat de mens, ook al heeft hij zijn verlangens reeds gelouterd en hoop gekregen, toch misschien niet altijd geschikt en bekwaam is om zich aan God te hechten en in Hem te rusten door [alleen]

¹⁰⁰ Vgl. *Ps* 67,16. – Vgl. *Joh* 10,9.

¹⁰¹ Vgl. *Gal* 5,22.

¹⁰² *1 Kor* 13,12.

¹⁰³ *Mt* 19,12.

¹⁰⁴ 'inhangen' (*inherere*): het werkwoord *inherere* ('inhangen') suggereert een diepere, meer intieme wijze van *adherere* ('aankleven'), een woord dat als zodanig nog een zekere afstandelijkheid impliceert. Met *inherere* ('inhangen') raken wij aan de mystieke dimensie van de geestelijke weg in Christus waartoe de christen geroepen is: Christus voert de mens niet alleen *tot* God, maar leidt hem vooral binnen *in* het mysterie van alle zijn, dat wij God noemen. De afstand is om zo te zeggen opgeheven, al verliest de mens zijn schepsellijkheid nooit. Er is sprake van een eenheid 'sonder differentie', zoals Ruusbroec deze zou definiëren.

¹⁰⁵ Zie hoofdstuk 15,5.

het verlangen. Wij hebben evenwel gezegd dat dit het ene is waarin de hogere graad van zuiverheid en liefde bestaat. Daarom moet nog gezegd worden hoe de mens door stap voor stap op te klimmen hiertoe geschikt wordt, dat wil zeggen, hoe in vollere zin diegene zuiver wordt die de derde onzuiverheid uitzuivert.

2. Daarom is het nodig nogmaals in je hart nieuwe opklimmingen te plannen, waardoor je je eraan gewent om ononderbroken God door de liefde aan te kleven. Om deze opklimmingen te bepalen moet je weten 'dat *Christus Jezus, God en mens, middelaar tussen God en de mensen*, zelf de weg is, waarlangs je tot de kennis van de godheid en tevens tot de minne moet opklimmen', volgens Augustinus in het zevende boek van de *Belijdenissen*.¹⁰⁶ Immers, Christus heeft vooral daarom het vlees aangenomen, dat wij, die God geestelijk niet kunnen begrijpen, door Hem, het vlees geworden Woord, opklimmen tot geestelijke kennis en minne. Laat daarom het leven en sterven van Christus startpunt zijn voor een drievoudige opklimming door middel van devote oefeningen.

3. Laat je eerste opklimming zo zijn, dat je door zachte genegenheid en door een hartelijk, zij het in zekere zin nog lichamelijk, verlangen je aan Christus hecht. Volg Christus voortdurend, aangedaan door het leven en de dood van Christus en verrukt door de aanwezigheid van en de herinnering aan Hem in je oefeningen. Bij deze eerste opklimming of in dit eerste verlangen kun je op verschillende manieren je oefening afwisselen, zoals velen die Christus in zijn leven volgden, op verschillende wijzen en met verschillende intensiteit aangedaan zijn.

4. Zo volgden de apostelen Hem het eerst, alleen al verheugd over zijn lichamelijke aanwezigheid, verkwikt door de gesprekken met Hem en aangehouden door zijn zachtaardigheid en vriendelijkheid. Volg ook jij eerst op deze wijze Christus, blijf in zijn gezelschap. Overpeins hoe mild zijn aanwezigheid was. Denk aan de gratie en schoonheid van zijn lichaam, want *schoon van gestalte stak hij boven de mensenzonen uit*.¹⁰⁷ Let op zijn vloeiende voordracht en zijn aanlokkelijke leer. Let op de manier waarop

¹⁰⁶ *Et quaerebam uiam comparandi roboris, quod esset idoneum ad fruendum te, nec inueniebam, donec amplecterer mediatorem dei et hominum, hominem Christum Iesum, qui est super omnia deus benedictus in saecula, uocantem et dicentem: 'Ego sum uia et veritas et uita', et cibum, cui capiendo inualidus eram, miscentem carni, quoniam uerbum caro factum est, ut infantiae nostrae lactesceret sapientia tua, per quam creasti omnia.* Augustinus, *Confessiones*, lib. VII, XVIII.24, 108, rr. 1-8. - Vgl. 1 Tim 2,5; Rom 9,5; Joh 14,6.

¹⁰⁷ *Ps 44,3.*

Christus zich in alles gedragen heeft, hoe mild en vriendelijk hij die honingdruipende woorden gesproken heeft. Let op de manier waarop hij zich innerlijk gedragen heeft, want Hij was vanbinnen zacht, welwillend en vriendelijk. Let op zijn kalme gang, zijn bekoorlijke oogopslag. Overdenk in je concentratie op Christus de diepe wijsheid van zijn hart, zijn betoverende welsprekendheid en de morele uitstraling van zijn houding. Op deze wijze volgden Hem de apostelen.

5. Anderen volgden ongetwijfeld, opdat Christus hun ziekten zou genezen. Volg ook jij Hem af en toe op deze manier en aanbid Hem deemoedig neergeknield met de woorden: *Heer, als Jij wilt, kun Je mij genezen*; of: *Jezus, Zoon van David, ontferm Je over mij*.¹⁰⁸ Sommigen volgden Hem om zijn wonderen. Bewonder ook jij zijn wonderkracht: Hij grijpt in de natuur in, vormt de elementen om, jaagt duivels op de vlucht en geneest elke ziekte. Leer hieruit dat Hij God is, die in het begin de natuur haar natuurlijke werkingen ingeplant heeft, zij het op voorwaarde dat zij Hem altijd in alles zou gehoorzamen, zelfs in het onthullen van bovennatuurlijke werkingen. Op dergelijke manieren kun je oefening en verlangen afwisselen in de eerste opgang.

6. Maar ofschoon deze oefening – namelijk zich bezighouden met de levenswandel van onze Heer Jezus Christus – in geestelijk opzicht nuttig genoeg is, moet je weten dat ze voor de opgang tot de minne van Christus niet voldoet, ja op zichzelf daar weinig toe bijdraagt. Wat baatte het Judas, Pilatus, Herodes of de Farizeeën, dat zij ooggetuigen waren van Christus' levenswandel of van zijn lijfelijke aanwezigheid, terwijl zij Hem niet eens wilden navolgen? Daarom zal de maat van deze eerste opklimming, volgens Bernardus in zijn boek *Over het Hooglied*, voor jou als volgt zijn. Zoals de apostelen, door dit verlangen getrokken, alles, de rijkdommen van de wereld enzovoorts achtergelaten hebben, zo zal ook jij in die stap volharden, opdat 'dat zoet verlangen heel je hart in bezit neemt en het tegen de liefde voor alle lichamelijke en lichamelijke verleiding afdoende beschermt'.¹⁰⁹ Dit betekent kort gezegd: de mens moet zijn hart in een dergelijke oefening zo openen voor een liefdevolle genegenheid voor Christus' mensheid, dat al zijn liefde uitgaat naar de bekoorlijkheid van de mensheid van Christus.

¹⁰⁸ *Mt* 8,2. – *Mc* 10,47.

¹⁰⁹ *Cuius tamen mensura devotionis haec est, ut totum cor illa suavitas occupet, totum sibi ab amore universae carnis ac carnalis illecebrae uindicet*. Bernardus, *Super Cantica canticorum* 1, sermo 20, 7, 119, rr. 19–21. Met dank aan dr. R.H.F. Hofman (Nijmegen). – Vgl. *Mt* 19,27.

7. De tweede opgang door het leven en lijden van Christus heen bestaat erin, voortaan een beetje hoger te klimmen en zich niet alleen in de mensheid van Christus te blijven oefenen, maar, zoals Bernardus zegt, in de mens Christus God te vinden, zij het niet puur God noch puur mens, maar Christus te begrijpen als God en tegelijk mens, en Christus als God en mens tegelijk te beminnen en te aanbidden.¹¹⁰ Het levert werkelijk veel vrucht op in de oefening van het leven en lijden van Christus de Heer, als je – zo dikwijls je leest of overdenkt dat Christus dit of dat gedaan of verdragen heeft – jezelf een zodanig beeld van Christus kunt vormen, dat het jou helder de Godmens voor ogen stelt. Dit betekent dat het één persoon voorstelt, die tegelijk God en mens is. Zodoende hoef je niet te twijfelen bij al wat je leest en overdenkt dat Christus gedaan heeft, hetzij in het opwekken van doden, hetzij in het verrichten van wonderen, dat het de mens Christus was die het gedaan heeft. Zo hoef je, bij al wat je leest dat Christus verdragen heeft, in de doorboring van zijn handen of de vernageling van zijn voeten, er niet aan te twijfelen dat God dit vastberaden verdragen heeft. Het gaat immers om de eenheid van persoon, waarin de godheid en de mensheid zonder vermenging van de naturen bestaan.

8. Dit gelooft iedere waarachtige christen. Maar hoe helderder de innig levende mens het vat, des te meer zal hij door het leven, het lijden en de wonderen van Christus innerlijk aangedaan zijn. Als je aan Christus als mens denkt, word je van warme genegenheid en groot vertrouwen vervuld, want Hij is de zachtste mens, de vriendelijkste, edelste, liefelijkste, op en top elegant, gracieuw en schoon van gestalte. Dat geeft je vertrouwen om naar Hem toe te gaan en Hem te aanbidden. Het maakt Hem toegankelijker voor jou. Want kennis van zijn mensheid, zoals ze in onze geest geprent is, valt ons gemakkelijker, dan kennis van God die heel ver van onze geest af staat. Maar als je aan Christus als God denkt, komen al zijn woorden, daden, wonderen, heel zijn houding vreeswekkender, ontstellender, eerbiedwaardiger en verwonderlijker op je over. Als je dus van beide naturen in Christus begrip en beeld hebt, zullen daaruit voor jou grote innigheid, minne en vertrouwen voortspruiten, en wederom vreze en eerbied.

9. De derde opgang bestaat hierin, dat je je nu eens door de mensheid van Christus tot een geestelijk verlangen opricht, dan weer God zelf als door een spiegel, in beeld, met geestelijke ogen aanschouwt en zo vanuit

¹¹⁰ Niet geïdentificeerd.

zijn mensheid tot de kennis en de minne van zijn godheid geraakt. Hier wordt de derde onzuiverheid van geest het meest teruggedreven: door aankleving aan God. Door een dergelijk schouwen van de geest, door aankleving en omvorming begint de mens in zekere zin *één geest met God* te worden en uit zichzelf te treden, de waarheid zelf te schouwen en voor vereniging en aankleving geschikt te worden.¹¹¹ Daarom zegt Augustinus in het zevende boek van de *Belijdenissen*: ‘Reeds vermaand om tot mijzelf terug te keren, ben ik in mijn diepste zelf binnengegaan, terwijl Jij mij leidde, en dat vermocht ik, omdat Jij mijn helper bent geworden. Met het oog van mijn ziel, zwak als het was, zag ik boven dit oog van mijn ziel, boven mijn geest, het onveranderlijk licht van de Heer, niet dit alledaagse, voor elk schepsel zichtbare licht, noch een licht dat om zo te zeggen van dezelfde soort, maar alleen groter was, een licht dat veel en veel helderder scheen en door zijn omvang alles in beslag nam. Zo was dat licht niet: het was anders, totaal anders. Wie de waarheid kent, kent dat licht. En wie het kent, kent de eeuwigheid. De liefde kent het. O eeuwige waarheid, ware liefde en lieve eeuwigheid, Jij bent mijn God, naar Jou verzucht ik dag en nacht.’¹¹²

10. Kijk, dit is de laatste opgang op deze pelgrimstocht, totdat wij opklimmen tot de wezenlijke schouwing. Maar hier moet het beest zich ervoor hoeden deze berg niet aan te raken, moet de onreine oppassen hem niet tot hiertoe te naderen. Want het beest dat de berg heeft aangeraakt, wordt zelf gestenigd.¹¹³ Je zou ook voor deze opklimmingen een manier van oefenen moeten hebben. Daarom hebben wij hier, zoals ook in het voorafgaande, ervoor gezorgd een algemene wijze van mediteren over het leven en lijden van Christus op te tekenen.

111 1 Kor 6,17. Met *transformacionem* (‘omvorming’) betreden wij het gebied van de mystieke omvorming. Van Dijk, ‘Grote’, 2003, vooral 714–715.

112 Augustinus, *Confessiones*, lib. VII, x.16, 103, rr. 1–13.

113 ‘Maar hier...zelf gestenigd’ (*Sed caveat hic bestia ne tetigerit hunc montem, caveat impurus adhuc ne appropiet, nam bestia que tetigerit montem ipsa[m] lapidabitur*). De kritische editie Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 208, r. 128 leest ten onrechte *ipsam*, waar *bestia...ipsa*, ‘het beest...zelf’ bedoeld is. Zerbolt maakt hier een toespeling op de opdracht die Mozes op de Sinai van de Heer ontving: dat het volk zich moet heiligen en hun kleren laten wassen, omdat de Heer op de Sinai zal verschijnen. De mensen moeten een bepaalde afstand bewaren en mogen de berg zelf niet betreden. Wie zich toch op de berg waagt, moet door steniging of met pijlen ter dood gebracht worden, of het nu mensen of dieren betreft. Vgl. *Ex* 19,12–13.

*28. Beelden, profeten en Schriftteksten
over de menswording van Christus*

1. Over het werk van onze verlossing handelt de stof van heel de heilige Schrift en alles in de Schrift heeft er betrekking op. Wat het Oude Testament als komend aankondigt, stelt het Nieuwe Testament helderder in het licht als geschied en vervuld.
2. Bedenk daarom hoeveel er in gestalten, daden, feiten, voorzeggingen, verschijningen door koningen, profeten, priesters aan het werk zelf voorafgegaan is. Begrijp hieruit hoe veelomvattend dit werk is en hoe dankbaar wij ervoor moeten zijn.
3. Denk aan je eigen ondankbaarheid en je gebrek aan toeneiging, vergeleken met het verlangen van de vaderen. Laat het verlangen van de vaderen door je heengaan. Verwonder je over je eigen matheid en die van veel andere mensen ten aanzien van dit werk.

29. Aankondiging van de Heer

1. Toen *de volheid van de tijd gekomen was* om de voorafbeeldingen concreet gestalte te geven, en het Christus behaagde het verlangen van de vaderen te vervullen, *werd de engel Gabriël gezonden* om aan de Maagd de boodschap te brengen dat de Heer mens zou worden.¹¹⁴
2. Geef hier uitdrukking aan je vreugde dat de verlangens van de vaderen en de voorzeggingen die eraan voorafgegaan zijn, eindelijk vervuld werden. Let op de eerbied van de engel voor Maria, bewonder haar deemoed. Beschouw de verheffing van de Maagd. Bemerkt de deemoed van Maria, haar kuisheid en andere deugden. Merk haar vreugde op, haar uitzinnigheid en blijde innigheid. En vergeet niet de dienst die zij aan Elisabeth bewezen heeft.¹¹⁵

¹¹⁴ Vgl. *Gal* 4,4. – *Lc* 1,26; vgl. *Lc* 1,27–38.

¹¹⁵ Vgl. *Lc* 1,40–56. De dienst die Gerard Zerbolt bedoelt, betreft het bezoek dat Maria aan Elisabeth bracht. Dit bezoek had niet het karakter van een ontmoeting van twee aanstaande moeders, maar is van een diepe heilshistorische betekenis: in Elisabeth en Maria ontmoeten elkaar het ongeboren kind van Elisabeth (Johannes, de Voorloper of Doper) en het ongeboren kind van Maria (Jezus, de Messias of Christus). In deze ontmoeting staan het Oude Verbond, door de HEER gesloten met het volk Israël (*Gn* 15,7–21; 17,3–8), en het Nieuwe Verbond, door Christus ingesteld (*Lc* 22,14–20; *1 Kor* 11,25), ten opzichte van elkaar als het universeel verlangen van de mensheid naar verlossing tegenover de vervulling van dit verlangen door de komst van de Verlosser. De ‘dienst die zij aan Elisabeth bewezen heeft’, slaat dus op de gelegenheid die

30. *Het leven van Christus samengevat
tot aan het Laatste Avondmaal*

1. Hierna is de zoon van God, wiens grootheid zonder grens is, geboren als een klein kindje.¹¹⁶ Bedenk dat God als klein kind schreeuwde en in de kribbe gehuild heeft. Let op zijn armoede, zijn deemoed. Verwonder je over het samendrommen van de engelen.¹¹⁷ Aanschouw het nachtelijk waken van de herders.¹¹⁸ Luister naar de samenspraak van engelen en herders.¹¹⁹ Zie hoe Jozef zich verbaast.¹²⁰ Kijk naar Maria, hoe zij jubelt.¹²¹ Bemerk het gelaat en het wonderschone uiterlijk van het kind. Maar let vooral op de innerlijke grootheid van de kleine. Verwonder je over zijn wijsheid en kus met eerbied de kribbe van het kind.

2. Op de achtste dag wordt Hij besneden en ontvangt Hij de naam Jezus.¹²² Let op hoe Hij die zonder zonde is, het middel tegen de zonde ontving. Heb medelijden met het kind dat, teer als het is, gekwetst wordt en voor jou zijn bloed vergiet. Beschouw hoe Hij, die uiterlijk schreit, innerlijk met de mens meeleeft. Denk na over de zoete naam Jezus. Neem er een voorbeeld aan om jezelf te besnijden.¹²³

3. Daarna verscheen een heldere ster, die de magiërs naar Christus leidde.¹²⁴ Denk aan de innigheid van de magiërs, volg hen en bied op de meest innige wijze samen met hen Christus aan wat van jou is: je ziel. Overdenk hoe groot de nietigheid en armoede was die de wijzen aantroffen. Christus heeft zich omwille van hun komst niet anders voorgedaan. Merk hier het drievoudig getuigenis van de geboorte van Christus: dat van de ster, de wijzen en de joden die over Christus getuigden. Je hoeft dus niet te wankelen in je geloof.

Maria met haar bezoek aan Elisabeth gegeven heeft om het verwachtend uitzien van heel het Oude Verbond naar de Messias te concentreren in een prenataal levensteken (Johannes) en een verbaal geloofsgetuigenis (Elisabeth): 'Wie ben ik dat de moeder van mijn Heer naar mij toe komt?' (*Lc* 1,43).

¹¹⁶ Vgl. *Lc* 2,7.

¹¹⁷ Vgl. *Lc* 2,13.

¹¹⁸ Vgl. *Lc* 2,8.

¹¹⁹ Vgl. *Lc* 2,10-12.

¹²⁰ Vgl. *Mt* 1,19-24.

¹²¹ Vgl. *Lc* 1,46-55.

¹²² Vgl. *Lc* 2,21.

¹²³ Vgl. *Gal* 6,15. Deze aansporing moet in geestelijke zin verstaan worden.

¹²⁴ Vgl. *Mt* 2,1-2.

4. Daarna heeft Maria Christus opgedragen en Hem als eerstgeborene met het offer van de armen vrijgekocht.¹²⁵ Denk aan de processie van Maria, Hanna, Simeon en Jozef, ga hun ingetogen tegemoet of zie hen aan en let op de zoete samenspraak en de grote innigheid.¹²⁶ Let op de deemoed van zowel Christus als Maria. Terwijl Christus nog klein is, wordt Hij door Herodes op de vlucht gejaagd.¹²⁷ Let op de lijdzaamheid van Christus en leer te lijden. Volg die pelgrims, let op hun gesprekken en leer in alles armoede en deemoed.

5. Van zijn twaalfde tot zijn dertigste levensjaar leidde de koning der heerlijkheid onder de mensen een verborgen bestaan.¹²⁸ Hij gaf geen onderricht en deed geen wonderen. Maar zolang Hij het zwijgen bewaarde, onderrichtte Hij het meest door te zwijgen, en door niets te doen heeft Hij juist het meeste gedaan. Jou leert Hij niet gauw *op te staan* om te onderrichten *voordat je geleerd hebt te gaan zitten* en je te verdeemoedigen.¹²⁹

6. In zijn dertigste levensjaar wordt Hij door Johannes gedoopt. Denk aan de eerbied van Johannes, hoe hij beefde bij de aanraking van Christus. Denk aan de deemoed van Christus, die zich aan Johannes onderwierp en daarmee de alomvattende gerechtigheid, dat is de volkomen deemoed, verwerkelijkt heeft.¹³⁰ Merk op hoe hier de gehele Drie-eenheid van de personen zich openbaarde, hoe de Vader Christus uitzond om te prediken, met de woorden: *Luistert naar Hem*, enzovoorts.¹³¹

7. Toen vastte Hij *veertig dagen en veertig nachten* in de woestijn, waarna Hij *door Satan op de proef gesteld werd*. Denk na over de levenswijze van Christus in de woestijn, wat Hij daar deed, zijn innig gebed en zijn schouwing.¹³² Let op zijn deemoed daar, omdat Hij toen *onder de wilde dieren*

¹²⁵ Vgl. *Lc* 2,22–24.

¹²⁶ Vgl. *Lc* 2,25–38.

¹²⁷ Vgl. *Mt* 2,13–15.

¹²⁸ Vgl. *Lc* 2,40 en 52.

¹²⁹ Vgl. *Ps* 126,2. Hier ligt wellicht een van de motieven waarom Gerard Zerbolt zeer afwijzend stond tegenover het toelaten van te jonge kandidaten tot een kerkelijk ambt (vooral het predikambt) of een hogere wijding. Over de nodige terughoudendheid in het aanvaarden van kerkelijke ambten door te jonge kandidaten heeft Gerard Zerbolt een afzonderlijk traktaat geschreven onder de titel *Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante* ('Geschrift voor iemand die op ongeordende wijze streeft naar kerkelijke graden en naar het predikambt'). Hyma, 'Scriptum', 1927.

¹³⁰ Vgl. *Mt* 3,13–15.

¹³¹ Vgl. *Mt* 3,16–17; 17,5.

¹³² Met 'zijn innig gebed en zijn schouwing' (*de devota oracione eius et contemplacione*) doet Gerard Zerbolt wellicht op de beide naturen die volgens de gangbare theologie

was, volgens Marcus.¹³³ Denk aan het bewonderenswaardige geduld van Christus: Hij wordt door de duivel geleid en verdraagt het.¹³⁴ Bedenk hoe wijs Hij Satan weerstond en jou een voorbeeld gaf om weerstand te bieden. Bewonder zijn waardigheid, want *de engelen dienden Hem*.¹³⁵

8. Daarna koos Hij enkele eenvoudige vissers uit. Samen met hen ondernam Hij de strijd tegen heel de wereld met het zwaard van de prediking.¹³⁶ Merk op hoe Hij met de apostelen een ‘gemeen leven’ leidde.¹³⁷ Let op zijn vriendelijke omgang. Observeer hun intieme samenspraak, thuis en onderweg. Zie hoe Hij onder hen was *als iemand die dient*.¹³⁸ Hij eet met hen aan dezelfde tafel en van één schotel, geniet geen voorkeur, enzovoorts.

9. Sindsdien openbaarde Hij zich aan de wereld *en ging Hij met de mensen om*.¹³⁹ Hij vertoefde namelijk onder de mensen en zaaide overal het woord Gods. Hij deed veel wonderen die alleen door God gedaan konden worden: Hij gaf blinden het gezicht en doven het gehoor terug, joeg demonen op de vlucht, reinigde melaatsen, kortom genas allen. Hij deed zoveel wonderen dat ze nauwelijks te beschrijven zijn. Die Hem erom baden, vergaf Hij hun zonden. Overal preekte Hij en sprak Hij in geheimnisvolle gelijkenissen. In één daarvan noemde Hij zichzelf de herder die gekomen is om tenminste het verloren schaap terug te leiden.¹⁴⁰ Merk hier aandachtig op hoe vaak een zeer grote menigte Christus volgde – soms

de persoon van Jezus van Nazareth bezit, de menselijke natuur (*natura humana*) en de goddelijke natuur (*natura divina*). Als mens gaf Hij zich over aan *innig gebed*; als Zoon van God was Hij door *schouwing* ononderbroken met de Vader verenigd. Vanuit spiritualiteit gezien is contemplatie, als attitude opgevat, vooral ‘een grondhouding van liefdevolle aandacht’. Als bewustzijnstoestand wordt zij gekenmerkt door ‘het besef van zich opgenomen voelen in en geleid worden door een werkelijkheid die groter is dan het eigen zelf’. Van der Lans, ‘Contemplatie’, 2003, 942.

¹³³ *Mc* 1,13.

¹³⁴ Vgl. *Mt* 4,5 en 8.

¹³⁵ *Mc* 1,13.

¹³⁶ Vgl. *Lc* 5,1 en 11.

¹³⁷ Het ‘gemene leven’ (*vita communis*), navolging van Christus in vormen van gemeenschappelijk leven, is kenmerkend voor de Moderne Devotie. Dit ideaal weerspiegelt het leven van de eerste christenen in gemeenschap met de apostelen. Zie *Hnd* 2,44–46 en 4,32–35. Heel het kloosterwezen is op dit ideaal gefundeerd. Vooral als reactie op vervalperioden van het kerkelijk leven – zoals voorafgaand aan de Moderne Devotie (vanaf ca. 1375) – geldt het leven van en met de apostelen (*vita apostolica*) als leidraad voor innerlijke vernieuwing en spirituele heroriëntatie tot herstel van het christelijk gemeenschapsleven in bisdommen en parochies, in orden en kloosters.

¹³⁸ *Lc* 22,27.

¹³⁹ *Bar* 3,38.

¹⁴⁰ Vgl. *Joh* 10,11; *Mt* 15,24; *Lc* 15,4–7.

vier- tot *vijfduizend mensen* – zelfs *tot in de woestijn*.¹⁴¹ Volg ook jij Hem en wees bij Jezus, om zijn woorden te horen, het gelaat van Christus en de apostelen te aanschouwen en van hun gesprekken en wonderen getuige te zijn.

10. Toen Hij echter het offer wilde volbrengen waarvoor Hij gekomen was – om te tonen dat hijzelf het paaslam was – heeft de Heer van hemel en aarde vijf dagen vóór Pasen de ezel bestegen die door de leerlingen gehaald was.¹⁴² In een grote triomftocht en onder loftuitingen, terwijl *de kinderen van de Hebreërs 'Hosanna in de hoge' riepen, trekt Hij het heilige Jeruzalem binnen*.¹⁴³ Merk de deemoed op van Christus als koning op een ezel, hoe Hij gezeten is, hoe Hij uitgedost is, wat voor koninklijke hofhouding Hij voerde.¹⁴⁴ Zie hoe Hij bij de nadering en aanschouwing van Jeruzalem over haar weende en klaagde, meer echter over een zondige ziel.¹⁴⁵

141 Vgl. *Mc* 6,35 en 44.

142 Vgl. *Mt* 21,7; *Mc* 11,1 en 7; *Lc* 19,29–33. Het paaslam moest volgens de wet van Mozes een lam, bok of stierkalf zijn, van het mannelijk geslacht, eenjarig en zonder gebrek. Het werd geslacht voor het pesach- of paasmaal, dat van oudsher een offermaal was. Het bloed van het paaslam werd aan de voet van het altaar uitgegoten, het vet op het altaar verbrand. Zo gebeurde het ook bij dank-, zonde- en schuldoffers. Het paasmaal herinnert aan de uittocht (*exodus*) van de Israëlieten uit de de slavernij van Egypte, door de Rode Zee en de woestijn naar het land van belofte (*Ex* 12,1–15,21). Op de avond van vertrek moesten alle huisgezinnen hun deurposten en bovendrempeel bestrijken met het bloed van hun paaslam, terwijl de gezinsleden staande en in reiskleding het lam zelf aten. Als familiefeest hield het jaarlijkse Joodse paasmaal de herinnering aan de grote Exodus levend. Paulus ziet in het paaslam van het Oude Verbond de voorafbeelding van Christus: '... want ons paaslam is geslacht, Christus' (*1 Kor* 5,7). Christus geldt als het paaslam van het Nieuwe Verbond, aan het kruis geofferd om alle mensen uit de slavernij van de zonde te bevrijden.

143 Eerste antifoon tijdens de uitdeling van de palmen vóór de palmprocessie op Palmzondag. – *Mt* 21,10.

144 Vgl. *Lc* 19,38.

145 Vgl. *Lc* 19,41: *Et ut adpropinquavit videns civitatem flevit super illam...* (Vulgaattekst). De Bijbelse context bevat slechts één werkwoordsvorm in de indicativus perfecti (*flevit*, 'weende'), terwijl Zerbolt twee participia praesentis (*lacrimantem et deflentem*, 'huilend en bewenend') gebruikt. Het is niet aannemelijk dat het object van *deflentem* zou zijn: *animam peccatricem* ('de zondige ziel'), namelijk van de stad Jeruzalem; men zou immers dan *eius* ('haar') voor of achter *animam peccatricem* verwachten. Eerder doen de beide participia vermoeden dat Jezus enerzijds 'hilde om Jeruzalem' (*super Iherusalem lacrimantem*), anderzijds 'meer nog een/de zondige ziel bewende' (*deflentem magis autem animam peccatricem*), met name die van de lezer. Een dergelijke tekstuele bewerking is illustratief voor de praktijk van de *lectio divina* in het milieu van de Moderne Devotie. Tijdens de lezing (*lectio*) las (en herlas) men de betreffende bijbeltekst, en interpreteerde deze na enig 'herkauwen' (*ruminatio*) of overdenken (*meditatio*) steeds meer naar zichzelf toe. Ten slotte kon men in een persoonlijk gebed

31. *Het Laatste Avondmaal*

1. Toen echter zijn tijd om het lijden te aanvaarden gekomen was, heeft Hij, die de zijnen altijd had liefgehad, hen tot het uiterste toe liefgehad.¹⁴⁶ Want toen Hij uit deze wereld zou heengaan, heeft Hij een groot, wonderbaar avondmaal gehouden, geheimnisvol en rijk aan symboliek. Zijn apostelen heeft Hij tot deze maaltijd uitgenodigd. *Ik heb er hevig naar verlangd*, zei Hij, *dit paasmaal met jullie te eten*.¹⁴⁷ Onder deze maaltijd stelde Hij veel bewonderenswaardige tekenen.¹⁴⁸ Ja zelfs stelde Hij deze maaltijd in als gedachtenis aan en samenvatting van heel zijn wonderbaar leven en werken, *door zichzelf als spijs te geven* aan hen die Hem vrezden, tot *gedachtenis aan zijn wonderbaar leven en werken*.¹⁴⁹ *Doe dit*, zei Hij, *tot gedachtenis aan Mij*.¹⁵⁰ Hiëronymus: ‘Deze laatste herinnering liet Hij ons na als iemand die naar den vreemde vertrekt en voor zijn geliefde een onderpand achterlaat, zodat deze telkens bij het zien ervan zich zijn weldaden en vriendschap kan herinneren. En als die geliefde hem volmaakt liefheeft, zal hij er niet zonder hevig verlangen of zonder tranen naar kunnen kijken.’¹⁵¹ Daarom heeft de Zaligmaker dit sacrament overgedragen, opdat wij steeds in gedachtenis zouden houden dat Hij voor ons gestorven is.¹⁵² Als wij dit dus van de priesters ontvangen, laten wij dan gedenken dat het het lichaam en bloed van Christus is, opdat wij niet ondankbaar zijn voor zo grote weldaden.

2. Er zijn echter aan deze maaltijd voor jou veel punten die je met alle in-nigheid en eerbied moet overdenken en met alle godsvrucht moet koesteren. Mediteer daarom hoe in dit avondmaal *de Heer zelf, groot en niet*

(*oratio*) zijn gevoelens van medelijden, dankbaarheid, berouw enzovoorts uitdrukken. Zo kan Jezus' wenen over (mogelijk de toekomstige ondergang van) Jeruzalem de aanleiding zijn voor het meer spirituele doel: het bewenen van de zondige ziel van de moderne devoot. Overigens vertalen ook Legrand, Gerard Zerbolt, *De ascensio-nibus*, 219, en Mahieu, *Gerard Zerbolt, Opklimmingen*, 155, de Latijnse tekst in deze geest.

146 Vgl. *Joh* 13,1.

147 *Lc* 21,15.

148 Te denken valt aan de voetwassing van zijn leerlingen (*Joh* 13,1–20), zijn toespel-ing op het verraad (*Joh* 13,21–30), zijn geheimnisvolle rede over zijn heengaan en terug-komen en over zijn eenheid met de Vader en met de leerlingen (*Joh* 13,31–16,33), zijn bede om eenheid (*Joh* 17,1–26).

149 Vgl. *Ps* 110,4–5.

150 *Lc* 22,19.

151 Vgl. [Ps.-Hieronymus =] Sedulius, *Collectaneum in Apostolum*: In Ep. I ad Corinthios, c. 151.

152 Vgl. *1 Kor* 11,26.

genoeg te prijzen, de voeten van zijn leerlingen en van zijn verrader heeft gewassen, waarbij Hij zich ter aarde boog en zich met een linnendoek omgordde om ons te instrueren met het voorbeeld van zijn deemoed.¹⁵³ Denk aan de wijze waarop Christus zich onder deze voetwassing uiterlijk en innerlijk gedragen heeft. Uiterlijk immers verrichtte Hij heel deemoedig en heel zorgzaam een wassing. Innerlijk volbracht Hij in opperste deemoed en innigheid zijn werk. Zie naar de allerliefste Meester en Heer, hoe Hij samen met zijn leerlingen aan de ene tafel zat en samen met hen uit één schotel at. Overpeins hoe overvloedig Christus tijdens dit avondmaal de harten van zijn leerlingen verkwikt heeft door hun een vloed van lering in te storten. Ten slotte hield Hij voor hen een toespraak met woorden die stuk voor stuk vol vuur waren, vonkend als van minnebrand. Johannes de evangelist, die scherper zag dan de andere evangelisten en wiens verlangen het diepst ging, heeft als enige die woorden uitvoerig weergegeven.¹⁵⁴

3. Bedenk hoe Hij het symbolisch lam gegeten heeft en jou heeft voorgedaan hoe jij het ware lam, het sacrament van de eucharistie moet nuttigen. Maar boven dit alles moet je met geestelijke ogen en met allerinnigste verlangens altijd opnieuw overdenken en tot je hart laten doordringen dit allerhoogste van de sacramenten dat Hij daar heeft ingesteld. Verwonder je over de royale vrijgevigheid van Christus en over de peilloos diepe waardigheid van dit sacrament. Daarom, wanneer je de gedachtenis van dit hoogwaardig sacrament viert, moge jou alles voor de geest komen, wat Christus voor jou in zijn aardse leven gedaan heeft. Want dit bedoelt Hij als Hij zegt: *Zo dikwijls jullie dit doen, doe het tot gedachtenis aan Mij*;¹⁵⁵ tot gedachtenis namelijk van wat Ik voor jou in mijn aardse leven gedaan heb, dat Ik om jou ben mens geworden, om jou bitter veel geleden heb, om jou ten slotte gekruisigd ben.

4. Maar omdat jou, die langs zoveel steile en moeilijke opklimmingen gaat, nog een lange, sterk stijgende weg te gaan blijft, is deze spijs hoogst noodzakelijk op deze weg die je gaat. Zij heeft er immers haar naam aan ontleend en wordt daarom teerspijze genoemd. Bernardus: 'Het lichaam van Christus is medicijn voor zieken en voedsel voor pelgrims; het sterkt zwakken, verkwikt gezonden, geneest vermoeidheid, zorgt voor behoud van gezondheid. De mens wordt er kalmer van bij berisping, geduldiger

¹⁵³ Vgl. *Joh* 13,4-17.

¹⁵⁴ *Ps* 144,3. – Zie *Joh* 14-17.

¹⁵⁵ Vgl. *Lc* 22,19 en *1 Kor* 11,24-25.

bij ongemak, vuriger in de minne, scherper in behoedzaamheid, vlugger in gehoorzamen, inniger in dankbetuiging.¹⁵⁶ Daarom is het voor jou noodzakelijk dat je je regelmatig op de heilige nuttiging van dit sacrament voorbereidt. Want zoals dit voedsel, mits goed en waardig ontvangen, veel grote genade met zich brengt, zo bewerkt het voor degenen die er slecht voor gedisponeerd zijn, grotere schuld en de dood, niet doordat er iets aan [het sacrament zelf] mankeert, maar doordat degene die het ontvangt, tekortschiet. Want de vruchten van de sacramenten hangen gewoonlijk af van de gesteltenis van hen die ze ontvangen, zodat ze ofwel ten goede ofwel ten kwade meewerken.

5. Om [dit sacrament] evenwel waardig te kunnen ontvangen moet je je op drie niveaus oefenen die voor het waardig ontvangen ervan vereist zijn. Dit zijn lichamelijke reinheid, zuiverheid van geweten en daadwerkelijke innigheid.

6. Lichamelijke reinheid wordt soms fatsoenshalve vereist, soms noodzakelijk geacht, afhankelijk van de soort lichamelijke onreinheid en de reden en oorsprong ervan.

7. Zuiverheid van geweten als zodanig echter is voor jou bovenal en vóór alles noodzakelijk. Daarom moet je vóór het ontvangen van dit eerbiedwaardig sacrament vooral jezelf onderwerpen aan het eerste en het tweede onderzoek, op de hierboven beschreven wijze.¹⁵⁷ Je moet zo jezelf in vermorzeling oefenen en in vermurwing ontvlammen, dat je vanzelfsprekend spijt hebt van de zonden die je in het hart, met de mond en door de daad hebt begaan en daarenboven van wat je hebt nagelaten te doen. Ga daarna op de voorgestelde wijze naar de biechtvader en belijd je zonden, vooral de zware. Maar ook kun je je zonden belijden die algemeen bekend, van publieke aard en ongeweten zijn.

8. Op de derde plaats moet je je oefenen in daadwerkelijke innigheid. Deze schijnt uit twee dimensies te bestaan: dat je voor het ontvangen van dit sacrament vreze en eerbied hebt, en dat je bovendien door een werkelijk liefdevol verlangen naar vereniging met Christus bewogen wordt. Moge vreze je dus tot eerbied brengen, door je in het innerlijk schouwen te leiden tot de peilloos diepe waardigheid van dit sacrament, tot zijn ontzaglijke en vreeswekkende diepte. Om dus de eerbied voor en de waarde

¹⁵⁶ Bernardus, *Super Cantica canticorum* 1, sermo 14, IV.6–V.7, 80, rr. 18–27.

¹⁵⁷ Zie hoofdstuk 6–8.

van dit sacrament te verstaan en niet ongevoelig zonder vreze tot Hem te naderen, moet je zorgvuldig je aandacht richten op wie het is die je ontvangt, wie jij bent die ontvangt.¹⁵⁸

9. Je ontvangt immers Hem, voor wie Johannes de Doper over zijn hele lichaam begon te beven toen hij Hem zou aanraken. Petrus, de prins van de apostelen, stiet Hem zelfs uit diepe schroom van zich en durfde Hem niet naderen, toen hij zei: *Ga weg van mij, Heer, want ik ben een zondig mens.*¹⁵⁹ Hem die jij gaat ontvangen, aanbidden de heersers, voor Hem sidderen de machthebbers. Hijzelf die jij ontvangt, zal je rechter zijn en je zult voor zijn rechterstoel komen om geoordeeld te worden. Hijzelf is het in wiens handen je ziel, als zij van hier is heengegaan, terecht zal komen om van Hem te ontvangen wat zij verdiend heeft. Besef daarom goed met hoeveel eerbied je Hem moet naderen. Let op dat niets God zoveel beledigt als verwaande lichtzinnigheid en schaamteloze oneerbiedigheid.

10. Bepeins vervolgens wie jij bent: zeker, een mens die lauw is, nalatig, vol ondeugd. Breng je in herinnering hoe je bent op basis van de drie eerder genoemde onderzoeken.¹⁶⁰ Bedenk daarna dat je, ook al had je duizend jaren voorbereiding gehad, nooit genoeg zou hebben kunnen doen om de nuttiging van dit sacrament waardig te zijn, zelfs al zou je je hebben kunnen verheugen over de verdiensten van alle heiligen en je hebben kunnen tooien met de zuiverheid van engelen en mensen. Hoe durf je dus te naderen zonder vreze, zonder eerbied, jij die er nauwelijks een beetje tijd voor over hebt om je in je hart voor te bereiden? Wees ervoor beducht dat niet dit woord klinkt: *Zie, de hand van de verrader is met mij aan tafel*, wanneer je namelijk – volgens Bernardus – Christus ‘die je ontvangen hebt, verraadt door de ondeugden van hoogmoed, afgunst’ enzovoorts.¹⁶¹ Hoed je ervoor Hem onwaardig te ontvangen, opdat *je je geen oordeel eet en drinkt.*¹⁶²

¹⁵⁸ *Estote quod videtis, et accipite quod estis.* Augustinus, *Sermones*, sermo 272, 1.

¹⁵⁹ Vgl. *Mt* 3,14. – *Lc* 5,8.

¹⁶⁰ Zie hoofdstuk 6–8.

¹⁶¹ Vgl. *Mt* 26,23. – Bernardus, *In Resurrectione*, sermo 1, 16, 93, rr. 2–5.

¹⁶² Vgl. *1 Kor* 11,27–29: ‘Daarom maakt iemand die op onwaardige wijze van het brood eet en uit de beker van de Heer drinkt, zich schuldig tegenover het lichaam en bloed van de Heer. Laat daarom iedereen zichzelf eerst toetsen voordat hij van het brood eet en uit de beker drinkt, want wie eet en drinkt en niet beseft dat het om het lichaam van de Heer gaat, roept zijn veroordeling af over zichzelf’. Paulus richt zich hier tegen bijeenkomsten van christenen in Korinthe die zich schuldig maken aan partijvorming, vraatzucht en dronkenschap. Dergelijke bijeenkomsten zijn een aanfluiting van wat de Heer Jezus bedoeld heeft, toen Hij in de nacht waarin Hij werd

11. Toch moet deze vreze niet zo groot zijn, dat ze het verlangen helemaal uitsluit en de innigheid opheft. Want volgens Augustinus ‘zoekt dat brood de honger van de innerlijke mens.’¹⁶³ Daarom is het noodzakelijk dat jij ook verlangen en minne hebt. Op veel manieren kun je dan je verlangen doen ontvlammen naar het ontvangen van dit eerbiedwaardig sacrament. Soms immers moet de minne tot vereniging met Christus je gemoed doen ontvlammen, om Hem die zo vaak tot jou komt, met genegenheid van geest en met het intieme verlangen van je hart te omhelzen. Dan weer moet het verlangen naar innerlijke heelheid je gemoed meetrekken. Want als je ziet hoe vol je bent van felle begeerten en hartstochten en je ervaart hoe zeer je tekort schiet en niet in staat bent tot volmaaktheid te komen, dan is het zaak de allerliefste geneesheer, de Heer Jezus, tot je toe te laten. Zijn naam luidt Jezus, dat is Zaligmaker. Soms moet het besef van je misstappen je verlangen aansteken: als je voelt dat je God door zware zonden beledigd hebt, en leest dat Christus dit sacrament tot vergeving van zonden heeft ingesteld, is het niet verwonderlijk als in jou het verlangen ontvlamt om Hem te ontvangen. Zo moeten ook liefde en medelijden jegens medemensen je verleiden tot het verlangen, om door dit offer levenden en doden te kunnen helpen. En zo nog veel meer dergelijke dingen.

12. Om echter je verlangen meer aan te wakkeren en te oefenen kun je het best aandachtig vanuit het leven van Christus overdenken hoe Hij de pijnen en ziekten van allen die naar Hem verlangden, Hem aanbaden en in Hem geloofden, *heeft weggenomen en zelf de zwakten van allen heeft*

uitgeleverd, brood nam, het dankgebed uitsprak, het brood brak en zei: ‘Dit is mijn lichaam voor julie. Doe dit, telkens opnieuw, om mij te gedenken’ (1 Kor 11,23–25). Op deze waarschuwing van de apostel berust de zogenaamde communieschroom (katholiek) of avondmaalschroom (protestant): de angst om zich ‘een oordeel te eten en te drinken’ weerhoudt de zondige gelovige ervan aan de communie, c.q. het avondmaal deel te nemen door het geconsacreerde brood te ontvangen en van de geconsacreerde wijn te drinken. De communieschroom was in de vijftiende eeuw breed verspreid. Het besef van eigen zondigheid voedde sterk de angst voor een onwaardige sacramentele communie. Veel mensen beperkten zich daarom liever tot de – voor niemand zichtbare – geestelijke communie dan – voor iedereen zichtbaar en dus controleerbaar – aan de sacramentele communie deel te nemen. De parochiegeestelijkheid bevorderde daarentegen de sacramentele communie, niet alleen omdat het communieritueel aan het communiceren een extra ecclesiaal karakter gaf, maar ook omdat het in de clericale praktijk een handig instrument bleek voor controle op de kerkelijke meelevenheid van de parochianen. Overigens moet een sacramentele communie altijd gepaard gaan met een geestelijke communie, wil zij waardig en vruchtbaar zijn. In veel kerken is de deelname aan de communie momenteel veelal een kwestie van routine en gebrek aan waardigheid.

¹⁶³ *Panis quippe iste interioris hominis quaerit esuriam*. Augustinus, *In Iohannis Evangelium*, tr. XXVI.1, 259, rr. 8–9.

gedragen.¹⁶⁴ Inderdaad werd de vrouw die Hem van achter naderde en deemoedig, maar ook met vertrouwen *de zoom van zijn kleed aanraakte*, weer gezond.¹⁶⁵ De zondares die zijn voeten kuste, werd gereinigd.¹⁶⁶ De Kananese werd, toen zij Hem volgde, verhoord.¹⁶⁷ De melaatsen die op Hem toekwamen, werden genezen.¹⁶⁸ Bezetenen, verlamden en alle mismaakten vonden genezing, als zij in geloof tot Hem kwamen.¹⁶⁹ *Want er ging een kracht van Hem uit en Hij genas allen*.¹⁷⁰ Tollenaars en zondaars die Hem zochten, ontvingen vergeving, en hun gastmaal versmaadde Hij niet.¹⁷¹ Als je dus gedaan hebt wat in je vermogen ligt, nader dan met eerbied en vreze, met verlangen evenzeer als met minne, vol hoop op Gods oneindige genegenheid.

13. Ook wanneer je je op het ontvangen van dit sacrament hebt voorbereid, moet je je ijverig oefenen in de gedachtenis van het lijden van de Heer. Tussen de twee voornoemde stemmingen, namelijk vreze en minne, zwalken de geest en de praktijk van innig levende mensen. Sommigen verlangen er heviger naar Hem te ontvangen en naderen vaker.¹⁷² Anderen hebben, door vreze en eerbied voor dit sacrament afgeschrikt, meer oog voor de hoge waarde van het sacrament en de eigen nietswaardigheid en voor het risico van mensen die onwaardig communiceren; zij trekken zich meer terug en uit schroom verlangen zij van het communiceren weg te blijven.¹⁷³ Toch zijn beide stemmingen aan te bevelen: het is loffelijk nu eens uit verlangen te naderen, dan weer uit eerbied weg te blijven, alnaargelang plaats en tijdstip. Volgens Augustinus moet het aan ieders geweten worden overgelaten wat men zelf denkt te moeten doen.¹⁷⁴ Eén ding nochtans is voor allen zonder twijfel zeker: nooit moeten wij uit eerbied het verlangen en de hoop uitsluiten, noch omgekeerd uit hoop en verlangen de eerbied en de vreze opgeven. Laten wij daarentegen tussen beide stemmingen het midden houden, waarbij wij nu eens meer van het ene, dan weer meer van het andere hebben. De zalige Gregorius zegt immers:

164 *Js* 53,4.

165 Vgl. *Mt* 9,20–22.

166 Vgl. *Lc* 7,45–50.

167 Vgl. *Mt* 15,22–28.

168 Vgl. *Mt* 8,2–3; 10,8; 11,5; *Mc* 1,40–44; *Lc* 4,27; 5,12–14; 7,22.

169 Vgl. *Mt* 4,23–24.

170 *Lc* 6,19.

171 Vgl. *Mt* 9,10–13; 11,19; *Mc* 2,15–17; *Lc* 5,29–30; 7,34; 15,1–2.

172 'naderen' (*accedunt*): tot de heilige tafel.

173 Zie noot 162.

174 Niet geïdentificeerd bij Augustinus.

‘Niets is veiliger voor ons dan altijd in hoop te vrezen.’¹⁷⁵ Minne voelen evenwel munt absoluut uit boven het spreken erover. Maar wat volstrekt beter is, gebeurt bij toeval. Dit is voor velen riskanter en moet met meer vreze bejegend worden.

32. *Het lijden van Christus en drie punten waarin de mens zich moet oefenen omtrent het lijden van Christus*

1. *Ik zal gaan naar de berg van mirre.*¹⁷⁶ En jij, innig levende mens, als je de berg van mirre – dat is de bitterheid van de boetvaardigheid – door de versterving van het vlees wilt bereiken, en door vreze en hoop de berg wilt beklimmen, en daarmee de opklimming van de zuiverheid wilt, dan is jou niets méér van nut dan je van tijd tot tijd te beijveren om *de eerste mirre* uit de dood van je Zaligmaker te verzamelen.¹⁷⁷ Want daaruit valt je de bittere mirre van de vreze toe. Deze behoedt jou voor bederf door zondige genoegens, wanneer je ziet dat je Heer de berg van mirre beklommen heeft – dat is de berg van Calvarië – of dat Hij omwille van jouw zonden de last van de smart gedragen heeft. Daaruit zullen voor jou soms, opmerkelijk genoeg, hoop en innigheid voortspruiten, en de kostbaarste oliën van vreze, minne, dank, medelijden en dergelijke. Maar om ervoor te zorgen dat inspanning je niet afschrikt, bitterheid je niet ontmoedigt, hoop je prikkelt, innigheid je verlost, dankbaarheid, minne en vermurwing je dwingen de berg der zuiverheid te beklimmen, is het van belang om eerst door schouwing tot Christus te gaan, die met recht de berg van mirre genoemd kan worden vanwege de bitterheid van zijn intense lijden.

2. Je moet dan ten eerste tot Hem gaan door zijn innig lijden als eerste mirre met bezieling te verzamelen en in je hart te prenten. Dit gebeurt, wanneer je het lijden van Christus omzichtig, bedachtzaam en innig herkaut door aandachtig de woorden naar de letter of de zin te verkennen.

3. Ten tweede moet je tot het lijden van Christus gaan als tot de mirre, en er tot eigen profijt iets uithalen: hetzij medicijn tegen de verwondingen van het veelvoudig lijden, hetzij voorbeelden van deugden.

¹⁷⁵ *Quamvis enim securitati timor semper longe uideatur abesse, nobis tamen nihil est securius quam sub spe semper timere...* Gregorius Magnus, *Moralia*, xxx, xvii.83, 1548, rr. 58–60.

¹⁷⁶ *Hl* 4,6.

¹⁷⁷ *Hl* 5,13.

4. Ten derde moet je tot Hem gaan en met die eerste mirre je geest door en door tot innigheid zalven, de minne aanwakkeren en jezelf gereedmaken voor het verdragen van alle tegenslagen.

5. Om dan het lijden van Christus naar de letter innig te kunnen herlezen en je er met aandacht op te concentreren moet je weten, dat een dergelijke overweging van het lijden van de Heer eenvoudig naar de letter – dat is simpelweg de feiten, daden en folteringen van Christus in zijn lijden beschouwen – het sterkst medelijden oproept en vanuit het medelijden innigheid jegens Christus. Om voorts beter medelijden en innigheid uit een dergelijke meditatie te putten, moet je bovenal hierop letten, wat al eerder gezegd is: dat je je steeds Christus zo helder mogelijk voorstelt als één persoon, zonder eraan te twijfelen dat Hij God en mens is en was. Als je dus leest dat Christus zulke pijn heeft ondergaan, zus of zo geantwoord of gezwegen heeft, bedenk dan steeds en vorm je er een idee van, dat in zijn algemeenheid de naam Jezus voor jou God en mens vertegenwoordigt. Zo zul je Christus inniger en met grotere eerbied aanschouwen en veel ruimhartiger met Hem meelijden. Want als je uit menselijk gevoel al medelijden hebt met een redeloos dier dat hevig lijdt, hoeveel te meer dan heb je medelijden met Christus, als je Hem niet alleen in gedachte hebt als de liefste mens, de zoetste, zachtste, edelste, beminnelijkste, vol gratie en schoonheid, maar Hem bovendien voor de ogen van je geest tegenwoordig stelt als de almachtige God, de ontzaglijke, eerbiedwaardige, aanbiddelijke Schepper en jouw rechter.

6. Ten tweede, om nog meer met Christus mee te lijden en zijn folteringen je ziel tot in het merg met het zwaard van de smart te laten doorboren, moet je aan Christus, in welke lijdenstoestand Hij ook verkeerde, niet alleen terugdenken als aan iemand die als het ware vanbuiten door de hevigste pijn is getroffen. Je moet ook heel nauwkeurig opmerken hoezeer Hij innerlijk van alle smart *vervuld was, dronken van de absint van een alomvattende bitterheid*.¹⁷⁸

7. Op de eerste plaats dus: zo vaak je leest over een foltering of een belediging Christus aangedaan, moet je dat niet zo opvatten als zou Christus daardoor niet wezenlijk anders geleden en standgehouden hebben dan een ander mens onder dezelfde smart. Zijn leed en smart waren onzegbaar anders en reikten ver boven elke mens uit. Zijn beweegredenen moet

¹⁷⁸ Vgl. *Kl* 3,5.

je zorgvuldig in je hart vergaren, want dat zijn in hoge mate de motieven voor het medelijden.

8. Het is immers bekend dat je juist door gevoelige smart meer gekweld en aangedaan wordt, naarmate je die meer ervaart als niet bij jou passend. Maar anderzijds is er ook geen twijfel over dat de zintuigen van een mens des te meer en sneller smart ervaren en erdoor gekweld worden, naarmate de zintuigen van die mens levendiger zijn. Christus nu was van nature buitengewoon levenskrachtig, hoogedel in zijn lichamelijke constitutie. Daardoor doorstond Hij de hevigste foltering, beter dan welke andere mens ook. *Zie daarom of er een smart is gelijk aan de zijne.*¹⁷⁹ Overdenk daarom of het jou of een andere teergevoelige mens ondraaglijke pijn zou betekenen, als je hoofd met doornen doorboord of je lichaam wreed geselsd zou worden, enzovoorts. Hoeveel te heviger was die smart voor Jezus Christus die als mens en God zo'n edele en fijngevoelige natuur had.

9. Verder leed Christus zoveel Hij wilde. Want volgens de evangelist *heeft Jezus zichzelf vergramd*, niet zijn lijden Hem, maar Hij zichzelf.¹⁸⁰ *Evenzo is Hij geslachtetofferd, omdat Hij het gewild heeft.*¹⁸¹ Hij heeft echter zijn lijden aanvaard voor de uitboeting van de erfschuld. Deze was zo groot, dat heel het menselijk geslacht van de oorspronkelijke gerechtigheid verstoken raakte, de eigen natuur vergiftigde en van de eeuwige zaligheid beroofd werd. Evenzeer heeft Hij lijden en dood aanvaard om zelf het offerlam te zijn dat genoegdoening zou schenken voor alle mensen. En omdat Gods werken volmaakt zijn, heeft Christus, naar wij met zekerheid mogen aannemen, de allerbitterste dood op zich genomen. Vandaar het woord van Jeremia: *O jullie allen die deze weg gaat, zie of er een smart is gelijk aan de mijne.*¹⁸² Alsof je moest zeggen: geen enkele. Daarom zeggen de kerkleraren dat zijn smart en lijden zo buitengewoon bitter en hevig waren, dat ze de pijnen die alle mensen vanaf het begin van de wereld geleden hebben en nog zullen lijden, te boven gingen.

10. Op de derde plaats werd bovendien de smart van Christus niet weinig verzwaard door het medelijden met al die velen die Hij zoveel weldaden bewezen had, dat Hij met recht kon zeggen: *Mijn volk, want Ik ben jullie God, wat heb Ik voor jullie kunnen doen en heb het niet gedaan?*¹⁸³ Jij dan,

¹⁷⁹ Vgl. *Kl* 1,12.

¹⁸⁰ *Joh* 11,33.

¹⁸¹ *Js* 53,7.

¹⁸² *Kl* 1,12.

¹⁸³ *Mi* 6,3.

wat voor kwaad zou je Mij nog meer kunnen berokkenen dan die ergst denkbare dood die je Mij hebt aangedaan? Daarom bad Hij uit medelijden met dit volk: *Als het mogelijk is, laat dan deze kelk aan Mij voorbijgaan*, dat wil zeggen: wat Hem door dit volk aangedaan zou worden, zoals sommige heiligen het hebben willen verklaren.¹⁸⁴

11. Maar het lijden van Christus zat ook in elk lid, in elk zintuig. Zijn sierlijke handen doorboord, zijn hoofd met doornen gekroond, zijn hele lichaam geseseld, enzovoorts, zoals je zelf kunt nagaan, als je alle details ijverig naloopt. Ook was zijn lijden zo overvol lasterlijke bespottings, beschaming, schande, bespuwing en was Hij zo totaal geblinddoekt als je nog nooit gelezen hebt. En dit alles kwam voort uit de onmetelijke afgunst van de Farizeeën.¹⁸⁵ Om beter de bitterheid van Christus' lijden te ervaren, moet je dit als regel houden: telkens als de evangelist het heeft over een pijn die Christus zonder meer werd aangedaan, moet je er in je hart aan toevoegen: 'hevig' of 'heel veel' of 'allerwreedst', enzovoorts. Bijvoorbeeld: *De knecht van de hogepriester sloeg Hem* – denk daarbij: 'heel hard', alsof daar geen twijfel over bestaat, ondanks het feit dat je de ware maat van de slag of van de kwelling niet kunt kennen.¹⁸⁶

12. Merk nu ook en bewaar zorgvuldig in je hart de oorzaken van de kwellingen en innerlijke smarten van Christus, die misschien de voelbare pijn sterk overtroffen. Deze innerlijke kwelling kwam allereerst voort uit Christus' vurige ijver om de mensheid te verlossen. Hiervoor was in zijn ogen echter het grootste deel van zijn lijden vruchteloos en zonder nut. Ofschoon zijn lijdensoffer voor allen rijkelijk voldoende en zelfs overvloedig was, had het door de slechtheid van zoveel mensen geen uitwerking. Daarbij kwam dat Hij het diepste medelijden had met zijn gezegende moeder, die van alle bitterheid vervuld was. Bovendien werd de innerlijke smart van Christus verzaagd door zijn medelijden met de joden, evenzeer als door zijn droefheid om de leerlingen en vooral door de zonde van Judas. Zo ook door onze blindheid en ondankbaarheid, waarom Hij over Jeruzalem weende, met de woorden: *Had ook jij geweten*, enzovoorts.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Mt 26,39.

¹⁸⁵ Met 'de volledige bedekking van het hoofd' (*capitis velacione plenissima*) bedoelt de auteur waarschijnlijk de doornenkroning. Zie Joh 19,5.

¹⁸⁶ Vgl. Joh 18,22.

¹⁸⁷ ...wat op deze dag vrede zou kunnen brengen, maar die blijft nu verborgen voor jouw ogen. Lc 19,42.

13. Zie nu [ten eerste] met een liefdevolle blik op naar Christus, zo gedompeld in zijn lijden. Lees zijn lijdensverhaal en zie Hem die niet alleen uiterlijk gekweld is, maar innerlijk en uiterlijk geheel vol smart is, helemaal vervuld van de bitterste pijnen. Het zou wel een wonder zijn, als je Hem zo ziet – God en mens, gekweld en met zoveel tegenspoed omringd – zonder door liefdevol medelijden bewogen te worden.

14. Ten tweede moet je met de grootste inspanning je gemoed en je verstand hierop concentreren, hoe je op nuttige wijze het lijden van Christus tot eigen vrucht en baat moet toeëigenen, namelijk door de deugden na te volgen of de ondeugden te ontvluchten. Zodoende kun je in alle daden, woorden en antwoorden van Christus, die je tegenkomt in het verhaal van het lijden van de Heer, ervaren hoe Christus zich innerlijk en uiterlijk gedragen heeft, hoe de joden, Pilatus en Herodes, Maria de moeder van de Heer, en Maria Magdalena naar plaats en tijd zowel innerlijk als uiterlijk gereageerd hebben. Zo zul je in de lijdende Christus een overvloed van alle deugden vinden en de beste medicijnen tegen alle ondeugden. Bijvoorbeeld, wanneer je leest: *Jezus stond voor de landvoogd Pontius Pilatus*, denk dan eerst aan zijn manier van staan, hoe Christus zich uiterlijk gehouden heeft, het hoofd gebogen, de ogen neergeslagen, en zo in andere deemoedige houdingen.¹⁸⁸ Denk tegelijkertijd aan zijn antwoord en zijn manier van spreken, hoe deemoedig, hoe zacht en liefdevol Hij sprak. Denk aan de manier waarop Hij zich in al deze situaties innerlijk gedroeg, en je zult Hem aantreffen zoals Hij was: zonder wraakgevoelens, zonder afgunst, zonder ongeduld, deemoedig en mild van hart.

15. Denk zo na over de wijze waarop de joden zich uiterlijk hebben gedragen, want zij klaagden Hem op vreselijke en misdadige wijze aan, onder luid kabaal en met keiharde woorden roepende: *Hij verdient de doodstraf. Kruisig, kruisig Hem. Als dit geen boosdoener was, zouden wij Hem niet aan u hebben overgeleverd*, en zo meer.¹⁸⁹ Denk aan de wijze waarop zij zich innerlijk gedragen hebben, en je zult vinden dat zij uit afgunst jegens Hem tandenknarsten en door de hevigste jaloezie en woede tegen Hem gedreven werden.

16. Overpeins ook hoe de allerzaligste maagd Maria en Magdalena zich naar hun uiterlijke houding gedragen hebben. Zij waren immers wel vol droefheid, maar niet ontregeld en uit het veld geslagen; vooral de Moeder

¹⁸⁸ Vgl. *Mt* 27,11.

¹⁸⁹ *Mt* 26,66; *Joh* 19,6 en 18,30.

Gods, die zelfs nooit een dagelijkse zonde begaan heeft door enig afwijkend gedrag.¹⁹⁰ Denk aan de wijze waarop zij zich innerlijk gedragen hebben, en je zult diepste smart en hevigste droefheid aantreffen. En als je die punten goed hebt behandeld, zul je in Christus de samenvatting van alle deugden, stof voor medelijden en de juiste medicijnen tegen ondeugden vinden.

17. Ten derde, hoe je uit de mirre van het lijden van de Heer je geest kunt zalven met de bloem van vruchtbare innigheid en je gemoed tot liefde kunt doen ontvlammen. Daartoe moet je bedenken dat jij, mens, de oorzaak bent van zo diepe smart, zo grote bitterheid. Trek je daarom, zoals boven gezegd is, deze weldaad aan, als had Christus alleen voor jou geleden. Hieruit ontspringt in jou dankbaarheid. Want Hij heeft geleden omwille van jouw verlichting, verlossing, rechtvaardiging en verheerlijking.

18. Omwille van jouw verlichting: om zijn voorbeeld te volgen en je verstand te laten verlichten in de kennis van de waarheid. Trek je daarom alles wat je leest dat Christus gedaan heeft, aan als was het om jou alleen gedaan. En denk altijd alsof Christus jou zegt: 'Dit heb Ik gedaan, opdat jij Mij volgt'.

19. Omwille van jouw verlossing: omdat je door de erfzonde voor eeuwig veroemd was. Bedenk daarom hoe zwaar je zonde is, dat er zo'n zwaar medicijn vereist is om haar uit te boeten, hoe hoog de prijs is. Dan wordt een vreesachtige afschuw van het zondigen in je geboren, en zo meer.

20. Omwille van jouw rechtvaardiging: dan ontstaat er dankbaarheid voor het vele dat Hij zo heeft willen lijden, opdat jij waardig bevonden kunt worden voor rechtvaardiging van Godswege.

¹⁹⁰ *nec umquam venialiter peccavit*, 'zelfs nooit een dagelijkse zonde begaan heeft', met als bedoelde consequentie: laat staan een doodzonde. In de scholastieke theologie wordt 'zonde' (*peccatum*) onderscheiden in onder meer 'doodzonde' (*peccatum mortale*) en 'dagelijkse zonde' (*peccatum veniale*). Thomas van Aquino omschrijft deze laatste aldus: *Peccatum veniale non tollit gratiam, sed tollitur ab ea* ('Dagelijkse zonde neemt de genade niet weg, maar wordt zelf door haar weggenomen'). Thomas van Aquino, *Commentum in IV libros Sententiarum*, D. 22, Q. 1, A. 3, QLA 1, ad 1. Reeds in de middeleeuwen leefde, zoals ook bij Gerard Zerbolt van Zutphen, de gedachte dat Maria volstrekt zondeloos geleefd heeft. Zo had de Verlosser bij zijn ontvangenis en geboorte immers een Hem zo waardig mogelijke moeder. Deze lijn zette zich voort en liep op 8 december 1854 uit op de bulle *Ineffabilis Deus*, waarin paus Pius IX de 'onbevleete ontvangenis' van Maria tot dogma van de Kerk verklaarde. Omdat dit kerkelijk leerstuk geen Bijbelse wortels heeft, blijft het omstreden en wordt het door de protestantse kerken, de oud-katholieke kerk en de oosters-orthodoxe kerken afgewezen.

21. Omwille van jouw verheerlijking: hieruit bovenal dringt minne zich aan je op, dat Hij, die noch jouzelf noch je have en goed nodig had, omwille van jouw heerlijkheid zoveel heeft willen verduren.

22. Maar, mens, jij kunt deze berg van mirre – dat is de bitterheid in haar grote omvang – niet in één keer in je hart verzamelen of bevatten, terwijl het toch noodzakelijk is haar stap voor stap door oefening te verzamelen en voortdurend opnieuw in je hart te bergen. Daarom hebben wij, om je het oefenen gemakkelijker te maken, het lijden van Christus in kleine onderdelen hieronder uit het evangelie verzameld en toegevoegd. Mogen ze tot vrucht strekken in je overwegingen en tot steun bij je oefeningen.

33. *Het lijden van Christus kort aangeroerd
en in onderdelen verdeeld. Eerste onderdeel*

1. Toen het feestelijk en koninklijk avondmaal gevierd was, stond Christus, God en mens, op en begon met zijn leerlingen op te gaan naar zijn sterven, zijn vijanden tegemoet. Onder het gaan onderhield Hij zijn leerlingen in milde samenspraak over zijn lijden en Hij waarschuwde hen bij voorbaat met de woorden: *Als de herder getroffen wordt, zullen de schapen van de kudde verspreid worden.*¹⁹¹ Hij waarschuwde Petrus bij voorbaat en voorzegde dat deze Hem driemaal zou verloochenen.¹⁹²

2. Ontleen naar de letterlijke zin hieraan een innige meditatie. Herinner je vóór alles met eerbied en vrome mildheid de persoon van Christus, God en mens tegelijk, en beluister zo met respect, bewondering en godsvrucht aandachtig wat Hij zegt en spreekt. Beschouw vervolgens tot je eigen nut en tot lering voor je gedrag aandachtig, hoe mild Hij zijn woorden gesproken heeft, hoe vriendelijk Hij zich gedragen heeft, hoe mild zijn vermanende gesprekken waren. Beschouw ook hoe Hij vanbinnen vol smart was en diep bedroefd over de dreigende dood, enzovoorts.¹⁹³ Bedenk daarna ten derde dat Hij omwille van jouw verlossing al begon met naar de dood op te gaan, voor jou geofferd te worden en je te vermurwen tot innigheid en tranen. Laat deze en dergelijke gedachten door je heen gaan waar het je maar uitkomt, volgens de drie bovengenoemde punten, zodat het niet nodig is deze nog te herhalen.

¹⁹¹ Mt 26,31. Vgl. Zach 13,7.

¹⁹² Vgl. Mt 26,34.

¹⁹³ Vgl. Mt 26,38.

3. Nadat Hij de andere leerlingen had achtergelaten en alleen de drie voornaamste had meegenomen, zei Hij tot hen gezamenlijk:¹⁹⁴ *Mijn ziel is bedroefd tot aan de dood.*¹⁹⁵ Maar na ook hen achtergelaten te hebben ging Hij alleen de berg op om te bidden. Daar werd Hij na het derde gebed getroffen door een zo onmetelijke doodsangst, dat Hij uit puur afgrijzen bloed zweette, dat op de grond stroomde – wat men nog nooit gelezen heeft over iemand, al was hij er nog zo ellendig aan toe.¹⁹⁶ En zie, een engel bracht de Heer kracht.¹⁹⁷

4. Geheel bereid stond Hij op en ofschoon Hij buitengewoon bang was voor de pijn, trad Hij zijn vijanden tegemoet en deed hen met een enkel woord ter aarde neervallen.¹⁹⁸ Van Judas krijgt de Heer in opperste lijdzaamheid een kus.¹⁹⁹ Vervolgens wordt Hij door de joden wreed gevangen genomen, geboeid en weggesleept.²⁰⁰ *Toen lieten alle leerlingen Hem in de steek en sloegen op de vlucht.*²⁰¹

5. Zelf wordt Hij eerst naar het huis van Annas gevoerd.²⁰² Daar wordt Hij door een deugniet van een knecht hard in het gezicht geslagen.²⁰³

6. Als je wilt, kun je je hier nog preciezer oefenen door te beschouwen wie Hij is die zo smadelijk wordt voortgesleept en afgevoerd. Bedenk, zoals eerder al, dat Hij de meest vriendelijke en zachte mens is. Maar denk ook aan zijn godheid, wie Hij is, zodat je je met instemming van de rede aan Hem overgeeft. Geloof daarom en bedenk dat Hij waarachtig Gods zoon is, oerbegin van alles, Heiland van alle mensen en vergelder van allen. Dit zij het eerste onderdeel in het verzamelen van de mirre, die de bitterheid van de Heer is.

34. Tweede onderdeel

1. Dan wordt Hij gesleept naar het huis van Kaifas, waar de schriftgeleerden en de priesters Hem opwachtten.²⁰⁴ Bepeins hoe zij Christus voort-

¹⁹⁴ Vgl. *Mt* 26,36–37.

¹⁹⁵ *Mt* 26,38.

¹⁹⁶ Vgl. *Mt* 26,43; *Mc* 14,41.

¹⁹⁷ Vgl. *Lc* 22,43.

¹⁹⁸ Vgl. *Joh* 18,6.

¹⁹⁹ Vgl. *Mt* 26,49; *Mc* 14,45.

²⁰⁰ Vgl. *Joh* 18,12.

²⁰¹ *Mc* 14,50.

²⁰² Vgl. *Joh* 18,13.

²⁰³ Vgl. *Joh* 18,22.

²⁰⁴ Vgl. *Mt* 26,57.

sleepten, want dat was slecht en hard. Bedenk met welk een gretigheid de Farizeeën naar Hem uitzagen, want zij waren vol afgunst. Wanneer de hogepriester Hem de eed heeft afgenomen en Hij de waarheid beleden heeft, wordt Hij als een godloochenaar met zware slagen afgetuigd, als had Hij zich valselijk de naam profeet toegeëigend.²⁰⁵ Nadat zijn gelaat bedekt is, wordt Hij geslagen, bespuwd en bespot.²⁰⁶ Men zoekt een vals getuigenis tegen Hem, maar er wordt niets passends gevonden.²⁰⁷

2. Petrus, hoewel sterker dan de overige leerlingen, verloochent Hem.²⁰⁸ Maar toen hij de vermaning voelde in de blik waarmee Christus naar hem omkeek, beweeude hij allerbitterst zijn zonde.²⁰⁹ In de vroege morgen wordt Hij als een rover over straat aan de rechter voorgeleid om ter dood veroordeeld te worden.²¹⁰

3. Toen Judas zag dat Hij de weg van de dood opging, voelde hij in zichzelf zo'n diepe smart over het verraad van zijn zo beminnelijke meester, dat hij zichzelf uit bitterheid en smart verhing en de dertig zilverlingen wegwierp.²¹¹ Voor dit bedrag heeft men een akker gekocht, overeenkomstig de profetie van Jeremia.²¹²

4. Daarna is Hij onder luid geroep, door valse aanklagers en voor het massaal toegestroomde volk bij Pilatus aangeklaagd.²¹³ Door deze heengezonden is Hij over straat naar Herodes gebracht, die Hem als een dwaas bespote.²¹⁴

5. Beschouw hier heel aandachtig 'hoe Hij die lijdt, eraan toe is. Spiegel je aan Hem om met Hem te lijden, de alleronschuldigste, de allerzachtmoedigste, de allerliefelijkste en alleredelste'.²¹⁵

35. Derde onderdeel

1. Toen Jezus in alle deemoed voor de landvoogd Pilatus stond, ontstond er een groot tumult en steeg een hevig geschreeuw uit de joden

205 Vgl. *Mt* 26,63–68.

206 Vgl. *Mt* 27,30.

207 Vgl. *Mc* 14,56.

208 Vgl. *Lc* 22,55–60.

209 Vgl. *Lc* 22,61–62.

210 Vgl. *Mt* 27,1–2 en *Joh* 18,28.

211 Vgl. *Mt* 27,3–5.

212 Vgl. *Mt* 27,7–10 met verwijzing naar *Jr* 32,7–9 en *Zach* 11,12–13.

213 Vgl. *Lc* 23,1–3.

214 Vgl. *Lc* 23,11.

215 Bonaventura, *De triplici via*, III, 3, 144.

op, die krijsten: *Kruisig, kruisig! Wij hebben een wet en volgens onze wet moet Hij sterven*, enzovoorts.²¹⁶

2. Toen liet Pilatus Christus over heel zijn lichaam geselen en, als koning getooid – alsof Hij zichzelf zonder recht koning genoemd had – wordt Hij veelvuldig bespot en met een mantel omhangen.²¹⁷

3. Zijn hoofd wordt met doornen gekroond en met een rietstok zwaar geslagen. Als aan een koning brengt men Hem geknield en spottend hulde.²¹⁸

4. Let hier, mens, aandachtig op de manier waarop Christus zich gedragen heeft, hoe Pilatus op zijn troon zetelde, als was hij heer over Christus de Heer, en diens rechter. *Weet je niet*, zei hij, *dat ik de macht heb je vrij te laten?*²¹⁹ Let op de wijze waarop de joden hebben geroepen, beschouw de reden waarom Christus dit alles verdragen heeft, alleen om jou te verlossen, enzovoorts. De joden schreeuwen opnieuw en steeds harder: *Als u Hem laat gaan, bent u geen vriend van de keizer.*²²⁰ *Kruisig, kruisig Hem*, enzovoorts.²²¹ Toen won de vrees voor de keizer het en gaf Pilatus Christus over om gekruisigd te worden.²²²

5. Terwijl Hij dan naar buiten gaat om gekruisigd te worden, draagt Hij zelf zijn kruis.²²³ Tot de vrouwen die Hem volgden, zei Hij: *Ween niet om Mij*, enzovoorts.²²⁴

6. Beschouw eens hoe groot en roemrijk deze koning van hemel en aarde en Heer Sabaoth is.²²⁵ Hij wordt in koningsgewaad zo bespot, dat je aldus ‘Hem tegemoet kunt treden met een aanblik van bewondering. Hij is immers onmetelijk in macht en gratie, in zaligheid en eeuwigheid. Ver-

216 ...omdat Hij zich de Zoon van God heeft genoemd. Joh 19,6–7.

217 Vgl. Mt 27,26 en 28; Joh 19,1–2.

218 Vgl. Mt 27,29; Joh 19,3.

219 Joh 19,10.

220 ...want iedereen die zichzelf tot koning uitroept, pleegt verzet tegen de keizer. Joh 19,12.

221 Weg, weg met Hem, kruisig Hem. Joh 19,15.

222 Vgl. Joh 19,16.

223 Vgl. Joh 19,17.

224 ...maar ween over jezelf en over jullie zonen, want zie, de dagen zullen komen waarop ze zullen zeggen: ‘Gelukkig de onvruchtbaren, gelukkig de moederschoten die niet hebben gebaard en de borsten die niet hebben gezoogd’. Lc 23,28–29.

225 ‘Heer Sabaoth’ (*Dominus Sabaoth*): Heer der heerscharen. *Sabaoth* is een Hebreeuws woord dat in de profetische literatuur vaak verbonden wordt met *JHWH* (HEER) en aldus een godsnaam wordt. Met ‘heerscharen’ worden gewoonlijk de legers van Israël als volk van God bedoeld.

wonder je er daarom over dat de majesteit vernietigd, de gratie ontluis-
terd, de zaligheid gemarteld wordt, dat de eeuwigheid sterft.²²⁶

36. Vierde onderdeel

1. Hij is naar de berg van Calvarie gevoerd.²²⁷ De gerechtsdienaren tref-
fen voorbereidingen voor de kruisiging en beginnen Christus van zijn
kleden te ontdoen, enzovoorts.²²⁸ Jij, overweeg heel aandachtig de wijze
van kruisiging. Want ofwel richtten zij eerst het kruis op en heeft Chris-
tus het daarna beklommen. Zie dan hoe Hij daar hangt met de ene arm
vastgenageld en de andere niet, en denk aan het geduld van Christus en
de manier waarop Hij zich gedragen heeft. Ofwel hebben zij Hem eerst
op het kruis gelegd en het toen opgericht. Beschouw dan hoe Christus op
het kruis ligt, de handen uitgestrekt, en zo wordt opgericht.²²⁹ Kijk dan op
naar Christus, hoe Hij op het kruis weent. Op het kruis heeft Hij dorst.²³⁰
Hij bidt voor die Hem kruisigen.²³¹ Hij wordt gelasterd door voorbijgan-
gers, door de farizeeën en door een moordenaar.²³² Een opschrift wordt
aangebracht, absoluut waar en onuitwisbaar: *Jezus van Nazareth, koning
van de Joden.*²³³

2. De gezegende maagd en roemrijke moeder van Christus staat onder
het kruis van Christus, vol smarten.²³⁴ Haar verdriet was des te groter,
omdat haar liefde vuriger was. Ten slotte vertrouwde Christus zijn moe-
der aan Johannes toe.²³⁵ Duisternis valt over heel de aarde.²³⁶ Toen riep Hij
Eli, Eli, waarmee Hij aantoonde hoe diep zijn pijn was en dat zijn men-
selijkheid op een bepaalde manier van zijn goddelijkheid verlaten was.²³⁷
Dat was wel daarom dat er geen toestroom was van de hogere vermogens
die Hij genoot, naar de lagere vermogens waarin Hij leed. Daarom, toen
Hij van de azijn gedronken had en er niets meer te doen of te vervullen

226 Bonaventura, *Triplici via*, III, 3, 144.

227 Vgl. *Joh* 19,17.

228 Vgl. *Mt* 27,35; *Mc* 15,24.

229 Vgl. *Joh* 19,18.

230 Vgl. *Joh* 19,28.

231 Vgl. *Lc* 23,34.

232 Vgl. *Lc* 23,35-39.

233 *Joh* 19,19.

234 Vgl. *Joh* 19,25.

235 Vgl. *Joh* 19,27.

236 Vgl. *Mt* 27,45; *Mc* 15,33.

237 Vgl. *Mt* 27,46; *Mc* 15,34.

overbleef, *slaakte Hij een kreet en gaf de geest*.²³⁸ Daarmee gaf Hij aan dat Hij zolang Hij wilde, zijn vermogens behield en dat niemand Hem zijn ziel kon afnemen, tenzij Hij haar zelf uit handen gaf. Vandaar dat de honderdman, vooral door deze kreet bewogen, sprak: *Waarlijk, Hij was de Zoon van God*.²³⁹

3. Beschouw hier ‘in welke gestalte Christus geleden heeft’ als je proberen wilt Hem na te volgen. Want Hij heeft geleden als een waarachtig lam: ‘buitengewoon vrijgevig ten opzichte van de naaste, zeer streng voor zichzelf, uiterst gehoorzaam jegens de Vader, bijzonder verstandig ten aanzien van de tegenstrever. Span je daarom in een houding te hebben die past bij de uitbeelding van Christus, namelijk een houding van vriendelijkheid, strengheid, deemoed en doortastendheid’.²⁴⁰

37. Vijfde onderdeel

1. De beenderen en onderbenen van de moordenaars werden verbrijzeld, maar van Christus werd geen been gebroken, opdat de profetie niet gelogenstraft zou worden.²⁴¹ Een van de soldaten opende zijn zijde, zodat er bloed en water uit vloeide, dat de sacramenten van de Kerk gewijd heeft.²⁴²

2. Het voorhangsel van de tempel scheurt.²⁴³ De graven van de doden openen zich, opdat zij daaruit op de dag van de verrijzenis met Christus zouden verrijzen.²⁴⁴

3. Overdenk hier hoeveel Christus voor jou geleden heeft en beklim vanuit alles wat tot nu toe gezegd is, de berg van mirre, dat is: laat heel het lijden van Christus en zijn bittere ervaringen in alle scherppte door je heen gaan. Want Christus heeft onrecht en beschimpingen ondergaan, hoon en kwelling. Zo moet ook jij, door het lijden van Christus uit te beelden, omwille van Hem alle lijden omhelzen dat vol is van onrecht en beschimping, hoon en kwelling.

²³⁸ *Mt* 27,50. Vgl. *Mt* 27,48; *Mc* 15,36–37; *Joh* 19,30.

²³⁹ *Mt* 27,54. – De ‘honderdman’ (*centurio*) was in de eerste eeuw in het Romeinse leger de bevelvoerder over een *centurium* van tachtig infanteriesoldaten. Zes *centuria* samen vormden een cohort (*cohors*). Een legioen (*legio*) was een landmachtdivisie, bestaande uit tien cohorten; het omvatte ongeveer 5000 infanteriesoldaten.

²⁴⁰ Bonaventura, *Triplici via*, III, 3, pp. 144–146.

²⁴¹ Vgl. *Joh* 19,33 en 36, met verwijzing naar *Ex* 12,46.

²⁴² Vgl. *Joh* 19,34.

²⁴³ Vgl. *Mt* 27,51.

²⁴⁴ Vgl. *Mt* 27,52–53.

38. *Hoe de innig levende mens zich in zijn opklimmingen op het lijden van Christus moet concentreren om door de vreze op te klimmen, door de hoop voortgang te maken, door de liefde in God in te hangen en zijn verstand te laten verlichten*²⁴⁵

1. Als je echt meer wilt weten, hoe het lijden van Christus smart verwekt en aldus bevorderlijk werkt bij de eerste opklimming, hoe het de vreze aanjaagt en zo helpt bij de eerste etappe van de tweede opklimming; als je wilt weten hoe het de hoop wekt en de liefde doet groeien, het verstand verlicht en het gemoed vormt, moet je in Christus' lijden en sterven zorgvuldig speuren en zoeken naar de zevenvoudige openbaring van de waarheid.²⁴⁶ De kennis hiervan was vóór het lijden van Christus zeer verborgen. Maar in het lijden is de sluier verscheurd en is de waarheid ontsloten, zodat men hierover dit uit de *Apocalyps* kan zeggen: *Verbroken zijn haar zeven zegels.*²⁴⁷

2. Dus als je je wilt oefenen in vreze en je wilt oprichten tot hoop, kijk dan naar het eerste zegel, geopend in het lijden van Christus. Het is de wonderbare God, van wie in het lijden is aangetoond dat Hij zelf de op-
perste wijsheid is. Wijsheid die zo omzichtig de duivel misleidde, dat Hij in zijn oneindige macht hem geen geweld aandeed. Ten tweede is in het lijden duidelijk geworden dat Hij zelf de hoogste gerechtigheid is, aangezien Hij de prijs van de verlossing heeft opgeëist. Ten derde is aan het licht gebracht dat Hij zelf de grootste barmhartigheid is, gezien het feit dat *Hij zijn eniggeboren Zoon voor ons heeft overgeleverd.*²⁴⁸ Als je dus jezelf wilt oefenen in de vreze, waar zou je dan meer ontzag voor moeten hebben dan dat God de hoogste gerechtigheid is, die verkozen heeft liever de dood te ondergaan dan dat zijn gerechtigheid de oerzonde ongewroken zou laten.

3. Als je verder in het lijden van Christus wilt oefenen in vreze, hoop en liefde, lees dan aandachtig het tweede geopende zegel. Dat is de verstandelijke geest, die [ten eerste] door het lijden van Christus is geopenbaard

²⁴⁵ Zie voor nadere verklaring van het begrip 'inhangen' noot 104.

²⁴⁶ Zevenvoudige openbaring van de waarheid (*septem veritatis illuminacionis*): verwijzing naar *Apk* 5,1–8,5. Hier wordt het uitvoerig visioen beschreven, waarin de ziener Johannes verhaalt hoe 'degene die op de troon zat' een boekrol die met zeven zegels gesloten was, overhandigde aan het lam (Christus). De zeven zegels worden het een na het ander verbroken door het lam. Zo wordt het Christusgeheim in fasen op allegorische wijze ontsloten.

²⁴⁷ Vgl. *Apk* 5,1 en 9. Zie ook Bonaventura, *Triplici via*, III, 3, 146.

²⁴⁸ *Rom* 8,32 en *Joh* 3,16.

als een geest van uiterste goedheid. Dit slaat op de engelen: zij hebben toegelaten dat hun Heer gekruisigd werd. Ten tweede is hij geopenbaard als een geest van uitzonderlijke waardigheid. Dit betreft de mensen: voor hen is Christus gekruisigd. Ten derde is hij geopenbaard als een geest van uiterste hardheid. Dit heeft betrekking op de duivels: zij hebben Hem gekruisigd. Daarom, wil je in jezelf vreze wekken, bedenk dan dat je tegenstanders zo hard zijn, dat zij Christus de Heer niet gespaard hebben, maar Hem hebben beproefd en doen kruisigen. Zeker, zij zullen jou niet sparen: ze zullen je hier en nu beproeven en in de toekomst, als je het verdiend hebt, straffen. Wil je dus hoop opwekken, bedenk dan dat die engelachtige geesten zo welwillend zijn, graag jouw gebeden naar de hemel zullen overbrengen en voor jou bij de Heer ten beste zullen spreken. Als je tot minne ontvlamd wilt worden, overdenk dan dat Christus jou zo hoog geschat en zo zeer bemind heeft, dat Hij om jou te verlossen heeft gewild dat Hij gekruisigd zou worden.

4. Als je uit je zondige begeerten begint op te klimmen en in de huidige boze wereld geen behagen meer scheidt, lees dan het derde geopende zegel; dat is die tastbare wereld. Want in de dood van Christus wordt bewezen dat deze een plaats van duisternis is, waarin blindheid heerst, omdat zij het ware licht niet heeft gekend; een plaats waar onvruchtbaarheid regeert, omdat zij Christus als vruchteloze heeft versmaad; goddeloosheid, omdat zij Christus als onschuldige heeft veroordeeld. Zo wordt door een dergelijke beschouwing je geest van liefde voor de wereld losgerukt.

5. Maar als je nog vollediger je hart wilt wegtrekken van de verlokkingen van de wereld, waarop het misschien nog gefixeerd is, oefen je dan in het lijden van Christus. Lees het vierde geopende zegel, dat is de hel. Door de dood van Christus is duidelijk geworden dat zij vol is van alle gebrek, verachtelijkheid en armzaligheid. Want als Christus dit al geleden heeft om de uitdelging van de zonde, zo veel te meer zullen de verdoemden dit nog te verduren krijgen als rechtvaardige vergelding van hun daden.

6. Evenzo, als je uit de vreze vermurwing om je zonden wilt bewerkstelligen, om hierdoor van je begeerten bevrijd te worden, lees dan het vijfde zegel dat in het lijden geopend is, te weten de schuldige staat. Deze wordt als voor God buitengewoon afschuwelijk beoordeeld om wat er voor zijn vrijkoop nodig is: zo'n hoge prijs, zo'n enorm zoenoffer, zo'n zware medicijn.

7. Zo ook als je je hart, dat al enigszins van de liefde voor de wereld is afgezonderd, door de hoop hoger wilt verheffen, lees dan het zesde geopende zegel. Dat is het begerenswaardige paradijs. Dit opent zich in het lijden en wordt aangeduid als een oord vol heerlijkheid, vreugde en overvloed, in die zin dat Christus omwille van het herstel ervan verachtelijk, armzalig en erbarmelijk geworden is.

8. Ook als je jezelf wilt doen ontvlammen tot zuiverheid van hart en deugdoefening, lees dan het zevende geopende zegel, dat is loffelijke deugd. In de dood van Christus zul je ontdekken hoe kostbaar, stralend en vruchtbaar de deugd is. Kostbaar, omdat Christus liever het tijdelijke leven wilde verliezen dan tegen de deugd in te gaan. Stralend, omdat zij onder alle smaad bleef oplichten. Vruchtbaar, omdat één volmaakte daad van de deugd de hel leeggeroofd, de hemel geopend en het verlorene hersteld heeft.

39. De verrijzenis van de Heer

1. Op de derde dag is Christus als overwinnaar van de dood verrezen en heeft Hij [daarmee] aangegeven dat ook wij zullen verrijzen.²⁴⁹ Als je dus met Christus in zijn lijden hebt meegeleden, verheug je nu dan met Hem in zijn verrijzenis. Overpeins innig hoe de ziel van Christus ter helle is neergedaald, wat zij daar gedaan heeft tot vreugde van de heilige vaders en tot verdriet van de demonen.

2. Denk aan de angst van de wachters. Denk aan de wacht van de engelen bij het graf, van wie er volgens de overlevering nu eens een alleen zat, dan weer stond, nu eens bovenop de steen, dan weer in het graf, soms wel twee, en deze allemaal in verschillende houdingen.²⁵⁰ Dit verklaart de menigte engelen rondom het graf en het druk bezoek van de vrouwen. Overdenk hoe minneverlangen Magdalena en de andere vrouwen herhaaldelijk dwong in beweging te komen en het graf van de Heer te bezoeken.²⁵¹

3. Denk aan de verschillende verschijningen van Christus.²⁵² Denk aan zijn heerlijke gesprekken met de leerlingen.²⁵³ Bedenk waarom Christus *in Galilea* wilde verschijnen: nergens anders om dan opdat jij uit een

249 Vgl. *Lc* 24,6 en *Joh* 20,9.

250 Vgl. *Mt* 28,2-6; *Mc* 16,5-7; *Lc* 24,4-8; *Joh* 20,12-13.

251 Vgl. *Mt* 28,1; *Mc* 16,1-2; *Lc* 24,10-11; *Joh* 20,1-18. – Over Magdalena zie noot 370.

252 Vgl. *Mc* 16,9-14; *Lc* 24,34; *Joh* 20,19-29; 21,1-14; *Hnd* 1,3; 13,31; *1 Kor* 15,5-8.

253 Vgl. *Mc* 15,14-18; *Lc* 24,36-49; *Joh* 20,19-29; 21,5-23.

zondig leven zou overgaan.²⁵⁴ Vandaar dat Pasen overgang genoemd wordt. Maar ook betekent *in Galilea*: in de overgang en omvorming van ons lichaam zullen wij in het rijk der hemelen Christus zien, na de algemene verrijzenis.²⁵⁵

²⁵⁴ Vgl. *Mt* 28,7; 10; 16; *Mc* 16,7; *Lc* 24,6.

²⁵⁵ In deze alinea komen verschillende begrippen aan de orde die te maken hebben met het christelijk geloof in de verrijzenis: *transitus* ('overgang'), *transmigrare*, *transmigratio* (letterlijk 'verhuizen, verhuizing', ook 'overgang'), *resurrectio* ('verrijzenis, opstanding'). Gerard Zerbolt brengt deze begrippen ter sprake bij zijn meditatieve vraag waarom Jezus na zijn verrijzenis *in Galilea* wilde verschijnen. De vrouwen die in de vroege morgen van de eerste dag van de week (in de christelijke dagtelling de zondagmorgen) het graf leeg aantroffen, kregen van een engel deze boodschap voor alle leerlingen te horen: 'Hij is opgestaan uit de dood, en dit moeten jullie weten: hij gaat jullie voor *naar Galilea*, daar zul je hem zien' (*Mt* 28,6). Nadat de vrouwen het lege graf verlaten hadden, ontmoetten zij Jezus, die hun zei: 'Ga mijn broeders vertellen dat ze *naar Galilea* moeten gaan, daar zullen ze mij zien' (*Mt* 28,10). 'De elf leerlingen gingen *naar Galilea*, naar de berg waar Jezus hen had onderricht, en toen ze hem zagen, bewezen ze hem eer...' (*Mt* 28,16). Het belang van de termen ligt in hun relatie met *Pascha* (Pasen), dat 'voorbijgang, overgang' (*transitus*) betekent. Pasen is het hart van het kerkelijk jaar, het midden van de tijd waarin de christenen – op jaarbasis – zich voorbereiden op Pasen, respectievelijk leven vanuit Pasen. De eerste helft van het kerkelijk jaar is vooral gewijd aan de herdenking en viering van de eigenlijke *mysteria Christi*: verwachting (Advent), geboorte (Kersttijd), leven, lijden en sterven (Veertigdagentijd) en verrijzenis, hemelvaart en geestzending (Paastijd). De tweede helft van het kerkelijk jaar (Pinksteren tot Advent) is vooral bedoeld om zich de *mysteria Christi* in het individuele en gemeenschappelijke leven van alledag eigen te maken. De Paasnacht is het kernmoment van Pasen. Dan wordt – aan de hand van de uittocht van het volk Gods uit Egypte en zijn doortocht door de Rode Zee (*Ex* 14,15–15,1) – gevierd dat Jezus van Nazareth 'onze dood gestorven is, voorgoed de dood ontwapend en gedood heeft, opgestaan is ten leven en alles nieuw heeft gemaakt' (Prefatie van Pasen). Het algemene geloof in de opstanding of verrijzenis (*resurrectio*) uit de dood hebben 'alle kinderen van Abraham', de belijders van de drie monotheïstische godsdiensten (jodendom, christendom, islam), met elkaar gemeen. Als geloofswaarheid is de verrijzenis van Jezus Christus op de derde dag (*resurrexit tertia die*) en de verrijzenis van de doden (*resurrectio mortuorum*) reeds in de oudste christelijke geloofsbelijdenissen vastgelegd, met name in de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel, zoals vastgesteld door het Concilie van Nicea (325) en aangevuld door het Concilie van Constantinopel (381). Men onderscheidt gewoonlijk – zoals ook Zerbolt doet – de persoonlijke verrijzenis van de individuele mens na zijn dood van de algemene verrijzenis (*resurrectio generalis, communis* of *universalis*) van alle doden op de jongste dag. Omstreden is de vraag of beide in de tijd samenvallen. Vanuit de geestelijke weg beschouwd is het van belang dat de opstanding van Jezus Christus de christenen ook motiveert om in het dagelijks leven op te staan tegen alles wat ten dode is, zoals Zerbolt met 'uit een zondig leven [...] overgaan' (*de vicijis transmigrare*) bedoelt: uit ondeugden opklimmen naar deugden. Een dergelijk geestelijk omvormingsproces geeft diepe zin aan de persoonlijke beleving van het kerkelijk jaar, zoals het gevierd wordt op het ritme van het jaar (de 52 weken), de week (de 7 dagen) of de dag (de 24 uren). Hier ligt het belang van de week- en dagschema's waarbinnen de *mysteria Christi* als meditatiestof in de betreffende geschriften van de moderne devoten – zoals ook in Zerbolt's *Geestelijke opklimmingen* – werden gepresenteerd. Zie hiervoor Van Dijk, 'Meditatie', 2000. – Van Dijk, 'Tijdordening', 1995. – Van Dijk, 'Wochenpläne', 1994.

40. *De glorievolle hemelvaart van Christus*

1. Veertig dagen na zijn verrijzenis heeft Christus, toen Hij opsteeg naar omhoog, de de heilige vaders *gevankelijk meegevoerd*.²⁵⁶ Mediteer over de roemrijke stoet van hen die met Christus opklommen. Want de heiligen volgden hen, de engelen kwamen hun tegemoet en stelden aan elkaar de vragen zoals die van Jesaja: *Wie is Hij die daar opklimt, enzovoorts*.²⁵⁷
2. Denk aan de droefheid van de apostelen en hun blijdschap. Overdenk hoe de engelen terugkeerden en de apostelen troostten.²⁵⁸
3. Leer jij op te klimmen naar Christus, maar dan via de bovengenoemde opklimmingen, opdat je hier je ondeugd achterlaat. Immers, 'geen enkele ondeugd klimt met de Zaligmaker op', zoals Augustinus zegt.²⁵⁹

41. *De zending van de Heilige Geest*

1. Daarna heeft de Heer vanuit de hemel in de gedaante van vurige tongen de Heilige Geest gezonden.²⁶⁰ Zie hoe gesterkt de apostelen van toen af waren en hoe vast zij stonden in de liefde.
2. Mediteer waarom de Heilige Geest in vuur, waarom in tongen, waarom in beide samen en waarom in andere schepselen is verschenen. Tracht de eigen betekenis van dergelijke zaken in je zelf vast te houden. Denk aan de vruchten en de gaven van de Heilige Geest en veel van dergelijke aspecten betreffende de zending van de Heilige Geest.²⁶¹

²⁵⁶ *Ef* 4,8. Vgl. *Ps* 67,19. Deze enigszins vreemde beeldspraak roept associaties op met gijzelaars, die uit de handen van hun belagers bevrijd worden doordat hun bevrijders hen, als waren zij hun gevangenen, met zich meevoeren de vrijheid tegemoet.

²⁵⁷ *Js* 63,1.

²⁵⁸ Vgl. *Hnd* 1,10–11.

²⁵⁹ ...*nullum vitium nostrum ascendit cum medico nostro*. [Ps.-Augustinus =] Rabanus, *In Ascensione*, c. 43 A.

²⁶⁰ Vgl. *Hnd* 2,3–4.

²⁶¹ Tot 'gaven van de Heilige Geest' (*dona Spiritus sancti*) worden volgens *1 Kor* 12–14 gerekend: wijsheid, kennis, geloof, genezing, werken van wonderen, profetie, onderscheiding der geesten, veelheid van talen, vertolking van de talen, hulpbetoon, bestuur, apostolaat, leraarschap. Deze charismatische gaven behoren echter niet tot het wezen van de Kerk, al mogen ze worden beschouwd als bijzondere tekenen van de Heilige Geest die zich hierin kan openbaren in het leven van de gelovigen. Zie voor de betekenis van deze en andere gaven van de Heilige Geest: Vandenbroucke, 'Dons', 1957.

42. *Dat wij in dit leven geen van de voornoemde drie etappen helemaal kunnen afleggen*

1. In die drie etappen klimmen wij op tot de zuiverheid van hart en tot de liefde. Ten eerste uiteraard door vurige liefde, namelijk wanneer wij God zoeken maar niet vinden. Ten tweede wanneer wij rondtrekken door de straten van het hemelse Jeruzalem en *in zijn heiligdom een offer van dank en van groot verlangen brengen, dan vinden ons de wachters die de stad bewaken*, dat wil zeggen, de heilige engelen die wij in hoop en verlangen aanschouwen.²⁶² Daar horen wij niet te rusten, maar op te klimmen. *Nauwelijks was ik hen voorbijgegaan, sprak zij [= de ziel] – dat wil zeggen, tot de derde etappe opgeklommen – of ik vond mijn zielsbeminde.*²⁶³ Zo wordt in de eerste etappe de begeerlijkheid van de wereld achtergelaten. In de tweede etappe wordt de geest opgericht. In de derde etappe rust de ziel vredig in God.

2. Denk nochtans niet dat wij een van die etappen naar het hoogste of volmaaktste in dit leven kunnen afleggen. Want in dit leven kunnen wij niet alle begeerlijkheden uitzuiveren. Immers, ook Paulus zelf had de volmaaktheid niet binnen bereik; dit wil zeggen: de volmaaktheid, die volgens Augustinus gelegen is in niet-begeren.²⁶⁴ Maar zolang wij leven, kunnen wij geen van onze verlangens omhoog richten zonder dat er wel iets van op aarde achterblijft. *Het vergankelijke lichaam bezwaart de ziel en de aardse tent is een last voor het verstand dat aan veel denkt.*²⁶⁵ Hoeveel minder kunnen wij die graad van zuiverheid en geschiktheid bereiken die nodig is om onophoudelijk God aan te kleven. *Want zolang wij in dit lichaam zijn, pelgrimeren wij ver van God.*²⁶⁶

3. Dit nu zijn de stadia van de weg die wij, broos als wij zijn, moeten uitzetten. Dan pas zullen wij stap voor stap, zoveel als mogelijk is, door opklimmingen voortgang maken.

²⁶² Vgl. *Hl* 3,1–3. – Vgl. *Ps* 27,6.

²⁶³ *Hl* 3,2–4.

²⁶⁴ Vgl. *Rom* 7,7 en 18. – *Omnino concupiscere perfectio boni est, quia consumtio mali est.* Augustinus, *In Iohannis Evangelium*, tr. XLI.12, 364, rr. 27–28.

²⁶⁵ *W* 9,15.

²⁶⁶ *2 Kor* 5,6.

43. *Drie oefeningen waardoor de geestelijke opklimming wordt ondersteund en bevorderd, namelijk door lezing, overweging en gebed*

1. Het ligt beslist niet in de aard van de menselijke broosheid om altijd te streven naar zuiverheid van hart door opklimmingen, geestelijke toeneigingen en oefeningen. En het is moeilijk voor iemand die opklimt, om nooit af te dalen, tenzij hij iets heeft om op te rusten als hij vermoeid is, tenzij hij voedsel bij zich heeft waarmee hij onderweg op de been blijft. Daarom hebben wij, zoals wij voor de boven aangeduide drie afdalingen een drievoudig onderzoek hebben ingesteld om een beter begrip te krijgen van de neergangen zelf, een ladder van opklimmingen opgericht.²⁶⁷ Laten wij deze tot drie steunpunten bestemmen, waarop je rust kunt vinden als je vermoeid bent, waar je op verhaal kunt komen als je onderweg bezwijkt.

2. Dit zijn die drie: lezing, overweging en gebed. In deze drie vindt alle geestelijke oefening steun en voltooiing. Ze zijn in zekere zin spijs voor onderweg. Want zoals God aan het lichaam brood, wijn enzovoorts gaf om het te onderhouden, zo heeft Hij deze drie hulpmiddelen aan de ziel gegeven om haar te verkwikken op deze pelgrimstocht, zoals Augustinus zegt.²⁶⁸

3. Lezing nu hoort meer bij de eerste etappe van de opklimming, die in de vreze voltooiing vindt. Want lezing past volgens Hugo in het algemeen bij beginnelingen, die in de eerste etappe uit de vreze de geest van het heil ontvangen en voortbrengen.²⁶⁹

4. Overweging past meer bij de tweede etappe, dat wil zeggen, bij de gevorderden die, reeds door lezingen onderricht, weten hoe met zichzelf in hun hart om te gaan.

5. Gebed echter heeft betrekking op alle opgang; vooral echter en in eigenlijke zin past het bij hen die in de derde etappe van de opklimming zich aan God beginnen te hechten. Want het gebed is een toeneiging van

²⁶⁷ Voor de drie onderzoeken van de drie afdalingen zie de hoofdstukken 6, 7 en 8.

²⁶⁸ Vgl. Augustinus, *Contra Julianum*, k. 771, nr. 67.

²⁶⁹ ...*de his quinque gradibus primus gradus, id est lectio, incipientium est, supremus, id est contemplatio, perfectorum. et de mediis quidem quanto plures quis ascenderit, tanto perfectior erit. uerbi gratia: prima, lectio, intelligentiam dat; secunda, meditatio, consilium prestat; tertia, oratio petit; quarta, operatio querit; quinta, contemplatio inuenit.* Hugo van Sint-Victor, *Didascalicon*, lib. 5, 109, rr. 20-25. Met dank aan dr. R.H.F. Hofman (Nijmegen). – Vgl. *Js* 26,18.

de mens die zich aan God hecht, en een zekere vertrouwelijke en tedere aanspraak.

6. Maar laten wij eens zien hoe die drie ons bij de voornoemde opklimmingen motiveren, helpen en ondersteunen, als ze op gepaste wijze gestuurd en met onderscheiding gehanteerd worden.

*44. Hoe geestelijke lezing hen die opklimmen,
helpt en steunt. Hoe de lezing ingericht en
betrokken moet worden op geestelijke voortgang*

1. Als je dus door vreze aangeslagen en door vermurwing bedrukt bent en bovendien door hevig verlangen om op te klimmen aangewakkerd, grijp dan de lezing aan voor je voortgang. En wel zo dat ze je steeds tot opklimmen aanspoort, tot voortgaan opwekt. Dan zal wat je leest, jou helpen om naar de zuiverheid en de liefde op te klimmen; of het zal je een weg van opgang door middel van heilige werken en oefeningen tonen of je gemoed aanwakkeren om op te klimmen, je vreze aanjagen of je *door hoop ondersteunen*.²⁷⁰ Daarom, zoals iemand gezegd heeft, ‘moet voor een christelijke wijsgeer de lezing een maning zijn, geen tijdverdrijf’.²⁷¹ Dit zal gemakkelijk gebeuren, als – volgens de leer van Augustinus – het begin, wanneer je wilt lezen, de vreze des Heren is, als namelijk de vreze de gerichtheid van je geest en je gemoed regelt en jij geen andere geestelijke voortgang zoekt dan zuiverheid van hart. Zoals die heilige Antonius, over wie Gregorius in het vierde boek van zijn *Dialogen* gewaagt: ‘Zoek niet kennis van woorden, maar tranen van vermurwing, zodat je geest, hierdoor opgewekt, aangewakkerd wordt om, door de laagste dingen na te laten, te streven naar de hemelse goederen’.²⁷²

2. Ja, opdat de lezing jou voor je geestelijke opgang vrucht oplevert, moet je veel punten in acht nemen, namelijk wat je leest, wanneer je leest, hoe je leest en waarvoor je leest.

²⁷⁰ Vgl. *Spr* 29,25.

²⁷¹ *Supra dixi tibi, ‘Lege, et occupari noli’. exercitium tibi esse potest lectio, sed non propositum.* Hugo van Sint-Victor, *Didascalicon*, lib. V, c. VIII, 109, rr. 5–7.

²⁷² *Cumque studiosissime et cum magno feruore desiderii sacra eloquia meditaretur, non in eis uerba scientiae, sed fletum compunctionis inquirebat, quatenus per haec excitata mens eius inardesceret et ima deserens ad regionem caelestis patriae per contemplationem uolaret.* Gregorius Magnus, *Dialogorum IV*, c. 49.2, 168, rr. 6–11. Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 278, noot 17–20 verwijst abusievelijk naar 49.6.

3. Wat je leest. Niet alles, hoe nuttig ook, is even bevorderlijk voor iemand die aan het opklimmen is. Daarom moet je je meer toeleggen op de lezing van die geschriften die je geneigdheid naar geestelijke voortgang en opgang feller aanwakkeren dan die welke op moeilijke en vreemde punten het verstand verlichten en de nieuwsgierigheid prikkelen, zoals aanvechtbare gespreksstof. Lezing zelfs van zwaardere geschriften verkwikt de meer fijngevoelige geest niet, maar doet soms afbreuk aan zijn bedoeling. Je moet dan ook vooral die boeken lezen die ofwel je onderrichten over je gedrag, over uitroeiing en aard van je ondeugden, over deugd-oefening en geestelijke voortgang, ofwel boeken die in jou de innigheid versterken en je genegenheid jegens Christus en de hemelse dingen aanwakkeren. En als je soms om welke reden ook andere boeken leest, moet je terstond terugkeren naar onderwerpen van innigheid. Naarmate je gestadig in de Schriften studeert, geef je vorm aan je gemoed en je gevoel, en mediteer je er vaak over.

4. Ten tweede moet je opletten wanneer je leest. Wil immers een lezing vruchtbaar zijn, dan moet ze niet in een vloek en een zucht en op een willekeurig tijdstip plaatsvinden, maar in een tijd die hiervoor is vastgelegd. Een mens moet vóór alles ijverig zijn geest vanuit heilige lezing voeden. Dan heeft hij iets waarmee in zijn oefeningen zijn geheugen bezig blijft, wanneer hem niets beters invalt. Daarom moet lezing ons niet vasthouden in een louter bezigzijn met onszelf, maar ons verder voeren naar innige meditatie en geestelijke gebeden. Deze zullen door de bekoorlijkheid die ervan afstraalt, en door de toeneiging waartoe ze inspireren, aansturen tot daadkracht en degenen die eraan werken, op verrukkelijke wijze bezighouden.

5. Ten derde moet je opletten hoe je leest. Want er zijn er die een boek eerst helemaal doornemen, voordat ze eraan beginnen. Anderen bestuderen nu eens een bladzijde voorin, direct daarna een andere bladzijde in het midden of achterin, en zo gaan ze erdoorheen, precies zoals het hun uitkomt. Zoals iemand ooit zei: 'Het is een kieskeurige maag eigen om overal van te proeven. Maar dit is zo gevarieerd en divers dat het verontreinigt in plaats van voedt.'²⁷³ Maar jij, zorg ervoor dat jij voor jezelf een volledig boek uitkiest dat bij je voornemen past, je gedrag omvormt, je

²⁷³ *Itaque cum legere non possis quantum habueris, satis est habere, quantum legas. 'Sed modo' inquit, 'hunc librum evolvere volo, modo illum'. Fastidientis stomachi est multa degustare; quae ubi varia sunt et diversa, inquinant, non alunt.* Seneca, *Ad Lucilium*, Ep. 2, nr. 3-4, 49.

innigheid verdiept. Dit moet je, zoals gezegd, met de vreze des Heren als uitgangspunt, van voor naar achter bestuderen, met passende innigheid en met de vereiste eerbied.

6. Ten vierde moet je erop letten waarvoor of waarom je leest. En zoals in alle oefeningen moet zeker je voornaamste intentie de zuiverheid van hart zijn, niet het tijdverdrijf, niet alleen om te kennen, nog veel minder om gekend te worden, maar om er jezelf en anderen mee te helpen naar jouw vermogen. Daarom moet je, om directer de lezing op de zuiverheid te betrekken, altijd iets aan de lezing ontlenen dat bij je voornemen past, dat je geheugen bezighoudt, dat jou aanspoort tot voortgang. Zo ben je als een rein levend wezen dat herkauwen gewend is.

7. Maar ook andere vruchten kun je in de lezing zoeken. Zo kun je door nu eens te lezen, dan te bidden en dan weer te werken, van oefening wisselen en geestelijke tegenzin vermijden. Zo houd je jezelf in evenwicht. Leg je er daarom op toe in alles wat je steeds gewend bent te oefenen, een zeker genot te vinden. Want genot moet de arbeider aan het werk houden. Wees in alles beducht voor geestelijke walging. Dit moet voor jou in alles het enige doel zijn: dat je ervan geniet om in je inspanningen en oefeningen te volharden. Verder, om je lezing onmiddellijk op de zuiverheid te richten, moet gebed regelmatig de lezing onderbreken. Zo vorm je vanuit de lezing het verlangen en klim je vanuit het verlangen tot gebed op.

8. Tot zover over de lezing.

45. *Wijze van overwegen*

1. Men spreekt van overweging, wanneer je hetgeen je gelezen of gehoord hebt, in een ijverig herkauwen aandachtig door je geest laat gaan, en je daardoor je gemoed voor iets bepaalds in vlam zet of je verstand verlicht. Herkauw daarom, als je opklimt en al in hoop vordert, in je geest vaak en vooral wat jou tot voortgang in de zuiverheid helpt, wat jou van vreze vervult of wat de liefde doet toenemen.

2. Opdat je overwegingen vruchtbaar voor je zijn en je gemakkelijk went aan goede overwegingen, moet je aandachtig twee dingen onder ogen zien.

3. Het eerste is dat je je geest van enige nuttige meditatiestof voorziet, waardoor hij doelgericht voortgaat en met vrucht wordt beziggehouden. Zoals immers de heiligen zeggen, is je ziel als een molensteen: wat erop

gelegd wordt, vermaalt zij; als er niets opgelegd wordt, verteert ze zichzelf en raakt ze verstrikt in onbeduidende en nutteloze zaken. Als je je niet van tevoren op iets zekers of bepaalds vastbindt, waarop je kan terugvallen zolang zich geen nuttiger zaken voordoen, is het noodzakelijk daar wel innerlijk voor open te staan. Want je hart blijft gemakkelijk kleven aan wat zich zomaar aan je opdringt, als het niet tevoren al ergens strak op gericht is. Maar zelfs al heb je niets om op terug te vallen, neem je vaak voor innig te mediteren. Want voordat jou voor de geest komt waarover je wilt mediteren, gaat je voornemen verloren, verzwakt je wil en valt deze terug op nutteloze zaken.

4. Welke onderwerpen nuttiger voor je zijn om te overwegen en je tot opgang dienen, heb je boven gehoord. Dat zijn de herinnering aan je zonden, het besef van de dood, het laatste oordeel en de hellestraffen, de gedachtenis aan de hemelse heerlijkheid, aan Gods weldaden en aan het lijden van de Heer en dergelijke. Ook deze overwegingen kun je van tijd tot tijd variëren, door die te nemen welke bij de tijd passen en voor het moment je innigheid het best dienen. Bijvoorbeeld, pas je aan bij de Kerk door in de tijd waarin in de Kerk de gedachtenis van het lijden des Heren voltrokken of gevierd wordt, voor jezelf te mediteren over de bittere ervaringen en lijdensmomenten van Christus. Doe dat zo ook op andere hoge feestdagen van de Kerk, zodat je oefening, naar het advies van Sint-Bernardus, zich bezighoudt met de inhoud van het feest.²⁷⁴

5. Het tweede is, dat de mens – ofschoon hij zich te allen tijde en elk uur over zijn broosheid moet buigen, teneinde zijn ziel te vervullen met heilige overwegingen en met geestelijke en innige toeneigingen – op advies van Sint-Hiëronymus voor zichzelf enkele uren moet vastleggen, waarin hij meer in het bijzonder zijn ziel oefent door zijn geest op een of andere manier te onderzoeken en te verwarmen tot een geestelijk verlangen. Hiervoor past volgens Hiëronymus bij uitstek het middernachtelijk uur.²⁷⁵ Want in dit uur is de mens meer bezonnen, tot geestelijke oefening beter in staat en nog niet door wereldse beslommeringen in beslag genomen. Daarom moet de mens vooral in dit uur trachten zich op te wekken tot enige innigheid, omdat hij overdag vaak bij het verlangen blijft zoals hij het 's morgens opgewekt heeft. Daarom dus moet de mens met de grootste inspanning God om enige innigheid vragen, of zich door innige

²⁷⁴ Niet geïdentificeerd bij Bernardus.

²⁷⁵ Niet geïdentificeerd bij Hiëronymus.

oefening zelf beijveren deze in zijn hart op te wekken door zich in innige overwegingen te oefenen en zich op het lezen of zingen van zijn metten voor te bereiden.

6. Evenzo handele de mens 's avonds voor het slapen gaan. Want dan, *in de huivering voor een nachtelijk visioen, wanneer de slaap gewoonlijk de overige mensen overmant*, moet hij zelf des te nauwlettender de polslag van de goddelijke influistering zien te vernemen.²⁷⁶ Dan bidt hij de Heer na het dagelijks gewetensonderzoek, dat hij dan zal verrichten, dat Hij hem vergeeft wat hij verkeerd gedaan heeft en Hem dank brengt voor wat hij op lofwaardige wijze volbracht heeft. Maar ook tegen de vrees voor de nacht zal hij zich zwaarder wapenen met zuivere stemmingen en door innige gebeden. En als je de heilige Schrift op dat moment leest, houd je lezing dan vooral, zoals Sint-Benedictus adviseert, over een devoot onderwerp, dus niet over de historische boeken van het Oude Testament.²⁷⁷

7. Wat gezegd is over meditaties, zoals men die op vaste tijden afzonderlijk kan beoefenen, past eveneens heel goed bij alle oefeningen. Zo weet je, wanneer je het ene, wat dan ook, gaat oppakken en wanneer je je tot iets anders zult wenden, dat je een tijd hebt om te bidden en een tijd om te lezen, zodat alles ordelijk zijn weg vindt. Vandaar Sint-Augustinus: 'De beste leidraad is alle dingen op hun tijd en ordelijk te laten gebeuren, zodat deze niet door verwikkeling in chaotische verwarringen het menselijk gemoed verstoren.'²⁷⁸

46. Het gebed en de wijze van bidden

1. Waar je ook heen gaat, waar je ook bent, in huis, op het land, neem het gebed zelf altijd met je mee en neem er vaak je toevlucht toe.²⁷⁹ Wat het

²⁷⁶ Job 4,11–12.

²⁷⁷ Vgl. Benedictus, *Regula*, c. XLII, 134.

²⁷⁸ Augustinus, *De opere monachorum*, xviii.21, 378–380.

²⁷⁹ Het christelijk gebed is geworteld in de traditie van de heilige Schrift. 'Bidden' kan, afhankelijk van stemming (angst, nood, vreze, hoop, liefde, deemoed, bewondering, dankbaarheid) en inhoud, semantisch onderscheiden worden in bijvoorbeeld wensen, gunstig stemmen, smeken, zeggen, spreken, roepen, schreien, zuchten, wenen, loven, zegenen, jubelen, juichen, verheerlijken. Wezenlijk voor het gebed is dat de mens zich tot God richt, omdat Hij zijn schepper is en hem in stand houdt. Het gebed voltrekt zich in een sfeer van vertrouwen, in het besef van gehoord te worden. Aan dit vertrouwen hoeft echter een zekere bezorgdheid niet vreemd te zijn. Een mens kan, afhankelijk van een meer of minder antropomorf godsbeeld, in zijn gebed twijfelen, aandringen, uitdagen, onderhandelen. Naar zijn inhoud kan het gebed het hele leven betreffen, waarbij tijdelijke weldaden evenzeer als geestelijke gethematiseerd kunnen worden. Bidden om genezing van zieken, een goede oogst, bestraffing van vijanden

gebed betreft, moet je op vier punten letten. Ten eerste de stemming voor het gebed: wat voor soort stemming om te bidden je moet koesteren en wat voor manier van bidden je moet aanleren. Ten tweede: wat voor gebeden, korte of lange, je moet lezen. Ten derde: voor wie je moet bidden. Ten vierde: hoe je je moet gedragen bij het gebed en over de gespannen aandacht van je geest tijdens het gebed.

2. Wat het eerste punt aangaat, moet je daarom weten, dat de kracht en de deugd van het gebed voortkomen uit het gemoed van de biddende mens. Want God hoort meer het verlangen van het hart dan het geroep van de mond. Koester daarom altijd een zeker liefdevol verlangen en leer dit aan op de manier van de oefening of van de overwegingen waarmee je op dat moment bezig bent. Zo spruit je gebed steeds voort uit de grond van je hart, en komt het niet alleen van je lippen, maar altoos vanuit een stemming van vreze, weemoed, liefde, bewondering, dank, enzovoorts.

3. Kortweg, om een manier te hebben die past bij hetgeen hiervoor gezegd is: als je in een eerste onderzoek jezelf hebt onderzocht en je bent tot de bevinding gekomen dat je zonden talrijker zijn dan het zand van de zee, wek dan in jezelf een stemming van deemoed of weemoed en treed in de persoon van de dienaar die zijn heer heeft beledigd. Formuleer dan

of voorkoming van natuurrampen is niet van lagere waarde dan bidden om bekering van zondaars, verlossing uit het vagevuur, vergeving van zonden, aanschouwing van God of een godvruchtig leven. Naar zijn vorm kunnen in het gebed globaal vier typen onderscheiden worden: het lofgebed, het smeekgebed, het rouwmoedig gebed en het dankgebed. Bidden kan men persoonlijk (privaat) of in gemeenschap (liturgie), in stilte (inwendig gebed) of hardop (mondgebed), in vrije vormen (spontaan) of volgens gebedsformulieren (ritueel), langdurig (getijdengebed) of kortstondig (schieggebed), reciterend of zingend, op elk moment van de dag of op vaste tijden (na het opstaan, voor het slapengaan, voor en na de maaltijd), op elke plek van de aarde of in een speciale gebedsruimte. Het christelijk bidden wortelt naar inhoud en geest in het gebed dat Jezus Christus zijn apostelen geleerd heeft, het Onze Vader (*Mt* 6,9–13). Jezus' unieke relatie tot God geeft aan zijn bidden een eigen karakter, zoals dit bijvoorbeeld in het hogepriesterlijk gebed tot uiting komt (*Joh* 17). Het getuigt van een ononderbroken innige schouwing. Het Onze Vader geeft aan het bidden van christenen een bijzondere dimensie: het besef van kinderen van de ene Vader, dus elkaars broeders en zusters te zijn. Dit besef bevordert enerzijds de piëteit (relatie met God), anderzijds de socialiteit (respect voor medemensen) in het bidden. De grondhouding van het christelijk bidden is 'dat Gods wil moge geschieden', zoals in het Onze Vader (*Mt* 6,1) gezegd wordt en door Jezus in de hof van Getsemane (*Mt* 26,39) ervaren is. Eigen aan het christelijk bidden is de mediale plaats van Jezus Christus in de relatie God – mens: Hij is de middelaar tussen God en mens. Al het bidden ten slotte geschiedt 'door Christus, onze Heer. Amen', zoals vooral liturgische gebeden (oraties) bij voorkeur eindigen en beaamd worden. Tegen deze achtergrond zet Gerard Zerbolt vanuit de spiritualiteit van de Moderne Devotie in dit hoofdstuk zijn eigen accenten, die gemakkelijk te herkennen zijn en voor zich spreken.

vanuit een dergelijke stemming je gebed, en zeg: *Naar de overvloed van jouw erbarming delg mijn zondigheid.*²⁸⁰ Als je jezelf een tweede en derde keer onderzoekt, en je vindt je hart vervuld van kwade begeerten en zondige verlangens, wek dan opnieuw een stemming van deemoed en treed in de persoon van de zieke die de dokter ontbiedt, en zeg: *Genees, Heer, mijn ziel, want ik heb gezondigd.*²⁸¹ Zo ook: *Geen gezonde plek is er in mijn vlees bij de aanblik van jouw toorn, geen vrede in mijn botten. Want mijn ongerechtigheden zijn mij boven het hoofd gegroeid, enzovoorts.*²⁸²

4. Als je je bij de tweede opgang in de vreze oefent door overwegingen over de dood, het oordeel of de hel, wek dan een stemming van vreze en treed in de persoon van de aangeklaagde die *met angst en beven* voor de rechter staat, als iemand die zich gewonnen heeft gegeven en tegen wie een gerechtelijk vonnis zal worden uitgesproken.²⁸³ Zeg dan: *Wil mij niet vervloeken.*²⁸⁴ *Vel geen oordeel over je knecht.*²⁸⁵ Of: *Heer, niet in jouw woede, enzovoorts.*²⁸⁶ Als je je echter in de hoop oefent door het besef van het rijk der hemelen, wek dan een stemming van minne en bid uit de onstuimigheid van je hart met de woorden: *Eén ding vraag ik de Heer, dit verlang ik: dat ik mag wonen in het huis van de Heer.*²⁸⁷ Evenzo: *Zoals het hert dorst naar de waterbronnen, enzovoorts.*²⁸⁸ En zo voor andere stemmingen die je daaruit kunt opwekken en die je moet aannemen naarmate je oefening dit vereist en je overweging erom vraagt.

5. Wat betreft het tweede punt moet je weten, dat je soms langere, soms korte gebeden moet formuleren. Langere gebeden noemen wij de kerkelijke getijden en dergelijke, waartoe je om een andere reden verplicht bent of die je vrijwillig op je neemt.²⁸⁹ Vóór deze gebeden moet je altijd doen

280 Ps 50,3.

281 Ps 40,5.

282 Ps 37,4-5.

283 Ef 6,5.

284 Job 10,2.

285 Ps 142,2.

286 ...*straf mij, niet in jouw toorn tuchtig mij.* Ps 6,2.

287 Ps 26,4.

288 ...*zo dorst mijn ziel naar Jou, o God.* Ps 41,2.

289 Het gebed van de Kerk is bij uitstek het getijdengebed. Het wordt zo genoemd, omdat het bedoeld is om de tijd als schepsel Gods te heiligen. Het getijdengebed wordt voltrokken in de tijd en richt zich naar de verschillende tijdseenheden waaruit de dag, de week en het jaar bestaan. In theorie zijn daartoe de 24 uren die samen de dag vormen, verdeeld in eenheden van drie uren. Het getijdengebed bestaat in beginsel dus uit acht 'getijden' of 'uren' (*horae*). De christelijke dag begint om middernacht met de *metten* (0.00 uur), daarna volgen de *lauden* (3.00 uur), de *prime* (6.00 uur),

wat de profeet aanraadt, wanneer hij zegt: *Ik onderzocht mijn geest* enzovoorts, totdat je geest verwarmd wordt door innige overweging en vanuit de vreze, de weemoed of de minne enzovoorts een stemming van verlangen vormt.²⁹⁰ En dit vooral vóór de metten en de vespers, door meditaties te kiezen over het laatste oordeel, de eigen zonden, het stervensuur, de

de *terts* (9.00 uur), de *sext* (12.00 uur), de *noon* (15.00 uur), de *vespers* (18.00 uur) en de *completen* (21.00 uur). In de praktijk is dit theoretische schema vrijwel nooit gevolgd, maar werden verschillende uren samengevoegd zoals metten en lauden of prime en terts, of zoals terts en sext gecombineerd met de (conventuele of parochiële) mis of eucharistieviering. Ook de tijden voor de verschillende uren konden verschuiven, bijvoorbeeld in de zomer- en de wintertijd. Zo leverde het getijdengebed een globale dagorde op, waarbij men gemiddeld vijf maal per dag in de kerk bijeenkwam om dit 'goddelijk officie' (*officium divinum*) gemeenschappelijk te reciteren (*dicere*) of te zingen (*cantare*). Dit gebeurde in kloosters koorsgewijs. Hiertoe was het koor van de kloosterkerk aan de noordzijde en aan de zuidzijde in de lengte voorzien van zogenaamde koorbanken. De biddende gemeenschap voltrok de getijden op de wijze van 'koorgebed', dus in twee koren die elkaar afwisselden tijdens het bidden of zingen van de psalmen en de lofzangen. De verschillende 'uren' van het getijdengebed zijn opgebouwd vanuit het *psalterium* (boek der Psalmen) en bestaan uit meer of minder, langere of kortere elementen, zoals openings- en slotverzen, psalmen met antifonen, korte lezingen (kapittels) of lange lezingen (lecties), beurtzangen (responsories), lofzangen met antifonen en gebeden (oraties). In de middeleeuwen kende men meestal de psalmen uit het hoofd. Voor de wisselende teksten en gezangen beschikte men over diverse soorten koorboeken (*antiphonale*, *responsoriale*) in groot formaat, die op de *formae* (opstaande schuin aflopende voorzijde van de koorbank) gelegd werden. In de late middeleeuwen en vooral na de uitvinding van de drukkunst kwamen kleinere boeken in zwang, waarin op den duur alle voor het getijdengebed benodigde teksten waren samengebracht. Zo ontstond het brevier (*breviarium*), dat men ook voor het privé bidden (het 'brevieren') van de getijden kon gebruiken. Gerard Zerbolt was geen kloosterling, maar een broeder van het gemene leven. In het Heer-Florenshuis te Deventer bad men de getijden waarschijnlijk slechts ten dele gemeenschappelijk en ten dele privaat. In de begintijd van de Moderne Devotie was er groeiende behoefte onder seculiere christenen om aan het getijdengebed van de Kerk deel te nemen. Omdat zowel de taal (Latijn) als de omvang en complexiteit een groot probleem vormden voor wie niet tot de reguliere christenen (kloosterlingen) of de clerus (geestelijken) behoorde, ontwikkelde Geert Grote in de volkstaal een apart getijdenboek (*horarium*), dat door de moderne devoten breed verspreid werd. Hierin waren de voor gewone gelovigen belangrijkste getijden bijeengezet: getijden van Maria, getijden van de Heilige Geest, korte getijden van het heilig Kruis, getijden van de Eeuwige Wijsheid, lange getijden van het heilig Kruis, de zeven boetsalmen, litanie van alle heiligen, dodenvigilie. Dit getijdenboek bevatte voorin de kalender van het bisdom Utrecht en achterin een aantal gebeden, vooral voor rondom de communie. Het werd, behalve door seculiere christenen, vooral gebruikt door de semireligieuze gemeenschappen binnen de Moderne Devotie, met name de broeders en (vooral) zusters van het gemene leven en de tertianen en (vooral) tertiarissen van het Kapittel van Utrecht. De reguliere kanunniken en kanunnikessen die tot het Kapittel van Windesheim behoorden of verwante constituties volgden, waren kloosterlingen en dus tot het volledige getijdengebed verplicht.

²⁹⁰ ...zou de Heer mij voor eeuwig verstoten. Ps 76,7.

hellestraffen, de weldaden van God, het lijden van Christus, naar wat jou op dat moment passend lijkt.

6. Andere evenwel zijn korte gebeden, die de gelukzalige Augustinus in zijn *Brief aan Proba* schietgebeden noemt.²⁹¹ Deze moeten wij, zoals de heilige vaders gewoon waren, voortdurend bij de hand hebben, steeds met vurige verlangens uitstoten. Als wij vanuit de lezing een stemming opwekken, laten wij dan zeggen: *Moge de verklaring van jouw woorden begrip geven.*²⁹² Laat evenzo het gebed de overweging onderbreken, laat dit het werk onderbreken. In dit geval hoeft niet zo'n grote voorbereiding van de geest plaats te vinden en is het voldoende als de geest zich al door actuele innige meditatie enigermate tot God verheven heeft.

7. Over het derde punt moet je dit weten. Ofschoon wat voor het lichaam nodig is, ook aan God gevraagd moet worden, moeten wij veel uitvoeriger en vaker bidden om de goddelijke genade, om vergeving van zonden, om toelating tot het rijk der hemelen, om uitzuivering van ondeugden en verwerving van deugden. Maar het meest en zo goed als altijd moet ons die ondeugd voor ogen staan waartegen wij voornamelijk vechten, zoals verderop nog besproken zal worden. Om de vernietiging hiervan moeten wij met grote vurigheid bidden. Wel moet je niet alleen voor jezelf bidden, maar naar het voorbeeld van de universele Kerk moet je [ook] van tijd tot tijd bidden voor de gestorvenen in het vagevuur, voor je vrienden, of zij nu beproefd of gekweld, ziek of op reis zijn.

8. Over het vierde punt moet je het volgende weten. In kortere gebeden – die je zeker heel vaak zult slaken – is het nuttiger dat je, vanuit een bewuste gemoedsstemming of door middel van een bewust gestructureerde meditatie je in het gebed zo gedraagt, als sprak je met God in levende lijve. Vraag Hem dan genade of bevrijding van beproevingen. Formuleer uit jezelf woorden die passen bij je stemming, of neem woorden die al opgeschreven en geformuleerd en voor die stemming dienstig zijn.

9. Maar deze manier is bij langere gebeden moeilijker en het kost veel moeite om er je hoofd bij te houden. En daarom moet je innige aandacht hebben voor wat je leest en vandaaruit met mate uiting geven aan je

291 *Dicuntur fratres in Aegypto crebras quidem habere orationes sed eas tamen breuissimas et raptim quodam modo iaculatas, ne illa uigilanter erecta, quae oranti plurimum necessaria est, per productiores mores euanescat atque habetetur intentio.* Augustinus, *Ad Probam*, x.20, 62, rr. 8–11.

292 *Ps 118,130.*

stemming van innigheid die je in het gebed voelt, voortdurend bedacht op het gevaar van af te dwalen. Soms, wanneer in het gebed je geweten je geen rust laat en je door vrees bevangen ervoor terugdeinst Christus vertrouwelijk te aanbidden, wend je dan volgens de raad van de gelukzalige Job naar een van de heiligen en vraag hem voor jou te bidden.²⁹³ Dit type bidden heet smeekbede.²⁹⁴ Roep: 'Heilige Maria, bid voor mij; heilige Petrus, bid voor mij' en zo ook tot de andere [heiligen]. Neem voor korte en lange gebeden de tijd die ervoor staat. Korte gebeden zijn bij voorkeur aangewezen wanneer een beproeving je aangrijpt, opdat die je niet van je stuk brengt; wanneer je het huis uitgaat, *dat de Heer je in- en uitgaan moge behoeden*, zoals de heilige vaders volgens Hiëronymus plachten te bidden.²⁹⁵ Eveneens 'telkens wanneer je je van een zonde bewust wordt, hetzij door een aanwijzing van een ander, hetzij door zelfonderzoek'.²⁹⁶

47. *Hier begint de derde opklimming, waardoor wij
bij het bestrijden van ondeugden van deugd tot deugd opklimmen
en de ontwrichte vermogens van de ziel opnieuw hervormen.
Vooral over twee belemmeringen voor de geestelijke
opgang bij mensen die aan het opklimmen zijn*

1. Terecht beschrijft de profeet het hart van de mens als hoog.²⁹⁷ Tot zijn uiterste hoogte of hoogste top kan men niet zonder vele opklimmingen geraken. Geen wonder dat het hart hoog genoemd wordt, want het

²⁹³ Vgl. *Job* 5,8; 8,5; 9,15; 33,26. Eigenlijk zijn het vrienden van Job, die hem aanraden zich tot God te wenden.

²⁹⁴ Vgl. *1 Tim* 2,1: 'Allereerst vraag ik dat er voor alle mensen gebeden wordt, dat er smeekbeden, voorbeden en dankgebeden voor hen worden uitgesproken'. Zie voor een typologie van het bidden ook noot 279 en 289.

²⁹⁵ *Ps* 120,8.

²⁹⁶ Vgl. Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 22, *Ad Eustochium*, 143–121.

²⁹⁷ Vgl. *Ps* 63,7b: 'Diep als een afgrond is het hart van de mens'. Met 'de profeet' (*propheta*) bedoelt Gerard Zerbolt de psalmist. – In deze alinea komen twee kernbegrippen voor die hier nauw met elkaar samenhangen: *cor* ('hart') en *mens* ('geest'). Het Latijnse woord *cor* kan behalve 'hart, gemoed, gevoel' ook 'geest, verstand, inzicht' betekenen. In de relatie met *mens* ('denkvermogen, verstand, geest') krijgt *cor* iets van de semantische lading van *mens* en omgekeerd. In deze alinea noemt Zerbolt niet alleen 'het hart van de mens hoog' (*cor hominis altum*), wat evengoed 'diep' zou kunnen heten, maar ook 'de menselijke geest een hoge berg' (*altus mons est humana mens*). Zo ontwaren wij een werkelijkheid, waarin de *geest* van de mens als een 'hoge' berg beschouwd of ervaren kan worden, omdat – door de aantrekkingskracht van de goddelijke Minne – het 'diepe' verlangen van zijn *hart* de top van zijn geest bereikt heeft. De geest schouwt God, om zo te zeggen, met de ogen van het hart.

opperste puntje ervan zou, als het in de juiste relatie tot God gebracht was, Hem zonder middel aanraken en alleen aan Hem ondergeschikt zijn.²⁹⁸ Dan zou je, als je in het opperste deel van je geest zou staan, van zo hoog omzien, dat je God zelf kon onderscheiden, hoewel niet naar zijn wezen; dit vanwege je onbekwaamheid of omdat je ogen nog onzuiver en zwak zijn. Daarom is de menselijke geest een hoge berg, waarnaar wij in ons hart opklimmingen voorbereiden. Kwam de inspanning nu alleen nog maar van de hoogte van de opgang en van de veelheid aan tussenstappen in de opklimmingen. Was de weg maar eens vrij van vijanden, en was hij maar vlak en recht om erop te wandelen.

2. Maar nu zijn er twee zaken die de meeste hinder veroorzaken en ons van de opgang aftrekken, namelijk de vele vijanden die de opgang blokkeren en de onbekendheid met de wegen.

3. Want *de weg die naar het leven voert, is nauw*, rechts en links omsingeld door vijanden, die degenen die over deze weg opklimmen, ernstig verwonden door vurige pijlen af te schieten.²⁹⁹ Immers, deze vijanden die de weg blokkeren, hebben de bedoeling met pijl en boog diegene te treffen die streeft naar een onbesmet hart en naar zuiverheid van hart. Zelfs boeien – dat wil zeggen, neigingen tot minderwaardige zaken – leggen zij hun aan de voeten om hen zo met hun strikken omlaag te trekken of hen, van rechts of van links, van de koninklijke weg naar beneden te storten. Zo zie je er duizend rechts van deze weg vallen en tienduizend links ervan.³⁰⁰ Vandaar dat deze vijanden samen *hebben afgesproken hun strikken te verbergen*. En zij hebben ze zo verstopt, dat zij konden zeggen: *wie zal ze zien?*³⁰¹

4. Maar ook deze weg heeft veel zijpaden. Want rechts en links van deze weg zijn rondom veel paden die goed schijnen te zijn, maar de laatste leiden naar de hel. De vijanden echter zijn vaker geneigd te bedriegen met een valse route dan te overvallen met een heftige beproeving. Want de ondeugden zelf kleden zich vaak in de glans en de luister van deugden

298 Gerard Zerbolt kent het eigene van de mystieke aanraking: een geraaktheid 'zonder middel' (*immediate*), direct, zonder onderscheid. Een dergelijke geraaktheid kan een eenmalig of incidenteel gebeuren zijn, maar ook een doorbraak teweegbrengen, waardoor zich een mystieke weg aftekent die de mens voor langere tijd – vaak voor zijn hele verdere leven – zal bezighouden.

299 *Mt* 7,14.

300 Vgl. *Ps* 90,7.

301 *Ps* 63,6.

en voegen zich bij de beklimmers als kwamen ze van elders en niet van de kant van de tegenstanders. Precies zo hebben de mannen van Gibeon het volk van de Heer bedrogen.³⁰²

*48. Hoe ondeugden de vermogens van de ziel bezet
houden en de mens bij het geestelijk opklimmen hinderen*

1. Zoals wij hierboven al gezegd hebben, zijn er krachten en vermogens van de ziel – het begeervermogen, het weerstrevend vermogen en het gevoelsleven – die de mens door God gegeven zijn. Zo dikwijls de mens zelf naar boven wilde klimmen of naar beneden afdalen, waren het deze vermogens die hem in zijn opklimming en afdaling zonder inspanning en zonder vrees voor vijanden in alle rust zouden moeten meevoeren.

2. Maar in de val van de eerste mens werden die krachten zelf ontregeld en zijn het tegenkrachten geworden: onze vijanden hebben er hun leger-tenten opgeslagen. De hoogmoed, die immers de koningin van de ondeugden en de eerstgeborene van de Satan is, woont nu zelf in het bolwerk van deze vermogens, bovenin de top. Bij de overige toeneigingen, vermogens en begeerten, die de weg markeren waarlangs je moet opklimmen, heeft zij zeven leiders uitgezet, dat zijn de zeven kapitale ondeugden, om de weg te bewaken. Zij zitten de mens bij het opklimmen op de hielen.

3. Zoals blijkt uit hetgeen boven gezegd is, voert de weg van de opklimmingen rechtstreeks door het kamp van het begeervermogen, het weerstrevend vermogen enzovoorts. Dit kamp is ten gevolge van de val van de eerste mens, om zo te zeggen, bezet door vijanden, zoals gulzigheid, wellust enzovoorts. Daarom moet je achtereenvolgens tegen die ondeugden die in de voornoemde vermogens schuilen, de strijd aangaan en tegen de begeerlijkheden die vanuit de eerste neergang in ons opstaan, voortdurend vechten. Zo wordt de derde opklimming, waarvan wij de etappen nu bepalen, om zo te zeggen, afgezet tegen de eerste neergang in Adam.³⁰³ Die opklimming is evenwel niet hoger dan de boven voorgegeven opklimmingen; ze loopt er evenwijdig mee. Het gaat om één en dezelfde

³⁰² Zie *Joz* 9. De stad Gibeon of Gabaon werd oorspronkelijk door Chivwieten bewoond. Zij wisten zich op bedrieglijke wijze te verzekeren van een verbond met de Israëlieten, toen deze Kanaän binnentrokken. Op grond van dit verbond werden de Chivwieten door de Israëlieten onder leiding van Josue tegen een aantal Kanaänitische koningen verdedigd.

³⁰³ 'de eerste neergang in Adam' (*primum descensum in Adam*): de zondeval, erfzonde, erfschuld. Vgl. *Gn* 3.

opklimming onder verschillende opzichten, die gepaard gaat met verschillende wijzen van oefenen. Zij bevordert en helpt de eerdere opklimmingen; ze geeft er richting aan en bereidt ze voor. Zonder haar kan niemand in de voornoemde opklimmingen ook maar een stap zetten.

49. Over sommigen die de ondeugden achter zich laten en zich wijden aan andere geestelijke praktijken. Het ontstaan van de toeneiging

1. Gedwaald hebben sommigen, maar de kortste *weg naar een stad, een woonplaats, hebben zij niet gevonden*.³⁰⁴ Zij stonden toe dat de ondeugden in hen bleven heersen en begonnen hun opklimming met overdreven devoties en hooggestemde, zware geestelijke oefeningen. Want op een uur dat zij het niet vermoedden, zijn zij met vijandelijke hinderlagen en jagersstrikken verschalkt. Te laat werden zij gewaar dat het niet veilig is te huizen met de slangen van de begeerlijkheden en de vertrouwde impulsen van de ondeugden. Zoals de heilige Gregorius zegt: ‘Sommigen, die het verloop van de strijd niet kennen, verzuimen de gulzigheid te bedwingen en richten zich al meteen op geestelijke dingen. Zij presteren veel dankzij grote krachtsinspanning. Toch verliezen zij, eenmaal door het vlees gelokt, alles wat zij zich zo dapper ontzegd hadden. En omdat zij hun buik niet weten te temmen, raken alle deugden tegelijk bedolven onder de begeerte van het vlees.’³⁰⁵ Op dezelfde manier moet over de andere ondeugden gesproken worden.

2. Dit is de veiligste weg, hierin ligt de zekerste devotie, de heerlijkste en zuivere toeneiging: wanneer wij – na de ongeregelde neigingen uit onze ziel verdreven te hebben – ons in de innerlijke werkzaamheid van de deugden vermeien. Want dit is pas echt je verblijden in de Heer: je vermeien in liefde, kuisheid en deemoed. Andere devoties kunnen immers soms bedrieglijk zijn.

3. Voorwaar, om hierin met enig onderscheid te kunnen oordelen, althans voor dit moment, moet men weten dat onder devotie als wijze van leven wordt verstaan: een tedere toeneiging of gevoelvolle toenadering tot het goede, of een opwekking die zachtjes het gemoed meetrekt. Een dergelijke genietende gemoedsaandoening kan tweërlei zijn of op twee manieren ontstaan, zoals het voor deze wijze van leven volstaat. Want

³⁰⁴ Ps 106,4.

³⁰⁵ Gregorius Magnus, *Moralia*, xxx, xvii.59, 1530, rr. 34–39.

soms komt een dergelijk gevoel plotseling op en gaat het snel weer over, ofschoon het je soms hevig aanpakt. Dat schijnt voort te komen uit het verlangen naar iets dat men nastreeft of graag heeft. Bijvoorbeeld, wanneer een mens iets heerlijks wordt voorgesteld, hetzij van buitenaf via het gehoor, hetzij van binnenuit door een aandrif, dan wordt onmiddellijk zijn liefdesstreven hiernaartoe getrokken. Daarop volgt een impuls om eraan toe te geven, en dit heet verlangen; of afweer om het van de hand te wijzen, en dit heet weerzin. Op die manier hebben beginningen voor het goede vaak devotie of ten aanzien van het kwaad ook wel lichte toeneiging, zonder dat dit een aantasting is van de gave Gods, die vanuit den hoge dikwijls wordt ingestort. Ja, op deze wijze hebben zelfs de meest wereldse mensen en zij die in doodzonden leven, dergelijke toeneigingen. Het meest echter komt dit voor bij vrouwen en slappelingen, die in hun hartstocht onstandvastig en in hun verlangen wispelturig zijn. Dikwijls worden zulken, zodra zij over het rijk der hemelen horen, door het verlangen ernaar bewogen. Maar ook roemzucht verwekt vaak een hevig verlangen dat zoet is als honing, maar met venijn bestreken is.

4. Op deze wijze worden ijdele mensen geroerd, als zij horen lezen over een sterke strijder: om de kracht waarvan zij horen, vatten zij liefde voor hem op. Als zij daarna vernemen hoe hij overwonnen en verslagen is, worden zij door medelijden bewogen en schreien zij soms veel loze tranen. Met hetzelfde gemak als waarmee veel mensen voor een ogenblik en onverwacht genegenheid voor iets goeds koesteren, krijgen zij daarentegen plotseling jegens de wereld of het vlees aandrang tot gulzigheid of wellust. Vandaar dat er velen zijn die in hun verblinding dergelijke toeneigingen in alle toonaarden als grote devoties ophemelen. Maar zelfs al zou dergelijke genegenheid de roemvolle mensheid van Christus betreffen, dan nog moet niemand menen dat daarin de verdienste van de liefde of van de ware innigheid gelegen is. Zo'n genegenheid verdient alleen serieus genomen te worden, voor zover wij er ongeregelde toeneigingen en zondige hartstochten door kunnen uitroeien of uitdoven, zoals boven ook al is aangeroerd.

5. Toch moet een dergelijke genegenheid niet worden afgewezen, maar aangestuurd en aangewend zowel tot steun voor de liefde als tot hulp tegen zondige toeneigingen. Maar de verdienste van de liefde en van de ware innigheid moet niet daarin gedacht of gelegd worden. Vandaar Hugo in zijn boek *Over de minne*: 'Meen niet dat de minne te schatten is naar de kortstondige gevoelens voor God, maar veeleer naar de gestadige

gesteldheid van de menselijke wil.³⁰⁶ Velen echter worden hierin bedrogen, omdat zij in deze gevoelige liefde of gevoelvolle toeneiging verdienste en volmaaktheid zoeken. Maar zoals je uit de reeds besproken ontstaansreden kunt opmaken, wordt degene die minder liefheeft en minder volmaakt is, ook waar het gaat om de mensheid van Christus en dergelijke soms méér door gevoelige liefde of een soortgelijke tedere toeneiging geraakt. Want je bemint niet voor zover je deze liefde voelt en voor zover je in die staat lijkt te beminnen, maar voor zover je in de deugden, met name in deemoed, geduld en andere deugden en in de minne geworteld bent en je in het onderhouden van de geboden trouw gedraagt.³⁰⁷ Zo'n tedere geneigdheid tot God is zelfs soms lichamelijk van aard en bedrieglijk; ze ligt meer op het niveau van het menselijke dan van de genade, is meer van het hart dan van de geest, eerder iets van het gevoel dan van het verstand. Daardoor ontvlamt ze meer voor het minder goede en minder voor het betere, meer voor wat haar smaakt dan voor wat haar echt helpt.

6. Er bestaat nog een ander soort innigheid: wanneer men bijvoorbeeld na lange strijd, na veel oefeningen, met medewerking van de goddelijke genade de ondeugden zelf onder het gezag van de rede heeft geplaatst, dan is men met een natuurlijke geneigdheid tot het goede bekleed en vindt men daarin stilaan behagen en rust. Deze innigheid is niet van voorbijgaande aard, maar als het ware in de ziel ingestort en door een deugd-zame houding in haar geworteld. Ze is steeds bereid te voldoen aan Gods welbehagen, door wat dan ook te doen of te dulden. Als dit gebeurt met tedere toeneiging en genot, dan is er sprake van ware innigheid en een duurzame, blijvende wilsgesteldheid, die men bijna als minne moet waarderen. Naarmate je ondeugden verdelgt en in deugden groeit, neem je in deze innigheid toe, tenzij ze jou door een beschikking van God onttrokken wordt.

306 *Non enim secundum momentaneos affectus Dei aestimandus est amor, sed potius, secundum continuam ipsius uoluntatis humanae qualitatem.* Aelred, *Compendium*, c. 15, 195, rr. 3–5. – *Sciendum uero quod non secundum... qualitatem.* Aelred, *De dilectione*, 4, 244, rr. 34–36.

307 Zerbolt waarschuwt hier nadrukkelijk voor een gevaar dat vooral beginnelingen op de geestelijke weg bedreigt: dat het gevoel van te beminnen hetzelfde zou zijn als het beminnen van God. Dit gevoel is dus een onbetrouwbaar criterium voor de ware liefde tot God.

50. *Drie deugden die nodig zijn voor wie echt willen strijden tegen ondeugden, namelijk daadkracht, strengheid en goedheid*

1. Daarom, bedrieg jezelf niet. Meen niet dat je kunt opklimmen, tenzij je je inspant om de ondeugden uit te roeien. Want in jezelf vind je geen goed, dat wil zeggen: voor zover het je lichamelijke betreft.³⁰⁸ Maar de gebreken zelf hebben in jou hun leger tent opgeslagen tegen jou op het terrein van je streefvermogen en je weerstrevend vermogen. Je hebt alleen je eigen wil, want het willen ligt bij jou. Daarom is het nodig je wil te bewapenen tegen al dergelijke soorten ondeugden. Ze hoort zowel rechts als links bewapend te zijn. 'Laat dit haar wapens zijn: daadkracht, strengheid en goedheid'.³⁰⁹

2. Daadkracht wordt door Bonaventura omschreven als 'een innerlijke kracht die alle nalatigheid verdrijft en de ziel in staat stelt om waakzaam, met zelfvertrouwen en tact goede werken te doen'.³¹⁰ 'Strengheid is een innerlijke kracht die alle begeerlijkheid bedwingt en de ziel geschikt maakt en aanvuurt tot liefde voor hardheid, armoede en geringheid'.³¹¹ 'Goedheid is een innerlijke zachte kracht die alle kwaadaardigheid uitsluit en de ziel bereid maakt tot welwillendheid, geduld en innerlijke vreugde'.³¹² Laat dit je drie wapens zijn. Wees met name vastberaden in het verwerpen van nalatigheid, flink genoeg om zelfs een hard en zwaar karwei aan te vangen.

3. Wees vervolgens streng, zoals wanneer je de strijd tegen de ondeugden bent aangegaan en hun kracht in jezelf ervaart, die je anders nauwelijks kunt voelen. Weet dan niet van wijken of vluchten, maar ga krachtig voort op de ingeslagen weg; treedt allerstrengst op tegen de begeerlijkheden, om ze te verdelgen, totdat ze bezwijken.

4. Ten derde, wees vriendelijk, zoals bij herhaaldelijke verwonding en veel tegenslag. Val dan niet in innerlijke verwarring, in mistroostige droefheid, in gevoelens van vernedering en in wanhoop.

5. Als je deze drie wapens hebt, laat het dan niet jouw zorg zijn dat je maar met weinig bent tegen zo'n leger van ondeugden. Van de hemel immers komt de zege en het is even moeilijk voor de Heer in veel als

308 Vgl. *Rom* 7,16–18.

309 Vgl. Bonaventura, *De triplici via*, 1, 1,8, 104.

310 Bonaventura, *De triplici via*, 1, 1,9, 104.

311 Bonaventura, *De triplici via*, 1, 1,9, 106.

312 Bonaventura, *De triplici via*, 1, 1,9, 106.

in weinig te overwinnen. Merk op hoe Jonathan, de zoon van Saul, met zijn wapendrager zo velen versloeg; hoe Judas de Machabeeër, zijn broers Jonathan en Simon, Gideon en veel andere flinke soldaten met slechts weinigen hetzelfde deden, doordat zij niet in zichzelf, maar in de Heer hun hoop stelden.³¹³

51. Hoe nuttig of nodig het is voor iemand die in geestelijke oefeningen vordering maakt, een geestelijk begeleider te hebben

1. Zoals je gehoord hebt, zijn er voor de reeds besproken opklimmingen vele wegen. Daaronder wordt de weg die ten leven leidt, moeilijk onderkend. Ga daarom niet opklimmen zonder leidsman, begin niet te lopen zonder een meester die én de weg kent én met de sluwheid van de vijand niet onbekend is. God pleegt een mens vaak door bemiddeling van mensen te onderrichten en hun wenken te geven voor de steile opklimmingen en de juiste wegen. Wee hem die op zichzelf vertrouwt en zonder meester alleen op weg gaat. Want gemakkelijk valt hij in de strikken van de jagers en als hij daarin raakt, heeft hij niemand die hem eruit haalt. Tot onze verdeemoediging wil God dat wij leiders volgen.

2. Zo heeft Hij door Mozes als leider het hele volk van Israël naar het land van belofte geleid. Het volk deed alles op zijn advies en gaf gehoor aan zijn vermaning.³¹⁴ Zo wordt Loth niet uit zichzelf maar door een engel als gids gedwongen uit Sodom weg te gaan en de berg op te klimmen.³¹⁵ Zo gaf Christus niet zelf aan Cornelius onderricht, maar bestemde Hij Petrus ertoe deze te onderrichten.³¹⁶ Zo leidde Hij Paulus naar Ananias.³¹⁷ Dit is wat die vrome eunuch zei, toen hij in de reiswagen Jesaja las: *Hoe kan ik begrijpen*, zei hij, *als niet iemand het mij uitlegt?*³¹⁸ Tal van dergelijke teksten vind je in de Schriften.

3. Daarom, als je in je hart opklimmingen voorbereidt om naar de hemel op te klimmen, kies dan zelf een leidsman uit, een geestelijk mens, door wiens onderricht, vermaning en ondervraging je al je oefeningen ijverig probeert te voltooien en te vervullen. Dit is een hoogst veilige leer en de vanouds beproefde opvatting van de heilige vaders.

³¹³ Vgl. *1 S* 14,1-15; *1 Mak* 3,17-18; *Re* 7,2-7.

³¹⁴ Vgl. *Dt* 31,6-8.

³¹⁵ Vgl. *Gn* 19,15-22.

³¹⁶ Vgl. *Hnd* 10,1-8.

³¹⁷ Vgl. *Hnd* 9,10-19.

³¹⁸ Vgl. *Hnd* 8,26-39.

52. *Wie tegen de acht kapitale ondeugden vecht,
vecht in zekere zin tegen alle ongeregelde toeneigingen*

1. Als je dus de wapens opgenomen hebt en de leidsman die jou in raad en richting voorgaat, gevonden hebt, is het tijd om de strijd aan te binden. Dan moet je ten strijde trekken tegen alle ongeregelde toeneigingen, die vooral voortkomen uit ontwrichting van de zielekrachten ten gevolge van je eerste neergang uit de oorspronkelijke gerechtigheid. Hoe talrijk de zondige neigingen van de ziel ook zijn om je van je opgang weg te trekken, slechts één is de koningin en er zijn zeven bevelhebbers waar alle andere zondige hartstochten uit voortkomen. Als deze overwonnen zijn en de tegenovergestelde deugden in hun plaats zijn geïnstalleerd, komen alle ongeordende verlangens tot rust. De vermogens worden op een of andere manier hersteld door de strijd tegen die acht, terwijl hun boze influisteringen door de teugel van de rede gebreedeld worden.

2. Dit zijn de acht ondeugden. Ze worden soms principale ondeugden genoemd, omdat ze de prinsen van de overige ondeugden zijn; soms ook kapitale ondeugden, omdat de andere ondeugden er van nature uit voortkomen. Zulke ondeugden die er van nature uit voortkomen, worden hun dochters genoemd. Soms heten zij doodzonden, inzover zij [de ziel] met dood door schuld doden en vervreemden van het genadeleven en van God, die het ware leven is. Toch zijn deze acht niet altijd dodelijk, zelfs niet vanuit hun eigen aard. Het zijn deze acht: hoogmoed, roemzucht, traagheid, afgunst, wraakzucht, hebzucht, wellust, gulzigheid.

53. *Wijze van strijden tegen de ondeugden en dat de mens niet
tegen alle tegelijk moet vechten, maar tegen één principale ondeugd*

1. Je moet evenwel niet tegen al die ondeugden tegelijk ten strijde trekken, net zo min als je de voornoemde opklimmingen tegelijk kunt ondernemen. *Niet in één jaar*, zegt de Heer, *zal Ik hen uit jouw aangezicht verstoten, maar langzaamaan, zodat de aarde niet in een woestenij wordt omgezet.*³¹⁹ Volgens de traditie van de heilige vaders moet je daarom de volgende strategie volgen, wanneer je de strijd tegen deze ondeugden gaat aanbinden.

2. Ten eerste, ga vóór alles in nauw overleg met jezelf over de eerder gegeven onderzoeksmethode na wat voor ondeugden in je schuilen of aan het licht treden. Vervolgens, welke ondeugden in jou sterker zijn en je

³¹⁹ Ex 23,29.

meer schaden. Daarna, welke middelen tegen de onderscheiden ondeugden het meest werkzaam zijn. Als dit gedaan is, moet je de strijd aangaan tegen de ene ondeugd die de overige in gevaar voor jou overtreft.

3. Bind daarom de strijd tegen die ene principale ondeugd aan, tracht die met alle krachten uit te roeien, stel alles met zorg in het werk om haar terug te drijven en te overwinnen. Roep tegen haar voortdurend God te hulp, laat haar in het gebed jou altoos voor ogen staan, stort onophoudelijk tranen ter wille van haar uitroeiing, zend innig diepe verzuchtingen tot God op. Je moet evenwel niet zodanig tegen die ene ondeugd strijden, dat je de overige niet meer bestrijdt. Nee, je moet in hoofdzaak tegen die ene vechten, zodat je ten aanzien van ondeugden in het algemeen toch bezorgdheid en afkeer bewaart. Inderdaad, naarmate je tegen één daadkrachtiger en wijzer vecht, zul je in het algemeen meer afkeer krijgen van alle ondeugden.

4. Op natuurlijk vlak worden ten gevolge van verschillende vermenging van de vier lichaamssappen – namelijk bloed, gele gal, slijm en zwarte gal – diverse natuurlijke verbindingen tot stand gebracht.³²⁰ Zo moet je ook weten, dat er in de verschillende mensen, naar de innerlijke mens gemeten, ten gevolge van verschillende vermenging van gemoedsbewegingen en door verzwakking van krachten bij verbranding in het natuurlijk vlak, diverse morele disposities of zedelijke neigingen en verschillende zondige, of zelfs deugdzaam disposities bestaan. Vandaar dat de een meer geneigd is tot ontucht, de ander meer tot opvliegendheid. En vaak heeft de mens één bepaalde neiging, om zo te zeggen één massieve geneigdheid waar de overige ondeugden als het ware uit voortkomen, althans merendeels. Het is misschien niet ongerijmd hier van een morele constitutie te spreken. Immers, de een is droevig, de ander verlegen, een derde

³²⁰ Gerard Zerbolt maakt in deze alinea gebruik van de antieke, door de Griekse geneesheer Hippocrates van Kos (460–370 v. Chr.) ontwikkelde humoraalpathologie, die nog in de late middeleeuwen algemeen als ziekteleer gold. De vier lichaamssappen zijn bloed (Lt. *sanguis*), gele gal (Gr. *cholè*), slijm (Gr. *phlegma*) en zwarte gal (Gr. *cholè melaina*). Hiermee corresponderen de vier temperamenten (sanguinisch, choleric, flegmatisch en melancholisch) en de vier elementen (lucht, vuur, water en aarde). Volgens deze ziekteleer was ziekte een kwestie van gebrek aan evenwicht tussen de vier lichaamssappen, mogelijk ten gevolge van verkeerde voeding of een leefwijze die niet paste bij het temperament van de zieke, zijn erfelijke aanleg of zijn klimatologische en geologische leefsituatie. Medicatie was uiteraard op genezing gericht en bedoeld om het evenwicht tussen de lichaamssappen te herstellen. Ze bestond uit voedingsvoorschriften, verstrekking van medicinale kruiden en persoonlijke adviezen betreffende beweging, lichaamshygiëne en massage. Zie K.E. Rothsuh, *Konzepte der Medizin in Vergangenheit und Gegenwart* (Stuttgart, 1978) 185–187.

gecompliceerd, een vierde overdreven precies, een vijfde klaagziek, een zesde lam geslagen in zijn oefeningen, een zevende bezeten. Dit komt naar het schijnt allemaal voort uit innerlijke wanorde ofwel van de ziel, ofwel van de organen; het beeld past aardig bij zwaarmoedige mensen. Een ander echter is blij, wild, vrolijk, losbandig, enzovoorts. Eenieder moet op de manier die eerder besproken is, zijn innerlijke toestand zorgvuldig onderzoeken en dienovereenkomstig opklimmingen inzake deugden in zijn hart regelen, middelen tegen ondeugden stelselmatig inoefenen, altijd zijn zondige neiging als verdacht beschouwen en deze in alles op bevel van de rede beteugelen.

5. Wanneer je die ene ondeugd, waar boven over gesproken is, door innige oefening en moedige strijd zo verlamd hebt, dat zij aan de rede gehoorzaamt en zich aan geen tegenspraak waagt, maar zodra zij zich laat horen, onmiddellijk door het regime van de rede zonder strijd beteugeld wordt, dan moet je een andere ondeugd die jou bedreigt, met gelijke ijver onderzoeken en op gelijke wijze bestrijden. Meen echter niet dat je enige ondeugd in jezelf met wortel en al kunt uitroeien, zonder er opnieuw met minstens een algemeen gevoel van bezorgdheid en afkeer tegen te moeten vechten. Want, zo zegt Bernardus, ondeugden 'eenmaal gesnoeid, botten weer uit; uitgerukt, komen ze weer op; uitgedoofd, worden ze weer aangewakkerd; in slaap gesust, ontwaken ze weer'.³²¹

54. Dat de ondeugden naar de verscheidenheid van hun aard op verschillende manieren bestreden moeten worden. Waarin die verscheidenheid van ondeugden bestaat

1. Over de wijze waarop tegen ondeugden gestreden moet worden, dient men nog het volgende te weten. Tegen de acht voornoemde ondeugden en die welke eruit voortkomen, moet men niet op dezelfde manier vechten. Maar zoals de ondeugden verscheiden van aard zijn, zo moet ook de bestrijding ervan gevarieerd worden aangepakt. Want lichamelijke ondeugden overwin je het best door elke gelegenheid daartoe te ontvluchten en door je te onttrekken aan alles wat ermee te maken heeft. Geestelijke ondeugden overwin je juist het best door gelegenheden aan te grijpen waardoor ze geprikkeld en tegendraads worden, en door er krachtig weerstand aan te bieden.

³²¹ Bernardus, *Super Cantica canticorum II*, sermo 58, IV.10, 133, rr. 23–24.

2. Ten tweede, houd bovendien rekening met een ander verschil in karakter van de ondeugden. Er zijn namelijk bepaalde ondeugden die altijd uit andere voortkomen en zonder andere ondeugd uit zichzelf niet optreden. Zo'n ondeugd is de afgunst. En tegen deze ondeugd moet je op een andere manier ten strijde trekken dan tegen die waar ze haar ontstaan aan ontleent.

3. Ten derde, let op nog een verschil in ondeugden en op de aard van de beproevingen. Want er zijn ondeugden die duidelijk ten kwade leiden en de ziel met hun geweld willen overvallen, zoals wellust of wraakzucht. Die moet je met moeite en pijn weerstaan. Er zijn andere die je weliswaar niet door hun geweld meeslepen, maar je door verleiding bedriegen. Zulke ondeugden gaan vaak zelfs tegen de begeerte in, zoals verleiding tot overdreven nachtwaken, vasten en dergelijke. Hier komt niet zozeer innerlijke kracht van pas als wel onderscheiding. Daarom is volgens Bernardus 'in dit opzicht weten hetzelfde als overwonnen hebben, geloven hetzelfde als overwinnen'.³²²

4. Er zijn nog andere ondeugden, die zowel door hun geweld dwingen als door een schijn van goedheid bedriegen, zoals bijvoorbeeld ongebreidelde preeklust.³²³ Onder de dekmantel van zielenheil misleidt zij, door verlangen naar lof en door zucht naar aanzien dwingt zij. Dit is de gevaarlijkste beproeving. Daarom is het hier op de eerste plaats nodig te weten en te geloven dat het om een beproeving gaat. Toch is dit te weten of geweten te hebben niet hetzelfde als het overwonnen te hebben. Maar het is ook nodig haar dwingelandij met inspanningen en oefeningen te beteugelen.

*55. Dat er drie opgangen tegen elke ondeugd zijn,
dat wil zeggen, drie voortgangen naar de tegenovergestelde deugd*

1. Laten wij nu afdalen naar de afzonderlijke gevechten tegen de onderscheiden ondeugden, nu wij voor jouw zekerheid het bovenstaande over de strijd tegen de ondeugden in het algemeen vooraf hebben laten gaan. Eerst moet je echter weten dat je welke ondeugd je ook aanpakt, in je hart

³²² Gérard Zerbolt, *De ascensionibus*, 2006, 324 refereert onjuist: Bernardus, *Super Cantica canticorum II*, sermo 58, IV.10, 133, rr. 23–24. Niet geïdentificeerd bij Bernardus.

³²³ Hier bedoelt Gerard Zerbolt het euvel, waartegen hij een afzonderlijk geschrift heeft gepubliceerd, namelijk *Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante* ('Geschrift voor iemand die op ongeregelde wijze wijdingsgraden en preeklicentie ambieert'). Hyma, 'Scriptum', 1927.

opklimmingen moet plannen en enkele stappen vooruit moet gaan. Dan weet je pas hoeveel op- of neergang je maakt in die deugd, respectievelijk ondeugd.

2. Zo kun je in je strijdplan tegen ongeacht welke ondeugd drie fasen onderscheiden. De eerste is die van de beginnelingen. Deze hoort bij de eerste etappe van de opklimming tot de zuiverheid van hart, welke gelegen is in de vreze. De tweede fase is die van de gevorderden. Deze hoort bij de tweede etappe van de tweede opklimming, welke in de hoop beoogd wordt. De derde fase is die van de volmaakten. Deze past bij de laatste etappe van de opklimming tot zuiverheid.

56. Opklimmingen tegen de eerste ondeugd, dat is de gulzigheid

1. De eerste strijd wordt geleverd tegen de ondeugd der gulzigheid. Daarmee heeft de duivel eerst de eerste mens verleid en overwonnen. Daarna heeft hij de tweede mens eerst verleid, maar voor Hem is hij gezwicht.³²⁴ Deze ondeugd ligt, om zo te zeggen, binnen de grenzen van de natuur. Als wij dus deze [natuurlijke] ondeugd al niet kunnen overwinnen, hoe zouden wij dan de geestelijke ondeugden kunnen overwinnen die ons buiten de grenzen van onze lichamelijke natuur aanvechten?

2. Tegen die ondeugd klimmen wij op door de deugd van soberheid. Hierdoor plannen wij in ons hart opklimmingen om tegen de gulzigheid de strijd ten einde te voeren. Soberheid wordt die deugd genoemd, waardoor voedsel voor het lichaam in de juiste maat wordt toegelaten. Een drievoudige etappe of opgang tegen de ondeugd der gulzigheid moet je in je hart voorbereiden. Dan kun je de begeerte van de gulzigheid betuigen en zoveel mogelijk het begeervermogen hiertoe hervormen.

³²⁴ Gerard Zerbolt plaats in deze alinea tegenover de eerste mens (Adam) de tweede mens (Jezus Christus). Legrand voegt in haar vertaling ter verduidelijking terecht de naam *Adam* toe: '...qu'il tenta le second Adam, et faillit'. Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*, 329. Jezus Christus wordt ook wel de tweede of laatste Adam genoemd. Vgl. *1 Kor* 15,45: 'De eerste mens, Adam, werd een levend, aards wezen. Maar de laatste Adam werd een levendmakende geest'. De eerste mens werd verleid en zwichtte voor de duivel (*Gn* 3,1-6 en 11-15). De tweede mens werd eveneens verleid, maar tegen hem legde de duivel het af (*Mt* 4,1-11). Zo staat tegenover de zondeval van de eerste Adam de verlossing door de tweede Adam. Vgl. *Rom* 5,12-19. Zowel de eerste als de tweede Adam werden verleid op het niveau van de natuur: de behoefte aan voedsel ten gevolge van honger. Op dit niveau krijgt de duivelse verleiding gestalte in de ondeugd die gulzigheid heet.

3. De eerste opgang is tegen de gulzigheid. Het is de eerste graad van de deugd van soberheid. Deze houdt in: geduldig verdragen wanneer men geen kostelijke spijs of drank kan krijgen, en niet versomberen wanneer men soms niet krijgt wat zijn hartje begeert. Juist een gulzig mens staat in deze graad bloot aan veel strijd en aanvallen van gulzigheid. Daarom is het zaak hierin een tijdlang staande te blijven en na strijd de gulzigheid te overwinnen.

4. Je moet namelijk weten dat het in de aard van de gulzigheid ligt om in de begeerlijkheid een onbeheerste lust naar spijs en drank te wekken, waardoor men van het opklimmen afgehouden wordt. Een dergelijke ongecontroleerde geneigdheid of aandrif dwingt sommigen voortijdig te eten; anderen om teveel, dat wil zeggen, met te uitgelaten begerigheid op de spijzen aan te vallen; weer anderen om onbeheerst een delicaat gerecht uit te zoeken; nog anderen om zich aan grote hoeveelheid te buiten te gaan.

5. Om de hele familie van de gulzigheid te kennen en te weten waar je tegen moet vechten, moet je letten op wat volgens Gregorius 'in hoofdzaak haar dochters zijn: platvoerse geestigheden, veelpraterij, kwaadsprekerij, geschimp, joligheid, uitgelatenheid, lichamelijke onreinheid'.³²⁵ Om deze geneigdheid van de onzuiverheid waarmee wij ons op zondige wijze tot spijzen aangetrokken voelen, te kunnen zuiveren en uitzuiveren, moet je in het algemeen voor de uitroeiing van alle lichamelijke ondeugden erop letten, dat er in de ziel lichamenlijk gezien een drievoudige drijfkracht is. Dat is allereerst de natuurkracht, die de lichaamssappen in beweging houdt.³²⁶ Daar vinden vaak gulzigheid en ontucht hun oorsprong. De tweede is de levenskracht, waardoor de mens zich beweegt. De derde is de zielskracht, waarmee de mens zijn verbeeldingskracht, denkvermogen enzovoorts oefent. Naarmate de zielskracht verslapt en de mens haar minder traint, wordt zijn natuurkracht sterker en groter.

6. Hierdoor komt het dat mensen die lauw en traag zijn en vanbinnen geen genoegen vinden in overwegingen en geestelijke verlangens, vooral risico lopen te vervallen tot lichamelijke ondeugden. Daarom zegt Salomon: *Ledigheid is des duivels oorkussen*.³²⁷ Het is volgens Cassianus zo, 'dat

³²⁵ *De uentris ingluuie, inepta laetitia, scurrilitas, immunditia, multiloquium, hebetudo sensus circa intelligentiam propagantur.* Gregorius Magnus, *Moralia*, xxxi, xlv.88, 1610, rr. 32–34.

³²⁶ Zie noot 320.

³²⁷ Zerbolt schrijft dit spreekwoord aan Salomon toe. Gerard Zerbolt, *De ascensionibus*,

een gulzigaard nergens over weet na te denken dan over spijs en drank en over wat zijn buik betreft.³²⁸ Op zijn beurt zegt Johannes Chrysostomus, dat vrouwen het meest door lichamelijke ondeugden verleid worden, omdat zij geestelijk minder geprikkeld worden. Daarom zegt Chrysostomus van de ontucht: 'Zij is de hartstocht van een lege ziel.'³²⁹ Omgekeerd geldt: hoe meer de zielskracht toeneemt, des te meer wordt de natuurkracht teruggedrongen, zoals blijkt bij mensen die studeren. Daarom zegt Sint-Hieronymus tot Rusticus: 'Bemin de kennis van de Schriften en je zult de ondeugden van het vlees niet meer liefhebben.'³³⁰

7. Naarmate dus een mens meer door in- en uitwendige bezigheden en zorgtaken in beslag genomen wordt en daar plezier aan beleeft, des te gemakkelijker zal het hem vallen lichamelijke ondeugden de baas te worden. Daarom zijn de middelen tegen gulzigheid en ook ontucht gelegen in algehele zorgvuldige innerlijke toeneiging tot het goede. Dat geldt bijvoorbeeld voor de vermurwing, die vooral helpt tegen gulzigheid en ontucht, eveneens voor de innigheid, voor de geestelijke lezing, voor elke uiterlijke nuttige bezigheid die met innerlijke toeneiging gepaard gaat.

8. Met deze en dergelijke middelen moet je de strijd aanbinden met de gulzigheid, om uiteindelijk naar een hogere graad [van de soberheid] op te klimmen. Deze bestaat erin dat je door vastberadenheid en zonder te bezwijken voor een grote tegenstrijdige aandrift bij machte bent je te onthouden van die verrukkelijke spijzen die men kan krijgen, tevreden te zijn met eenvoudige, gewone spijzen en af te zien van de meer delicate, zoals wijn enzovoorts. Op dat niveau, let wel, sta je veiliger. Je bent evenwel nog niet zonder aanvechtigen, al zijn deze wel zwakker.

330, r. 46. Legrand verwijst hiervoor naar *Pr* 13,4 (LXX). De Latijnse versie stamt van Hiëronymus (347-419/20), die de Griekse vertaling van het Oude Testament, de *Septuaginta* (LXX), verving door zijn eigen Latijnse vertaling, welke hij baseerde op de Hebreeuwse grondtekst. Deze Latijnse vertaling werd bekend als de *Vulgata* en was in de middeleeuwen de toonaangevende Latijnse Bijbeleditie en grondslag van alle exegese. Het spreekwoord – waarin *desideriis* staat in plaats van *desiderio* – komt voor in zijn brief aan de monnik Rusticus: *In desiderii est omnis otiosus*. Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 125, *Ad Rusticum monachum*, 11, 131, rr. 3-4. Zie N. van der Blom, 'Werkliedjes van Hieronymus tot Erasmus', *Hermeneus*, 36 (1964) 2-7, vooral 3.

328 *Mens enim otiosi nihil aliud cogitare nouit quam de escis ac uentre...* Cassianus, *De institutis*, 2004, lib. x, c. vi, 177, rr. 9-10.

329 Niet geïdentificeerd bij Johannes Chrysostomus.

330 Vgl. Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 125, *Ad Rusticum monachum*, 7, 123.

9. Om dan tot de derde opklimming te kunnen geraken moet je de begeerte naar gulzigheid met de voornoemde middelen onderdrukken:³³¹ met vasten, nachtwaken, lezing en veelvuldige vermurwing van hart. Door deze middelen besef je misschien dat je misleid en overwonnen bent, terwijl je nu eens begint te zuchten van schrik voor de ondeugden, dan weer aangestoken bent door het verlangen naar volmaaktheid en heelheid. Dit moet je zolang doen totdat je geest, door dergelijke zorgen en overwegingen even bezet als bezeten, erkent dat de verkwikking met juist dit voedsel niet zozeer voor de aardigheid is toegestaan, maar veeleer als levenslast is opgelegd. Houd dit vol totdat je geest aanvoelt dat deze verkwikking, eenmaal verleend, meer voor het lichaam noodzakelijk dan voor de ziel wenselijk is. Dan pas raak je aan de derde opgang, wanneer je je een dergelijke gesteldheid hebt eigen gemaakt.

10. Dit is de derde graad [van de soberheid] en opgang, waardoor de mens de gulzigheid zo bedwongen en zijn begeervermogen zozeer hervormd heeft, dat hij zich zonder enige moeite kan onthouden van de gewone lekkernijen, en tevreden kan zijn met het noodzakelijke, zowel in kwaliteit als in kwantiteit. Hoe eenvoudiger het voedsel is, des te liever het hem is.

11. Wanneer je zo ver de gulzigheid hebt overwonnen, stel er dan de soberheid voor in de plaats. Deze moet vooral kwaliteit en kwantiteit nauwlettend van het voedsel in acht nemen. Kwaliteit namelijk om niet op kostelijke of bijzondere gerechten uit te zijn; kwantiteit om niet je maat te buiten te gaan. Want hoewel mensen in opnamevermogen onderling verschillen, is er in allen de ene grens van de zelfbeheersing die voorkomen moet dat iemand zijn opnamevermogen door vraatzucht overbelast. Bovenal echter moet de soberheid erop toezien, dat men er steeds een evenwichtige en beheerste vastenpraktijk op nahoudt.

57. *Opklimmingen om de ondeugd van ontucht te bestrijden*

1. Ten tweede moet je je instellen op opklimming tegen de ontucht, om deze te kunnen overwinnen. Want zij bezet een plaats in het begeervermogen zelf en staat niemand waar zij volkomen bezit van heeft genomen, toe in het hart op te klimmen. Zij laat hem daarentegen als een beest wegrotten in zijn eigen drek. Maar wij klimmen tegen haar op en overwinnen

³³¹ Zerbolt gebruikt hier het woord *ascensionem* ('opklimming'), waar men logischerwijs eerder *gradum* ('graad, niveau') zou verwachten. Vgl. 56,10.

haar door de deugd van kuisheid. Deze is een dochter van de soberheid, die de gulzigheid heeft overwonnen. Het is door de soberheid dat de kuisheid vooral gevoed en versterkt wordt. Deze kuisheid is een grote deugd, hemels van oorsprong. Haar hebben de heilige engelen geleerd van de Heer zelf, die van alles de oerbron is. Haar heeft Christus van de hemel naar de aarde gebracht en Hij heeft zijn moeder, de roemrijke Maagd, tot leerlinge van deze deugd gemaakt, om door de anderen te worden nagevolgd.

2. Met een drievoudige opgang van deze kuisheid – oftewel door voortgang in etappen – klimmen wij tegen de ontucht op en overwinnen wij haar. De eerste opgang is onthouding van de geslachtsdaad, met het voornemen hierin te volharden en elke ongeoorloofde aandrang instemming te weigeren. In deze opgang is de mens nog verwickeld in de hitte van de strijd en staat hij niet ver af van de vijand, omdat alleen zijn wil voor de kuisheid kiest, terwijl zijn gevoel er nog mee kampt. Daarom moet je, zolang je in deze fase zit, je dapper toerusten voor de strijd. Want tegen die ondeugd is het een lange, vreselijke oorlog, die langer duurt dan tegen de overige ondeugden.

3. Om nu te weten hoe je die ondeugd moet bestrijden, dien je zorgvuldig te letten op haar aard en op de wijze waarop je ertegen strijd voert. Ze heeft namelijk een dubbele aard, die enerzijds het lichaam, anderzijds de ziel aangaat. Wat de lichamelijke kant betreft, ligt het in haar aard in het lichaam impulsen te wekken en ledematen in beweging te brengen. Vanuit de ziel gezien, veroorzaakt ze een hang naar vrouwen en toeneiging tot haar, roept ze beelden van haar op of vertrouwelijkheid met haar, enzovoorts. Volgens Gregorius 'heeft zij zeven dochters: geestelijke verblindings, onverschilgheid ten aanzien van dood en hel, onstandvastigheid in gedachten en verlangens, eigenliefde, neiging tot zonde, haat jegens God, gehechtheid aan deze wereld, wanhoop aan de komende wereld.'³³² Maar om deze impulsen en toeneigingen te overwinnen moet men er ernstig rekening mee houden dat deze ondeugd, zoals Chrysostomus zegt, 'de hartstocht is van een lege ziel', dat wil zeggen, van een ziel die zonder oefening, zonder verlangen leeft.³³³ Vandaar dat je des te minder beproefd

³³² *De luxuria, caecitas mentis, inconsideratio, inconstantia, praecipitatio, amor sui, odium Dei, affectus praesentis saeculi, horror autem uel desperatio futuri generatur.* Gregorius Magnus, *Moralia*, xxxi, xlv.88, 1610, rr. 34–37. In feite somt Gerard Zerbolt in navolging van Gregorius de Grote acht dochters van de kuisheid op in plaats van zeven.

³³³ Dit citaat lijkt door Gerard Zerbolt nogal uit zijn verband gerukt, wanneer men zich realiseert dat de oorspronkelijke tekst uit de pen van Johannes Chrysostomus luidt:

wordt naarmate je je hart meer met vreze, aandacht en vermurwing hebt gevuld. En hierom is het juist in de slaap, wanneer de zielekrachten sluimeren, dat dit beest het liefst toeslaat.

4. Wat evenwel bijzondere geneesmiddelen betreft, merk op dat deze hartstocht zich nu eens meer vanuit het lichaam, dan weer meer vanuit de ziel doet gelden. En wanneer ze in de lichamelijke sfeer ligt, wekt ze in de ziel aandoening. Wanneer ze daarentegen in de ziel huist, beroert ze onmiddellijk het lichaam. Er zijn echter bepaalde middelen ter genezing van deze ondeugd. Vanuit lichamelijk oogpunt gezien zijn dat het vasten, dat het ene principale middel is, verder handenarbeid, nachtwaken, inspanningen, tegenspoed, enzovoorts. Vanuit de ziel gezien zijn het vermorzeling van geest, innig gebed, regelmatige en toegewijde overweging, mentale zorg en geestelijke oefening, studieuze en doelgericht innerlijk en uiterlijk bezigzijn. Verder bewaking van je zintuigen overal, op straat, enzovoorts. Bovendien onderdrukking van stiekeme gedachten. Voorts geen vertrouwelijke omgang hebben met vrouwen, ‘niet alleen met een alleenstaande vrouw een onderonsje hebben’, volgens Hiëronymus, noch haar thuis bezoeken.³³⁴ Het meest waardevol zijn deemoed en zachtmoedigheid. Vandaar de Wijze: *Omdat ik besepte dat ik het anders niet bevatten kan, ben ik tot de Heer gegaan en heb gebeden*, enzovoorts.³³⁵

5. Maar ofschoon zonder deemoed op geen enkele ondeugd ooit de overwinning te behalen is, hebben wij in deze ondeugd toch speciaal de goddelijke genade nodig. Kortom, door je in deze en dergelijke oefeningen te trainen klim je uiteindelijk hoger op, namelijk tot de tweede graad van kuisheid en de tweede stap voorwaarts in de strijd tegen de ondeugd van de ontucht.

Definitio amoris haec est, animae vacantis passio, ‘De definitie van minne is deze: het is de hartstocht van een ledige ziel’. Minne is daar waar in de ziel geen spoor van eigenliefde, eigenbelang, eigenheid meer over is en de ziel dus geheel ledig is en zich opent voor het woeden van Minne. Het citaat heeft meer mystieke strekking dan Zerbolt wil toegeven.

334 Vgl. Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 52, *Ad Nepotianum presbyterum*, 5, 421–425, vooral 423, vanaf r. 15.

335 Vgl. *W* 8,21. Met de ‘Wijze’ (*Sapiens*) bedoelt Gerard Zerbolt de onbekende auteur van het Bijbelse boek *Wijsheid*. Het wordt vaak *Wijsheid van Salomon* genoemd, omdat de anonieme schrijver – waarschijnlijk een Grieks sprekende jood uit Alexandrië uit de eerste eeuw – het zelf voor een groot deel aan Salomon, koning van Israël en Juda (ca. 970–930), in de mond legt (*W* 6,22–9,17). De toeschrijving werd al door oudere exegeten en kerkvaders betwijfeld, zoals Origenes, Eusebius, Hiëronymus en Augustinus.

6. Van deze tweede graad is sprake, wanneer door lichamelijke tuchtiging en andere voornoemde oefeningen het gemoed gezuiverd wordt en het lichaam zo aan de geest onderworpen wordt, dat het zelden nog beproefd wordt, en de beproeving al met geringe inspanning wijkt, meer door te gebieden dan door actief verzet.

7. Maar hierbovenuit gaat nog een hogere, derde graad: wanneer je namelijk door langdurige oefening en veel inspanning, met de hulp van de goddelijke genade, je lichamelijke begeerten zo hebt getemd, dat ze nog maar heel zelden of heel licht gevoeld worden. Dan heb je zulk een verlangen naar en liefde voor de kuisheid gekregen, dat je alle lichamelijke aandoeningen verafschuwt en verwenst, zodat je er op een of andere manier walging van ondervindt.

58. Opklimmingen tegen de hebzucht

1. Ten derde past het je opklimmingen te plannen tegen de hebzucht, en wel door versmading van rijkdommen en door de deugd van armoede. Er zijn, zoals in het voorafgaande, drie opgangen.

2. De eerste [opgang] is niets uit onrechtmatig gewin willen hebben, uit rechtmatig verworven bezit aalmoezen geven en het eigen vermogen niet misbruiken voor ondeugden. Maar als je deze ondeugd met wortel en tak wilt uitroeien, en je hebt voedsel en kleding om je mee te bedekken, wees dan hier tevreden mee. Of, wat zeker het beste middel is, alles omwille van Christus verlaten, onder leiding en voorzorg van een ander leven, en niets, hoe klein ook, in eigendom willen hebben; tevens vertrouwen op God, die niet verlaat wie op Hem hopen.

3. De tweede opgang bestaat erin, niet alleen met het rechtmatige tevreden te zijn, maar ook met slechts het noodzakelijke genoeg te nemen, niets overbodigs willen hebben aan voedsel, kleding, huisvesting en zo meer.

4. De derde opgang is niets bezitten in de wereld en niets willen hebben, en in al het nodige regelmatig gebrek lijden.

5. Zes dochters telt de hebzucht: verraad, bedrog, ronddwalen, meined, onrust en verharding van het hart jegens de barmhartigheid.

59. *Opklimmingen tegen de wraakzucht*

1. Wanneer je deze drie ondeugden als de belangrijkste aandoeningen van het begeervermogen hebt overwonnen, klim dan op tegen het weerstrevend vermogen, om het te overwinnen en uit te zuiveren. Hier komt het er op de eerste plaats op aan te zorgen voor opgang tegen de ondeugd van de wraakzucht. Hiertegen maak je voortgang door een drievoudige opgang of voortgang door de deugd van zachtmoedigheid.

2. De eerste [opgang] is dat een mens leert de aandrang van wraakzucht door strijd te beteugelen en te onderdrukken, zodat ze niet in woorden of ongeoorloofde daden tot uitbarsting komt. De gemoedsbeweging van de wraakzucht is volgens Gregorius naar haar aard drievoudig.³³⁶ Want sommigen beweegt ze onverhoeds, om weer snel van hen te wijken. Anderen beroert ze trager, en wie ze eenmaal geraakt heeft, laat ze niet gauw los. Weer anderen beweegt ze snel en verlaat ze langzamer. Haar dochters zijn ruzie, drift, geschimp, geschreeuw, verontwaardiging, godslastering.

3. Als wij dus in deze eerste fase zijn, laten wij ons dan inhouden en bedwingen om niet, door onze emoties overmand, in woede uit te barsten. Om hierin nog beter te kunnen slagen moeten wij voortdurend conflictueuze situaties waarin wij terecht kunnen komen en die aanleiding tot wraakzucht kunnen geven, tevoren goed afwegen. Dan zijn wij, voordat ze opkomen, met het schild van het geduld beschermd. Eveneens helpt het met arbeid [wraakzucht] te onderdrukken en een vuur dat al ontstoken is, vanbinnen te doven. Evenzo [helpt het] dat een mens, om zijn eigen opwinding te vergeten, zich op andere bezigheden richt. Verder zou het erg helpen, als een mens zich zozeer onder controle heeft, dat hij raad kan toelaten en bedenkt hoeveel kwade gevolgen wraakzucht heeft. Want zij schendt het geweten, verstoort de zuiverheid van geest, verjaagt de Heilige Geest uit het hart, ergert de naaste, tast reputatie aan. Verder is vermurwing venijn voor de wraakzucht. Climacus zegt: 'Zoals water het vuur dooft, zo heeft een stroom van tranen uit oprecht berouw de eigenschap om elke vlam van woede te vernietigen en uit te doven.'³³⁷ Ook aandachtige overweging over de dood beteugelt de wraakzucht.

4. Door deze en soortgelijke oefeningen gaat de mens vooruit, totdat hij aan de tweede fase raakt, die van de zachtmoedigheid of het geduld. Dit is het geval, wanneer de mens, dankzij langdurige gewoonte om conflicten

³³⁶ Vgl. Gregorius Magnus, *Moralia*, lib. v, c. 46.85.

³³⁷ Vgl. Climacus, *Scala paradisi*, VI, 794–802 en VII, 902–818.

te verduren en zijn ongeduld te beteugelen, geleerd heeft zich niet meer te laten afschrikken of te verontrusten door tegenslagen, maar – als het ware ongeschokt in een beveiligde ruimte – de tegenstanders om zich heen in de ogen ziet.

5. De derde opgang houdt in: blij zijn in beroerde omstandigheden, er een eer in stellen wanneer die er zijn, en ernaar verlangen wanneer ze ontbreken.

60. *Opgangen naar de naastenliefde en tegen de afgunst*

1. Het opklimmen tegen de afgunst bestaat uit voortgangen en stappen in de liefde jegens de naaste. De eerste opgang is niemand haten, niemand kwaad toewensen, van niemand het goede verhinderen, in nood niet terugdeinzen om de naaste te hulp te schieten. Kortom, dat men niemand met opzet kwaad wil doen of toewensen, en voor zijn naaste het goede wenst en doet, zoals men dat voor zichzelf zou moeten willen, mocht men er behoefte aan hebben.

2. Zoals boven is gezegd, is de liefde waarnaar men vooral door de naastenliefde opklimt, zelf doel van de opklimmingen. Vandaar, zoals niets de voorkeur verdient boven de liefde tot God en de medemens, zo valt er niets geringer te schatten dan de afgunst. Vóór alles moeten wij daarom de eenmakende vrede handhaven, waarin *de band van de volmaaktheid gelegen is*.³³⁸ Er is niets anders waarin de heilige engelen zoveel vreugde vinden, niets waarin wij zo uitdrukkelijk de gelijkenis met het hemelse Jeruzalem weerspiegelen, dan als wij de liefde en de eenheid van hart bewaren, als wij allen hetzelfde zeggen, hetzelfde voelen, ons ervoor hoeden het geweten van anderen te kwetsen door ergernis, afwijkend gedrag of vermetelheid in nieuwe en ongewone zaken. Vandaar dat Christus, toen Hij van ons zou heengaan, dit gebod zo vaak herhaalde om het des te scherper in te prenten: *Hieraan, zei Hij, zullen de mensen herkennen dat jullie mijn leerlingen zijn: als je liefde hebt voor elkaar*.³³⁹ Derhalve, laten wij vooral deze ondeugd overwinnen, die eigenlijk de demonen wordt toegeschreven. *Want door de afgunst van de duivel is de dood in de wereld gekomen; hem volgen zij die hem toebehoren*.³⁴⁰

³³⁸ Kol 3,14.

³³⁹ Joh 13,35.

³⁴⁰ W 2,24–25.

3. Het beste middel tegen afgunst is echter niets te beminnen van wat de wereld bemint: eerbetoon, rijkdom, weelde. Naar de mate waarin wij van iets aards houden, worden wij, zodra wij er door iemand van weerhouden worden, tot afgunst gedreven. Merk evenwel op dat een opwelling van ongenoegen over het goed van een ander niet altijd in eigenlijke zin afgunst heet. Want soms koesteren wij ongenoegen over het goed van een ander als het leidt tot schade van onszelf of van anderen. Zoals wanneer ik iemand benijd om zijn macht, omdat hij een tiran is en op onrechtvaardige wijze anderen onderdrukt. Zo'n opwelling betreft altijd een tijdelijk goed en is de ene keer goed, de andere keer fout. Soms zelfs heb ik een opwelling van ongenoegen met het goed van een ander of ben ik er bedroefd over, niet omdat hij dat goed heeft, maar omdat ik zie dat ik dat goed mis. Dit is soms goede naijver. Zo wil Hiëronymus dat er onder ons afgunsten aanzien van deugden heerst, en rivaliteit over wie deemoediger, wie gehoorzamer is.³⁴¹

4. Ten derde overkomt me dat mishagen jegens andermans goed, als dit afbreuk doet aan mijn eigen roem of eer. Dan is dit afgunst in de meest eigenlijke zin. Afgunst in die zin is er niet tussen personen die ver van elkaar afstaan: de roem of eer van een ander, die sterk en verheven boven mij uitsteekt, doet niets af aan mijn eigen roem. Precies zoals een boer niet afgunstig op de koning is om diens roem, maar misschien wel de broer van de koning, die tot koning gekozen kon worden. Zo haatte Esau Jakob, zo benijdde Absalom Salomon.³⁴²

5. De dochters die uit de afgunst voortkomen, zijn haat, gefluister, laster, leedvermaak jegens de medemens en neerslachtigheid bij diens voorspoed.

6. Een tweede middel is, dat de mens zorgvuldig afweegt dat, zelfs als een ander dat goede mist waar hij hem om benijdt, hij zelf dat toch nog niet zou bezitten. Voorts ontzag hebben voor de vergelding van God, die de mens zijn zonden niet vergeeft als deze niet zelf zijn naaste vergeeft.³⁴³ Ten slotte, dat de mens zich beijvert jegens degene van wie hij een afkeer heeft, meer inschikkelijk, vriendelijk en welwillend te zijn.

7. De tweede opgang tegen de afgunst – tevens voortgang in de naastenliefde – is zomaar blij zijn met de voortgang van de ander en houden

³⁴¹ Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 54, *Ad Furiam de uideitate seruanda*, 3, 468, rr. 1–3.

³⁴² Vgl. *Gn* 27,35–36. – Vgl. 2 *S* 14,24–32.

³⁴³ Vgl. *Mt* 6,14–15.

van andermans goed als was het van jezelf; zomaar begaan zijn met zijn tegenspoed als was het de jouwe; de winst van de ander als de jouwe beschouwen, uit eerbiedige genegenheid.

8. De derde opgang is vijanden uit genegenheid beminnen en vervuld worden van die mildheid jegens hen die je haten en vervolgen, zoals je die koestert jegens mensen van wie je bijzonder houdt; bereid zijn om niet alleen tijdelijke zaken, maar zelfs je eigen persoon voor de broeders in te zetten.³⁴⁴

61. *Opgangen en gevechten tegen de traagheid*

1. Zoals de liefde tot de medemens de afgunst buiten gevecht stelt en vernietigt, zo overwinnen wij door de opgang naar de liefde tot God de traagheid en de valse droefheid.³⁴⁵ Immers, de minne Gods doet ook vurig werken. Want als zij er is, bewerkt zij grote dingen. Als ze echter weigert te werken, is dat de minne niet. Een liefdesdaad is tegelijk vreugde in de Heilige Geest tegen de droefheid.

2. De eerste fase van de liefde tot God is de dingen die je gegund zijn, zo beminnen en gebruiken dat ongeoorloofde zaken vermeden worden. In deze fase doe je slechts wat nodig is voor je heil, waarbij je voorkomt dat de traagheid je niet zozeer verlamt, dat je verwaarloost wat noodzakelijk gedaan moet worden of wat bij voorschrift is opgelegd. Maar deze opgang is laag en het is niet goed er lang in te blijven steken. Daarom is het noodzakelijk om door voortdurende oefening in goede werken je ikkigheid te breken.³⁴⁶ Dit doe je door weerstand te bieden aan je traagheid en

³⁴⁴ Vgl. 1 Joh 3,16.

³⁴⁵ Aan de 'traagheid' (*accidia, acedia*) besteedt Gerard Zerbolt relatief veel aandacht, omdat zij – onder meer door Thomas van Aquino – als hoofdzonde wordt beschouwd en vooral in religieuze milieus verlamme uitwerking heeft. Deze kwalificatie is niet ten onrechte, want traagheid of geestelijke lauwheid is volgens Thomas 'een zekere droefheid die de mens tegen geestelijke handelingen doet opzien vanwege de lichamelijke last die ermee gepaard gaat' (...*quaedam tristitia, qua homo redditur tardus ad spirituales actus propter corporalem laborem*). Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, II-II, Q. 35, A. 4, c ad 2.

³⁴⁶ 'je ikkigheid te breken' (*teipsum frangas*): in de eerste fase van zijn liefde tot God is de mens vooral gericht op zijn eigen heilheid. Het gevolg kan zijn dat hij hierdoor tot een zekere traagheid vervalt. Deze uit zich hierin, dat hij de liefde tot zijn naaste verwaarloost en zijn verplichtingen die eruit voortvloeien, onvoldoende nakomt. Dan is er sprake van een zekere 'ikkigheid', een egocentrische gerichtheid op het zelf. Om hieruit bevrijd te worden, is het nodig die ikkigheid te breken. Dat gebeurt in deze eerste fase vooral door voortgaande oefening in goede werken.

met goede werken en innige oefeningen je gemoed aan te wakkeren. Dan krijg je uiteindelijk smaak in en begeerte naar heilige oefeningen en goede werken. Het gevolg is dat je niet meer alleen doet wat voor je heil noodzakelijk is, maar door vollere en vurigere begeerte ontvlamd, ondanks de traagheid die al voor een deel overwonnen is, alles begint te doen wat van God is. Je loopt over van ijver om dat te doen en zelfs om raadgevingen op te volgen.

3. En hier klim je op naar de tweede fase van de liefde Gods en tegen de traagheid van geest. Zolang je echter nog door de traagheid wordt aangevallen en hier nog niet bent aangekomen, wees je er dan van bewust dat dit het beste middel tegen de traagheid is: nooit opgeven, maar altijd dapper weerstand bieden.

4. Om nu de aard van dit beest te leren kennen, moet je constateren dat beweging en werking van deze ondeugd voornamelijk twee richtingen uitgaan, namelijk naar verandering van plaats en naar wisseling van oefeningen. Voor verandering van plaats zorgt ze aldus: ze belast en bedrukt je geest met een eerste tegenzin en ontnemt je alle genot in geestelijke zaken. Maar de ziel kan niet zonder genot. Zij begint dus meteen naar lichamelijke ontspanning te streven en wil die plaats verlaten waar zij geen genot in vindt. Daarom brengt zij direct in jou afkeer van de plaats te weeg, walging van je cel, tegenzin tegen al het goede, vooral het geestelijke. Want soms pakt zij graag lichamelijke zaken aan, om zich minder met geestelijke bezig te hoeven houden. Ten slotte begint zij verre plaatsen op te hemelen en de broeders die daar wonen, gelukkig te prijzen, maar tegen de broeders hier een zekere verachting te ontwikkelen, als waren zij niet geestelijk genoeg. Daarom, wanneer een met walging besmette ziel geen enkele vertroosting vindt, verlaat zij ogenblikkelijk haar gewone plaats of vervalt zij tot apathie of verslapping. Op zoek naar troost voert zij voor een tijd verandering van oefeningen in, al is het tersluiks en verhuld. Want onder druk van dergelijke oefeningen bedenkt zij andere, lichtere oefeningen, die zij hoger ophemelt en voor verdienstelijker aanziet [dan zij in feite zijn], zoals bijvoorbeeld zieken bezoeken of zelfs een klooster bouwen, waar de slechte en trage leerling een nog slechtere meester en overste zou worden.

5. Daarom, als je de traagheid naar behoren wilt overwinnen, verlaat dan vóór alles niet de plaats waar je woont. Want naarmate je meer van plaats verandert, des te meer zal je geest in uiterlijkheden dwalen en in geestelijk opzicht vol traagheid zijn. Bernardus: 'Wie niet eerst zijn lichaam

standvastig aan een plaats gehecht heeft, kan onmogelijk zijn geest aan één plaats hechten. En wanneer hij tracht de ziekte van zijn geest te ontvluchten door van plaats tot plaats te gaan, lijkt hij op iemand die voor zijn eigen schaduw vlucht.³⁴⁷ Hoeveel slechte gevolgen het ook heeft als iemand zijn oefeningen lichtvaardig verandert, is boven gezegd.

6. 'De traagheid heeft zes dochters', aldus Gregorius, 'met name kwaad-aardigheid – dat is de wil om slechtheid te beramen – wanhoop, kleinmoedigheid, wrok – dat is ingesleten haat – ongevoeligheid voor Gods geboden, het afdwalen van de geest naar ongeoorloofde zaken.'³⁴⁸ Als de trage mens vermurwing kan verwerven, zou deze een grote kracht kunnen zijn tegen deze ziekte. Climacus: 'Wie over zichzelf treurt, kent geen traagheid.'³⁴⁹ Dezelfde: 'Laat men die tiran knevelen met de herinnering aan zijn aanstootgevende misdrijven, hem aftuigen met handenarbeid en hem meeslepen door een intense en aandachtige overweging van het goede dat ons te wachten staat.'³⁵⁰ Voorts is tegen traagheid van hart afwisseling van bezigheid een krachtige hulp, zoals wanneer de mens afwisselend bidt en leest, totdat hij een zekere stemming voelt en zichzelf dwingt tot deze bezigheden waardoor hij het meest tot traagheid is gekomen.

7. Maar als een mens daadkrachtig, streng en welwillend is in zijn innige oefeningen en heilige werken, en zich langere tijd volhardend in dergelijke zaken geoefend heeft, begint hij eindelijk te hopen en zijn streven naar liefde te verbreden. Hij raakt in zekere zin zo in vuur en vlam door zijn verlangen naar God, dat hij bij wijze van spreken zonder Hem niet meer kan leven, *gedwongen als hij zich voelt door het verlangen om ontbonden te worden en met Christus te zijn*.³⁵¹ Dit is de derde fase van de liefde Gods; door haar overwint men de traagheid.

8. Valse droefheid nu heeft twee aspecten. Want soms is er sprake van droefheid in het algemeen; dat is droefheid die bij alle lijden hoort. Dan is de oorsprong hiervan heel moeilijk te begrijpen. Iets anders is het, als

³⁴⁷ Vgl. [Ps.-Bernardus =] Guigo, *Epistula IX*, c. 324 A.

³⁴⁸ *De tristitia, malitia, rancor, pusillanimitas, desperatio, torpor circa praecepta, uagatio mentis et illicita nascitur*. Gregorius Magnus, *Moralia*, xxxi, xlv.88, 1610, rr. 28–30.

³⁴⁹ *Qui luget animam suam, liber est ab acedia*. Climacus, *Scala paradisi*, viii, 199, k. 859.

³⁵⁰ *Enim vero vinciatu et hic tyrannus a memoria propriorum peccatorum, et diverberetur ab opere manuum et labore, tractus a meditatione futurorum bonorum...* Climacus, *Scala paradisi*, viii, 199, k. 859.

³⁵¹ Vgl. *Fil* 1,23.

het gaat om een zekere ongevoeligheid en loomheid vol tegenzin in geestelijke zaken. Dan kan de droefheid verstaan worden als een vorm van traagheid. Hiertegen klimt men op langs de ladder van de liefde tot God. Want een daad van liefde betekent vreugde. Het middel tegen droefheid, als deze uit wanhoop voortkomt, is het besef van Gods goedheid en barmhartigheid en de beschouwing van zijn weldaden. Voorts dat de mens graag in goed gezelschap is, waar men zich onderhoudt over God of een geestelijk onderwerp. Dan is er nog dat woord van Jacobus: *Is iemand onder u bedroefd, laat hij dan gelijkmoedig bidden en psalmen zeggen.*³⁵² Wat goede droefheid is, blijkt voldoende uit hetgeen gezegd is over de vermurwing.

62. *Opklimmingen tegen de roemzucht,
om deze uit te doven*

1. Tegenover roemzucht bestaat er geen tegengestelde deugd. Daarom kunnen wij met geen enkele deugd hiertegen opklimmen of stappen zetten om deze te overwinnen.³⁵³ Roemzucht wordt immers veeleer uit deugden geboren en door goede werken versterkt. Zij meldt zich eerst in de fysieke sfeer, in kleding, in ouders, in ambten, enzovoorts. En als roemzucht op deze manier iemand niet de baas kan worden, laat zij hem struikelen over de deemoed. Waar je deze distel ook neergooit, steeds staat hij met zijn stekels overeind. Wat je ook gedaan hebt, wat je ook doet, roemzucht infiltreert en spoort je hart aan om met niets te roemen.

2. Roemzucht heeft zeven dochters, namelijk ongehoorzaamheid, rivaliteit, huichelarij, hardnekkigheid, tweedracht, roddel of laster. Daarom, ook al hebben wij geen bijzondere deugd waarmee wij de roemzucht kunnen bestrijden, zijn opklimmingen hiertegen toch hoogst noodzakelijk.

3. Zo moge dan de eerste stap en opgang tegen hem deze zijn: dat de mens zich zorgvuldig en met de grootste inspanning beijvert om niets te beginnen met roemzucht voor ogen; dat hij zijn tong bewaakt om niets te zeggen waarvoor hij lof kan oogsten, vooral als er een dergelijke bedoeling en een beraamd plan achter steken. Eveneens hoede hij zich ervoor

³⁵² *Jak 5,13.*

³⁵³ Gerard Zerbolt sluit opklimmingen tegen de roemzucht uit, omdat er 'geen enkele deugd' (*per nullam virtutem*) zou bestaan die het tegen deze ondeugd kan opnemen. Maar in alinea 2 geeft hij toe dat 'opklimmingen hiertegen toch hoogst noodzakelijk zijn' (*ascensiones tamen maxime contra eam sunt necessarie*), al bestaat er 'geen bijzondere deugd' (*non habemus aliquam specialem virtutem*) tegen. Vanaf alinea 3 beschrijft hij de stappen en opgangen die hij tegen de roemzucht krachtig aanbeveelt.

zulke dingen te doen waardoor hij bijzonder geprezen kan worden of op kan vallen, enzovoorts. Die stap opwaarts zal hij echter gemakkelijk zetten, als hij ijverig in zijn hart herkauwd heeft dat wat hij ook met zulk een intentie begonnen is en volbracht heeft, hij daarvoor niet alleen geen loon ontvangt, maar er ook nog veel pijn van zal hebben. Laat hij daarom zorgvuldig dit overdenken: *Voorwaar, Ik zeg jullie: zij hebben hun loon al ontvangen.*³⁵⁴ Maar ook dat psalmwoord: *Omdat God de benen gebroken heeft van hen die de mensen behagen, zijn zij in verwarring geraakt, want God heeft hen veracht.*³⁵⁵ Verder nog: *Als ik nog mensen zou behagen, zou ik geen dienaar van Christus zijn.*³⁵⁶

4. De tweede opgang is deze: zoals de mens ervoor waakt dat hij zijn goede werken niet doet om gezien te worden of bij de mensen op te vallen, zo moet hij er met de grootste ijver voor waken dat zich geen roemzucht daarin mengt en het offer besmet. Verder moet de mens er steeds naar streven datgene te omhelzen waardoor hij klein gehouden en gering geacht kan worden, en al datgene afwijzen waaruit hem roem of eer kan toevallen. Maar om de mens van deze opgang verraderlijk weg te trekken – want vaak haalt roemzucht hem niet met geweld, maar door bedrog neer – raadt roemzucht hem soms aan iets groots aan te pakken, niet met roemzucht voor ogen, maar uit ijver voor God, bijvoorbeeld om het predikambt, de priesterwijding of de diakenwijding te ontvangen, om voor de Heer zielen te kunnen winnen en anderen een model van voorbeeldig leven voor te kunnen houden.³⁵⁷ Maar dit is een ijdel en verwerpelijke streven. Want een mens wordt vanzelf onwaardig voor dergelijke ambten, wanneer zijn belangstelling ervoor alleen door begeerte wordt ingegeven. Vandaar de zalige Gregorius: ‘Zoals degene die een uitnodiging afslaat, of een dringend verzoek ertoe uit de weg gaat, juist wel tot gewijde altaardienst overgehaald moet worden, zo moet iemand die uit zichzelf daarnaar streeft of zich ongelegen ervoor aanbiedt, zonder twijfel

354 Mt 6,2 of 5. Gerard Zerbolt waarschuwt ervoor daden te stellen die opvallen en lof opleveren. Hij herinnert aan de vermaning van Jezus aan mensen die aalmoezen geven of in het openbaar bidden alleen om bij anderen op te vallen: zij hebben hun loon al ontvangen. Hun ontgaat het loon van God: ‘...jullie Vader, die in het verborgene ziet, zal je ervoor belonen.’

355 Ps 52,6.

356 Gal 1,10.

357 Zie ook hoofdstuk 69,3. Tegen het misbruik om te jonge of te ambitieuze kandidaten tot een kerkelijk ambt of een hogere wijding toe te laten richtte Gerard Zerbolt zijn traktaat *Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et paedicationis officium affectante*. Hyma, ‘Scriptum’, 1927.

daarvan uitgesloten worden.³⁵⁸ Zie het opmerkelijke voorbeeld in boek XI van *Instellingen* van Cassianus over iemand die door deze kwaal misleid werd.³⁵⁹

5. De derde opgang is hoog, en niet velen beklimmen hem. Hier is sprake van wanneer een mens, nadat de waan al opgeblazen en doorgeprikt is, de verwerping en verachting van het wereldse zozeer liefheeft, dat hij soms voor het oog van de massa iets bewerkt of doet dat hem op ellendige wijze te schande maakt, en wel uit liefde voor verwerping en uit verlangen naar schande.

63. Opklimmingen tegen de hoogmoed, om deze te overwinnen

1. Het is ten slotte nodig naar de troon waar de hoogmoed zich gevestigd heeft, opklimmingen uit te zetten en vandaaruit de hoogmoed zelf, de koningin van de ondeugden, op de wijze van koningin Izebel vanbovenaf naar beneden te smijten.³⁶⁰ Men moet tegen haar opklimmen via de fasen van de deemoed.

2. De eerste fase is dat de mens naar waarheid zichzelf leert kennen, dat wil zeggen, als ziek, ongeschikt voor het goede, vol ondeugd. Dat hij, als hij andere tekortkomingen heeft, zich niet boven zichzelf verheft. Dat hij zichzelf berispt en kastijdt voor wat hij, intussen onder de beproeving bezweken, misdaan heeft.

³⁵⁸ Vgl. Gregorius Magnus, *Regula pastoralis*, I, c. VII–VIII, vooral 152, rr. 24–33.

³⁵⁹ Cassianus, *De institutis*, 2004, lib. XI, c. XVI, 202, rr. 1–16. Cassianus herinnert zich een abbas die een broeder kwam bezoeken, maar vóór de gesloten deur van diens cel weerhouden werd door een luide toespraak die de broeder in zijn cel hield alsof hij voor een volle kerk preekte. Toen de broeder zijn uiteenzetting beëindigd had, zond hij – als was hij diaken van dienst – plechtig de catechumenen (doopleerlingen) heen. Pas toen klopte de abbas aan en werd hij binnengelaten. De broeder probeerde erachter te komen wat de abbas eventueel gehoord kon hebben. De abbas antwoordde vriendelijk gekscherend: 'Ik kwam juist op het ogenblik dat je de catechumenen plechtig heen-zond'. Cassianus, *Instellingen*, 1984, 195–196 (nr. 16). Cassianus vond het nodig dit verhaal in zijn beschouwingen op te nemen om aan te tonen hoe roemzucht ons valse strikken bereidt en hoezeer wij op onze hoede moeten zijn. Cassianus, *Instellingen*, 1984, 196 (nr. 17).

³⁶⁰ Vgl. 2 K 9,30–37. Koningin Izebel was als echtgenote van koning Achab een toonbeeld van ondeugd en verderfelijkheid. Zij bevorderde sterk de door haar man slechts gedulde Baälcultus. De profeet Elia probeerde tevergeefs haar uit te schakelen. Nabot werd op haar frauduleuze aanwijzingen gedood, toen hij zijn wijngaard aan Achab weigerde te verkopen. Bij het gadeslaan van de intocht van Jehoe in Samaria werd Izebel op diens bevel door kamerdiens uit het venster geworpen en stierf zij. Deze laatste gebeurtenis grijpt Zerbolt aan om de geestelijke bergbeklimmer aan te moedigen op soortgelijke wijze de hoogmoed als 'koningin van de ondeugden' te behandelen.

3. Maar er is een tweevoudige hoogmoed die ernaar streeft de beklimmer te verhinderen dat hij die fase bereikt, namelijk een aardse en een geestelijke. De aardse hoogmoed immers misleidt de mens en doet hem geloven dat hij beter is dan hij in waarheid is dankzij kennis, dankzij rijkdom, dankzij de hoge positie van zijn ouders of iets dergelijks. Zij staat de mens niet toe zichzelf en zijn eigen minderwaardigheid naar waarheid te leren kennen.

4. De tekenen waaraan je die aardse hoogmoed in jezelf of in een ander kunt leren kennen, zijn volgens Cassianus deze: 'Luidruchtigheid in het spreken, bitterheid wanneer men moet zwijgen, opgeblazen en uitgelaten in vreugde, lachen zonder reden, ontstemming over strengheid, wrok om een berisping, praatziek, woorden uitkramen zonder enig innerlijk gewicht, zonder geduld, gespeend van liefde, brutaal in het beledigen van anderen en zelf snel op zijn tenen getrapt, lastig in het gehoorzamen. Ongemakkelijk in het incasseren van een aanmaning, zwak in het terugsnoeien van eigen wensen en altijd op de bres om eigen wetten te stellen, niet ontvankelijk voor raad, heeft hij in alle opzichten meer vertrouwen in zijn eigen raad dan in die van ouderen.'³⁶¹

5. Om door onderdrukking van deze aardse hoogmoed naar de genoemde eerste fase van de deemoed op te klimmen, is het nodig dat je eerst je broeders ware deemoed toont door een diepe hartelijke genegeheid, die je geen enkele ruimte laat hen nog te kwetsen of verdriet te doen. Verder, dat je je voortdurend oefent in alledaagse karweitjes en minderwaardige taken, zoals bijvoorbeeld keukendienst of noodsituaties, het huis vegen of de vaat doen, als een armoedzaaier in alledaagse en afgedragen kleding lopen, en dergelijke meer. Voorts deemoedig gedrag en woordgebruik bezigen, de laatste plaats kiezen, grootspraak – zoals zich rabbi of heer enzovoorts laten noemen – vermijden en zelfs de schijn van praalzucht voorkomen.³⁶² Verder het uur van onze dood altijd voor ogen houden. Als deze en dergelijke gedragingen tot tweede natuur zijn geworden, doen ze de geest tot deemoed neigen en onderdrukken ze zijn verwaandheid.

³⁶¹ Vgl. Cassianus, *De institutis*, 2004, lib. XII, c. XXIX, 227–228.

³⁶² 'de laatste plaats kiezen' (*novissimum locum eligere*): vgl. *Lc* 14,9–10. Voor mensen die op ereplaatsen azen, en dus gevaar lopen door de gastheer terugverwezen te worden, vertelt Jezus een gelijkenis waarin een bruiloftsgast de laatste (= minste) plaats kiest. Hij wordt door de gastheer uitgenodigd een betere plaats in te nemen. 'Want wie zichzelf verhoogt, zal vernederd worden, en wie zichzelf vernedert, zal verhoogd worden' (*Lc* 14,11).

6. Er bestaat echter nog een andere hoogmoed, de geestelijke, die de geest doet zwellen en boven zichzelf uittilt. Zij gaat prat op haar vele deugden en grote verdiensten, die zij als haar eigen bijzondere bezit aan zichzelf toeschrijft, of waarvan zij meent dat ze haar door God of omwille van haar verdiensten geschonken zijn. Deze [hoogmoed] is veel gevaarlijker dan de aardse ondeugden. Er bestaat geen andere ondeugd die alle deugden zo uitput en de mens berooft en ontdoet van alle gerechtigheid en heiligheid dan die van de hoogmoed. Zij pleegt degenen die de top bereikt hebben, in de zwaarste val neer te halen en af te maken. Maar om ook dit innerlijke gezwel te onderdrukken en de bovengenoemde stap van de deemoed te zetten, moet je in alle deugden, bij alle voortgang, in alle goede werken, uit heel je hart en met overtuiging zeggen en voelen: *Niet ik, maar Gods genade met mij*,³⁶³ en *door Gods genade ben ik wat ik ben*,³⁶⁴ en *God is het die doet willen en volbrengen om de goede wil*.³⁶⁵

7. Eveneens moet je met zorg je eigen geringheid beschouwen, met zorg overwegen dat de goede kanten van je geest niet de jouwe zijn, maar gaven van God en dat je daar rekenschap van zult geven. Wat je kwade kanten betreft, die zijn van jouzelf. Ze zijn puur slecht en om uiteenlopende redenen ernstig: ze verdienen de zwaarste straffen. Onze goede kanten zijn niet zuiver goed, maar in veel opzichten onvolmaakt. Nalatigheid, lauwheid, veinzerij, roemzucht enzovoorts besmeuren onze goede kanten zo vaak, dat ze ons maar weinig verdienste opleveren en God minder aangenaam zijn. Eveneens moet je vaak letten op degenen die boven je staan en die beter zijn, zowel mensen als de Heer Jezus Christus zelf, die zegt: *Leer van Mij, want ik ben zachtmoedig en nederig van hart*, om zo, door jezelf met anderen te vergelijken, voor jezelf onbeduidend te worden.³⁶⁶

8. Wanneer een mens dit langere tijd gepraktiseerd en zich hierin langer geoefend heeft, begint hij zichzelf in waarheid te kennen hoe hij is. Zeker ook als hij zich hartstochtelijk hierin geoefend heeft en er volhardend in is gebleven, begint hij vanaf dat moment een zekere hang in zich toe te laten, namelijk te verlangen dat anderen hem beoordelen, voor zover dat voor hem opgaat, zoals hij zichzelf in de eerste opgang heeft leren kennen: als onbeduidend, hulpeloos, enzovoorts. Dit is de tweede opgang en de tweede fase van de deemoed.

³⁶³ Vgl. *1 Kor 15,10*.

³⁶⁴ *1 Kor 15,10*.

³⁶⁵ *Fil 2,13*.

³⁶⁶ *Mt 11,29*.

9. Van de derde fase en opgang is sprake, wanneer een mens door nederige oefeningen en kennis van de waarheid zich een zodanig verlangen naar deemoed heeft eigen gemaakt, dat hij zelfs in het geval dat hij over grote deugden en voortreffelijke gaven beschikt, zich niet laat roemen noch zich hierom laat vleien. Hierbij laat hij alles toestromen naar Hem van wie hij alles ontvangen heeft en aan wie hij het onverdeeld teruggeeft. Zo was de deemoed van Christus; zo ook is de deemoed van de engelen en de heiligen in de heerlijkheid.

64. *Hier begint het vierde deel:
de geestelijke afdalingen, die in twee soorten te verdelen zijn,
namelijk afdalingen naar zichzelf en naar de naaste*

1. Je hebt nu gehoord, o mens, van de wegen omlaag waarlangs je bent afgedaald. Je hebt gehoord hoe je opklimmingen in je hart moet regelen en met welke oefeningen en in welke etappen je moet opklimmen, hoe je door innig gebed goddelijke hulp moet inroepen, ook wat voor loon je ontvangen zult. Dit zijn de vijf punten die jou in het begin werden voorgelegd.³⁶⁷ Maar de heilige Schrift spreekt over deze opklimmingen elders aldus: *Jacob zag een ladder opgericht en engelen van God die erlangs opklommen en afdaalden.*³⁶⁸ Daarom verwondert het je misschien hoe in deze opklimmingen engelen, mannen – met name heiligen – afdalen. Want dat zij opklimmen, wekt geen verwondering. Toch kan men dit heel goed aldus verstaan. Zelfs heilige mannen kunnen zelf, zolang zij buiten God onderweg zijn en zolang zij zwaar belast zijn met een lichaam dat aan vergankelijkheid onderhevig is, niet zo ononderbroken en zonder ophouden opklimmen. Want soms falen zij in hun opgang, belast als zij zijn door het gewicht van de vergankelijkheid, en dalen zij af door hun geestelijke oefening enige tijd te versoepelen.

2. Er bestaan evenwel ook nuttige afdalingen, die bovendien beter bij je wijze van leven passen, en waarmee zelfs de echte klimmers en geestelijke mannen soms enige tijd hun opklimmingen onderbreken. Dan ondernemen zij afdalingen die hun van nut zijn. Om nu deze afdalingen kort en bondig te begrijpen is het van belang twee van dergelijke afdalingen te

³⁶⁷ Zie hoofdstuk 1. Het gaat om deze vijf punten die de dynamiek van de geestelijke weg richting geven: 1) waarheen je moet opklimmen (1,4); 2) waarvandaan je moet opklimmen (1,5); 3) hoe je je opklimmingen moet voorbereiden (1,6); 4) dat je de Heer om steun vraagt (1,7); 5) wat je ultieme perspectief is.

³⁶⁸ Gn 28,12.

onderscheiden. De ene is die waardoor een mens tot zichzelf afdaalt; door de tweede daalt hij tot de medemens af. Elk van deze afdalingen is in drie fasen onderscheiden.

65. De eerste weg omlaag, waarlangs de mens tot zichzelf afdaalt en van een hogere naar een lagere fase gaat

1. Op de eerste plaats dan daalt een mens af naar zichzelf, bijvoorbeeld wanneer hij zich in een hogere fase bevindt en tot een verhevener graad is gekomen, maar toch somtijds afdaalt om zich volmaakter in een lagere fase te oefenen en niet, bij het steeds hoger opklimmen, door nalatigheid te verliezen wat hij in een lagere fase reeds verworven heeft. Niemand echter moet zich bij deze opklimmingen zo inspannen voor wat ervóór was, dat het is alsof hij het absoluut niet nodig had rekening te houden met wat erna komt. Hij moet zich juist zo inspannen voor wat ervóór was en van deugd tot deugd voortgang maken, dat hij volstrekt niet de etappen verzuimt die hij al bereikt heeft of waarin hij opklimt. Dan zal hij met uiterste inspanning behoeden wat hij al verkregen heeft.

2. Bijvoorbeeld, eerst ben je door de vreze vermurwd en door overwegingen over je dood, het laatste oordeel en de hellestraffen heb je veel goeds gedaan. Vervolgens ben je gekomen tot hoop en door het besef van de hemelse heerlijkheid en de weldaden van God milder gestemd heb je jezelf tot vermurwing uit minne aangespoord. Moet je nu de vreze achter je laten? Moet je dan alle overwegingen over dood en oordeel volstrekt terzijde stellen? Zeker niet, soms moet je door hoop opklimmen naar het hogere en de hemelse heerlijkheid aanschouwen, zodat je door haar schoonheid verlost wordt om hoger op te klimmen. Soms echter moet je door vreze opklimmen en de voosheid van de wereld, de kortstondigheid van je leven en de bitterheid van de helse straffen met meer ijver aanschouwen, zodat je afgeschrikt wordt om naar lager af te dalen. Zo word je van voren getrokken door hoop en van achter geduwd door vreze, als word je door een prikkel genoopt voort te gaan en op te klimmen om zo steeds in je oefeningen tussen vreze en hoop en liefde op te klimmen en af te dalen, totdat de liefde zelf geheel en al volkomen is geworden en de vreze eruit werpt.³⁶⁹ Zo verval je niet tot slapheid of achteloosheid of tot vooringenomenheid.

³⁶⁹ Vgl. *1 Joh* 4,18.

3. Zo klimmen engelen, dat wil zeggen, heilige mannen, naar de hemel op door een liefdevol verlangen, en dalen zij af naar de afgrond of in levensden lijve naar de hel langs de weg van aandachtige beschouwing. In welke fase men zich evenwel meer moet oefenen, daarvoor is onderscheiding nodig. Hierdoor leert men oordelen naar voortgang, levensstaat en omstandigheden van personen. Door zo op te klimmen en af te dalen zul je samen met de zondares Maria de beide voeten van Christus omarmen.³⁷⁰ Zo zul je met de profeet voor de Heer zijn barmhartigheid en oordeel bezingen.³⁷¹ ‘Op deze dubbele opgang en neergang heeft’ volgens Augustinus ‘alles betrekking wat in de Schriften staat, over de barmhartigheid die je moet liefhebben en de macht die je moet vrezen.’³⁷² Daarom vertelt de heilige profeet in zijn godsspraak dat hij slechts deze twee dingen gehoord heeft: *Eenmaal, zegt hij, heeft God gesproken, deze twee punten heb ik gehoord: dat bij Jou, Heer, barmhartigheid is en dat Jij iedereen naar zijn werken beloont.*³⁷³ Omwille van deze twee punten zijn er profeten geweest; omwille van deze twee bestaan alle Schriften.

370 Vgl. *Lc* 7,36–50. Gerard Zerbolt bedoelt met de zondares Maria (*Maria...peccatrice*) de anonieme publieke zondares die het huis van een Farizeeër binnenging, waar Jezus als gast aan tafel aanlag, met een albasten flesje geurige olie achter Hem ging staan en hilde, zodat zijn voeten nat werden. Zij droogde ze met haar haar, kuste ze en zalfde ze met de olie. Toen de Farizeeër hier opmerkingen over maakte, onderhield Jezus hem over het feit dat zijn gastheer had nagelaten Hem, als zijn gast, de voeten te wassen. Hij stelde hem de vrouw tot voorbeeld. Daarna richtte Hij zich tot haar met de woorden: ‘Uw zonden zijn u vergeven... Uw geloof heeft u gered; ga in vrede’ (*Lc* 7,48 en 50). De naamgeving, die door Lucas niet geboekstaafd is, wijst op de typische vermenging van deze publieke zondares met nog twee vrouwen van dezelfde naam. Hierbij gaat het om 1) Maria uit Magdala, uit wie Jezus zeven duivels had uitgedreven (*Lc* 8,2) en die met twee andere vrouwen ‘op de eerste dag van de week’ (Paasmorgen) naar het graf ging om het lichaam van Jezus te balsemen (*Mc* 16,1); 2) Maria uit Bethanië, die tot de aanzienlijke vriendenkring van Jezus behoorde en samen met haar zuster Martha en haar broer Lazarus – die door Jezus uit de doden werd opgewekt – Hem herhaaldelijk te gast had (*Lc* 10,38–42; *Joh* 11,1–44; 12,1–11). Terwijl de Griekse theologen de drie Maria’s nog onderscheidden, versmolten ze vanaf Augustinus (354–430) in de Westerse prediking en iconografie tot één persoon. Zo kon ook Zerbolt in de lijn van een lange traditie de anonieme zondares uit het Luscsevangelie met de naam Maria sieren. Maria Magdalena (feestdag 22 juli) wordt op twee manieren afgebeeld: als een voorname vrouw met een albasten oliekruikje in de hand of als een ruige boetelinge. In deze laatste gedaante valt zij samen met Maria van Egypte (feestdag 2 april), die na een zondig leven de woestijn introk en kluizenares werd.

371 Met de profeet (*propheta*) bedoelt Gerard Zerbolt de psalmist van *Ps* 61, die even verderop geciteerd wordt.

372 *Potestatem eius timete, misericordiam eius amate*. Augustinus, *Enarrationes*, *Ps* LXI.20, 788, rr. 10–11.

373 *Rom* 2,6. Vgl. *Ps* 61,12–13.

4. Hoor hoe de gelukzalige Gregorius je deze opgang en neergang aanbeveelt. Hij zegt: 'Ofschoon vreze altijd ver van zekerheid verwijderd schijnt te zijn, lijkt ons toch niets méér zekerheid te geven dan altijd in hoop te vrezen, om zo te voorkomen dat een onvoorzichtige geest zich uit wanhoop in ondeugden stort of te gronde gaat door over zijn gaven te hoog op te geven. Naarmate hij in de ogen van de strenge en genadige rechter over zichzelf in hoop deemoediger weifelt, staat hij daarin [= vreze] steviger'.³⁷⁴ Als je dus *niet* wilt dat *de voet van de hoogmoed* – waardoor allen vallen *die onrecht bedrijven* – op je *afkomt*, neem dan niet van de vreze geheel en al de voet weg.³⁷⁵

66. *De tweede weg omlaag,
waarlangs de mens soms noodzakelijkerwijze
moet afdalen tot het gedragspatroon van de
uiterlijke levenswandel*

1. Op de tweede plaats, o mens, moet je soms naar jezelf afdalen en op gepaste wijze de uiterlijke aspecten van je mens-zijn in moreel opzicht onder handen nemen. Dat is nodig opdat de kern van je innigheid en innerlijke vroomheid in je doen en laten naar buiten beginnen uit te stralen. Beheers daarom je uiterlijke gedrag om jezelf te behoeden. Wees voor anderen voorbeeldig en voor allen beminnelijk. Dit zul je echter het best bereiken, als je je erop toelegt in je uiterlijke gedrag drie punten in acht te nemen. Ten eerste, dat je gedragingen volwassen zijn. Ten tweede, dat ze deemoedig zijn. Ten derde, dat ze vriendelijk zijn. Volwassenheid maakt jou tot voorbeeld voor anderen. Deemoed beschermt je tegen jezelf. Vriendelijkheid maakt je voor alle mensen beminnelijk.

2. Volwassenheid bestaat hierin, dat een mens niet gemakkelijk op hol slaat, niet tot lacherigheid geneigd is, niet nieuwsgierig is en geen klets-kous of grappenmaker. Deze volwassenheid stuurt het hoofd, ordent vanbinnen de geest en behoedt naar buiten de hele persoon voor overdrijving. Ze stuurt het hoofd, zodat het niet als een windvaan alle kanten opdraait; de ogen, zodat ze niet ronddwalen; de oren, zodat ze zich niet nieuwsgierig spitsen, en zo meer.

374 Gregorius Magnus, *Moralia*, xxx, xxvii.83, 1548, rr. 58–61. Het citaat is te vinden in noot 175.

375 *Ps* 35,12–13. De voet is een symbool van macht: de overwinnaar zet zijn voet op de overwonnene die ter aarde ligt.

3. Deemoed in gedrag buigt je nek, formuleert nederig antwoord, toomt je gebaren in, houdt van eenvoudige kleding, zoekt een plaats onder de laatsten, vermijdt uiterlijk vertoon, schuwt apart gedoe, maakt je snel en vaardig in het volgen van anderen.

4. Vriendelijkheid maakt iemand aanspreekbaar voor en meevoelend met bedroefde mensen, handelbaar en toegeeflijk, meegaand in raadgeving, mededeelzaam wat betreft zichzelf en de zijnen in het goede, opgewekt en bescheiden, aangenaam, trouw en sociaal, dankbaar en welwillend.

5. Deze vriendelijkheid evenwel is, voorzover ze zich uit in uiterlijke tekenen van de vriendelijkheid die de wijsgeer 'vriendschap' noemt, noodzakelijk om sociaal samen te leven.³⁷⁶ Want, zoals hij zegt, niemand kan dag in dag uit leven met een droefheid die niet te genieten is. Daarom moet je je uit hoofde van natuurlijk fatsoen dwingen met anderen op genietbare wijze samen te leven in vriendelijkheid. Daarom moet je, vooral als je onder andere mensen bent, jezelf vriendelijk tonen en je prettig gedragen. En in een bijeenkomst van velen past het dat je droefheid van geest met een zeker opgeruimd gezicht camoufleert. Uitgelaten luchthartigheid moet evenwel vermeden worden, zodat niet onder het mom van piëteit de ondeugd van de leegheid gevoed wordt. Daarom, zoals Hugo zegt, 'als je met anderen samen bent en men heeft plezier in een groepsgesprek, laat het dan over het gedrag gaan, laat het over de Schriften gaan. Laten wij samen nu eens diep zuchten over de ellende van dit leven, dan weer samen ons verheugen in de hoop op het eeuwig goed. Laat ons nu eens wederzijds verkwikt worden door de uitwisseling van elkaars verborgen gedachten, dan weer samen hunkeren naar die aanschouwing van Jezus en de hemelse goederen.'³⁷⁷ Maar als het verantwoord is, laten wij dan af en toe het gespannen gemoed ontspannen met wat van lager orde en prettig is. Laat die ontspanning volkomen eerbaar zijn, vrij van lichtzinnigheid. En mocht ze al te lichtvoetig zijn, laat ze dan niet zonder opbouwend karakter zijn.

6. Uit deze drie componenten – volwassenheid, deemoed en vriendelijkheid – bestaat dus heel het uiterlijke gedragspatroon. Deemoed tempert de volwassenheid, opdat deze niet trots schijnt; vriendelijkheid matigt haar, zodat ze niet streng en vol misprijzen is.

³⁷⁶ 'de wijsgeer' (*philosophus*): met deze aanduiding worden meestal Aristoteles of Seneca bedoeld.

³⁷⁷ Vgl. Hugo van Sint-Victor, *De archa Noe*, Proloog, 3–5.

67. *De derde afdaling naar zichzelf, waardoor de breekbare mens, niet in staat om zich lang of altijd op geestelijke zaken toe te leggen, genoodzaakt is zich in handenarbeid te oefenen*

1. Op de derde plaats moet je regelmatig afdalen en een lichamelijk werk of handenarbeid aanpakken. Ja zeker, zo moet je je training opzetten, dat je jezelf dagelijks op gezette tijden in de uren die je voor jezelf hebt, in handenarbeid oefent, en aan de andere kant op zelf gekozen momenten in innerlijke opklimmingen voortgaat, hoewel je door met de handen te werken in de voortgangen van je hart misschien niet eens gehinderd wordt. Want je kunt onder het werk bidden, mediteren, je in vreze en verlangen oefenen. De regel die onze heilige vaders hadden, was ingegeven door de hoop en de verwachting dat, naarmate zij zich trouwer aan de handenarbeid wijdden, zij meer tot hogere zuiverheid en liefde en tot geestelijke voortgang zouden komen. Omdat je een breekbare mens bent, moet je niet denken dat je een engel bent – die altijd geestelijk voedsel gebruikt dat jij niet kent – zodat jij ook [gelijk de engelen] je alleen aan geestelijke zaken altijd wilt vastklampen. Oefen je daarentegen op gezette tijden in handenarbeid, om vele redenen.

2. Ten eerste, om niet door tegenzin overmand geestelijke oefening zelfs helemaal achterwege te laten. Houd je niet voor vuriger en geestelijker dan die grote Antonius was. Hij zou door walging overmand in de wereld teruggekeerd zijn, als hij niet een dergelijke op- en neergang tussen lichamelijk en geestelijk werk van de engel geleerd had.³⁷⁸ Daarom stelt Cassianus dat 'wie niet dagelijks tevreden is met het verrichten van enige handenarbeid, in zijn cel uiteindelijk niet kan volharden'.³⁷⁹

378 'die grote Antonius' (*magnus ille Anthonius*): Antonius de Grote van Egypte (Koma ca. 251–356) was Egyptenaar van geboorte en behoort tot de eerste christenen die de woestijn introkken om God te vinden. Omdat hij veel navolging kreeg, wordt hij 'vader van de monniken' of 'ster van de woestijn' genoemd. Antonius wordt van andere heiligen met dezelfde naam onderscheiden door de toevoeging 'abt'. Deze titel moet niet verstaan worden in de zin van kloosteroverste, maar als *abbas* (geestelijke vader). Antonius abt (feestdag 17 januari) had tal van leerlingen, maar vormde geen kloostergemeenschap. In zijn geestelijk leven werd hij volgens zijn biograaf, Athanasius de Grote, die zijn leerling was, door duivelse verleidingen gekweld, waaruit hij telkens door engelen Gods bevrijd werd. Hierop heeft wel betrekking wat Gerard Zerbolt over zijn geestelijke weg opmerkt.

379 *Quemcumque enim in parte qualibet coeperit superare, aut tamquam inertem et dediticium sibi patietur absque ullo profectu spiritus in cellula commorari aut excussum exinde instabilem de cetero reddet ac uagum*. Cassianus, *De institutis*, 2004, lib. x, c. vi, 177, rr. 3–6.

3. Ten tweede, ook al trekken die handmatige werkzaamheden je soms een ogenblik weg van dat vrij-zijn [voor het geestelijke], daarna maken ze je er toch sterker voor. Want zoals je gehoord hebt, kun je met begeerten niet opklimmen; deze juist zijn het die je opgang hinderen. Daarom past het dat je die begeerten overwint, vooral door handenarbeid. *Ledigheid is des duivels oorkussen*.³⁸⁰ Zo dient dus handenarbeid de geestelijke opklimming in de mate waarin ze de hindernissen om op te klimmen wegneemt.

4. Ten derde is je hart erg onstandvastig: heen en weer geslingerd, als een scheepje deinend op de golven van de zee, wordt het aldus door verschillende stemmingen en gedachten gebeukt. Daarom, zoals Cassianus zegt, 'past het dat je je hart als met een anker vastlegt, namelijk met de substantiële bezigheid van een of ander handwerk'.³⁸¹

5. Ten vierde, omdat de onvriend in ons meer openingen voor verleiding vindt, als wij ledig zijn dan als wij bezet zijn.³⁸² Want wie bezet is, wordt, zoals zij zeggen, door één duivel verleid; wie echter ledig is, wordt door talloze duivels leeggeplunderd.³⁸³

6. Ten vijfde, als je er goed op let, spoort handenarbeid zelf je al tot opklimmen aan. Op de eerste plaats immers geeft ze je een wenk omtrent de plek waar de Heer je geplaatst heeft en waar je uit bent gevallen. Want toen je daar zat, in een volkomenheid van rust, kostte het je geen moeite om te werken. Ofschoon Adam in het paradijs woonde om, zoals de Schrift zegt, het te bewerken, deed hij dat toch niet met moeite, maar met het

380 *Spr* 13,4 (LXX). Zie verder noot 327.

381 Cassianus, *De institutis*, 2004, x, c. 6, 390; c. 14, 408.

382 'onvriend' (*inimicus*): in plaats van de gebruikelijke vertaling 'vijand' kiezen wij hier voor 'onvriend', niet alleen omdat deze variant semantisch en etymologisch dichterbij 'vriend' (*amicus*) staat, maar vooral omdat 'vijand' in het Latijn ook *hostis* is, dit is de vijand die vanbuiten komt. In het spirituele omvormingsproces gaat het om een 'vijand' die niet van buitenaf binnendringt, maar van binnenuit de ziel belaagt. Hij doet zich als 'vriend' voor, maar wordt (gaandeweg) als 'onvriend' ontmaskerd. – 'bezet' (*occupatis*): om vergelijkbare redenen vertalen wij hier *occupatus* niet met 'bezig', maar met 'bezet' als het tegenovergestelde van 'ledig' (*ociosis*). Het gaat niet om bezigheden als zodanig. Ook deze kunnen immers 'ledig' (*ociosus*) zijn: iemand kan 'met niets' driftig aan het werk zijn. Het belangrijkste is, dat de onvriend de ziel bezet vindt, totaal ontoegankelijk voor zijn aanvallen.

383 '...zoals zij zeggen' (*ut aiunt*): namelijk de geestelijke schrijvers. Gerard Zerbolt bedoelt in het bijzonder de Latijnse kerkleermeester Hiëronymus, die in zijn Ep. 125 aan de monnik Rusticus schreef: *Fac et aliquid operis, ut semper te diabolus inueniat occupatum*. Hiëronymus, *Epistulae*, Ep. 125, Ad Rusticum monachum, 11, 130, rr. 6–7. Vgl. Gérard Zerbolt, *De reformatione*, 2001, c. 39, rr. 30–31.

grootste plezier, want hij herkende in de lagere wezens de macht, de wijsheid en de goedheid van de Schepper, wiens lofprijzing zijn drijfveer was.³⁸⁴ Daarom, aldus Bernardus, ‘werkt handenarbeid als pleister op de wonden; je wordt erdoor aangepakt en herinnerd aan je schuld’.³⁸⁵ Immers, na de zondeval is dit gebod van de natuurwet gegeven: *In het zweet van je gelaat zul je je brood eten*.³⁸⁶ Zo dikwijls je dus handenarbeid verricht, word je herinnerd aan de schuld van de overtreding. Eveneens door handenarbeid word je eraan herinnerd dat je zes dagen – namelijk het hele leven dat je hier doorbrengt – behoort te werken, want dat is de tijd om te werken.³⁸⁷ Op de zevende dag, als het huidige leven ten einde is, *zal de Geest zeggen dat je van je moeizame arbeid mag uitrusten*.³⁸⁸ Je wordt dus door de handenarbeid gemaand te streven naar de toestand waarin je niet meer hoeft te werken, maar alleen maar vrij zult zijn en zien *hoe mild de Heer is*.³⁸⁹

7. Ten zesde maakt handenarbeid je vrij, zodat je er geen behoefte aan hebt voor anderen te applaudisseren en iets van anderen te wensen, zoals de apostel aan de Thessalonicenzen schrijft.³⁹⁰

8. Ten zevende, volgens Sint-Bernardus ‘drukt handenarbeid zelf vaak neer, zoals het lichaam dat doet door zijn gewicht en zijn massa; zo perst handenarbeid soms zacht vermurwing uit en maakt deze zuiverder’.³⁹¹ Om deze en vele andere redenen hebben onze heilige vaders vooral in Egypte zo trouw lichamelijke arbeid verricht en om hun moeizame arbeid worden zij door de heiligen zo hoog geroemd.

9. Om evenwel niet ver van de opklimmingen van je hart verwijderd te raken, moet je, voor zover het in je vermogen ligt, altijd liever die lichamelijke arbeid uitkiezen die naar eigen inzicht het best bij geestelijke arbeid past, zoals het afschrijven van gewijde boeken. Dit houdt je minder van opgang af en is in geestelijk opzicht rijker aan vrucht. Want hoe meer gewijde boeken je afschrijft, des te meer verkondigers van de waarheid

384 Vgl. *Gn* 2,15.

385 Bernardus, *Sermones de diversis*, sermo 55, 3, 282, rr. 1–4.

386 *Gn* 3,19.

387 Vgl. *Gn* 2,2.

388 Vgl. *Apk* 14,13.

389 *Ps* 33,9.

390 2 *Tes* 3,7–8: ‘Toen we bij u waren, hebben we ons dagelijks werk niet verwaarloosd en op niemands kosten geleefd. Integendeel we hebben ons ingezet en ingespannen, dag en nacht hebben we gewerkt om niemand van u tot last te zijn’.

391 Bernardus, *Sermones de diversis*, sermo 55, 3, 284, rr. 11–16.

breng je voort. Hoe meer mensen erdoor worden vermurwd en voortgang maken, des te meer zul je aan hun verdiensten deelachtig worden. Hierom keurt Bernardus bovenal het kopieerwerk goed. Onder de heilige vaders waren veel kopiisten. Alle broeders en leerlingen in het Sint-Maartens klooster schreven boeken af.³⁹² Onder andere over het kopieerwerk gaf de gelukzalige Hiëronymus de monnik Rusticus speciaal raad. Veel heiligen schreven hun boeken eigenhandig, nu eens uit deemoed, dan weer om ledigheid te vermijden, zoals over Ambrosius en Hiëronymus te lezen valt.

10. Zeker wanneer je met je handen werkt, moet je niet in de geest ledigheid bedrijven, maar je oefenen in liefdevolle aandacht van het hart, door iets te bidden of door te overwegen, of tenminste door zachtjes te herkauwen wat je schrijft. Ja, zelfs kun je, volgens Augustinus in *Het werk van monniken*, onder het werk op innige wijze iets zingen.³⁹³ Want handenarbeid hindert dat niet méér dan wereldse mensen door hun liederen gehinderd worden, wanneer zij met de handen werken. Je moet echter trouw werken, niet als wereldse mensen die alleen loon ontvangen dat voorbijgaat. Jou gaat het niet slechts om tijdelijk loon, maar om een *onvergankelijke kroon* in de hemelen.³⁹⁴ Merk op dat heilige engelen speciaal aan herders die druk aan het werk waren, de geboorte van Christus de Heer hebben verkondigd.³⁹⁵ Zorg ervoor niet te veel of ongelegen aan het werk te zijn, maar met mate en onderscheiding. Je moet vooral bij de handenarbeid de stilte bewaren. Want *stilte is het*, volgens de profeet, *waarin onze sterkte gelegen is*.³⁹⁶ Ofschoon de stilte overal en altijd onderhouden moet worden – tenzij noodzaak dwingt of nuttigheid het raadzaam maakt [de stilte te verbreken] – dan toch het meest bij de handenarbeid, volgens het bekende woord van de apostel: *Wij bezweren jullie in de Heer Jezus, dat jullie in stilte je brood eten*.³⁹⁷

392 Gerard Zerbolt doelt hier waarschijnlijk op het klooster van Sint-Martinus te Utrecht. Bisschop-missionaris Willibrord (658–739) kreeg van Pepijn II verlof om dit klooster te bouwen, alsmede een nieuwe bisschopskerk. Deze werd toegewijd aan de heilige Martinus van Tours (ca. 316–397; feestdag 11 november). Naast deze zetel van het missiebisdom herbouwde Willibrord het kerkje uit de tijd van Dagobert en wijdde het als teken van verbondenheid met de heilige Stoel (Rome) aan de Zaligmaker (Salvator). Evenals in het klooster te Echternach, waar Willibrord tussen 714 en 722 verbleef, was er in het Sint-Maartens klooster een belangrijk scriptorium.

393 Vgl. Augustinus, *De opere monachorum*, XVII.20, 374.

394 *1 Pe* 5,4.

395 Vgl. *Lc* 2,8–11.

396 Vgl. *Js* 30,15.

397 *2 Tës* 3,12.

68. *Afdalingen tot de naaste of omwille van de naaste.*
De eerste stap omlaag geschiedt op bevel van de overste

1. Op gelijke wijze is het vaak noodzakelijk om ter wille van de naaste van die opklimmingen terug te komen, dat wil zeggen, ze enige tijd op te schorten zonder ze geheel en al na te laten. Eveneens op drie manieren dalen wij omwille van de naaste af: omdat hij hoger geplaatst is, of omdat hij gelijkwaardig is, of omdat hij lager staat.

2. Omwille van een hoger geplaatste moet je afdalen, wanneer bijvoorbeeld het volgende het geval is. Gesteld, je streeft ernaar, zoveel als in je vermogen ligt, voor jezelf vrij te zijn, of met Lazarus je zonden te bewenen en vermurwing te putten uit het besef van je zonden en van het laatste oordeel, enzovoorts, of met Maria te zitten aan de voeten van de predikende Jezus.³⁹⁸ Kortom, je wilt je mentaal in het leven en lijden van Christus oefenen of met welke andere grote opgang ook. En zie, daar komt je overste en roept je, hij gebiedt je uit te gaan, hij beveelt je af te dalen. Dan zal Martha onmiddellijk zonder talmen neervallen aan de voeten van de plaatsbekleder van Jezus, dat is de overste, en wel met alle deemoed en innige bereidheid, en zij zal zich van haar innerlijke oefening afwenden. Als Maria nog in huis [= in haar innerlijk] verblijft en zich alleen bezighoudt met de innerlijke bezigheden waarvan zij onvrijwillig weggerukt wordt, ook al zit zij aan de voeten van Jezus en moppert Martha, zelfs al beweent zij haar broer, dan nog is het nodig dat Martha het huis – de innerlijke mens – binnengaat en haar roept in stilte, dat wil zeggen, dat jij jezelf heimelijk berispt, terwijl je tegen Maria zegt: *De Meester is*

³⁹⁸ Vgl. *Joh* 11,1–44; 12,1–11 en *Lc* 7,36–50; 10,38–42. De merkwaardige verwijzing naar Lazarus in verband met het bewenen van zonden, met vermurwing uit zondenbesef en met het laatste oordeel moeten wij waarschijnlijk begrijpen vanuit denkpatronen als associatie en contaminatie. Gerard Zerbolt denkt enerzijds aan *Joh* 12,1–11, waar Lazarus aan tafel mee aanzit, terwijl Martha bedient en Maria (van Bethanië) Jezus' voeten met nardusolie zalft en ze met haar haren droogt. Anderzijds kent hij *Lc* 7,36–50, waar een anonieme, maar in de traditie 'Maria' genaamde publieke vrouw in het huis van een Farizeër haar zonden beweent, Jezus' voeten met haar tranen bevochtigt, ze met haar haren afdroogt en met kostbare olie zalft. Het bewenen van zonden wordt door Zerbolt van de zondares Maria getransformeerd naar Lazarus, die overigens niet de broer van deze Maria, maar de broer van Maria (en Martha) van Bethanië is en in *Joh* 11,1–44 een centrale rol speelt. Waarschijnlijk gaat onze auteur er stilzwijgend vanuit dat Lazarus, die doodziek op sterven lag, nog vóór zijn dood en met het laatste oordeel voor ogen zijn zonden betreurd en 'gebiecht' zal hebben. – In het verdere verloop van deze alinea speelt Gerard Zerbolt binnen de ene mens zijn binnenkant ('Maria') uit tegen zijn buitenkant ('Martha'). Deze strijd speelt zich af in ons geweten, dat zich moet uitspreken over de vraag of wij de 'Maria' in onszelf gehoor geven, dan wel de 'Martha'. Hierbij dient *Lc* 10,38–42 als context.

*daar en roept jou.*³⁹⁹ Hij is daar aan wiens leerlingenschap jij je hebt toevertrouwd, je overste; deze roept jou en gebiedt je uit te gaan. Wat zit je nog? Is jouw vrijgesteld-zijn van plichten soms beter dan een toegewijd volbrengen van de gehoorzaamheid? Zodra zij het gehoord heeft, zal Maria zelf opstaan en tegelijk neervallen aan de voeten van Jezus, met de woorden: *Bereid is mijn hart, bereid mijn hart.*⁴⁰⁰ Ik ben bereid om mij vrij te maken voor jouw rijk, bereid wanneer Jij mij gebiedt aan uiterlijke zaken dienstbaar te zijn.

3. Hieraan ben je niet alleen op bevel van je vader gebonden, want soms moet het ook gebeuren op aandringen van een broeder, uit liefde.⁴⁰¹ Al hun oefeningen immers schortten de heilige vaders liever op, als het erom ging de gehoorzaamheid onverlet te kunnen onderhouden. Dit telden zij boven alles: niet hun eigen wil, maar die van een ander te volbrengen. En ofschoon de formele of noodzakelijke gehoorzaamheid meer urgeert, is het niet aan jou om uit te maken of je er al dan niet toe gehouden bent. Want gehoorzaamheid uit liefde is meestal verdienstelijker. Met innigheid volbracht doet ze de liefde groeien.

69. *De tweede stap omlaag tot de naaste, waardoor wij met de naaste afdalen voor hulp of raad, voor bemoediging of berisping*

1. Ten tweede moet je tot de medemens afdalen, dat wil zeggen met je naaste samen afdalen, gedreven door mededogen en genegenheid, om hem met hulp en raad tegemoet te komen. Zo kun je bijvoorbeeld mensen helpen die lichamelijk lijden, en hun hulp bieden. Maar veel meer nog zul je, als je mensen met geestelijk lijden ziet, hen steunen zoveel je kunt door hen te bemoedigen, bij te sturen en naar je toe te trekken in beproevingen, door hun in tegenspoed raad en kracht te geven. Want als Paulus niet van de derde hemel was afgedaald, en vanuit de verheven staat van zijn geest zich over de zwakkeren had gebogen, zou hij niemand aangetrokken hebben.⁴⁰² Maar nee, hij daalde af en *is alles voor allen*

399 *Joh* 11,28.

400 *Ps* 56,8 of 107,2.

401 'van je vader' (*patris tui*): Zerbolt bedoelt hier de overste van het broederhuis (*rector*) of het klooster (*prior*).

402 Vgl. *2 Kor* 12,2-4. Zerbolt zinspeelt op een visioen of mystieke ervaring waarvan Paulus gewaagt: 'Ik ken een volgeling van Christus die veertien jaar geleden tot *in de derde hemel* werd weggevoerd – in zijn lichaam of buiten zijn lichaam, dat weet ik niet, dat weet God alleen. Maar ik weet dat deze man – in zijn lichaam of zonder zijn lichaam – werd weggevoerd tot in het paradijs en dat hij daar woorden hoorde die door geen mens mogen worden uitgesproken.'

geworden.⁴⁰³ Voor werelds levende mensen preekte hij *Jezus, en wel Hem gekruisigd*;⁴⁰⁴ geestelijk levende mensen stelde hij geestelijke zaken voor ogen. Zo ook jij: wees alles voor allen, een steun voor ieder afzonderlijk naarmate ieders behoefte dat vereist. Als lichamelijke zwakte zich opdringt, toon dan van harte medelijden, steek graag de helpende hand uit, zoveel als in je vermogen ligt, vooral aan huisgenoten.⁴⁰⁵ Als fysieke armoede [bij mensen] nijpend wordt, deel dan naar vermogen aan hen uit, en schiet hun te hulp, zelfs al moet je zelf soms nood lijden. Offer zo met de weduwe niet uit overvloed, maar uit nood, zodat je uit je eigen armoede en uit de nood die je lijdt, met voedsel, met kleding en zo met andere behoeften hulp biedt.⁴⁰⁶ Als je niet in materiële zin kunt helpen, doe het dan tenminste met hartelijke bemoedigingen. Want een goed woord is beter dan het beste geschenk en een geestelijke aalmoes staat hoger dan een fysieke.⁴⁰⁷

2. Vandaar bovenal dit: als je staande midden in je innerlijke opklimmingen beneden je ziet dat sommigen van het juk van Christus afdwalen, daal dan haastig af en laat je opgang na, als dit je voor enige tijd nuttig voorkomt; wees dan toegankelijk, bemoedig, berisp. Zeg niet in je hart: mij is mijn eigen zielenheil genoeg, ik wil om mijzelf bekommerd zijn, niet om een ander. Ben ik soms zijn overste? Ben ik soms tot zijn bewaker aangesteld?⁴⁰⁸ Een dergelijke gedachte spruit beslist niet voort uit ijver voor God. Maar, zoals de gelukzalige Gregorius zegt, 'roep in de mate waarin de geest je dat ingeeft, je medemens van misgroei terug, verkondig het eeuwig rijk of de eeuwige straf op de wijze waarover eerder gesproken is, aan de dwalende, zodat je met recht engel genoemd wordt.'⁴⁰⁹ Besteed dus zo een woord van bemoediging aan allen, voor zover het jou voor eenieder passend voorkomt. Bedenk dat, volgens Beda, 'onder mensen geen levenswandel verhevener en God welgevalliger kan zijn dan die van hen die zichzelf kastijden voor hun ondeugden, die hun

403 1 Kor 9,22.

404 1 Kor 2,2.

405 Vgl. Gal 6,10. Vgl. ook 1 Tim 5,8.

406 Vgl. Lc 21,2-4.

407 Vgl. Sir 18,16-17.

408 Vgl. Gn 4,9.

409 *Nam unusquisque uestrum in quantum sufficit, in quantum gratiam supernae aspirationis accepit, si a prauitate proximi // muni reuocat, si exhortari ad bene operandum curat, si aeternum regnum uel supplicium erranti denuntiat, cum uerba sanctae annuntiationis impendit, profecto angelus existit.* Gregorius Magnus, *Homiliae*, II, hom. VI.6, 42-43, rr. 105-109.

ziel onderwerpen aan deugdoefening. Bovendien bejiveren dezen zich zelfs anderen door dagelijkse oefening tot de genade van hun Schepper te bekeren en, door tal van gelovige zielen te winnen, de vreugde in het hemels vaderhuis steeds te vermeerderen.⁴¹⁰ Hieronder verstaan wij niet openbare prediking, maar individuele bemoediging en broederlijke aansporing, waarvan gezegd wordt: *Aan ieder heeft God de zorg voor zijn medemens opgedragen.*⁴¹¹

3. Openbare prediking is een ambt – en dit geldt vooral voor jongeren – dat niet zonder de grootste terughoudendheid door zomaar iemand in beslag mag worden genomen.⁴¹² Een uitzondering vormen zij die om zo te zeggen vol zijn van deugden en genadegaven op de manier van een schelp: ze laat niets los zonder eerst helemaal vol te zijn, aldus Bernardus in *Over het Hooglied*.⁴¹³ Echt hard en gevaarlijk is het voor iemand die slechts een beetje olie heeft, om dit uit te gieten – behalve misschien in opdracht van de profeet⁴¹⁴ – uit angst om tegen de liefdesorde in de schijn te wekken dat hij anderen meer bemint dan zichzelf.

4. Evenzo moet je afdalen, gedreven door een geest van mildheid en uit medelijden met je broeder, wanneer je bijvoorbeeld iemand ziet die zondigt of zich onordelijk gedraagt, hoe je dit verder ook afweegt. Dan kun je hem, door met hem liefdevol af te dalen in broederlijke berisping, omhoog trekken en tot verbetering brengen. Je moet, voor zover het in je vermogen ligt, niet toelaten dat in iemand de ondeugd heerst. Maar een beheerste en verstandige ijver, geschraagd door medelijden en deemoed,

410 *Quae enim inter homines sublimior et Deo gratior esse conuersatio potest quam eorum qui se abdicant utiis qui vir- // tutum studiis animum subiugant insuper etiam alios cotidiano exercitio ad auctoris sui gratiam conuertere student et crebra animarum fidelium acquisitione gaudium semper patriae caelestis augere?* Beda, *Homeliarum*, II, 19, 325–326, rr. 290–295.

411 *Sir* 17,12.

412 Zie ook hoofdstuk 62,4.

413 Bernardus, *Super Cantica canticorum* I, sermo 18, 1,3, 104, rr. 19–20; II,4, 106, r. 1.

414 Vgl. *1 K* 17,7–16. Zerbolt herinnert hier aan de weduwe van Sarefat (Sarepta), aan wie de profeet Elia om water en brood vroeg. Maar zij had niet méér dan een handjevol meel en een restje olijfolie. Want langdurige droogte had grote hongersnood veroorzaakt. Met haar laatste voedingsmiddelen wilde de weduwe eten gereedmaken voor haarzelf en haar zoon. Daarna zouden zij van honger sterven. Elia zei haar van het voedsel eerst iets voor hem klaar te maken en pas daarna voor zichzelf en haar zoon. Hij motiveerde zijn opdracht met dit woord van de HEER God: ‘Tot op de dag dat Ik weer regen op de aarde zal laten vallen, zal er meel in de pot zijn en zal de oliekruid niet leeg raken’ (*1 K* 17,14). De vrouw deed wat haar gezegd was en vanaf die dag hadden zij, haar zoon en Elia volop te eten, want ‘er was meel in de pot en de oliekruid raakte niet leeg, zoals de HEER bij monde van Elia had beloofd’ (*1 K* 17,16).

moet je verteren om, waar je verbetering nodig vindt, niet op te houden met te berispen. Neem hierbij nochtans steeds jezelf in acht *om niet ook zelf in beproeving te raken*.⁴¹⁵ Zoals Bernardus zegt: ‘Laat daarom branden in ons die ijver, allerliefsten, liefde voor gerechtigheid, haat jegens ongerechtigheid. Laat niemand, broeders, ondeugden liefkozen, noch zonden veronachtzamen. Niemand zegge: *Ben ik soms de hoeder van mijn broeder?*’⁴¹⁶ Laat niemand, voor zover het in zijn vermogen ligt, onverschillig verdragen dat de orde verloren gaat, dat de tucht afneemt.⁴¹⁷ Zo dus moet je de medemens te hulp komen met steun, en wel zo dat je met een fysieke weldaad helpt waar die in fysieke zin nodig is, maar dat je, als er in geestelijke zin behoefte is, graag geestelijke barmhartigheid en geestelijke bijstand verleent.

5. Op de tweede plaats moet je je medemens met raad te hulp komen, door de dwalende te onderrichten en te gidsen, vooral in beproevingen en geestelijke oefeningen. Maar zie toe dat je niet anderen leert waar je zelf geen weet van hebt. Beter is het deemoedig onwetendheid te bekenen dan aanmatigend te willen onderrichten. Laat daarom jouw raad altijd in overeenstemming met de heilige Schrift zijn. Zorg er evenwel voor dat je zaken die je in een begeleidingsgesprek te horen krijgt of die je leert kennen door anderen te raadplegen, als ze geheim zijn, niet openbaar maakt, vooral als het gaat over de beproevingen van anderen. Want daarvan komen vaak risico’s, zoals in het *tweede Gesprek [van de vaders]* gezegd wordt.⁴¹⁸ Zorg er bij het geven van raad ook voor, dat je niet je emotie of toeneiging volgt, want die bederft het oordeel; en ijver heeft geen weet van wijsheid. Verder, denk lang na voordat je raad geeft, vooral als deze zwaar valt, en zeg niet meteen wat je te binnen schiet, maar spreek bedachtzaam, na je oordeel altijd aan het gevoelen van anderen onderworpen te hebben, zodat je niet voor eigenreid gehouden zult worden. Bereik liever met de deemoedigen eenstemmigheid dan dat men het met jou eens zou moeten zijn. Daarom moet je niemands advies misachten, want God openbaart vaak aan kleinen wat Hij voor wijzen verborgen houdt.⁴¹⁹ Heb daarentegen aandacht voor de raadgevingen van allen, zonder ze nochtans allemaal aan te nemen, maar – zoals de apostel zegt –

⁴¹⁵ *Gal* 6,1.

⁴¹⁶ *Gn* 4,9.

⁴¹⁷ Bernardus, *In Nat. Ioh. Bapt.*, 9, 182, rr. 16–20.

⁴¹⁸ Bedoeld is de tweede van de *xxiv Collationes* (‘Gesprekken’) die Johannes Cassianus uit de traditie van de woestijnvaders heeft verzameld en die in de Moderne Devotie zeer geliefd waren. Cassianus, *Collationes*, 2004, lib. II, c. v, 44–45 en c. XI, 49–52.

⁴¹⁹ Vgl. *Lc* 10,21.

*beproof alles en behoud wat goed is, in deemoed, door er ten slotte mee in te stemmen.*⁴²⁰

70. De derde stap omlaag, waarlangs een overste moet afdalen om met zorg te waken over zijn onderdanen

1. Als je echter onderdanen hebt, moet je veel dieper en vaker afdalen, ja zelfs heel dikwijls opklimmingen achterwege laten om voor je onderdanen vrij te zijn in zorg en tucht. In zorg, om hen staande te houden die zich al waardig gedragen; in tucht, om dwalenden te verbeteren en hen die zich minder behoorlijk gedragen. Anders zal de Heer zeker *het bloed van de zielen van je onderdanen uit je handen opeisen*.⁴²¹ En tenzij je je minste broeder, voor zover het in je vermogen ligt, meebrengt, zul je het gelaat van de ware verlosser Jozef niet zien.⁴²²
2. Zie hier hoe gevaarvol een hogere positie is, waar het noodzakelijk is dat de mens zichzelf loslaat en waar hij vaak zichzelf verliest, omdat hij nalatig is. Want zolang een mens uiterlijk met veel en innerlijk met niets bezig is, verzuimt hij niet zelden zijn opklimmingen en daalt hij af naar een hart van steen. Hij wordt ongevoelig, staat alleen open voor uiterlijkheden, heeft geen smaak in geestelijke zaken, zoals Bernardus goed aantoonde in het eerste boek *Over de overweging*.⁴²³

⁴²⁰ 1 Tes 5,21.

⁴²¹ Ez 3,18: 'Menskind, [...] als Ik tegen een slecht mens zeg dat hij sterven zal en je waarschuwt hem niet, je zegt niets om hem te waarschuwen voor de goddeloze weg die hij is ingeslagen, niets om zijn leven te redden – dan is hij weliswaar een slecht mens die sterft doordat hij zelf schuldig is, maar Ik zal jou voor zijn dood ter verantwoording roepen.'

⁴²² Vgl. Gn 43,5. De kritische editie (2006) geeft *faciem Ioseph veri Salvatoris* ('het gelaat van Jozef, de ware Verlosser') en wekt indirect de indruk dat *Ioseph* een verschrijving voor *Ihesu* zou zijn. De gedrukte editie (1677) geeft *virii salvatoris* ('man die verlossing brengt'), en bevestigt hiermee de Bijbelse associatie met Jozef, zoon van Jakob en Rachel (Gn 30,22–24), die door zijn broers als slaaf aan Egypte werd verkocht (Gn 37,13–36), jaren later tot onderkoning van Egypte werd verheven (Gn 41,37–57), zich aan zijn broers, die in Egypte koren kwamen kopen (Gn 42,1–44,34), als hun broer bekend maakte (Gn 45,1–15) en hen vorstelijk behandelde (Gn 45,16–46; 46,28–47,12; 50,15–21). In Sir 49,17 wordt hij geprezen als *rector fratrum stabilimentum populi* ('de leider van zijn broers, de steun van zijn volk'). In deze zin is Jozef als 'man die verlossing brengt' een voorafbeelding van de 'ware Verlosser', Jezus Christus. Het blijft echter een open vraag of Gerard Zerbolt hier *Ihesu* bedoeld heeft, waar hij *Ioseph* schreef. De handschriften geven klaarblijkelijk zonder uitzondering *Ioseph*. In de vertaling bij haar kritische editie (2006) lost Legrand het identiteitsprobleem op door een explicatieve tussenzin: '...tu ne verras pas le visage de Joseph, c'est à dire, celui du Sauveur véritable' (403).

⁴²³ Zie Bernardus, *De consideratione*, lib. II.2–3, 395–397.

3. Houd je daarom – het advies van de heiligen volgend – voor zover het in je vermogen ligt, altijd verre van [de verlokking van] een hogere positie en van teveel uiterlijke bezigheden, behalve als je handelt uit deemoedige en prompte gehoorzaamheid. Wanneer echter iemand gedwongen wordt zich aan uiterlijke bezigheden te wijden, moet hij zeer zorgvuldig, wanneer hij ook maar even kan of tijd vindt, tot zijn innerlijk inkeren en zich vrijmaken om niet, zoals men zegt, ongevoelig te worden. Daarom zegt de heilige Gregorius: ‘Heilige mannen, die uit hoofde van hun ambt gedwongen zijn zich aan uiterlijke bedieningen te wijden, vluchten vol ijver dikwijls naar de verborgen diepte van hun hart en beklimmen daar de top van hun intiemste gedachte. Daar ontvangen zij, als [Mozes] op de berg, de wet, terwijl zij, na het onrustige gedoe van hun tijdelijke bezigheden achter zich gelaten te hebben, op het hoogtepunt van hun schouwing de innerlijke betekenis van de opperste wil doorgronden.’⁴²⁴ Want om zonder schade in hun uiterlijke ambtstaken dienstbaar te blijven, zorgen zij er onophoudelijk voor naar de diepten van het hart terug te keren. God zij gedankt.

424 Gregorius Magnus, *Moralia*, XXIII, XX.38, 1172, rr. 32–37. – Vgl. *Ex* 31,18 en 32,15–16.

Index van persoonsnamen

In deze index zijn alle namen van personen opgenomen, voor zover ze voorkomen in de lopende tekst van de inleiding door de hoofdredacteur BDN, van de inleiding door de inleider/vertaler en van de beide delen. Ook de persoonsnamen in verklarende voetnoten zijn geïndiceerd. Bijbelse persoonsnamen zijn alleen geïndiceerd, als ze voor tekst en uitleg relevant zijn. Er wordt niet verwezen naar persoonsnamen die gekoppeld zijn aan titelbeschrijvingen van bronnen en literatuur.

- Absalom, 310
Achab, 316n360
Adriaan Boeyens, zie: Adrianus VI
Adrianus VI, 39n19
Aelred van Rievault, 202
Alcher van Clairvaux, 66, 206n14
Alijt Crauwels, 43, 43n33
Ambrosius van Milaan, 49, 65,
327
Annas, 96, 108, 161, 268
Anselmus van Canterbury, 65
Antonius de Grote van Egypte,
280, 324, 324n378
Aquino, zie: Thomas van Aquino
Aristoteles, 65, 323n376
Arkel, zie: Katheryna van Arkel
Arnaud de Bohérie, zie: Arnulfus
de Boeriis
Arnold, G., 15
Arnoldus Willemsz, 50, 50n54
Arnulfus de Boeriis, 65, 201,
202
Athanasius de Grote, 324n378
Augustinus van Hippo, 49, 51–53,
65, 73n128, 102, 200, 201,
206n14, 207n15, 222n53,
246, 249, 259, 260, 260n174,
277, 278, 279, 280, 284, 288,
306n335, 321, 321n370,
321n372, 327
Axters O.P., Stephanus G., 64
Bartholomaeus Prignanus, zie:
Urbanus V
Basilius de Grote, 65
Basselen, zie: Heylwich van der
Basselen
Becker, B., 18
Beda Venerabilis, 65, 201, 330
Benedictus van Nursia, 65, 201,
284
Bernardus van Clairvaux, 49,
65, 65n108, 76n132, 80, 201,
206n14, 209, 215, 217, 217n42,
221, 222, 247, 248, 256, 258,
283, 283n274, 299, 300, 312,
313n347, 326, 327, 331, 332,
333
Biemans, Jos A.A.M., 24
Bigne, Margarinus de la, 66
Boeyens, zie: Adrianus VI
Bonaventura, 63, 63n104, 64n104,
65, 66, 125, 201, 202, 206n14,
295

- Boskoop, zie: Wermhoud van
 Boskoop
- Brandsma O.Carm., Titus, 21–25,
 59n84
- Brinckerinck, zie: Johannes
 Brinckerinck
- Busch, zie: Johannes Busch
- Calvijn, 16
- Caspers, Charles M.A., 24
- Cassianus, zie: Johannes Cassianus
- Castellio, S., 16
- Catharina van Siena, 37
- Cele, zie: Johannes Cele
- Chrysostomus, zie: Johannes
 Chrysostomus
- Clemens VII, 37, 37n17
- Climacus, zie: Johannes Climacus
- Clinckaert, zie: Willem Clinckaert
- Coesfeld, zie: Henricus van
 Coesfeld
- Coornhert, D.V., 16, 16n10, 17,
 17n12, 18, 18n18, 19
- Crauwels, zie: Alijt Crauwels
- Cyrus, 233n76
- David van Augsburg, 63, 63n104,
 66, 201, 202, 206n14
- De Man, zie: Man, Dirk de
- Denck, H., 16
- Desiderius Erasmus, 39n19,
 303n327
- Dijk O.Carm., Rudolf Th.M. van,
 13, 14, 18n16, 339
- Dou, Gijsbert, zie: Gijsbert Dou
- Driel O.Carm., Susan van, 59n84
- Dumbar, Gerhard, 40, 40n22,
 41n25
- Eckhart, Meister, 203n2
- Egher, zie: Henricus Egher van
 Kalkar
- Eilert Schoneveld O.P., 54
- Elia, 316n360, 331n414
- Elisabeth, 250, 250n115, 251n115
- Engen, Hildo van, 54
- Erasmus, zie: Desiderius Erasmus
- Esau, 310
- Eusebius, 306n335
- Everardus Foec, 50, 50n54
- Fenne van den Gronde, 43
- Florens (Florentius, Floris)
 Radewijns, 45, 46, 47, 48, 51,
 54, 55, 57, 61n96, 62n99, 64,
 64n105, 65, 66, 66n111, 67,
 200, 206n14
- Florentius, zie: Florens
- Floris, zie: Florens
- Foec, zie: Everardus Foec
- Franciscus van Assisi, 55, 55n71,
 56, 57
- Franck, S., 16
- Frederik van Blankenheim, 54
- Gabriël, 233n77, 234n77, 250
- Geert Grote, 13, 21, 34, 35, 36,
 37, 38, 39, 39n19, 39n22,
 40, 40n22, 41, 42, 43, 45–47,
 47n43, 50, 51, 57, 64, 67, 141,
 287n289
- Gerard Zerbolt van Zutphen,
passim
- Gerardus Magnus, zie: Geert Grote
- Gerardus de Zutphania, zie: Gerard
 Zerbolt van Zutphen
- Gerlach Peters, 203n2
- Gerrits, Gerrit H., 59, 66, 69,
 69n122
- Gijsbert Dou, 55, 55n70
- Goudsmit, zie: Hugo Goudsmit
- Gregorius XI, 37
- Gregorius de Grote, 41, 65, 202,
 260, 280, 292, 302, 305,
 305n332, 308, 313, 315, 322,
 330, 334

- Gregorius Magnus, zie: Gregorius
 de Grote
 Gronde, zie: Johannes van den
 Gronde; Fenne van den
 Gronde
 Grote, zie: Geert Grote, Werner
 Grote
 Guigo I, 34
 Guigo v de Kartuiser, 202
 Guilelmus van Salvarvilla, zie:
 Willem van Salvarvilla

 Hanna, 252
 Hendrik Stappe, 41
 Hendrik VIII (1491–1547), koning
 van Engeland, 14
 Hendriksz, Willem, zie: Willem
 Hendriksz
 Henricus, zie: Hendrik
 Henricus Eggher van Kalkar, 34, 35
 Henricus Klingebijl, 52
 Henricus van Coesfeld, 34, 35
 Hermen Sticken, 43
 Herodes, 96, 108, 161, 247, 252,
 265, 269
 Heusden, zie: Johannes Vos van
 Heusden
 Heylwich van der Basselen, 34
 Hippocrates, 298n320
 Hiëronymus, 65, 117, 201, 202,
 211, 255, 283, 283n275,
 289, 303, 303n327, 306, 310,
 325n383, 327
 Höxter, zie: Johannes van Höxter
 Hofman, Rijcklof H.F., 24,
 247n109, 279n269
 Hubertus Schenck, 52
 Hugo Goudsmit, 55, 55n70
 Hugo van Sint-Victor, 65, 103, 105,
 115, 201, 202, 279, 293, 323
 Huizinga, Johan, 145, 145n290
 Hut, H., 16

 Isidorus van Sevilla, 65
 Izebel, 316, 316n360

 Jakob, 310, 333n422
 Jan van Ruusbroec, 21, 203n2,
 245n104
 Jehoe, 316n360
 Joan, zie: Johannes
 Joannes, zie: Johannes
 Johan, zie: Johannes
 Johan van Ockebroec, 35
 Johannes (apostel), 96, 108, 161,
 271
 Johannes (ziener), 273n246
 Johannes (Johan, Joan) Cele, 47n43
 Johannes Brinckerinck, 39n22,
 40n22, 42, 42n30, 43, 43n34,
 45, 46, 57
 Johannes Busch, 62n99
 Johannes Cassianus, 63, 63n104,
 65, 136, 147, 201, 202, 302,
 316, 316n359, 317, 324, 325,
 325n381, 332n418
 Johannes Chrysostomus, 65, 202,
 303, 303n329, 305, 305n333
 Johannes Climacus, 63, 63n104, 65,
 202, 308, 313
 Johannes Kessel, 54
 Johannes Ruusbroec, zie: Jan van
 Ruusbroec
 Johannes Vos van Heusden, 45,
 62n99
 Johannes Tauler, 16
 Johannes de Doper, 102, 250n115,
 251n115, 252, 258
 Johannes de Evangelist, 101, 256
 Johannes van Höxter, 45, 52
 Johannes van Kempen, 45
 Johannes van den Gronde, 42, 43,
 45, 46
 Josue, 291n302
 Jozef van Egypte, 251, 252, 333,
 333n422

- Judas, 96, 102, 108, 161, 247, 264,
268, 269, 296
- Kaifas, 96, 108, 161, 268
- Kalkar, zie: Henricus Eggher van
Kalkar
- Katheryna van Arkel, 43, 43n33
- Kempen, zie: Johannes van
Kempen, Thomas van Kempen
- Kessel, zie: Johannes Kessel
- Keynkamp, zie: Werner Keynkamp
- Klausmann, Theo, 40, 41
- Klingebijl, zie: Henricus Klingebijl
- Lazarus van Bethanië, 142, 143,
321n370, 328, 328n398
- Lebuïnus, 45, 47n43
- Legrand CRW, Francis-Joseph, 22,
64n105, 67, 199, 201, 255n145,
301n324, 303n327, 333n422
- Lindeboom, J., 15
- Loock, L. van, 66n113
- Luther, Maarten, 39n19
- Magdala, zie: Maria Magdalena
- Mahieu, Jérôme, 66, 66n113,
255n145
- Man, Dirk de, 39n22
- Maria (Moeder Gods), 96, 100,
106, 108, 159, 160, 161,
234n77, 250, 250n115, 251,
251n115, 252, 265, 266n190,
287n289, 289
- Maria Magdalena, 106, 112,
160, 265, 275, 275n251, 321,
321n370
- Maria van Bethanië, 142, 143,
321n370, 328, 328n398, 329
- Maria van Egypte, 321n370
- Maria van Magdala, zie: Maria
Magdalena
- Maria van Oignies, 49
- Martinus v, 37
- Martinus van Tours, 327n392
- Mozes (abbas), 147, 219, 249n113,
254n142, 296, 334
- Müntzer, T., 16
- Nabot, 316n360
- Nestorius, 220
- Oberman, H.A., 16
- Ockebroeck, zie: Johan van
Ockebroeck
- Origenes, 306n335
- Ozment, S.E., 16
- Paulus, 141, 147, 254n142,
258n162, 278, 296, 329,
329n402
- Pepijn II, 327n392
- Peters, zie: Gerlach Peters
- Petrus, 32, 96, 102, 108, 161,
223n54, 240, 258, 267, 269,
289, 296
- Pieters, J., 17n13
- Pius IX, 266n190
- Pontius Pilatus, 96, 108, 161, 247,
265, 269, 270
- Post, Reinier R., 39n22, 40n22, 63
- Prignanans, zie: Bartholomaeus
Prignanans, Urbanus v
- Rabanus Maurus, 65, 201, 202
- Rachel, 333n422
- Radewijns, zie: Florens Radewijns
- Revius, Jacob, 60n89
- Robertus van Genève, zie: Clemens
VII
- Rogiest, J., 17n13
- Rooij O.Carm., Theo M.M. van,
22-25, 59, 59n84, 66n113
- Ruinen, zie: Zwedera van Ruinen
- Rusticus, 303, 303n327, 325n383,
327
- Ruusbroec, zie: Jan van Ruusbroec

- Salome Sticken, 13, 43, 43n33
 Salomon, 302, 302n327, 306n335, 310
 Salvarvilla, zie: Willem van Salvarvilla
 Schenck, zie: Hubertus Schenck
 Schoneveld, zie: Eilert Schoneveld
 Scottus, zie: Sedulius Scottus
 Sedulius Scottus, 201, 202
 Seneca, Lucius Annaeus, 65, 202, 281n273, 323n376
 Serapion, 147
 Simeon, 252
 Sint-Ambrosius, zie: Ambrosius van Milaan
 Sint-Augustinus, zie: Augustinus van Hippo
 Sint-Basilius, zie: Basilius de Grote
 Sint-Benedictus, zie: Benedictus van Nursia
 Sint-Bernardus, zie: Bernardus van Clairvaux
 Sint-Franciscus, zie: Franciscus van Assisi
 Sint-Gregorius, zie: Gregorius de Grote
 Sint-Hiëronymus, zie: Hiëronymus
 Sint-Johannes Chrysostomus, zie: Johannes Chrysostomus
 Sint-Lebuïnus, zie: Lebuïnus
 Spinoza, 17n11
 Stappe, zie: Hendrik Stappe
 Staubach, Nikolaus, 60, 68
 Sticken, zie: Hermen Sticken, Salome Sticken
 Tauler, zie: Johannes Tauler
 Ten Winkel, zie: Wijce ten Winkel
 Teresa van Avila, 21
 Theon, 147
 Thomas van Aquino, 113, 206n14, 207n15, 223n54, 266n190, 311n345
 Thomas van Kempen, 13, 24, 47, 47n43, 48, 55, 62, 102, 145, 145n290, 339
 Troeltsch, E., 14
 Urbanus v, 37, 37n17
 Van Arkel, zie: Katheryna van Arkel
 Van den Gronde, zie: Fenne van den Gronde, Johannes van den Gronde
 Van der Woude, zie: Woude, Sape van der
 Van Dijk O.Carm., zie: Dijk, Rudolf van
 Van Driel O.Carm., zie: Driel, Susan van
 Van Engen, Hildo, zie: Engen, Hildo van
 Van Engen, John, zie: Engen, John H. van
 Van Loock, zie: Loock, L. van
 Van Rooij O.Carm., zie: Rooij, Theo van
 Verwey, G., 24
 Vos, zie: Johannes Vos van Heusden
 Weber, M., 14
 Weigel, V., 16
 Weiler, Anton G., 40n22, 40n25, 41
 Wermhoud van Boskoop, 54, 55, 55n70, 57
 Werner, zie: Werner Grote, Werner Keynkamp
 Werner Grote, 34
 Werner Keynkamp, 52
 Wijce ten Winkel, 43
 Wilhelmus, zie: Willem
 Willem, zie: Willem Clinkaert
 Willem Clinckaert, 54

- Willem Hendriksz, 54, 54n69
Willem van Saint-Thierry, 63,
63n104, 206n14
Willem van Salvarvilla, 37, 37n17
Willemsz, zie: Arnoldus Willemsz
Williams, G.H., 15
Willibrord, 327n392
Winkel, zie: Wijce ten Winkel
- Woude, Sape van der, 23, 67,
73n127
Zerbolt van Zutphen, zie: Gerard
Zerbolt
Zutphen, Gerard Zerbolt van, zie:
Gerard Zerbolt
Zwedera van Ruinen, 47

Over de inleider/vertaler

Dr. Rudolf Th.M. van Dijk (1935) is karmeliet en sinds 1970 verbonden aan het Titus Brandsma Instituut. Hij is als senior wetenschappelijk medewerker werkzaam in onderzoek van en door publicaties over de Moderne Devotie. Hij legde onder meer de grondslag voor de subreeks *Gerardi Magni Opera omnia*, die in de reeks *Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis* wordt uitgegeven door Brepols te Turnhout. In 2008 publiceerde hij een nieuwe vertaling van *De imitacione Christi*, het beroemde vierdelige werk van Thomas van Kempen, bekend onder de titel *Navolging van Christus*.

Bibliotheca Dissidentium Neerlandicorum

Tekstedities

J. Gruppelaar, J.C. Bedaux en G. Verwey (red.),
D.V. Coornhert, *Synode over de gewetensvrijheid. Een nauwgezet onderzoek in de vergadering gehouden in het jaar 1582 te Vrijburgh*, Amsterdam University Press: Amsterdam 2008.

G. Voogt (red.),
D.V. Coornhert, *Synod on the Freedom of Conscience. A Thorough Examination during the Gathering Held in the Year 1582 in the city of Freetown*, Amsterdam University Press: Amsterdam 2008.

J. Gruppelaar (red.),
D.V. Coornhert, *Politieke geschriften. Opstand en Religievrede*, Amsterdam University Press: Amsterdam 2009.

Simon Vuyk (inleiding, annotaties), Jaap Gruppelaar (eindredactie),
Pleidooien voor verdraagzaamheid – Boudewijn van Rees en Cornelius Rogge over de vrijheid van godsdienst (1789), Amsterdam University Press: Amsterdam 2010.

Ruben Buys (hertaler/inleider),
D.V. Coornhert, *Coornhert in het klein. Korte teksten over deugd, onwetendheid en volmaakbaarheid*, Amsterdam University Press: Amsterdam 2010.

Studies

Ruben Buys,
De kunst van het weldenken. Lekenfilosofie en volkstalig rationalisme in de Nederlanden (1550–1600), Amsterdam University Press: Amsterdam 2009.

J. Gruppelaar, G. Verwey (red.),

D. V. Coornhert (1522–1590): polemist en vredezoeker. Bijdragen tot plaatsbepaling en herwaardering, Amsterdam University Press: Amsterdam 2010 (met bijdragen van R.S. Buys, J. Gruppelaar, J. Koppenol, H. Nellen, M. van Veen, G. Verwey, G. Voogt).